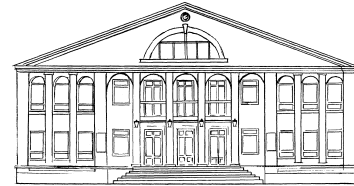

Держава та регіони

Серія:
Економіка та підприємництво
2020 р., № 4 (115)

Науково-виробничий журнал

Голова редакційної ради: О. В. Покатасва,
доктор економічних наук, доктор юридичних наук, професор

Головний редактор:
О. І. Трохимець, доктор економічних наук, професор

Редакційна колегія:
К. М. Жиленко, доктор економічних наук, доцент
О. В. Козирєва, доктор економічних наук, професор
Г. Ю. Кучерова, доктор економічних наук, доцент
С. П. Кучин, доктор економічних наук, професор
Н. Г. Метеленко, доктор економічних наук, професор
І. М. Ненно, доктор економічних наук, доцент
А. А. Олешко, доктор економічних наук, професор
М. М. Радєва, доктор економічних наук, професор
В. О. Ткач, доктор економічних наук, доцент
С. М. Халатур, доктор економічних наук, професор
Н. С. Шалімова, доктор економічних наук, професор
Н. В. Якименко-Терещенко, доктор економічних наук, професор

Іноземні члени редакційної колегії:
Аміт Кумар, доктор фінансів, доцент (м. Лакнау, Індія)
Ян Польцин, доктор економічних наук, професор (м. Піла, Польща)

Технічний редактор: О. В. Петрова
Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України
в галузі економічних наук (Категорія «Б»)
на підставі Наказу МОН України
від 17 березня 2020 року № 409 (Додаток № 1).
Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;
072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент;
075 – Маркетинг; 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність;
292 – Міжнародні економічні відносини.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index
Copernicus International (Республіка Польща)

Усі права захищені. Повний або частковий передрук і переклади
дозволено лише за згодою автора і редакції.

При передрукуванні посилання на журнал "Держава та регіони.
Серія: Економіка та підприємництво" обов'язкове.

Редакція не обов'язково поділяє думку автора і не відповідає
за фактичні помилки, яких він припустився.

Редакція залишає за собою право редагувати та скорочувати
авторські оригінали, в тому числі змінювати назву та рубрикацію.
В статтю можуть вноситися зміни редакційного характеру
без згоди автора (авторів).

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету
інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України про державну
реєстрацію друкованого засобу
масової інформації
Серія KB No 14178-3149 ПР від 24.04.2008 р.

Видавець:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету
інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України
про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
26.08.2020 р., протокол № 1

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б.
Телефон: +38 (099) 273 83 99
Електронна пошта:
editor@econom.stateandregions.zp.ua
Офіційний сайт:
www.econom.stateandregions.zp.ua

Підписано до друку 31.08.2020
Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.
Замовлення № 0920/248.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
69002, Україна, м. Запоріжжя,
вул. Олександрівська, 84, оф. 414
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Смирнова Н.В.

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ АСПЕКТ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ
ЛЮДСТВА ЯК СКЛАДОВА ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПРОГРЕСУ..... 6

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Белан О.В.

РАЗВИТИЕ ПРИМОРСКОГО КУРОРТНОГО ГОРОДА НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
МАРКЕТИНГОВОГО ПОДХОДА (НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА ВАРНА, БОЛГАРИЯ).....10

Гайнишова Э., Сидак С., Сидак М.

БАНКОВСКИЙ СОЮЗ ЕС: ДЕТЕРМИНАЦИЯ СИСТЕМНЫХ ПИЛЬЕРОВ
В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО,
ИНКЛЮЗИВНОГО И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РОСТА..... 16

Дернова І.А., Боровик Т.М., Кравченко Л.В.

ВВП ЯК ІНДИКАТОР РЕЙТИНГОВОЇ ОЦІНКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ..... 20

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Білецька І.М.

НАПРЯМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ДОСВІДУ ПОЛЬЩІ В КОНТЕКСТІ
ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ
ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ..... 25

Білоус І.І.

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ
ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ..... 33

Гальцова О.Л., Трохимець О.І.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ
ВНУТРІШНЬОГО СПОЖИВЧОГО РИНКУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ..... 38

Декалюк О.В.

КОНЦЕПЦІЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В ПРАКТИЦІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН..... 43

Згалат-Лозинська Л.О.

ОПТИМІЗАЦІЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ В БУДІВНИЦТВІ НА ОСНОВІ
РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ..... 47

Маркіна І.А., Зось-Кіор М.В., Сьомич М.І.

МЕНЕДЖМЕНТ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ В АГРОПРОДОВОЛЬЧІЙ СФЕРІ:
ІННОВАЦІЙНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА, ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ,
СТАЛИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ..... 54

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Байгушев В.В.

УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО
КОРПОРАТИВНОГО ОБ'ЄДНАННЯ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ..... 60

<i>Бігунов-Новіков Л.Ю.</i> КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ СІТЬОВИХ БІЗНЕС-СТРУКТУР.....	68
<i>Захаров Д.С., Стаматін В.В., Тараруєв Ю.О.</i> ІНВЕСТИЦІЙНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ АВТОВЕДЕННЯ ПОЇЗДІВ МЕТРОПОЛІТЕНУ.....	74
<i>Кожушко С.П., Захарова С.Г.</i> МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МЕТОДИ ЗБОРУ МАРКЕТИНГОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ ГОТЕЛЬНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ.....	81
<i>Коптєва Г.М.</i> ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВА ТОРГІВЛІ.....	85
<i>Паньков О.Б.</i> УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ЯК БАЗОВИЙ СКЛАДНИК ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА.....	90
<i>Сатир Л.М., Кепко В.М., Непочатенко А.В.</i> ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ УДОСКОНАЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ.....	94

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

<i>Літвак О.А.</i> ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ЛІСОВИХ ПОЖЕЖ В МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ТА ЇХ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ.....	100
<i>Нікола С.О., Гусєв А.О.</i> ЕКОЛОГІЧНЕ ОПОДАТКУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІКУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ.....	108

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

<i>Близнюк В.В., Гук Л.П.</i> ПОТЕНЦІАЛ ЗМІНИ ТРЕНДІВ НА РИНКУ ПРАЦІ: РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ.....	112
<i>Назаренко Н.А.</i> ПОВЕДІНКА МОЛОДІ НА РИНКУ ПРАЦІ: ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	120

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

<i>Гарастовська А.В., Слободян Н.Г.</i> ОЦІНКА ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА ВІТЧИЗНЯНОГО ПІДПРИЄМСТВА (НА ПРИКЛАДІ ТОВ «АНДРУШІВСЬКИЙ МАСЛОСІРЗАВОД»).....	128
<i>Гуцалюк О.М., Носатов І.К., Козловцева В.А.</i> ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ В СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ СФЕРИ ІНЖИНІРИНГОВИХ ПОСЛУГ.....	134
<i>Маркіна І.А., Вороніна В.Л., Рудич А.І.</i> ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВА.....	140

CONTENTS

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Smirnova Nadija
EVOLUTIONARY ASPECT OF TRANSFORMATION OF ECONOMIC INTERESTS
OF HUMANITY AS A COMPONENT OF GENERAL CIVILIZATION PROGRESS..... 6

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Belan Olha
DIRECTIONS OF IMPLEMENTATION OF THE POLISH EXPERIENCE IN THE CONTEXT
OF INCREASING THE EFFICIENCY OF STATE POLICY OF DECENTRALIZATION
AND ENSURING SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE.....10

Edita Hajnišová, Sidak Svyatoslav, Sidak Mykola
THE BANKING UNION OF THE EU: DETERMINING SYSTEM PILLARS IN THE
CONTEXT OF ENSURING SUSTAINABLE, INCLUSIVE, AND SMART GROWTH.....16

Dernova Iryna, Borovyk Tetiana, Kravchenko Liana
GDP AS AN INDICATOR OF THE RATING ASSESSMENT
OF THE NATIONAL ECONOMY..... 20

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Biletska Iryna
DIRECTIONS OF IMPLEMENTATION OF POLISH EXPERIENCE
IN THE CONTEXT OF INCREASING THE EFFICIENCY
OF STATE POLICY OF DECENTRALIZATION AND ENSURING SOCIETY..... 25

Belous Irina
ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT
OF FINANCIAL SECURITY OF HOUSEHOLDS.....33

Galtsova Olga, Trokhymets Olena
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF THE DEVELOPMENT
OF THE DOMESTIC CONSUMER MARKET IN THE NATIONAL ECONOMY..... 38

Dekaliuk Olena
THE CONCEPT OF ELECTRONIC GOVERNANCE
IN THE PRACTICE OF FOREIGN COUNTRIES.....43

Zgalat-Lozynska Liubov
OPTIMIZATION OF FUNCTIONS OF STATE MANAGEMENT
OF INNOVATIVE DEVELOPMENT IN CONSTRUCTION ON THE BASIS
OF REALIZATION OF THE CONCEPT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE..... 47

Markina Iryna, Zos-Kior Mykola, Somych Mykola
RESOURCE SAVING MANAGEMENT IN THE AGRI-FOOD SPHERE:
INNOVATION OF PRODUCTION, ECOLOGIZATION
OF LAND USE, SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS.....54

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Baygushev Volodymyr
MANAGING THE COSTS OF A DIFFERENTIATED CORPORATE
ASSOCIATION IN AN UNCERTAIN ENVIRONMENT..... 60

<i>Bigunov-Novikov Leonid</i> COMPETITIVE ADVANTAGES OF NETWORK BUSINESS STRUCTURES.....	68
<i>Zakharov Denys, Stamatyn Vyacheslav, Tararuyev Yuriy</i> INVESTMENT EFFICIENCY OF IMPLEMENTATION OF THE AUTOMATIC TRAIN GUIDANCE SYSTEM OF THE METRO.....	74
<i>Kozhushko Svitlana, Zakharova Svitlana</i> MARKETING RESEARCH AND METHODS OF COLLECTING MARKETING INFORMATION IN A MODERN HOTEL ENTERPRISE.....	81
<i>Koptieva Hanna</i> INFORMATION SUPPORT OF ECONOMIC SECURITY OF BUSINESS PROCESSES OF THE TRADE ENTERPRISE.....	85
<i>Pankov Olexander</i> INVESTMENT ACTIVITY MANAGEMENT AS A BASIC COMPONENT OF ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE.....	90
<i>Satyr Larysa, Kepko Valentyna, Nepochatenko Andrey</i> ORGANIZATION OF THE ENTREPRENEURIAL ACTIVITY OF A TRADE ENTERPRISE ON THE BASIS OF IMPROVEMENT OF STRATEGIC DEVELOPMENT POLICY.....	94

ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION

<i>Litvak Olga</i> THE FACTORS OF FOREST FIRES IN MYKOLAIV REGION AND THEIR ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC CONSEQUENCES.....	100
<i>Nikola Svitlana, Husiev Artem</i> ENVIRONMENTAL TAXATION AS A TOOL FOR STATE IMPACT ON ENVIRONMENTAL ECONOMICS.....	108

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY AND POLITICS

<i>Blyzniuk Viktoriia, Huk Larysa</i> POTENTIAL OF CHANGE IN THE LABOR MARKET TRENDS: REGIONAL ASPECTS.....	112
<i>Nazarenko Nataliia</i> BEHAVIOR OF YOUNG PEOPLE IN THE LABOR MARKET: TYPOLOGY OF ECONOMIC ACTIVITY.....	120

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

<i>Harastovska Alona, Slobodian Nataliia</i> ESTIMATION OF THE PROBABILITY OF BANKRUPTCY OF DOMESTIC ENTERPRISES (ON THE EXAMPLE OF “ANDRUSHIVSKIY DAIRY PLANT” LLC).....	128
<i>Hutsaliuk Oleksiy, Nosatov Ihor, Kozlovtseva Valentyna</i> IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL STANDARDS IN QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS AT ENTERPRISES IN THE FIELD OF ENGINEERING SERVICES.....	134
<i>Iryna Markina, Voronina Victoriia, Rudych Anatoliy</i> THEORETICAL FUNDAMENTALS OF ENTERPRISE COST MANAGEMENT.....	140

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.34.01;330.342

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-4-1>

Смирнова Н.В.

кандидат економічних наук,
завідувач кафедри менеджменту та логістики
Криворізького коледжу
Національного авіаційного університету

Smirnova Nadija

Candidate of Economic Sciences,
Head of Department of Management and Logistic
Krivoy Rog College of National Aviation University

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ АСПЕКТ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ЛЮДСТВА ЯК СКЛАДОВА ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПРОГРЕСУ

EVOLUTIONARY ASPECT OF TRANSFORMATION OF ECONOMIC INTERESTS OF HUMANITY AS A COMPONENT OF GENERAL CIVILIZATION PROGRESS

Економічні інтереси супроводжують людину упродовж всього її життя. Виникаючи у ранньому шкільному віці, вони за ступенем ускладнення господарських відносин повсякденності розгалужуються, набуваючи більш цілеспрямованого впливу. Самі ж економічні інтереси виникли як наслідок переходу від натурального до простого товарного виробництва й стосувалися лише отримання необхідної речі через обмін. За ступенем прогресу людського мислення як рушійного стимулу розвитку потреб ускладнялися також економічні відносини, які були наслідком пошуків їх задоволення, що стимулювало розвиток продуктивних сил. Нині економічні інтереси людства не є настільки примітивними, адже на їх розвиток продовжують впливати зростання людських потреб і, як наслідок, еволюція суспільного способу виробництва. Відповідно, стаття присвячена висвітленню питання трансформації економічних інтересів людства в контексті загальноцивілізаційного прогресу.

Ключові слова: трансформація, прогрес, економічний інтерес, натуральне господарство, суспільний поділ праці, товарне виробництво, потреба.

Экономические интересы сопровождают человека в течение всей его жизни. Возникая в раннем школьном возрасте, они по мере усложнения хозяйственных отношений повседневности разветвляются, приобретая более целенаправленное влияние. Сами же экономические отношения возникли как следствие перехода от натурального к простому товарному производству и касались лишь получения необходимой вещи через обмен. По мере прогресса человеческого мышления как движущего стимула развития потребностей усложнялись также экономические отношения, которые были следствием поисков их удовлетворения, что стимулировало развитие продуктивных сил. Сейчас экономические интересы человечества не являются настолько примитивными, ведь на их развитие продолжают влиять увеличение человеческих потребностей и, как следствие, эволюция общественного способа производства. Соответственно, статья посвящена освещению вопроса трансформации экономических интересов человечества в контексте общецивилизационного прогресса.

Ключевые слова: трансформация, прогресс, экономический интерес, натуральное хозяйство, общественное разделение труда, товарное производство, потребность.

The article is devoted to highlighting the issue of the evolutionary aspect of the transformation of the economic interests of mankind as a component of civilizational progress. It is known that economic interests accompany a person throughout his life. They arise at an early school age and branch out, acquiring a more targeted influence, as economic life becomes more complicated. Economic relations themselves arose as a result of the transition from subsistence to simple commodity production and concerned only obtaining the necessary things through exchange. The economic interests that determine the needs of the population have transformed as social and economic relations become more complex and the population grows. The interests of mankind in natural production were limited to the production of material goods in order to satisfy personal needs. The transition to simple commodity production led to the emergence of needs for the exchange of things with personal gain, i.e. receiving a certain amount of material wealth. The emergence of money in the form of metal signs of value contributes to the formation of interest in their accumulation for the purpose of personal enrichment and expansion of existing industries in the future. This becomes a fundamental factor in the emergence of developed commodity production. To the aforementioned interests of manufacturers was added a gain in the competition for consumers through the intensification of advertising media and other components of the marketing mix in modern conditions. The economic interests of producers have been supplemented by the corresponding interests of workers over time. They manifested themselves in the acquisition of better goods at a lower price and in the search for higher paying jobs, in particular. It can be said that the economic interests of producers, buyers and employees have evolved gradually and in parallel, as their individual and joint interests become more complex, supplementing and supporting, in accordance with the above. Consequently, the economic interests of mankind have passed in their development the way from production in order to satisfy personal needs to production in order to obtain material benefits through the sale of goods.

Keywords: transformation, progress, economic interest, subsistence economy, social division of labor, commodity production, need.

Постановка проблеми. Нині економічний інтерес прийнято розуміти як певну фінансову вигоду, що отримує суб'єкт угоди від її проведення. Зокрема, у його ролі може виступати як виручка від реалізації товару, так і сам предмет торгівлі, отриманий по її завершенні, тобто основним економічним інтересом є отримання певного особистого зиску. З огляду на еволюційну трансформацію суспільного способу виробництва в контексті загальноцивілізаційного прогресу можна стверджувати, що особистісна зацікавленість є набагато ширшою за суто гроші (металеві та паперові носії вартості).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання з'ясування еволюційного аспекту трансформації економічних інтересів людства як складової частини загальноцивілізаційного прогресу у науковій літературі розглянуто недостатньо. Так, окремі частини цього питання висвітлювали такі автори, як О.М. Рехтета [1], Н.В. Сапа [2], С.Ф. Смерічевський [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Названими вченими, зокрема, виокремлено фактори розвитку національної економіки в контексті глобалізації світового господарства; визначено різносторонні аспекти глобалізації та її вплив на сучасний соціально-економічний розвиток світу; надано характеристику глобалізаційним процесам та розглянуто їх різноманітні парадигми, проте не приділено достатньої уваги еволюційній трансформації цього процесу та його прив'язці до людських інтересів.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є дослідження трансформації економічних інтересів людства в контексті загальноцивілізаційного прогресу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомий і доведений факт, що людина є суспільною істотою. Однак хоча певні організаційні утворення притаманні високорозвиненим тваринам і комахам, їх поведінку можна пояснити першою сигнальною системою, а саме вродженими інстинктами. Жит-

тєдіяльність цих істот здебільшого спрямована на задоволення фізіологічних потреб і потреб у спілкуванні та захисті, передбачає не зміну навколишнього природного середовища, а лише пристосування до нього. Натомість діяльність людини є усвідомленою та чітко спрямованою на зміну ареалу проживання, конкретну річ задля її перетворення на придатний до споживання об'єкт. На відміну від високорозвинених представників тваринного світу, людина предметноє навколишню дійсність. Отже, можна стверджувати, що люди мають не лише певні потреби, наявність яких споріднює нас із тваринним світом, але й коло інтересів, особисту зацікавленість в отриманих результатах своєї чи колективної праці. Лише для людського суспільства характерні обмін продуктами праці й торгівля ними задля отримання особистої вигоди. Тваринний світ еволюціонував щодо появи нових видів, людське суспільство – щодо розвитку технологій виробництва. До речі, інтересом можна вважати отримання особистої вигоди у вигляді матеріальних чи нематеріальних об'єктів, таких як гроші у будь-якій формі існування, рідкісні товари, дорожцінні метали чи отримання винагороди у вигляді бонусів, додаткових одиниць товару чи подарункових призів. Відповідно, особистісні інтереси є причинами як виникнення виробництва, так і торгівлі. Остання фактично є тим рушійним фактором, що стимулює розвиток науки, технологічних відкриттів, раціоналізаторських пропозицій та є першопричиною різноманіття товарно-грошових і виробничих відносин сьогодення.

Отже, розглянемо еволюційний аспект трансформації економічних інтересів людства в контексті загальноцивілізаційного прогресу. Так, за первісних архаїчних суспільств людьми, як і сьогодні, керували потреби. Однак стосувалися вони переважно питання виживання у ворожому середовищі, захисту від несприятливих природних факторів, пошуку харчування. Звісно, за таких умов про жодні відносини щодо розподілу ресурсів на більш-менш еквівалент-

ній основі, а також про бартерні чи навіть економічні відносини не йшлося. Інтереси не були спрямовані на обмін задля отримання необхідної речі чи особисту вигоду у вигляді матеріально-грошової винагороди, вони стосувалися суто людських потреб, основою яких були інстинкти, а саме перша сигнальна система.

В подальшому перехід від збирання й полювання до натурального господарства зробив можливим створення замкнених господарств. Відповідно до цього інтереси людства обмежувалися задоволенням власних потреб через виробництво речових цінностей всередині такого господарства. Річ ще не була товаром, і у її власника-виробника ще не виникало економічної зацікавленості щодо її обміну чи продажу. Річ розглядалася як суто індивідуальне благо, вигода її власника, право розпоряджатися якою належало лише йому. Однак цей період характеризується виникненням виробництва товарного типу, об'єктом якого стає конкретна річ, що є особистою вигодою її власника, є продуктом його праці й належить йому. Так, поступове виокремлення із загальної товарної маси декількох товарних еквівалентів, а згодом одного, що стало наслідком другого великого суспільного поділу праці, поклато початок простому товарному виробництву. За його умов інтереси виробників речей дещо розширюються, надлишки виробництва стають товарами, обмін яких відбувається на еквівалентно-договірній основі. У власника речі виникає особистісна зацікавленість у її обміні на товари-еквіваленти з вигодою для себе. Такий еквівалентний обмін є непостійним і має місце лише за необхідності, а саме тоді, коли у людини виникає нагальна потреба у речі, якої у неї немає. Вигодою в цьому разі є право володіння річчю, її використання у побуті, а також отримання в результаті обміну товарного еквіваленту, що дасть змогу в подальшому здійснювати інші товарно-обмінні операції.

Поступовий розвиток товарних відносин приводить до появи металевих грошей у вигляді шматочків дорогоцінних металів. Це значно розширює інтереси тогочасного суспільства, адже, окрім бажання отримання недостаючий у господарстві товар, виникає жадоба особистого збагачення через накопичення дорогоцінного металу, отриманого від торговельних операцій. Саме ці інтереси стають визначальними й створюють умови появи спеціалізації товаровиробників, яка потребує найманої праці. Виготовлені в результаті цього товари стають предметом торговельних угод. За таких умов виникає особливий суспільний прошарок, а саме торговці, поява яких поклато початок третьому великому суспільному поділу праці. Суто торговельний інтерес слід розглядати як особистісне бажання збагатитися, а саме накопичити у власному володінні грошові кошти як багатство й джерело його примноження.

Так, поступово інтереси звичайного виробника та одночасно власника засобів виробництва перетворились на корисливу зацікавленість продавців товарів, що ніяк не стосувалися процесу їх виробництва. Інтереси найманого працівника за умови розвиненого товарного виробництва за часів Середньовіччя стосувалися переважно отримання засобів до

існування у вигляді заробітної плати як джерела придбання необхідних товарно-матеріальних цінностей. Сама по собі заробітна плата за умови відчуження виробника від засобів виробництва в цьому періоді не може розглядатися як джерело збагачення за відсутності її централізованого державного регулювання, а розглядається лише як джерело отримання необхідних товарно-матеріальних цінностей при лихварських цінах на них.

Економічні інтереси людства також стали рушійною передумовою виникнення НТР, оскільки зростаючи потреби у товарах не задовольнялися суто мануфактурним виробництвом з переважанням ручної праці. Зростання чисельності населення потребувало більшої кількості товарно-матеріальних цінностей, виробництво яких не забезпечувалося за допомогою ручної праці. Це потребувало глибшої спеціалізації праці й створення великих промислових підприємств, що її забезпечували. Відповідно, розширене товарне виробництво сприяло виникненню конкуренції між товаровиробниками і, як наслідок, інтересів суперництва за споживачів, ресурси й місце реалізації. Саме конкуренція викликала необхідність пошуку шляхів підвищення якості продукції, економії ресурсів, інтенсифікації реклами, PR-акції. З часом це сприяло виникненню маркетингу як способу наукового обґрунтування виробництва й забезпечення поширення товарів від виробника до споживачів. Отже, інтересом виробника товарно-матеріальних цінностей стало не лише отримання особистого зиску у вигляді прибутку, але й створення іміджу товарів, що виготовляються, який згодом асоціюватиметься у споживачів з певним рівнем їх якості. Натомість інтереси споживачів переслідують пошук достатнього рівня якості за помірну ціну, через що товаровиробники змушені все більше й більше вдаватися до маркетингових інструментів створення та підтримання попиту.

Концентрація, інтеграція та глибша спеціалізація виробничих процесів, результатом чого стало створення єдиного світового господарства, значно розширили виробничі можливості товаровиробників і спростили споживачам процес пошуку нових товарів, збільшивши їх асортимент і диференціювавши якість.

Фактично нині глобалізаційні процеси викликають загострення конкурентних взаємовідносин між товаровиробниками окремих країн, змушуючи їх вдаватися до різноманітних методів привернення уваги споживачів, використовуючи як дозволені інструменти конкурентної боротьби, так і не дозволені. Однак споживачі переважно не замислюються над сутнісним змістом маркетингових інструментів товаровиробників: увагу привернуто – товар придбано.

Водночас інтереси найманого працівника теж значно розширилися. Попри те, що основним економічним інтересом залишається заробітна плата як ринкова ціна його праці, найманого працівника стали цікавити якість і ціна житла, товарів, послуг. Фактично нині людина розумна (*homo sapiens*) еволюціонувала у людину економічну (*homo economicus*), що проявляється у щоденних господарсько-економічних відносинах з паралельним ранжуванням економічних потреб і можливостей.

Здійснення такого вибору здебільшого не є довільним, імпульсивним процесом, хоча ефект миттєвого вибору має відносну ймовірність з огляду на інтенсивність рекламних звернень і загального інформаційного тиску на споживача.

Нині задоволення економічних інтересів виробника безпосередньо визначається вмотивованістю здійснення купівлі споживачем, на яку, окрім суто рекламних засобів товаровиробників, впливають особистісні фактори. Однак сучасні інструменти комплексу маркетингу навчилися їх згладжувати або притуплювати раціональний аналіз споживача, пропонуючи йому все нові й нові моделі «непотрібних» товарів за знижками та супутні аксесуари до них за акційними цінами, хоча споживач, керуючись здоровим глуздом, розуміє, що наявні в нього моделі товарів майже нічим не поступаються рекламованим. Сучасний споживач прагне придбати якісний товар за помірну ціну, а натомість отримує посередній разом із купою доповнень за ціну, що цілком задовольняє економічні інтереси товаровиробника й реалізатора.

Відповідно до вищезазначеного, трансформацію економічних інтересів людства можна представити у вигляді схеми (рис. 1).

Висновки. Отже, еволюція суспільного способу виробництва була викликана зміною свідомості людини, її мислення зі збиральницько-мисливського до виробничо-комерційного. Протягом тисячоліть вдосконалювалися засоби праці, відповідно до чого значно розширювалися виробничі можливості виготовлення більш якісних і конкурентоспроможних товарів, що спричинювало зростання споживчих потреб населення, суттєвим поштовхом до чого стала конкуренція між товаровиробниками, тобто неможливо від'єднати еволюцію економічних потреб людства від еволюції суспільного способу виробництва. Це взаємозалежні і взаємодоповнюючі процеси.

Рис. 1. Еволюційний аспект трансформації економічних інтересів людства

Джерело: розроблено автором

Бібліографічний список:

1. Рехтета О.М. Трансформація національної економіки в глобальному вимірі. *Економіка та управління національним господарством*. 2018. № 16. С. 210–214.
2. Сапа Н.В. Глобальна трансформація сучасних економічних процесів: теоретико-методологічні засади. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2008. № 32. С. 190–195.
3. Смерічевський С.Ф. Трансформація економічних процесів в контексті глобалізаційних зрушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 22. Ч. 2. С. 142–148.

References:

1. Rehteta O.M. (2018) *Transformaciya nacionalnoyi ekonomiki v globalnomu vimiri* [Transformation of the national economy in the global dimension]. *Economics and management of the national economy*, vol. 16, pp. 210–214. (in Ukrainian)
2. Sapa N.V. (2008) *Globalna transformaciya suchasnih ekonomichnih procesiv: teoretiko-metodologichni zasady* [Global transformation of modern economic processes: theoretical and methodological principles]. *Gumanitarnij visnik ZDIA*, vol. 32, pp. 190–195. (in Ukrainian)
3. Smerichevskij S.F. (2018) *Transformaciya ekonomichnih procesiv v konteksti globalizacijnih zrushen* [Transformation of economic processes in the context of globalization shifts]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, vol. 22, no. 2, pp. 142–148. (in Ukrainian)

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339:659

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-4-2>

Белан О.В.

докторант,
Экономический университет Варны (г. Варна, Республика Болгария)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9135-5215>

Belan Olha

Doctoral Candidate,
University of Economics – Varna (Varna, Republic of Bulgaria)

РАЗВИТИЕ ПРИМОРСКОГО КУРОРТНОГО ГОРОДА НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАРКЕТИНГОВОГО ПОДХОДА (НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА ВАРНА, БОЛГАРИЯ)

THE DEVELOPMENT OF SEASIDE RESORT CITY USING THE MARKETING APPROACH (THE CASE OF VARNA, BULGARIA)

В статье предложено определение муниципального маркетинга в рамках классической концепции. Определена роль маркетинговых инструментов в формировании конкурентных преимуществ города. Обосновано целесообразность развития приморского курортного города на основе применения маркетингового подхода в современных условиях неопределенности рыночной ситуации, вызванной кризисами мирового масштаба. Определена технология маркетингового планирования курортного приморского города. Методологии маркетингового планирования приморского курортного города: цели, задачи, стратегии и планы маркетинга, оценка и анализ, мониторинг. Спрогнозировано результативность формирования маркетинговых стратегий развития приморского курортного города, которые базируются на взаимодействии внутренней и внешней маркетинговой среды города, основой которой является концепция продуктивного функционирования курортно-рекреационной подсистемы города.

Ключевые слова: стратегия, маркетинговое планирование, маркетинг города, приморский курортный город.

У статті запропоновано визначення муніципального маркетингу в рамках класичної концепції. Визначено роль маркетингових інструментів у формуванні конкурентних переваг міста. Обґрунтовано доцільність розвитку приморського курортного міста на основі застосування маркетингового підходу в сучасних умовах невизначеності ринкової ситуації, викликаної кризами світового масштабу. Визначено технологію маркетингового планування розвитку курортного приморського міста. Методології маркетингового планування приморського курортного міста: цілі, завдання, стратегії і плани маркетингу, оцінка та аналіз, моніторинг. Спрогнозовано результативність формування маркетингових стратегій розвитку приморського курортного міста, які базуються на взаємодії внутрішнього та зовнішнього маркетингового середовища міста, основою якого є концепція продуктивного функціонування курортно-рекреаційної підсистеми міста.

Ключові слова: стратегія, маркетингове планування, маркетинг міста, Приморський курортне місто.

The article offers a definition of municipal marketing within the framework of the classical concept. The role of marketing tools in the formation of competitive advantages of the city is determined. The expediency of the development of a seaside resort city based on the application of a marketing approach in modern conditions of uncertainty of the market situation caused by global crises is proved. The technology of marketing planning of a resort seaside

city is defined. Marketing planning methodologies of the seaside resort city: goals, objectives, marketing strategies and plans, evaluation and analysis, monitoring. The predicted performance of formation of marketing strategies for the development of seaside resort town, based on the interaction of internal and external marketing environment of the city, which is based on the concept of productive functioning of resort and recreational of sub system city. City marketing is a purposeful economic activity of local governments aimed at promoting marketing products from the manufacturer in order to meet the demand of city residents, vacationers, tourists, as well as increase financial revenues to the local budget. The concept of marketing management of the resort city development, first of all, should include the idea, goal, analytical justification of the starting conditions for marketing development of the city, formulation of the main tasks and strategic marketing priorities and mechanisms for its implementation. The idea of the marketing management concept for the development of the resort city should be to coordinate and harmonize the social, economic and environmental components of the sustainable development of the resort city along with its territorial, economic and social complexes for the long term in order to fully meet the needs of both modern and future generations of city residents. Justification of the concept of effective functioning of the resort and recreation subsystem of the seaside resort city allowed us to conclude that it should be considered primarily on the initiative of the city authorities and the consolidation of efforts of the main subjects of socio-economic and socio-political life of the city in the process of coordinating further joint actions in the direction of developing comprehensive programs for marketing development of the city.

Keywords: *strategy, marketing, the seaside resort town, city marketing planning.*

Введение. Основным источником экономического развития приморских курортных городов местного, регионального и международного значения является туризм. На сегодня существует ряд прогнозов относительно дальнейшего существования и развития сферы туризма. На сегодня существует ряд прогнозов относительно дальнейшего существования и развития сферы туризма. Всемирная туристская организации (ВТООН) озвучила прогноз о сокращении количества международных туристических поездок на 60-80%. По данным организации, в первом квартале уже произошло падение сектора на 22%. Наибольшее падение произошло в марте, когда из-за массового введения карантина в разных странах количество туристов упало на 57%. Во время финансового кризиса 2009 года туристические поездки сократились на 4%, а во время вспышки атипичной пневмонии в 2003 году – всего на 0,4% [6]. После стабилизации будет возможность решить проблемы, которые до появления Ковид-19 имели огромное значение в сфере туризма – рациональные способы передвижения и окружающая среда (решение вопросов изменения климата, в основном путем изменения моделей потребления). Также в приоритете будут новые санитарные нормы; развитие внутреннего туризма; разработка и реализация государственных программ по поддержке туристической отрасли на уровне государства – покрытие 40-60% стоимости путевок для граждан своей страны; временный спад стоимости проживания в отелях, удешевление круизов и т.д.

Высокая степень неопределенности рыночной ситуации, политическая и международная нестабильность, сезонные колебания спроса на туристические услуги, ужесточение конкуренции, ограниченность ресурсов, кризисы мирового масштаба, вызванные эпидемиями, изменениями климата, демографическими проблемами, приводит к возникновению кризисных явлений на туристических предприятиях и повышению сложности их планирования. В этой ситуации значительный интерес оставляет современная маркетинговая концепция планирования, передовые методы и формы маркетингового воздействия на формирование рыночного спроса,

конкурентной позиции туристской территории (города) и его образа как туристской дестинации. Наиболее эффективно предложить концепцию развития города на основе маркетингового подхода, который реализуется в системе организационно-правовых форм функционирования курортно-рекреационных предприятий как ядра курортно-рекреационной подсистемы курортного города.

Цель исследования: аргументировать целесообразность концепции маркетингового планирования развития приморского курортного города в современных условиях неопределенности рыночной ситуации, вызванной кризисами мирового масштаба.

Методы исследования: теоретические (описание и обобщение) и эмпирические (наблюдение, моделирование).

Результаты исследования и их обсуждение. Одним из необходимых условий развития демократического государства является уровень развития ее регионов, экономики конкретных городов, районов и областей. Теперь существуют социально-экономические проблемы, которые определяются отсутствием взвешенной и последовательной государственной политики в отношении территориальной экономики регионов, городов. Город – сложная система социально-экономических отношений, оно выступает субъектом формирования спроса на региональные ресурсы – рабочую силу и опыт, сырье и материалы, инвестиции и информационные продукты, формирует предложение готовой продукции на региональном рынке. Таким образом происходит хозяйственная специализация города. Одной из важных основ муниципального управления в условиях трансформации общественных и экономических отношений – является формирование и принятие решений на основе маркетинга. Город должен направлять все усилия на получения «максимального эффекта» от использования маркетинга.

Маркетинговая концепция – это согласование целей города и удовлетворение потребностей клиентов. Мечтой современных маркетологов сформулировал Питер Друкер (1987): «Хорошо было бы сделать усилия по сбыту товара не нужными». Для этого, объяснил он, нужно так глубоко изучить

и познать потребности клиента, чтобы товар или услуга точно подходили последнему и продавали себя сами» (с. 17-20). Вслед за ним Ф. Котлер (1990) определяет маркетинг как вид человеческой деятельности, который заключается в работе с рынком с целью осуществления обменов, цель которых – удовлетворение человеческих потребностей (с. 57). Инструмента городского (муниципального) маркетинга присущи универсальные принципы, определяющие четыре основные категории, на которые направляются действия маркетинга [2, с. 134]: Продукт – Product; Цена – Price; Позиционирование – Positioning; Продвижение (Промоушен) – Promotion.

Маркетинг города – целенаправленная экономическая деятельность органов местного самоуправления, направленная на продвижение маркетинговых продуктов от производителя с целью удовлетворения спроса жителей города, отдыхающих, туристов, а также увеличение финансовых поступлений в местный бюджет.

Процесс развития курортного города на основе применения маркетингового подхода (материальная сфера, в том числе курортно-рекреационная подсистема, имеет прямую связь с административно-управленческой сферой города, продуктом совместной деятельности которых – удовлетворение потребностей жителей и гостей) наглядно иллюстрирует рис. 1.

Концепция маркетингового управления развития курортного города, прежде всего, должна включать в себя идею, цель, аналитическое обоснование стартовых условий маркетингового развития города, формулирование основных задач и стратегических маркетинговых приоритетных направлений деятельности и механизмов ее реализации. Идея концепции маркетингового управления развития курортного города должна заключаться в согласовании и гармонизации социальной, экономической и экологической составляющих устойчивого развития курортного города вместе с его территориальным, хозяйственным и социальным комплексами на долгосрочный период для

наиболее полного удовлетворения потребностей и современного, и будущего поколений жителей города.

Целью концепции маркетингового управления развития курортного города являются:

- обеспечение достойного и качественного уровня жизни всех горожан за счет динамичного социально-экономического роста;

- позиционирование, создание в городе полноценного комфортного и здорового жизненной среды с сохранением и обогащением окружающей природной среды, историко-архитектурной и этнокультурного наследия;

- рациональное и сбалансированное использование всех видов ресурсного потенциала города;

- стимулирование рыночных преобразований и внедрения достижений современной науки, техники и технологий во все сферы жизни города [3].

Таким образом, цели должны быть:

- конкретными;
- измеримыми;
- достижимыми;
- соответствующими;
- своевременными.

В то же время особое внимание нужно сосредоточить на решении проблем, которые обусловлены факторами лимитирующего характера:

- преодоление бедности;
- наращивания бюджета развития;
- ограниченность территории города;
- изношенность жилищного фонда и инженерных и транспортных сетей и коммуникаций;
- загрязнение атмосферного воздуха;
- дефицит жилья;
- недостаточное благоустройство городских территорий;
- низкая энергоэффективность в коммунальной и производственной сферах.

Нормативно-правовое обеспечение является частью концепции, которая включает нормативно правовые акты, государственные законы, положения

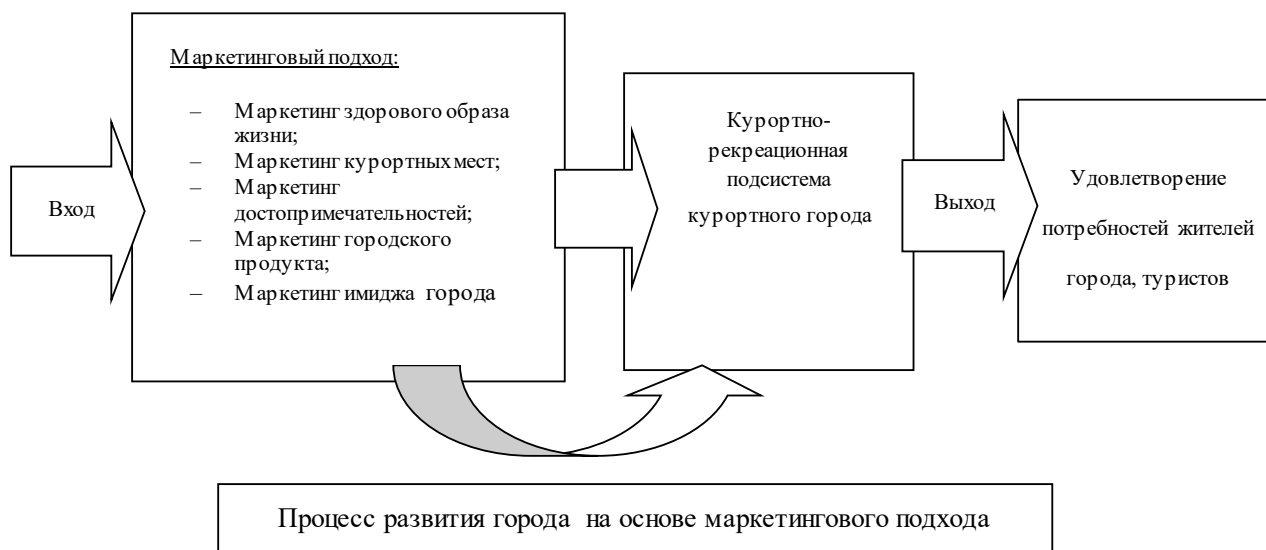

Рис. 1. Развитие курортного города на основе применение маркетингового подхода

Источник: схема составлена автором на основе данных [3]

и тому подобное, которые регламентируют маркетинговое развитие и деятельность, которая предполагается в концепции.

Маркетинговая стратегия (marketing strategy) – это средства достижения маркетинговых целей, характеризующихся определенным целевым рынком и маркетинговой программой его освоения. Ее разработкой занимается отдел маркетинга города, а результатом его работы является маркетинговый план. До каждого отдельного целевого рынка целесообразно применять отдельную целевую стратегию, которая в каждом городе должна быть особенной. Ниже приведены некоторые возможные базовые варианты маркетинговых стратегий (табл. 1).

Маркетинговая среда курортного города, как любого другого, включает в себя: внешнюю и внутреннюю маркетинговую среду. В концепции маркетингового управления развития курортного города маркетинговая среда рассматривается как: развитие бизнеса, человеческих ресурсов, инфраструктуры, санаторно-курортной сферы и т.д. Каждому из направлений развития отвечает программа, задача, проект и контроль. К внешней среде относятся община с точки зрения ее взаимоотношений с соседними территориями и внешними ячейками, инвесторы, туристы и гости города.

К внутренней среде относится муниципальный бюджет, расходы, гранды, экономическая ситуация в городе. Отдельные местные преимущества или их совокупность в разной степени интересуют каждый отдельный существующий целевой рынок. С точки зрения возможного применения к ним инструмента муниципального маркетинга, на территории каждой общины есть свой уникальный комплекс рынков. Типы наиболее распространенных целевых рынков Гости города: туристы, деловые и частные посетители, представители бизнеса, внутренние и внешние инвесторы и представители внешних рынков [3].

Маркетинг микс города имеет основные составляющие, которые взаимодействуют между собой: продукт, место, цена, реклама, люди (исполнители и потребители), местная власть, процесс, партнерство. Все эти составляющие определяют сущность маркетинга микс.

Факторами привлекательности курортного города должны стать курортные и рекреационные ресурсы,

привлекательная инфраструктура и историческая значимость города, а также качество жизни, способность институтов, коммерческая культура, идентификация и имидж общины.

Концепция маркетингового управления развития курортного города должна предусматривать возможности города и включать расчет его финансирования. Контроль за выполнением заданий делают необходимой единую систему измерения хода работы над концепцией по сравнению с планом проекта, в соответствии со сметой и в виде, нужном для выполнения цели. Система контроля должна побуждать видеть и быстро реагировать на возможные проблемы, когда их еще можно успеть исправить. Контроль заставляет отчитываться, дает возможность проследить ход выполнения работ, концентрирует внимание.

Таким образом, план маркетинга включает 4 направления: производственный, продвижение, инвестиционный и кадровый (рис. 2).

Таким образом, алгоритм плана маркетинга курортного города включает в себя следующие этапы: исследование, ситуационный анализ (внешний и внутренний); определение ключевых факторов возможных вариантов предложений; позиционирование региона относительно потенциальных конкурентов; брэндинг территории.

Проанализированная литература по вопросам планирования маркетингового плана города позволяет обобщить технологию маркетингового планирования курортного города (рис. 3).

Итак, исходя из рис. 3 видно, что методологией маркетингового планирования курортного города являются: стратегические цели, задачи, функции, инструменты, принципы, стратегии, программы и планы маркетинга, оценка и анализ, мониторинг.

Подводя итоги, можно утверждать, что разработанная маркетинговая программа города будет обеспечивать:

- привлечение в город новых наукоемких продуктов и технологий; создание национального и мирового уровня сведения субъектов экономической деятельности города;

- сохранение и обеспечение тенденции к повышению конкурентоспособности расположенных в городе предприятий промышленности и сферы услуг на внутреннем, межрегиональном и международном рынках;

Таблица 1

Базовые маркетинговые стратегии для территории

Стратегия	Содержание возможной деятельности
1	2
Маркетинг имиджа	Деятельность, направленная на создание, поддержание и позитивные изменения имиджа города, территории, региона
Маркетинг отдыха, развлечений и достопримечательностей	Природные достопримечательности (горы, моря, озера), или историческое наследие (музеи, церкви, исторические фигуры); объекты культуры и отдыха (театры, стадионы, культурные и торговые центры)
Маркетинг территории (земли)	Четыре ключевые позиции (4 P): территориальный продукт, цена этого продукта, его размещение или распределение, и продвижение самой территории. В содержание «территориального продукта» входит, в первую очередь, именно географическое положение территории, ее население (персонал), качество жизни, инфраструктура, сырьевые ресурсы (качество и количество), уровень деловой активности, поддержка бизнеса, рекламного рынка, аудита и т. д.

Источник: составлена автором на основе данных [1]

Рис. 2. Направления разработки плана маркетинга курортного города

Источник: схема составлена автором на основе данных [2]

– повышению жизненного уровня населения города;
 – расширение межрегиональных социально-экономических отношений;
 – повышение степени идентификации населения со своей территорией проживания; развития предпринимательства;

– улучшение инфраструктуры города в том числе за счет повышения культурной привлекательности;
 – привлечение новых отдыхающих;
 – развитие курортно-рекреационной сферы города. Разработка и обоснование методики разработки маркетинговой программы города направлена на раз-

Рис. 3. Технология маркетингового планирования курортного города

Источник: схема составлена автором на основе данных [1]

работку теоретических аспектов и практической реализации маркетинга города позволит достичь больше прогресса в области формирования нового качества управления городом в условиях рыночной экономики.

С целью обоснования концепции маркетингового планирования развития приморского курортного города определены стратегические цели плана маркетинга Варны. На первом этапе – обоснование миссии, целей и стратегий маркетинга курортного города; на втором – определение общей стратегии города. В данном случае предложено рассмотреть стратегию концентрированного роста и стратегию дифференциации. Стратегия определяет как город будет зарабатывать средства для повышения благосостояния граждан, и как рационально по приоритетам развития эти средства расходовать. Второй этап – разработка маркетинговой программы действий на городском рынке туристских услуг приморского курортного города Варна.

По результатам анализа позиций курорта Варна в конкурентной среде и исходя из сформулированных миссии и стратегического видения определены приоритеты развития города. Основные из них:

1. Комфортный семейный и молодежный курорт.
2. Привлекательный центр разнообразного здорового досуга болгарского Черноморья; центр оздоровительного и культурного туризма.
3. Развитие спортивного яхтенного туризма.
4. Развитие MICE туризма в Варне.

Путем дальнейшей декомпозиции стратегических приоритетов построено дерево целей развития города, в котором выделено уровне стратегических и операционных целей.

Для реализации операционных целей формируются проекты, которые являются основным средством достижения стратегических приоритетов. С учетом целей и стратегических задач разработан соответствующий бюджет. Затем все необходимые расходы, относящиеся к статьям бюджета потенциальных проектов реализации стратегических целей развития города Варна систематизированы в табличный вариант.

Обобщенные результаты реализации стратегии могут быть описаны системой индикаторов и показателей, которые группируются в три блока:

1. Первый блок – результаты, характеризующие достижения фокуса.
2. Второй блок – интегрированные результаты функционирования города.
3. Третий блок – состояние общественного мнения относительно социально-экономической ситуации в городе. Мониторинг индикаторов всех трех групп проводится один раз.

Подводя итог вышесказанному, следует отметить что программирование развития городов становится нормой современного управления.

Выводы. В ходе исследования разработаны этапы маркетинговой программы приморского курортного города является эффективным инструментом достижения маркетингового развития территории. Стратегическое маркетинговое планирование представляет собой подход, при использовании которого, город может создавать свое будущее. Его основой

является определение ситуации в городе; определение возможностей, рисков, возможностей и угроз и основных проблем; выработка концепции, целей и задач; выбор стратегии для выполнения задач; проведение соответствующих мероприятий; выполнение и контроль плана. Таким образом, обоснование концепции эффективного функционирования курортно-рекреационной подсистемы приморского курортного города позволило сделать вывод, что она должна рассматриваться прежде всего по инициативе городской власти и консолидации усилий основных субъектов социально-экономического и общественно-политической жизни города в процессе согласования дальнейших совместных действий в направлении разработки комплексных программ маркетингового развития города.

Библиографический список:

1. Герасимчук З.В., Драченко О.В. Особливості маркетингового управління містом. *Луцький державний технічний університет* : зб. наук. праць. Луцьк, 2008. Вип. 5(18). Ч. 1. 376 с.
2. Житкова Е.Л. Маркетинг города: перспективные направления совершенствования (на примере г. Тольятти). *Маркетинг в России и за рубежом*. 2006. № 5. С. 79–93.
3. Сердюк А.Д., Буряк О.П. Школа муніципального маркетингу та промоції міста. Харків, 2003. 217 с.
4. Стоян Петков Маринов. Менеджмент на туристическата дестинация / Стоян Петков Маринов «Наука и Икономика». ИУ-Варна, 2015. С. 134.
5. Котлер Ф. Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы / Филип Котлер, Кристер Асплунд и Ирвинг Рейн. Изд-во : Стокгольмская Школа Экономики, 2005. 382 с.
6. Kotler Ph., G. Armsyrong. «Marketing En. Introduction». New Jersey, 1990. P. 57.
7. Peter F. Drucker A New Discipline, Success / Peter F. Drucker. January-February, 1987. P. 17–20.
8. Сайт Всемирной туристской организации, ВТООН. URL: <https://www.unwto.org/news/international-tourism-arrivals-could-fall-in-2020>
9. Концепція. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

References:

1. Gherasymchuk Z.V., Drachenko O.V. (2008). Osoblyvosti marketynghovogho upravlinnja mistom. *Lucykjy derzhavnyj tekhnichnyj universytet*: zb. nauk. pracj. Lucjk. Vyp. 5 (18). Ch. 1. 376 s.
2. Zhitkova E.L. (2006). «Marketing the city: promising areas for improvement (for example, Tolyatti)». *Marketing v Rossii i za rubezhom*, vol. 5, pp. 79–93.
3. Serdyuk A.D., Buryak O.P. (2003). Shkola munitsypal'noho marketynhu ta promotsii mista [School of Municipal marketing and promotion city]. Kharkiv.
4. Stojan Petkov Marinov (2015). Menidzhment na turisticheskata destinacija / Stojan Petkov Marinov «Наука i Ikonomika». IU-Varna, s. 134.
5. Kotler F. (2005). Marketing mest. Privlechenie investicij, predpriyatij, zhitelej i turistov v goroda, kommuny, regiony i strany Evropy / Filip Kotler, Krister Asplund i Irving Rejn. Izd-vo: Stokgol'mskaja Shkola Jekonomiki, 382 s.
6. Kotler Ph., G. Armsyrong. «Marketing En. Introduction». New Jersey, 1990. P. 57.
7. Peter F. Drucker A New Discipline, Success / Peter F. Drucker. January-February, 1987. P. 17–20.
8. Sayt Vsemimoy turistskoy organizatsii, VTOON. Available at: <https://www.unwto.org/news/international-tourism-arrivals-could-fall-in-2020>
9. «Concept». Available at: <http://uk.wikipedia.org/wiki>

Гайнишова Э.

доктор философии, преподаватель юридического факультета
Университета Коменского в Братиславе

Сидак С.

старший преподаватель
Ужгородского национального университета

Сидак М.

профессор,
Высшая школа экономики и менеджмента
публичной сферы в Братиславе (Словакия)

JUDr. Edita Hajnišová

PhD.

Comenius University in Bratislava, Faculty of Law

Sidak Svyatoslav

Lecturer

Uzhhorod National University

Sidak Mykola

Professor,

Higher School of Economics and
Public Administration in Bratislava (Slovakia)

БАНКОВСКИЙ СОЮЗ ЕС: ДЕТЕРМИНАЦИЯ СИСТЕМНЫХ ПИЛЬЕРОВ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО, ИНКЛЮЗИВНОГО И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РОСТА

THE BANKING UNION OF THE EU: DETERMINING SYSTEM PILLARS IN THE CONTEXT OF ENSURING SUSTAINABLE, INCLUSIVE, AND SMART GROWTH

*Авторами проведен экономический анализ организации Банковского Союза Европейского Союза (возникшего как реакция на негативные последствия глобального финансового кризиса и долгового кризиса еврозоны) с целью обеспечения устойчивого, интеллигентного и инклюзивного развития в контексте европейской интеграции с рефлексией текущих вызовов и угроз. Авторы сосредоточили научный анализ на основных аспектах организации и функционирования Банковского Союза ЕС и а **cotrario** ошибками организации. На основе исследования и **de lege lata**, авторы разработали предложения **de lege ferendae** целью усовершенствовать законодательство для более эффективной организации и функционирования Банковского Союза Европейского Союза и обеспечения устойчивого, интеллигентного и инклюзивного экономического роста.*

Ключевые слова: Банковский союз, Банковский союз Европейского Союза, организация и функционирование.

*Авторами проведено економічний аналіз організації Банківського Союзу Європейського Союзу (виник у відповідь на негативні наслідки глобальної фінансової кризи і боргової кризи еврозони) для забезпечення сталого розвитку в контексті європейської інтеграції. перед лицем поточних викликів і загроз. Автори зосередили свій науковий аналіз на помилках в організації банківського союзу ЄС. На основі дослідження автор запропонував **de lege ferenda** для більш ефективного законодавства в організації та функціонуванні банківського союзу ЄС і стійкого економічного зростання.*

Ключові слова: банківський союз, Банківський Союз Європейського Союзу, організація і функціонування.

The determination of sustainable, inclusive and intelligent aspects of the organization of the Banking Union of the European Union (which emerged in response to the negative consequences of the global financial crisis and the debt crisis in the euro area) in the context of European integration is a very topical issue in economic, financial and practical terms. This is a very dynamic area, in which, despite the many advantages and positive changes that it has brought to the European financial system (there are still many problematic aspects that need to be addressed).

*The structure of the EU economic and monetary union is based on 3 pillars, the first of which, an integrated financial structure, is based on the creation of a banking union. Currently, the 2 pillars of the established banking union are: a) Unified supervision mechanism (In the context of the organization and effective functioning of EU banking supervision, it should be further emphasized that each member state has its own banking supervision system. This unique aspect of development and organization, forms and methods of control is based on the characteristics of historical development and the influence of various political and economic factors. Each of these systems (models) has its own structure, uses certain methods and characteristic principles, adopting the processes of harmonization of European integration), b) Unified mechanism for resolving crisis situations. In the EU plans from 2012, 4 pillars were planned, the fourth – the General Deposit Guarantee Scheme (which is currently absent in the EU). Based on these facts, the purpose of this work is to conduct a scientific study of the main pillars of the EU banking union, its most important institutions and the architecture of its bodies, and on the basis of this analysis (scientific knowledge and *de lege lata*) to prepare proposals *de lege ferenda* for more effective legislation in the organization and functioning of the Banking Union of the European Union, and sustainable, smart and inclusive economic growth.*

Keywords: the Banking Union of the European Union, Banking Union, organization, functioning.

Введение в проблематику и постановка цели. Детерминация устойчивых, инклюзивных и интеллигентных аспектов организации Банковского Союза ЕС (возникшего в ответ на негативные последствия глобального финансового кризиса и долгового кризиса в зоне евро) в контексте европейской интеграции является очень актуальной проблематикой в экономическом, финансовом и практическом значении. Это очень динамичная область, в которой, несмотря на множество преимуществ и положительных изменений, которые она внесла в европейскую финансовую систему (все еще остается большое количество проблемных аспектов, которые необходимо решить) [1; 2].

Основываясь на этих фактах, авторы установили целью данной научной работы – детерминация системных пиллеров Банковского Союза ЕС в контексте обеспечения устойчивого, инклюзивного и интеллектуального роста (установленного Программой Европа 2020). На основании цели, авторы поставили следующие задачи: 1) провести научное исследование структуры основных столпов банковского союза ЕС; 2) анализ наиболее важных институтов; 3) архитектуры органов Банковского Союза ЕС; 4) на основе этого анализа (научных знаний и *de lege lata*) подготовить предложения *de lege ferenda* по усовершенствованию регулирования банковских систем ЕС и стран-членов ЕС.

Анализ исследований и публикаций. Некоторые аспекты организации и функционирования БС ЕС исследовали: Зингер М., Ферран Э., Ваймерш Э., Заввос Г., Кальцуни С. и другие.

Проф. Зингер исследовал структуру и функционирование Банковского Союза с юридической точки зрения и анализировал влияние органов ЕС на развитие монетарного и банковского союза в целом.

Проф. Ваймерш анализировал Банковский Союз в контексте достижения основных целей ЕС: обеспечения устойчивого, инклюзивного и интеллектуального роста.

Проф. Кальцуни и проф. Заввос в своих работах детально анализировали первый и второй пиллеры

Банковского Союза ЕС, а также причины и последствия создания основных правил ЕС в банковской сфере.

Ферран Э. осуществил детальный анализ взаимоотношений между институциями Банковского Союза Европейского Союза.

К сожалению не был проведен: 1) сравнительный анализ организационной структуры института банковского надзора в странах ЕС и ЕС, и статуса институций, которые реализуют банковской надзор; 2) анализ эффективности деятельности центрального банка, если на последний реализует 2 наиболее важные функции в кумуляции: монетарную (кредитно-финансовую) политику и банковский надзор.

Изложение основного материала исследования. Детерминация устойчивых, инклюзивных и интеллигентных аспектов

экономического роста и *de lege lata* организации и функционирования БС ЕС

Структура экономического и монетарного союза ЕС основана на интегрированной финансовой структуре (с целью создания банковского союза). В настоящее время тремя столпами созданного банковского союза¹ считаются [1; 3; 4]: а) Единый механизм надзора; б) Единый механизм урегулирования кризисных ситуаций. В планах ЕС от 2012 года было запланировано 3 столпа, третий – Общая система гарантирования вкладов (которая в настоящее время в ЕС отсутствует) [3; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 20; 21].

Ad. а) *Единый механизм надзора (SSM)*: правовой основой для создания единого механизма надзора в качестве одного из трех основных столпов Банковского союза является ст. 114 и абз. 6 ст. 127 Договора о функционировании Европейского Союза, которая прямо разрешает Европейскому центральному банку возлагать конкретные задачи, касающиеся реализации пруденциальной политики [9; 14; 16; 17]. Этот элемент банковского союза был введен посредством двух законодательных актов, а именно положения делегирующего контроль Европейскому центральному банку [12] со стороны членов еврозоны и положения об учреждении Европейского органа

¹ В настоящее время мы включаем в *Единый свод правил БС ЕС* следующие законодательные акты Европейского Союза: а) законодательный пакет ЕС – CRD4; б) Директива о защите депозитов; в) Директива о оздоровлении и выхода их кризисных ситуаций банков.

Единый свод правил регулирует создание и функционирование единого внутреннего рынка ЕС, в соответствии с абз. 1 ст. 114 Договора о функционировании Европейского Союза (которую надо корелировать с принципом максимальной гармонизации).

банковского управления (European Banking Authority (EBA)) [11; 13; 15].

Ad. б) *Единый механизм разрешения кризисных ситуаций (SRM)*. Цель *Единого механизма разрешения кризисных ситуаций* (который был введен в европейское право Постановлением № 806/2014 [21; 23]), заключается в предотвращении угроз стабильности финансовой системы, которые могут возникнуть в результате неправильного предоставления финансовых услуг, и для охраны депозитов [9]. Очень важной частью этого пилера является сам механизм и инструменты, с помощью которых должны быть разрешены данные ситуации, а также создание общего фонда для разрешения кризисных ситуаций, который будет финансироваться за счет обязательных взносов субъектов банковского сектора. Его объем должен составлять не менее 1% от размера покрытых депозитов всех кредитных организаций во всех государствах-членах Банковского Союза [21; 23; 29].

Основным органом принимающим решения в рамках Единого механизма урегулирования споров является Исполнительный совет (Executive Session). Агентство SRB имеет статус юридического лица Европейского Союза и поэтому совет имеет широко определенные полномочия, что напрямую уравнивает тот факт, что он несет конечную ответственность за каждый банк в Банковском Союзе. В его основные задачи входит принятие решений по программам санации, а также их планирование и решение в индивидуальных ситуациях банков, находящихся под прямым надзором ЕЦБ в рамках SSM, а также несет ответственность за принятые решения. Совет SBR, является одним из самых влиятельных органов Европейского Союза, учитывая объем полномочий, его роли и размера диспонируемых средств. Помимо Европейского парламента и Совета ЕС, Совет SBR подконтролен и Европейской Комиссии [1; 7; 15; 16; 17; 33; 34].

Единый механизм надзора (SSM): перспективы развития БС ЕС

В настоящее время в зоне евро около 6000 банков. Поскольку все важные надзорные полномочия, изложенные в статье 4 Постановления [12], переходят к Европейскому центральному банку, и в конечном итоге ответственность за него возлагается, был введен критерий, предусматривающий осуществление прямого надзора только за системно значимыми банками, а не за ними, те, которые не оказывают значительного влияния на финансовое положение зоны евро и могут лучше контролироваться на национальном уровне [7; 11; 12; 13]. В настоящее время надзор за банками осуществляется ЕЦБ [11]: а) за кредитными институтами, которые были определены как значимые (ЕЦБ непосредственно контролирует 115 больших банков стран-участниц, которые владеют почти 82% всех банковских активов в зоне евро); б) других кредитных организаций, за выбором ЕЦБ; поскольку Европейский центральный банк несет ответственность за надзор за банками во всей еврозоне и за банками в других государствах-членах, участвующих в едином механизме [4; 5; 6; 7; 8; 21; 23].

Учитывая, что Европейский центральный банк несет основную ответственность за монетарную по-

литику, было необходимо, с нашей точки зрения, чтобы организация и управление Единым механизмом были полностью отделены от других видов деятельности (реализация монетарной политики, эмиссия, регулирование и т. д.), чтобы эффективно осуществлять те полномочия, которые предоставлены ему государствами-членами [2; 7; 8; 9; 10]. С этой целью был создан внутренний орган – Наблюдательный совет, который осуществляет все надзорные и, частично, регулирующие полномочия, которые переданы Европейскому центральному банку [22; 24; 26].

В контексте организации и эффективного функционирования банковского надзора ЕС необходимо дополнительно подчеркнуть, что каждое государство-член имеет свою собственную систему банковского надзора. Каждая из этих систем (моделей) имеет свою структуру, использует определенные методы и характерные принципы, принимая процессы гармонизации евроинтеграции. Анализируя модели (системы) регулирования и надзора стран ЕС, можно утверждать, что центральные банки Франции, Германии, Австрии, Бельгии, Дании, Финляндии, Швеции и др. не являются органами банковского надзора (они взаимодействуют только с национальными надзорными органами). Некоторые европейские страны (Италия, Греция, Португалия, Словацкая Республика, Чешская Республика, Польша, Венгрия и другие) выбрали модель, в которой центральный банк осуществляет банковский надзор. В заключение, хотелось бы отметить, что сотрудничество между независимыми и автономными организациями (ЕЦБ, НЦБ и Европейский независимый надзорный орган) [17; 18; 19; 20; 29] предоставит возможность построить эффективную «систему сдержек и противовесов» на банковском и финансовом рынках, чтобы гарантировать устойчивый рост ЕС.

Выводы и предложения. Основываясь на анализе *de lege lata* и научных исследований Банковского союза ЕС, в целях оптимизации организации и деятельности Банковского Союза ЕС для обеспечения устойчивого, интеллигентного и инклюзивного развития с рефлексией текущих вызовов и угроз, можем сделать выводы: Банковский союз ЕС имеет существенный недостаток в организации системы (что может привести к далеко идущим экономическим последствиям) – ЕЦБ осуществляет две важные для финансовой системы функции: 1) создание и реализация монетарной политики ЕС и 2) банковский надзор над банками (кредитными институтами) в еврозоне. Такой подход к «архитектуре» Банковского союза не коррелирует с основными принципами экономической теории и практикой организации банковских систем ряда развитых стран, что, на наш взгляд, контра продуктивно в контексте достижения главной цели Европейской системы центральных банков – обеспечение ценовой стабильности (потребительских цен). На основе результатов научного анализа предлагаем внести *de lege ferenda* – изменить систему организации банковского надзора в ЕС и создать *sui generis* независимое публичное учреждение в ЕС, которое будет обеспечивать надзор за крупными кредитными и финансовыми институтами в ЕС.

Библиографический список:

1. EUROPEAN COMMISSION: Banking union: restoring financial stability in the Eurozone. MEMO/14/294. URL: http://ec.europa.eu/finance/general-policy/docs/banking-union/banking-union-memo_en.pdf
2. Ferran E.: European Banking Union: Imperfect, But It Can Work. University of Cambridge, Faculty of Law. Legal Studies Research Paper Series. Paper No. 30/2014. 2014. 29 s. URL: <http://ssrn.com/abstract=2426247>
3. Wymeersch E. The Single Supervisory Mechanism or "SSM", Part One of the Banking Union. 2014. 84 s. URL: <http://ssrn.com/abstract=243859>
4. Zavvos G., Kaltsouni S. The Single Resolution Mechanism in the European Banking Union: Legal Foundation, Governance Structure and Financing. 2014. URL: <http://ssrn.com/abstract=2531907>
5. Nariadenie Rady (EÚ) č. 1022/2013 z 22. októbra 2013, ktorým sa mení nariadenie (EÚ) č. 1093/2010, ktorým sa zriaďuje Európsky orgán dohľadu (Európsky orgán pre bankovníctvo), pokiaľ ide o poverenie Európskej centrálnej banky osobitnými úlohami podľa nariadenia Rady (EÚ) č. 1024/2013. Úradný vestník Európskej únie 29.10.2013, L 287/5.
6. Nariadenie Rady (EÚ) č. 1024/2013 z 15. októbra 2013, ktorým sa Európska centrálna banka poveruje osobitnými úlohami, pokiaľ ide o politiky týkajúce sa prudenciálneho dohľadu nad úverovými inštitúciami. Úradný vestník Európskej únie 29.10.2013, L 287/63.
7. Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) č. 575/2013 z 23. júna 2013 o prudenciálnych požiadavkách na úverové inštitúcie a investičné spoločnosti a o zmene nariadenia (EÚ) č. 648/2012. Úradný vestník Európskej únie 27.06.2013, L 176/1.
8. Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2013/36/EÚ z 26. júna 2013 o prístupe k činnosti úverových inštitúcií a prudenciálnom dohľade nad úverovými inštitúciami a investičnými spoločnosťami, o zmene niektorých smerníc a nariadení. Úradný vestník Európskej únie 27.06.2013, L 176/338.
9. Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2014/49/EÚ z 16. apríla 2014 o systémoch ochrany vkladov. Úradný vestník Európskej únie 12.06.2014, L 173/149.
10. Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2014/59/EÚ z 15. mája 2014 ktorou sa stanovuje rámec pre ozdravenie a riešenie situácií úverových inštitúcií a investičných spoločností a o zmene niektorých smerníc a nariadení. Úradný vestník Európskej únie 12.06.2014, L 173/190.
11. Zmluva o fungovaní Európskej únie v konsolidovanom znení. Úradný vestník Európskej únie 30.03.2010, C. 83/47.
12. Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) č. 806/2014 z 15. júla 2014, ktorým sa stanovujú jednotné pravidlá a jednotný postup riešenia krízových situácií úverových inštitúcií a určitých investičných spoločností rámci jednotného mechanizmu riešenia krízových situácií a jednotného fondu na riešenie krízových situácií a ktorým sa mení nariadenie (EÚ) č. 1093/2010. Úradný vestník Európskej únie 30.07.2014, L 225/1.
13. Mamojka M. Spoločnosť s ručením obmedzeným : § 105-153. In: Obchodný zákonník, 1. zv.: veľký komentár. – Žilina: Eurokódex, 2016. – P. 419–590.
14. Golian, Ján [UKOPAHP] (25%) – Hajnišová, Edita [UKOPAHP] (25%) – Janečková, Miriam [UKOPAHP] (25%) – Petříková, Sabina [UKOPAHP] (25%): Spoločnosť s ručením obmedzeným : judikatúra. – 1. vyd. – Bratislava : Iuris Libri, 2014. – 281 s.
15. Sidak, M. Finansovo-pravove reholjuvannja bankivskych vidnosyn v Jevropejs'komu Sojuzi ta krajinach schidnoji Jevropy: porivnjal'nyj analiz. Užhorod : Lira, 2010. – 397 s.
16. Balkyte, A. Tvaronavičienė, M. : Perception of competitiveness in the context of sustainable development: facets of "sustainable competitiveness". In: Journal of business economics and management, 11(2), 341–365.
17. Dulaková Jakúbeková, D. Krátkodobý nájom bytu a súvisiace otázky [textový dokument (print)] / Denisa Dulaková. – 1. vyd. – Bratislava (Slovensko) : Wolters Kluwer. Wolters Kluwer SR, 2018. – 159 s. – slovenčina. – ISBN 978-80-8168-939-0 – ISBN (online) 978-80-8168-940-6
18. Dulaková Jakúbeková, D. a kol. Zmluvyoprenechaní vecinaužívání : nájomné zmluvy, zmluvaoubytovaní, zmluvaopôžičkeavypožičkeatimesharingová zmluva : skomentárom. – 1. vyd. – Praha : C. H. Beck, 2012. – xx, 787 s.
19. Lankauskienė, T. Tvaronavičienė M. : Security and sustainable development: approaches and dimensions in the globalization context. In: Journal of Security and Sustainability. Issues 1, 287–297.
20. Dulaková Jakúbeková, D. a kol. Zmluvy o prevode vlastníctva (Kúpna a zámenná zmluva, spotrebiteľská kúpna zmluva, darovacia...). – C. H. Beck, 2010.
21. Mária Uramová, Zdislaw Majkut, Michal Turošík. Economic and legal issues and challenges of the labour market and individual well-being. In : Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum, 2016.
22. Tvaronavičienė, M. (2019). Insights into global trends of capital flows' peculiarities: emerging leadership of China. *Administrative Management Public*, (32), 6–17. <https://doi.org/10.24818/amp/2019.32-01>
23. Kurilovská, L., Kordík, M. National anti-money laundering/co-terrorist financing risk assessment as a partial tool for creditor's protection. *Internal Security*. – Roč. 9, č. 1 (2017), s. 47–57. ISSN 2345-0282 (online) <http://jssidoi.org/jesi>
24. Kurilovská, L., Šišulák, S. Trestnoprávne aspekty eliminácie šedej ekonomiky. In : Bratislavské právnické fórum 2015 [elektronický zdroj]. – Bratislava : Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2015. – ISBN 978-80-7160-411-2 – S. 1235–1245 [CD-ROM]
25. Skaloš Martin, Turošík Michal Ľudské práva v podmienkach Slovenskej republiky. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Právnická fakulta, 2018. – 190 s.
26. Helmut Siller, Ľuboš Cibák. Betriebswirtschaftliche Aspekte von Gesundheit und betrieblichem Gesundheitsmanagement / 2014. In: Handbuch Betriebliches Gesundheitsmanagement : Unternehmenserfolg durch Gesundheits- und Leistungscontrolling. – 1. vyd. – Stuttgart : Schäffer-Poeschel Verlag, 2014. – ISBN 978-3-7910-3208-5 – S. 151–194.
27. Peter Lukáčka, Peter Kubolek. Corporate social responsibility and responsible public procurement in Central Europe and Slovakia. In: Comparative European Research 2019 [elektronický dokument] : Proceedings/Research Track of the 12th Biannual CER Comparative European Research : č. 2. – 1. vyd. – ISBN 978-1-9993071-5-8 – Londýn : Sciemcee Publishing, 2019. – S. 85–88 [online].
28. Die Modernisierung des Dienstleistungsunternehmens Polizei / Jürgen Stierle, Helmut Siller, Ľuboš Cibák, Katja Glasmachers, 2014. In: Kriminalistik 10/2014. – ISSN 0023-4699, Roč. 68, č. 10 (2014). S. 586–594.
29. Peter Lukáčka, Peter Kubolek. Contractual terms and conditions in the context of the public procurement principles and legal competence of the public procurement office in Slovakia. In : Bratislava law review. – Roč. 2, č. 2 (2018), s. 119–126.

Дернова І.А.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та фінансів
Черкаського державного бізнес-коледжу

Боровик Т.М.

старший викладач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу
Черкаського державного бізнес-коледжу

Кравченко Л.В.

викладач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу
Черкаського державного бізнес-коледжу

Dernova Iryna

PhD (Economics),
Associate Professor of the Department of Accounting and Finance
Cherkasy State Business College

Borovyk Tetiana

Senior Lecturer of Economics, Entrepreneurship and Marketing Department
Cherkasy State Business College

Kravchenko Liana

Lecturer of Economics, Entrepreneurship and Marketing Department
Cherkasy State Business College

ВВП ЯК ІНДИКАТОР РЕЙТИНГОВОЇ ОЦІНКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

GDP AS AN INDICATOR OF THE RATING ASSESSMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Глобалізація світового господарства, транскордонний рух капіталів роблять національну економіку України відкритою для світової спільноти та іноземних інвесторів. Важливість прийняття рішень про партнерство залежить від оцінки суспільно-політичних та економічних чинників країни. У статті проаналізовано динаміку ключового показника макроекономічної стабільності країни, який досліджується та аналізується суб'єктами міжнародного бізнес-середовища, світовими організаціями, аналітичними відомствами валового внутрішнього продукту. Проведено аналіз ВВП на душу населення на тлі окремих європейських країн та країн Євразії, тобто найближчих сусідів України. Задля аналізу позиціонування України в глобальному просторі проведено дослідження показників ВВП як індикаторів макроекономічної стабільності вітчизняної економіки та визначено позицію України в міжнародних рейтингах згідно з означеним показником.

Ключові слова: валовий внутрішній продукт, номінальний валовий внутрішній продукт, макроекономічна стабільність, індекс глобальної конкурентоспроможності, індикатори конкурентоспроможності.

Глобализация мирового хозяйства, трансграничное движение капиталов делают национальную экономику Украины открытой для мирового сообщества и иностранных инвесторов. Важность принятия решений о партнерстве зависит от оценки общественно-политических и экономических факторов страны. В статье проанализирована динамика ключевого показателя макроэкономической стабильности страны, который исследуется и анализируется субъектами международной бизнес-среды, мировыми организациями, аналитическими ведомствами валового внутреннего продукта. Проведен анализ ВВП на душу населения на фоне отдельных европейских стран и стран Евразии, то есть ближайших соседей Украины. С целью анализа позиционирования Украины в глобальном пространстве проведено исследование показателей ВВП как индикаторов макроэкономической стабильности отечественной экономики и определена позиция Украины в международных рейтингах согласно указанному показателю.

Ключевые слова: валовой внутренний продукт, номинальный валовой внутренний продукт, макроэкономическая стабильность, индекс глобальной конкурентоспособности, индикаторы конкурентоспособности.

Globalization of the world economy and cross-border movement of capital makes the national economy of Ukraine open to the world community and foreign investors in particular. The importance of partnership decisions

depends on the assessment of socio-political and economic factors of the country. One of the indicators of macroeconomic stability of the country, which is studied and analyzed by the international business environment, world organizations, as well as analytical agencies is the gross domestic product, which reflects the state of the economy in the country, affects the national currency and monetary policy, the value of companies etc., and such an indicator as GDP per capita is used for international comparisons and calculation of global competitiveness ratings. Besides, the dynamics of nominal GDP (USD) per capita reflects the financial and economic crisis. In order to analyze the positioning of Ukraine in the global space, a study of GDP is determined as one of the various related indicators of macroeconomic stability of the domestic economy in the context of global ratings and Ukraine's position in international rankings according to the specified indicator. The article presents a comparative analysis of Ukraine and the world in terms of gross domestic product, its impact on the formation of the position in the global space. In addition to this, the article identifies the stage of development of the national economy on these indicators. What was performed is the analysis of the dynamics of nominal gross domestic product as one of the indicators of macroeconomic stability, which is analyzed when making decisions on investment by the World Bank, loans by the International Monetary Fund, and the calculation of the global competitiveness index, according to annual World Economic Forum and more. It is established that the dynamics of nominal GDP (USD) per capita reflects financial and economic crises. It is also confirmed that the GDP per capita indicator not only expresses the level of economic development of the country, but also is used as an indicator of the welfare of the population for the country.

Keywords: gross domestic product, nominal gross domestic product, macroeconomic stability, global competitiveness index, competitiveness indicators.

Постановка проблеми. Україна, маючи привабливий ресурсний потенціал, викликає інтерес з боку потенційних іноземних інвесторів стосовно вкладання інвестицій. Це пов'язано перш за все з наявністю дешевої робочої сили, наближеністю до сировинних ресурсів, сприятливими умовами в оподаткуванні та можливістю швидкого виведення капіталу у разі потреби за межі країни. Оцінювання інвестиційного клімату національної економіки під час прийняття рішень про доцільність налагодження партнерських відносин у перспективі вимагає аналізу достовірної інформації про ситуацію в країні та оцінювання сприятливих умов для ведення бізнесу. Індикатором перспектив розвитку та ключового орієнтира такого дослідження є валовий внутрішній продукт (ВВП). ВВП – це показник системи національних рахунків, що характеризує остаточний результат економічної діяльності резидентів. У глобальному вимірі показник ВВП виступає одним з індикаторів рейтингової оцінки конкурентоспроможності національної економіки світовими інституціями. Більш універсальним вимірником, що використовується для проведення міжнародних співставлень та оцінювання темпів економічного зростання економіки країни, є ВВП на душу населення. Саме ВВП на душу населення слугує індикатором для швидкого контролю за структурними зрушеннями в економіці та є основою класифікації країн за рівнем економічного розвитку. Саме тому в умовах відкритості національної економіки та поглиблення глобалізаційних процесів актуалізуються дослідження динаміки ВВП як одного з пов'язаних індикаторів макроекономічної стабільності національної економіки в контексті глобальних рейтингових вимірів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість наукових досліджень вітчизняних науковців присвячена проблемам світової економіки й торгівлі, зокрема праці Л. Ковальської, В. Андрійчука, А. Філіпенко, В. Геєця. Оцінюванням результатів зовнішньої торгівлі країни займалися М. Мазур, Л. Рождественська, І. Манцуров, А. Задоя. Питання оцінювання динаміки ВВП та його розвитку розкрили у своїх роботах І. Багратіна, Л. Петкова, В. Геєць, А. Гальчинський, М. Одінцов [1], О. Пелех, А. Тома-

шевська, Т. Степанов, Т. Смиковчук [2]. Дослідженням впливу зовнішньої торгівлі України на міжнародні економічні відносини займалися Ю. Козак, Л. Григорова-Беренда, М. Біда, О. Коляда. Міжнародній конкурентоспроможності в умовах глобалізації приділяли увагу І. Севрук, А. Тропиніна [6], Л. Антонюк, О. Шнипко [9], О. Швиданенко, Ю. Уманців, Ю. Полунев, К. Кириченко, Н. Кухарська, А. Єріна, О. Гордуновський, А. Тищенко, Н. Марченко, І. Манцуров [10].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас питання аналізу динаміки ВВП як індикатора макроекономічної стабільності національної економіки, його впливу на формування глобальних рейтингів конкурентоспроможності та позиціонування України у світовій економічній спільноті потребують подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз показника валового внутрішнього продукту як індикатора конкурентоспроможності національної економіки в глобальному вимірі та його вплив на макроекономічну стабільність країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Показник ВВП слугує найважливішим індикатором соціально-економічного розвитку країни та оцінюється в поточних ринкових цінах. Це дає змогу аналізувати галузеву структуру економіки, встановлювати пропорції між споживанням та нагромадженням тощо, але унеможлиблює проведення оцінювання динаміки обсягів вироблених і використаних товарів та послуг. Задля проведення такого оцінювання необхідно нівелювати фактор цін. Відповідно, розрізняють номінальний ВВП (обсяг виробництва розраховується у фактичних цінах) та реальний (характеризує обсяг виробництва у постійних цінах). Також розрахунок ВВП дає змогу сформувати загальне уявлення про добробут нації, але не може виступати мірилом добробуту. Це пояснюється тим, що існують аспекти добробуту суспільного життя, які визначаються не лише обсягами споживання торів і послуг, наприклад стан довкілля та можливості самореалізації. Для міжнародних співставлень розмір ВВП визначається у доларах США з урахуванням паритету купівельної спроможності валют.

У своїй праці М. Одінцов зазначає, що «розвиток економіки країни оцінюється за допомогою різних критеріїв – макроекономічних показників, що відображають основні економічні проблеми і цілі суспільства. Найбільш важливим з них вважається ВВП – валовий внутрішній продукт. Якраз він є основним макроекономічним показником, який відображає рівень розвитку економіки країни» [1, с. 12].

А. Томашевська, Т. Смиківчук стверджують, що «ВВП є також основою вимірювання структури виробництва, міжнародних порівнянь якості життя, оцінки дефіциту державного бюджету, грошової емісії тощо» [2, с. 90]. Для порівняння показника ВВП у глобальному вимірі економік здійснюється довідкове перерахування в іноземну валюту (найчастіше в долари США). Динаміку номінального ВВП України за період 2007–2019 років у національній та іноземній валюті наведено в табл. 1.

Впродовж 2007–2019 років спостерігається стійка тенденція до зростання показника номінального ВВП, розрахованого в національній валюті. Винятком став 2009 рік (зменшення обсягу номінального ВВП становило 3,7%), який характеризується світовою фінансовою кризою, що не оминула Україну. Аналіз динаміки ВВП, розрахованого в доларах США, свідчить про зменшення обсягу номінального ВВП у доларах США у згаданому 2009 році (-34,9%), 2014 році (-28,1%) та 2015 році (-31,3%). За останні три роки спостерігається позитивна динаміка росту показника. Для порівняння, у 2019 році, за даними Світового банку, ВВП Польщі (населення становить 38 млн. осіб) склав 628,2 млрд. дол. США; Болгарії (населення становить 6,9 млн. осіб) – 70,4 млрд. дол. США, Білорусі (населення становить 9,4 млн. осіб) – 63,1 млрд. дол. США, Казахстану (населення становить 18,2 млн. осіб) – 170,9 млрд. дол. США. Для Люксембургу, що належить до економічно розвинених країн світу, за населення у 613, 9 тис. осіб ВВП становить 70,885 млрд. дол. США [4]. У своїх прогнозах міжнародні аналітики за результата-

ми 2020 року прогнозують падіння світового ВВП на 1,9% та глибоку рецесію, пов'язану зі світовою пандемією коронавірусу, що викликало раптове уповільнення економічної активності. Для України Світовий банк прогнозує у 2020 році падіння ВВП на 3,5%.

Для оцінювання конкурентоспроможності національної економіки застосовується такий індикатор, як дохід на душу населення [6, с. 21]. За даними глобальних рейтингів, до складу яких входить Україна, одним із індикаторів макроекономічної стабільності є показник валового внутрішнього продукту. Зокрема, під час розрахунку індексу глобальної конкурентоспроможності (IGC), що розраховується за методикою Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum), використовується значення ВВП на одну особу [7], оскільки вважається, що саме здатність країни досягати постійних високих темпів зростання ВВП на одну особу визначає конкурентоспроможність національної економіки.

Розрахунок ВВП на душу населення в національній та іноземній (дол. США) валюті наведено в табл. 2.

Аналізуючи дані табл. 2, доходимо висновку, що динаміка номінального ВВП на душу населення в національній валюті впродовж 2007–2019 років має сталу тенденцію до зростання. Винятком є 2009 рік, за результатами якого спостерігається скорочення номінального ВВП, що розрахований у національній валюті на одну особу, на 3,3%. Аналізуючи динаміку номінального ВВП в доларах США на одну особу, спостерігаємо кардинально іншу тенденцію. Так, зменшення рівня показника фіксується у 2009 році (-34,6%), 2014 році (-25,2%), 2015 році (-29,8%) та 2019 році (-4,2%). Варто відзначити, що в динаміці номінального ВВП (дол. США) у розрахунку на одну особу відображаються фінансово-економічна криза 2008–2009 років та криза, спричинена війною на сході України. Визначальним є те, що зменшення на 4,2% вищезгаданого показника спостерігається за результатами 2019 року.

Таблиця 1

Номінальний ВВП України за 2007–2019 роки

Рік	Сума, млн. грн.	Абсолютне значення показника, млн. грн.	Відносне значення показника, %	Сума, млн. дол. США	Абсолютне значення показника, млн. грн.	Відносне значення показника, %
2007	720 731	+176 578	+32,5	142 719	+34 966	+32,5
2008	948 056	+227 325	+31,5	179 992	+37 273	+26,1
2009	913 345	-34 711	-3,7	117 228	+62 765	-34,9
2010	1 082 569	+169 224	+18,5	136 419	+19 192	+16,4
2011	1 316 600	+234 031	+21,6	163 160	+26 740	+19,6
2012	1 408 889	+92 289	+7,0	175 781	+12 622	+7,7
2013	1 454 931	+46 042	+3,3	183 310	+7 529	+4,3
2014	1 566 728	+111 797	+7,7	131 805	-51 505	-28,1
2015	1 979 458	+412 730	+26,3	90 615	-41 190	-31,3
2016	2 383 182	+403 724	+20,4	93 270	+2 655	+2,9
2017	298 220	+599 738	+25,2	112 154	+18 884	+20,2
2018	3 558 706	+575 786	+19,3	130 832	+18 678	+16,7
2019	3 974 564	+415 858	+11,7	153 200	+22 368	+17,1

Джерело: складено за даними джерел [3; 4; 5]

Таблиця 2

Номинальний ВВП України за 2007–2019 роки у розрахунку на одну особу

Рік	Населення тис. осіб	Сума, млн. грн.	Абсолютне значення показника, млн. грн.	Відносне значення показника, %	Сума, млн. дол. США	Абсолютне значення показника, млн. грн.	Відносне значення показника, %
2007	46 501	15 499,1	+3 864,8	+33,2	3 069,1	+765,3	+33,2
2008	46 240	20 502,8	+5 003,6	+32,3	3 892,5	+823,4	+26,8
2009	46 044	19 836,3	-666,4	-3,3	2 546,0	-1346,5	-34,6
2010	45 865	23 603,6	+3 767,3	+19,0	2 974,4	+428,4	+16,8
2011	45 693	28 813,9	+5 210,2	+22,1	3 570,8	+596,4	+20,0
2012	45 577	30 912,5	+2 098,6	+7,3	3 856,8	+286,1	+8,0
2013	45 483	31 988,7	+1 076,2	+3,5	4 030,3	+173,5	+4,5
2014	43 722	35 834,0	+3 845,3	+12,0	3 014,6	-1015,7	-25,2
2015	42 836	46 210,2	+10 376,1	+29,0	2 115,4	-899,2	-29,8
2016	42 668	55 853,5	+9 643,3	+20,9	2 185,9	+70,5	+3,3
2017	42 477	70 224,3	+14 370,8	+25,7	2 640,3	+454,4	+20,8
2018	42 269	84 192,0	+13 967,7	+19,9	3 095,2	+454,9	+17,2
2019	42 019	94 589,8	+10 397,8	+12,4	2 963,5	-131,7	-4,2

Джерело: складено за даними джерел [3; 4; 5]

Розрахунок показника ВВП з використанням курсових співвідношень має недолік, а саме віддзеркалює не лише виробничу потужність країни, але й параметри фінансової системи, які виступають курсоутворюючими факторами. Отже, у рамках міжнародних співставлень величину ВВП виражають у паритетній оцінці.

Проведемо порівняльний аналіз контекстуальних факторів ВВП України та окремих країн, що мають різні рівні розвитку економіки за результатами 2019 року (табл. 3).

Порівняльний аналіз ВВП на душу населення на тлі окремих європейських країн та країн Євразії, тобто найближчих сусідів України, дає можливість відслідкувати тенденцію відставання за всіма показниками. За даними Всесвітнього економічного форуму у 2019 році Україна посіла 85 місце в рейтингу конкурентоспроможності, одним з індикаторів оцінки макроекономічної стабільності якого є показник ВВП на душу населення (2 963,5 дол. США). Поряд у рейтингу розташовані такі країни, як Албанія (81 місце, 5 288,9 дол. США), Аргентина (83 місце, 11 626,9 дол. США), Молдова (86 місце, 3 217,7 дол. США), Алжир (92 місце, 4 237,5 дол. США). Для порівняння, Габон займає 119 позицію в рейтингу, показник його ВВП склав 8 297,4 дол. США на душу населення, Венесуела – 133 місце, маючи 3 373,7 дол. США відповідно.

Здійснюючи розвідки за напрямом конкурентоспроможності України в умовах глобалізації,

О. Шнирко наголошує на тому, що «в умовах загострення глобальної конкуренції, наростання стратегічних викликів суспільству та економіці України зростає також необхідність продовжити дослідження національної конкурентоспроможності, не тільки беручи до уваги чинники та ознаки, але й розглядаючи конкурентоспроможність як процес, що відбувається під впливом цілої сукупності факторів, які постійно розвиваються та змінюються» [9, с. 4].

Українське бізнес-середовище потребує детального аналізу сильних та слабких сторін національної економіки, визначення впливу різних факторів на рівень і динаміку конкурентоспроможності економіки та бізнесу. При цьому доцільно звернути увагу на досвід країн, ВВП на душу населення яких становить більше 20 тис. дол. США. І. Манцуров звертає увагу на те, що такі країни мають такі високорозвинені інституції:

- відкрита ринкова економіка, вільне ціноутворення, низькі митні бар'єри, висококонкурентне ринкове середовище;
- превалювання приватної власності за її одночасного захисту;
- ефективне податкове адміністрування, податкова система, підконтрольна платникам податків через демократичні представницькі інституції;
- ефективні державні організації з низьким рівнем корупції;
- прозорі суспільні та фінансові інститути;

Таблиця 3

Вибрані контекстуальні фактори оцінки ВВП України та груп країн світу

Фактор	Україна	Грузія	Казахстан	Латвія	Польща	Сінгапур
ВВП на душу населення, дол. США	2 963,5	4 400,4	9 237,0	18 032,0	15 430,9	64 041,4
ВВП за паритетом купівельної спроможності, % до світового ВВП	0,29	0,03	0,38	0,04	0,90	0,42
10-річний середньорічний приріст ВВП, %	0,1	4,2	3,9	2,5	3,1	4,6
5-річний середній показник прямих іноземних інвестицій, % до ВВП	2,3	10,7	3,5	2,1	2,6	22,5

Джерело: складено за даними джерела [8, с. 234, 314, 338, 466, 506, 570]

– демократична політична система з високим рівнем політичної конкуренції, надійними механізмами контролю над державою та бюрократією;

– законслухняність громадян, незалежна судова система, якій довіряють громадяни, сильна система органів правопорядку та виконання судових рішень;

– мінімальний розрив між формальними й неформальними нормами соціальної поведінки [10, с. 29].

За проведеними дослідженнями рівня ВВП на душу населення за ринковим валютним курсом бачимо, що Україна перебуває між двома з трьох стадій розвитку та належить до країни перехідного етапу від стадії залежності від факторів до стадії залежності від ефективності з порогом доходу 2 963,5 дол. США на душу населення. Для підвищення макроекономічної стабільності національної економіки доцільно укріплювати бізнес-середовище для вітчизняних підприємств та спрямувати особливу увагу державних органів влади на контроль взаємовідповідності зростання ВВП і реального зростання виробництва, а не зростання цін.

Висновки. Отже, дослідження підтверджують, що показник ВВП на душу населення не тільки виражає рівень розвитку економіки країни, але й використовується як індикатор добробуту населення, який застосовується для порівняння економічного розвитку з іншими країнами. Економіка країни протягом аналізованого періоду характеризується нестабільністю за показником ВВП на душу населення та пов'язаними з ним індикаторами, які визначаються світовими організаціями, під час формування міжнародних рейтингів. Зниження показника пов'язане з нестабільною економіко-політичною ситуацією в країні та відсутністю єдиної стратегії розвитку країни. Подальші розвідки лежать у площині аналізу структури ВВП України за кінцевим використанням та дослідження динаміки співвідношення експорту та імпорту України, їх впливу на формування індексів конкурентоспроможності та визначення місця національної економіки в глобальних економічних рейтингах.

Бібліографічний список:

1. Одінецов М. Фактори зростання валового внутрішнього продукту в умовах трансформаційної економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 3. С. 12–13.
2. Томашевська А., Смиківчук Т. Рівень ВВП України: аналіз та динаміка розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 20. Ч. 3. С. 90–94.

3. Валовий внутрішній продукт. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/2019> (дата звернення: 11.05.2020).
4. Офіційний сайт Світового банку. URL: <http://www.worldbank.org> (дата звернення: 11.05.2020).
5. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду. URL: <http://www.imf.org> (дата звернення: 11.05.2020).
6. Севрук І., Тропиніна А. Конкурентоспроможність національної економіки в умовах глобалізації. *Бізнес-Інформ*. 2019. № 5. С. 20–28.
7. Всесвітній економічний форум. URL: <https://www.weforum.org/reports> (дата звернення: 09.05.2020).
8. The Global Competitiveness Report 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (дата звернення: 09.03.2020).
9. Шнилко А. Конкурентоспроможність України в умовах глобалізації: автореф. дис. ... докт. екон. наук. Київ, 2008. 37 с.
10. Манцуров І., Нестеренко В. Формування державної стратегії розвитку підприємництва на основі міжнародних рейтингів конкурентоспроможності. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2010. № 2. С. 27–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2010_2_4 (дата звернення: 30.03.2020).

References:

1. Odintsov M. (2013). Factors of gross domestic product growth in a transformational economy. *Investments: Practice and Experience*, (3), 12–13.
2. Tomashevskaya A., Smikovchuk T. (2018). The level of GDP of Ukraine: analysis and dynamics of development. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, (20(3)), 90–94.
3. Gross Domestic Product. from <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/2019> (accessed 11 May 2020).
4. The World Bank. from <http://www.worldbank.org> (дата звернення 11 May 2020).
5. International Monetary Fund. from <http://www.imf.org> (accessed 11 May 2020).
6. Sevruk I., Tropinina A. (2019). Competitiveness of National Economy in the Conditions of Globalization. *Business-Infom*, (5(496)), 20–28.
7. World Economic Forum. from <https://www.weforum.org/reports> (accessed 09 May 2020).
8. The Global Competitiveness (2019). Report. Retrieved 09.03.2020, from http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (accessed 09 March 2020).
9. Shnytko A. (2008) Competitiveness of Ukraine in the conditions of globalization. (PhD Thesis). Kyiv: State Institution "Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine".
10. Mantsurov I., Nesterenko V. (2010). Formation of the state strategy of business development on the basis of international competitiveness ratings. *Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics*, (2), 27–43. from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknteu_2010_2_4 (accessed 30 March 2020).

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 332.02

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-4-5>

Білецька І.М.

доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародної економіки, маркетингу і менеджменту
Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту
Тернопільського національного економічного університету

Biletska Iryna

Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the Department of Internal Economy, Marketing and Management of
Ivano-Frankivsk Educational and Science Institute
Ternopil National Economic University

НАПРЯМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ДОСВІДУ ПОЛЬЩІ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

DIRECTIONS OF IMPLEMENTATION OF THE POLISH EXPERIENCE IN THE CONTEXT OF INCREASING THE EFFICIENCY OF STATE POLICY OF DECENTRALIZATION AND ENSURING SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

У статті визначено актуальність подальшого вдосконалення державної політики децентралізації в Україні, зокрема на засадах кращих зарубіжних практик. Охарактеризовано інституційний базис та особливості першого й другого етапів децентралізації в Україні. Виявлено недоліки формування й реалізації політики децентралізації за регіонами України. Показано еволюцію та охарактеризовано сучасні результати децентралізації в Республіці Польщі. Показано розподіл завдань за рівнями місцевого самоврядування Республіки Польщі. На засадах дослідження зарубіжного, зокрема польського, досвіду децентралізації виявлено ключові причини її недостатньої ефективності в Україні. На цій основі визначено найбільш перспективні напрями державної політики, імплементація яких дасть змогу підвищити ефективність децентралізації в Україні.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, державна політика, децентралізація, досвід Республіки Польща, імплементація.

В статье определена актуальность дальнейшего совершенствования государственной политики децентрализации в Украине, в частности на основе лучших зарубежных практик. Охарактеризованы институциональный базис и особенности первого и второго этапов децентрализации в Украине. Выявлены недостатки формирования и реализации политики децентрализации по регионам Украины. Показана эволюция и охарактеризованы современные результаты децентрализации в Республике Польша. Показано распределение заданий по уровням местного самоуправления Республики Польша. На основе исследования зарубежного, в частности польского, опыта децентрализации выявлены ключевые причины ее недостаточной эффективности в Украине. На этой основе определены наиболее перспективные направления государственной политики, имплементация которых позволит повысить эффективность децентрализации в Украине.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, государственная политика, децентрализация, опыт Республики Польша, имплементация.

The purpose of the article is to analyze the experience of decentralization of Ukraine and Poland, identify the benefits of the Polish experience and determine the directions of their implementation in Ukraine. The relevance of the study is that on the basis of comparing the processes and results of decentralization in Ukraine and Poland it is possible to identify weaknesses of Ukraine, as well as to develop directions and means of further improvement of state decentralization policy in Ukraine, in particular on the basis of best foreign practices. The institutional basis and features of the first and second stages of decentralization in Ukraine are described. The shortcomings of the formation and implementation of decentralization policy in the regions of Ukraine have been identified and pointed out. The evolution and current results of decentralization in the Republic of Poland are shown. The distribution of tasks by levels of local self-government of the Republic of Poland is shown. It is proved that the speed and quality of decentralization policy in Ukraine is still insufficient. On the basis of research of foreign, in particular Polish, experience of decentralization the key reasons of its insufficient efficiency in Ukraine are revealed. On this basis, the most promising areas of public policy are identified, the implementation of which will increase the effectiveness of decentralization in Ukraine, namely: the introduction of a more systematic approach to decentralization reform, expanding administrative and financial decentralization in the social direction; wider use of opportunities of Ukrainian-Polish cooperation programs and dissemination of experience in the field of decentralization; clear definition of a single center and assigning to it the functions of coordinating the formation and implementation of decentralization policy; liquidation of the institute of public administration representation at the district level; development of property, land and resource spheres of decentralization. The scientific novelty of the study is to improve the implementation of foreign experience of decentralization in Ukraine.

Keywords: socio-economic development, state policy, decentralization, experience of the Republic of Poland, implementation.

Постановка проблеми. З 2014 року в Україні реалізується децентралізація як окремий напрям державної політики з передачі повноважень та бюджетно-фінансових ресурсів з центрального рівня державного управління на місцевий. Базові принципи децентралізації передбачають значно вищу ефективність управління соціально-економічним розвитком територій та контролю використання задля цього фінансово-економічного та адміністративно-управлінського ресурсу. Отже, потенціал децентралізації щодо забезпечення соціально-економічного розвитку країни величезний. Водночас існують країни, які вже пройшли шлях децентралізації та забезпечили за рахунок цього позитивні зрушення в розвитку місцевих громад. До таких держав належить сусідня з Україною країна, а саме Польща, яка має сьогодні чи не найвищі темпи та показники соціального й економічного зростання серед країн ЄС-27. З огляду на це аналізування, опрацювання та вироблення якісних управлінських рішень щодо застосування позитивного досвіду децентралізації у Польщі за подальшого вдосконалення державної політики децентралізації в Україні має дуже велике значення та є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теоретико-прикладних аспектів децентралізації в Україні, а також в інших державах присвячені дослідження таких науковців, як Я. Жаліло [1, с. 16–24], Б. Данилишин, В. Пилипів [5, с. 5–11], Я. Козюк [6], Ю. Набатова, Т. Ус [7], С. Романюк [8, с. 42–64], І. Сторонянська, Л. Беновська [10, с. 84–88]. Серед дослідників проблем взаємозв'язків державної політики, зокрема на засадах європейських практик smart-спеціалізації, децентралізації та соціально-економічного розвитку територій, можна виокремити Т. Косенкову [2, с. 76–80], К. Ладиченко [3, с. 82–88], О. Власюка [4, с. 16–23], Т. Васильціва, Р. Лупака, Т. Штець, О. Рудковського [11, с. 162–169; 12, с. 56–63].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість досліджень у цій сфері або

має дещо теоретичний характер, або сформована відповідно до проблем та перешкод децентралізації саме в Україні без ув'язки до ефективного зарубіжного досвіду. Актуалізуються результати досліджень, де би під час формування сучасної політики децентралізації України було б використано якісний досвід, зокрема, такої країни, як Польща.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є аналіз досвіду децентралізації України та Польщі, ідентифікація переваг польського досвіду та визначення напрямів їх імплементації в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні в Україні триває другий етап децентралізації влади, найбільш важливі завдання якого теоретично мали би вирішитися до місцевих виборів у жовтні 2020 року, створивши інституційно-правову основу функціонування новоутворених органів місцевого самоврядування.

Перший етап децентралізації в Україні тривав з 2014 по 2019 роки. У квітні 2014 року Кабінетом Міністрів України було схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, а надалі прийнято План заходів з її реалізації. У підсумку внесених змін до Бюджетного кодексу України та Податкового кодексу України відбулася фінансова децентралізація, власне, завдяки якій було забезпечено зростання місцевих бюджетів з 2014 по 2019 роки у понад ніж 4 рази.

Поштовх адміністративній децентралізації надало прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». За рахунок його дії за 2014–2019 роки добровільно утворено 982 об'єднані територіальні громади (далі – ОТГ) на основі колишніх 4,5 тис. місцевих рад, де проживало понад 10 млн. осіб наявного населення. Потужний розвиток процесів децентралізації на першому етапі був забезпечений, зокрема, за рахунок прийняття Законів України «Про співробітництво територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики» та інших нормативно-правових актів, що

достатньо розширили повноваження органів місцевого самоврядування, а також істотно оптимізували надання адміністративних послуг.

Другий етап децентралізації в Україні стартував у 2020 році, коли Кабінетом Міністрів України було затверджено Новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня, згідно з яким після місцевих виборів передбачається функціонування в країні 1 470 територіальних громад. В розвиток цих процесів у липні 2020 року Верховна Рада України прийняла Постанову «Про утворення та ліквідацію районів», згідно з якою замість колишніх 490 в Україні створюється 136 районів.

Отже, реформа децентралізації, що реалізується в Україні, особливо останніми роками стала досить ефективною. Підставою для такого висновку слугують такі статистичні дані:

- на початок 2020 року було створено 1 029 ОТГ; якщо у 2015 році таких налічувалося лише 159 одиниць, то за 2014–2019 роки їх чисельність збільшилась у понад 6,5 рази; середньорічні темпи приросту в кожному з років аналізованого періоду були практично рівнозначними;

- кількість жителів, які проживають в ОТГ, у 2020 році зросла до 11,7 млн. осіб (близько 34% від загальної чисельності населення країни); лише за 2019 рік до 2018 року чисельність жителів в ОТГ зросла на 3,4 млн. осіб, або на понад 40%;

- площа ОТГ на початок 2020 року збільшилась до майже 250 тис. км² (біля 44% загальної площі країни); у 2019 році до 2018 року показник зріс майже на 30% (на 53,3 тис. км²);

- власні доходи ОТГ за підсумками 2019 року становили близько 270 млрд. грн. та наростилися відносно 2018 року на 14%, або на 32,9 млрд. грн.; частка власних доходів місцевих бюджетів ОТГ у 2019 році склала 6,8%, а за 2014–2019 роки показник збільшився з 5,1% до 6,8% (на 1,7 в. п.).

Для подальшого належного функціонування нової територіальної основи районів та громад необхідне завершення вітчизняної нормативно-правової основи в цій сфері. Йдеться про:

- внесення відповідних змін у Конституцію України, а також інші нормативно-правові акти, які визначають адміністративно-територіальний устрій країни на новій територіальній основі районів та громад;

- прийняття нової редакції положень щодо служби в органах місцевого самоврядування, зокрема як стосовно регулювання цих питань, так і стосовно стимулювання населення до зайнятості й саморозвитку для працевлаштування в органах місцевого самоврядування, забезпечення належного рівня престижності такої праці;

- удосконалення системи державного нагляду, контролю та коригування рішень органів місцевого самоврядування, якщо вони суперечать принципам та орієнтирам державної політики в царині національної безпеки.

Втім, у регіональному аспекті розвиток процесів децентралізації в Україні не настільки збалансований (табл. 1), що негативно. Так, в Україні реально втілено лише близько половини від загального обсягу необхідних процесів. Лише у регіонах-лідерах спостеріга-

ються досить високі показники за індикаторами децентралізації. Натомість в окремих областях частка населення спроможних громад заледве перевищує 50%, у більшості регіонів частка площі спроможних громад становить менше 50%, у 18 областях частка кількості територіальних громад, які не об'єдналися чи не приєдналися, не перевищує 40%.

У Донецькій, Харківській, Одеській, Київській, Закарпатській та Кіровоградській областях частка кількості районів, де все ще не розпочато процеси добровільного об'єднання (приєднання) територіальних громад, перевищує 30%; низькою залишається частка кількості ОТГ з кількістю жителів менше 5 тис. осіб (в середньому по країні показник становить 34,8%); у Луганській, Львівській та Кіровоградській областях відсутні ОТГ з адміністративними центрами у містах обласного значення; у Черкаській, Одеській, Київській, Вінницькій областях понад 20% територіальних громад не мають перспективних планів розвитку.

Ці та інші негативні аспекти є свідченням того, що в Україні процес децентралізації відбувається недостатньо швидко та системно. Цю ситуацію потрібно змінювати, для чого, зокрема, важливе впровадження досвіду країн, де децентралізація була успішною і вже відбулася, таких як Польща.

Потрібно зауважити, що польська модель децентралізації є найбільш наближеною до українських реалій, а досвід польських реформ може бути вельми корисним під час проведення подальшого реформування децентралізації в Україні. Так, у Республіці Польщі процеси децентралізації згідно з принципами та положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування розпочалися значно раніше. Зокрема, активна політика щодо формування регіонального розвитку стартувала у 1995 році, коли було проведено адміністративну реформу на місцевому рівні влади й розпочато розроблення та імплементацію відповідної законодавчої бази, необхідної для підтримки регіонального розвитку. Цей процес тривав до 2002 року.

Основні нововведення в публічному управлінні на місцевому рівні відбулися після прийняття 17 жовтня 1997 року нової Конституції Польщі, положення якої визначили сферою відповідальності органів місцевого самоврядування всі завдання, які законодавчо прямо не закріплені за органами влади вищого рівня. У 1998 році було здійснено реформу місцевого самоврядування, яка полягала у створенні двох вищих рівнів органів державної виконавчої влади, а саме повіту і воєводства, а також у зміні територіальної форми і кількості воєводств. Особливо важливим став 1999 рік, коли пройшла нова адміністративно-територіальна реформа та відбувся поділ на статистичні регіони за номенклатурою регіонів Європейського Союзу (NUTS). Адміністративний розподіл 1999 року закріпив 16 воєводств, 308 повітів та 2 489 гмін, включаючи 65 міст зі статусом міських повітів.

Характерною рисою децентралізованої системи публічного управління було створення локального управління, в основі якого лежить принципово відокремлена від центральної влади одиниця – гміна. Жителям гміни було надано можливість утворювати територіальне співтовариство на основі факту проживання на певній території. Вищим органом гміни

Показники рейтингування областей України
за формуванням спроможних громад на початок 2020 року

Адміністративні області	Місця в рейтингу	Індикатори рейтингу						
		Частка населення спроможних громад, %	Частка площі спроможних громад, %	Частка кількості територіальних громад, які не об'єдналися та не приєдналися, %	Частка кількості районів, де не розпочато процес добровільного об'єднання (приєднання), %	Частка кількості ОТГ з кількістю жителів менше 5 тис. осіб, %	Частка кількості ОТГ з адмінцентрами у містах обласного значення, %	Частка територіальних громад від їх загальної кількості охоплених перспективними планами, %
Житомирська	1	82,6	67,7	31,4	0,0	35,1	40,0	0,5
Дніпропетровська	2	93,8	75,0	28,2	0,0	44,6	23,1	0,0
Чернігівська	3	85,1	65,4	33,4	0,0	42,0	50,0	0,7
Хмельницька	4	80,8	62,2	38,2	5,0	29,4	33,3	0,0
Запорізька	5	90,6	75,5	27,1	0,0	48,3	20,0	0,0
Волинська	6	74,7	60,2	40,5	0,0	35,2	25,0	0,0
Сумська	7	79,8	46,1	54,2	5,6	34,2	57,1	0,2
Донецька	8	96,3	46,9	53,5	38,5	21,1	20,0	0,0
Чернівецька	9	69,5	50,0	50,6	9,1	21,6	50,0	10,7
Тернопільська	10	66,1	49,9	49,8	5,9	47,2	50,0	2,0
Миколаївська	11	82,4	53,8	50,5	10,5	44,2	20,0	12,1
Луганська	12	81,6	49,2	48,7	16,7	58,3	0,0	0,0
Рівненська	13	57,6	41,3	56,7	12,5	27,7	50,0	0,0
Івано-Франківська	14	56,3	36,0	66,3	7,1	15,4	50,0	3,1
Харківська	15	73,7	27,0	72,5	44,4	4,2	28,6	0,0
Полтавська	16	73,9	38,1	58,4	8,0	47,4	33,3	2,6
Херсонська	17	64,5	42,2	56,7	22,2	54,1	50,0	7,4
Черкаська	18	68,9	43,8	57,9	5,0	56,7	16,7	25,5
Одеська	19	70,0	35,9	66,1	38,5	21,6	22,0	60,8
Київська	20	60,4	22,6	73,4	32,0	18,2	33,3	42,2
Львівська	21	56,8	24,6	74,4	20,0	26,8	0,0	13,8
Закарпатська	22	35,7	14,6	79,8	30,8	5,3	20,0	3,9
Вінницька	23	55,8	22,0	74,0	18,5	37,5	50,0	23,9
Кіровоградська	24	60,1	25,1	79,3	42,9	59,3	0,0	1,0

Примітка: без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим, Донецької та Луганської областей

Джерело: складено автором за даними інтернет-ресурсу «Децентралізація дає можливість». URL: <https://decentralization.gov.ua>

стала гмінна рада, що формується шляхом виборів. Щодо фінансової децентралізації, то державні витрати на бюджети місцевих рад було замінено бюджетами нових територіальних одиниць, які стали також господарськими одиницями.

Найбільш складною політичною проблемою стало визначення меж нових територіальних одиниць, оскільки реформа приводила до скасування більшості адміністративних регіонів, а це ставало причиною деградації регіональних столиць, політичних та адміністративних еліт, деформації зв'язків між діловими й політичними структурами.

Реформа, хоч і не в повному обсязі, сприяла уніфікації організаційної структури Польщі, проте забезпечила її трансформацію з відомчо-територіальної на суто територіальну. Це сприяло наближенню

Польщі до європейських стандартів територіального устрою держави та структури органів публічного управління на місцевому рівні, що базувалися на принципах побудови громадянського суспільства, ефективності, прозорості, субсидіарності, відкритості, підзвітності та гнучкості.

Реформа системи публічного управління на місцевому рівні набула завершеного вигляду, коли в дію вступили прийняті у 1998 році Закони «Про місцеве самоврядування повіту», «Про місцеве самоврядування воєводства» і «Про державну адміністрації у воєводствах», згідно з якими, власне, було сформовано новий адміністративний устрій Польщі, який складається з трьох рівнів публічного управління, а саме локального, який охоплює самоврядування повітів, міст та гмін; регіонального (самоврядування воєвод-

ства); урядового, який охоплює уряд, центральну адміністрацію та урядову адміністрацію у воєводстві.

Система публічного управління на місцевому рівні в Польщі стала триступеневою, маючи гміну, повіт, воєводство. Гміна (громада), повіт (район, повіт) і воєводство стали одиницями триланкового територіального поділу.

Ще одна зміна у самоврядуванні відбулася відповідно до закону 2002 року про прямі вибори вільта, бурмістра та президента міста. Закон ввів у польське законодавство принцип прямих виборів, що стосуються індивідуального кандидата, а не колегіального органу виконавчої влади.

Сучасну систему органів публічного управління на рівні місцевого самоврядування в Республіці Польща було сформовано під час адміністративно-територіальної реформи, орієнтованої на утвердження загальноєвропейських стандартів перед вступом країни до ЄС. Отже, з 1 січня 2020 року Польща ділиться на одиниці I ступеня (16 воєводств); одиниці II ступеня (380 повітів) (зокрема, 66 міст зі статусом повіту – муніципалітети зі статусом міста,

які виконують завдання повіту, так звані міські повіти, 314 повітів, які об'єднують від кількох до десятка сусідніх гмін); одиниці III ступеня (2 477 гмін) (зокрема, 302 муніципалітети – муніципалітети, які підпадають під адміністративні межі міста (включаючи 66 муніципалітетів, які також є містами з правами на повіт), 642 місько-сільські – муніципалітети, до яких належать місто та кілька сіл, 1 533 сільські – муніципалітети, які не містять міста на своїй території (з них 158 таких муніципалітетів розташовані у місті за межами його району)).

Слід звернути увагу на головні завдання (функції), що розподілені на різних рівнях місцевого самоврядування Польщі (рис. 1).

У підсумку узагальнення вітчизняного стану та польського досвіду децентралізації видається доцільним визначити такі найбільш перспективні напрями використання та імплементації в Україні досвіду Польщі (рис. 2).

Аргументація щодо визначення цих напрямів пріоритетними, а також їх конкретне змістове наповнення наведено нижче.

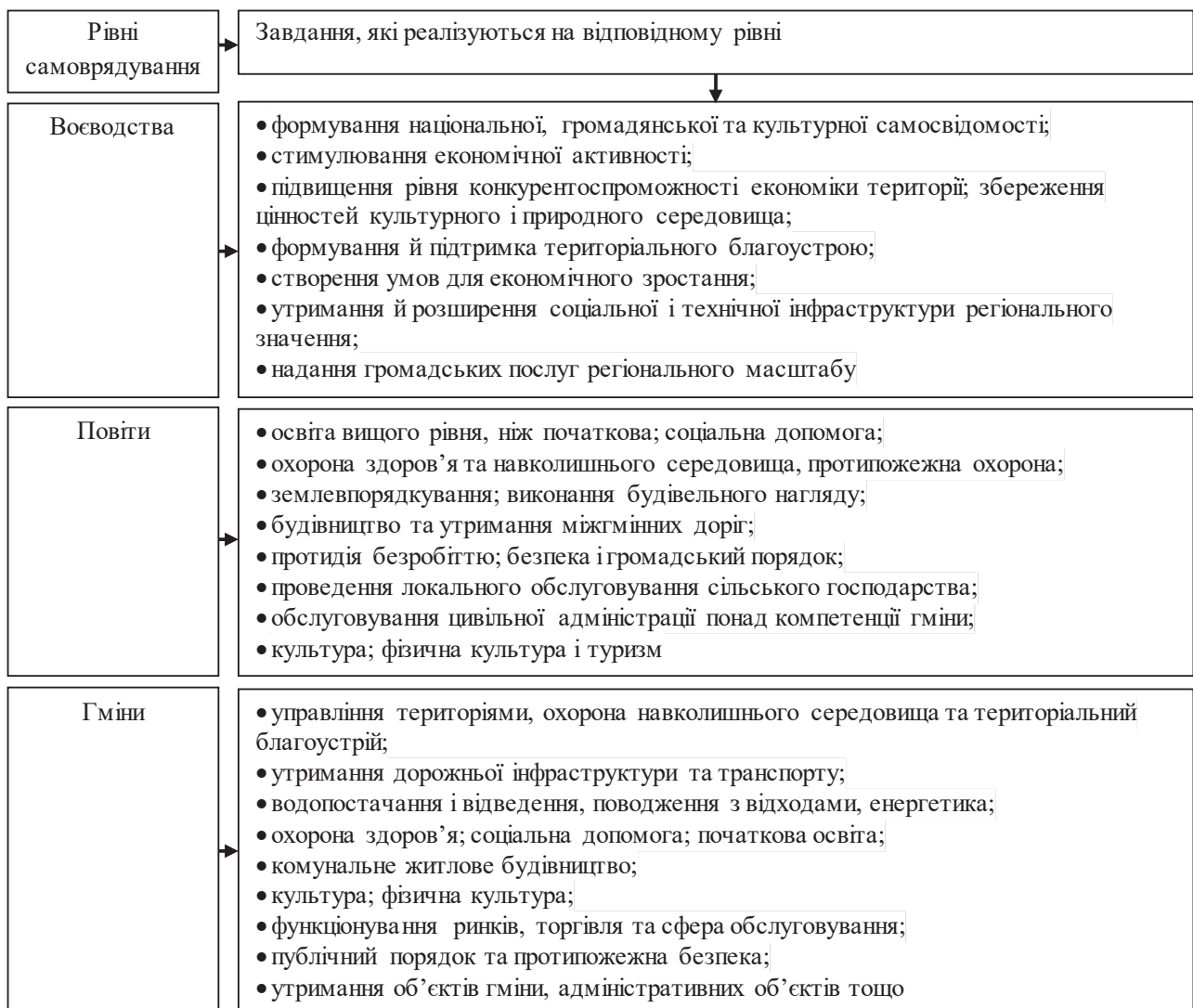

Рис. 1. Розподіл завдань за рівнями місцевого самоврядування в Республіці Польщі

Джерело: узагальнено автором

Напрями державної політики	Запровадження системного підходу до децентралізації шляхом розширення її адміністративно-фінансової компоненти у суспільно-соціальному напрямі
	Ширше використання можливостей українсько-польських та інших міжнародних програм співпраці і поширення досвіду у сфері децентралізації
	Чітке визначення єдиного центру та закріплення за ним функцій координації формування й реалізації політики децентралізації
	Ліквідація інституту представництва державного управління на районному рівні
	Розмежування функцій розроблення та імплементації законодавчих норм, їх реалізації, а також безпосередньо управління розвитком територій
	Подальше вдосконалення системи фінансового забезпечення розвитку територіальних громад, підвищення рівня їх фінансової самодостатності і незалежності
	Розвиток реформи децентралізації з адміністративно-бюджетної до майнової, земельної та ресурсної сфер

Рис. 2. Найбільш перспективні напрями імплементації в Україні досвіду децентралізації в Республіці Польщі

Джерело: авторська розробка

Так, перш за все в Україні потрібно запровадити більш системний підхід до реформи децентралізації, в основі якого лежить розширення адміністративно-фінансової децентралізації у її суспільно-соціальному напрямі. Йдеться про те, що значною інституційною перевагою польського досвіду децентралізації є те, що це була не лише адміністративно-територіальна та фінансова децентралізація, але й реалізація одразу дев'ятох напрямів реформування в межах єдиного пакета Плану Л. Бальцеровича. Відповідно, в положення адміністративно-територіальної децентралізації були тісно вплетені зміни в таких сферах, як освіта, охорона здоров'я, медицина, житлово-комунальне господарство, інфраструктура. В Україні ж реалізуються розрізнені реформи за цими та іншими напрямками, які не узгоджені між собою ні стратегічно, ні політико-економічно, ні навіть у часовому вимірі.

Отже, використання цього елемента польського досвіду дало б змогу істотно підвищити ефективність децентралізації в Україні та наростити темпи її реалізації, оскільки від цього виграють суб'єкти всіх рівнів відносин, а саме центрального, місцевого, громади, особи. Наприклад, у сфері охорони здоров'я паралельно з децентралізацією у Польщі були імplementовані зміни, згідно з якими безробітні та інші соціально вразливі категорії населення отримують допомогу за коштів держави, а місцеве населення – за рахунок податків до національного фонду здоров'я. При цьому на найнижчому рівні забезпечується оплата праці медичних робітників, а на центральному рівні реалізуються програми розвитку системи медицини, а також утримуються заклади охорони здоров'я.

У сфері освіти було максимально децентралізовано заклади освіти, коли їх власниками стали виключно

органи місцевого самоврядування. Вони ж повністю визначають наповнення навчальних та освітніх програм. Однак при цьому централізоване міністерство визначає перелік іспитів та критерії оцінювання.

Наступний напрям впровадження досвіду Польщі у сфері децентралізації в Україні стосується ширшого використання можливостей українсько-польських та інших міжнародних програм співпраці й поширення досвіду у сфері децентралізації. Наприклад, Польща на етапі реформи децентралізації більш активно та широко надавала фінансову, експертну, інформаційно-комунікаційну та іншу підтримку в цій сфері як через міжнародне співробітництво, так і через власні програми за безпосереднього делегування й контролю реалізації такого завдання Міністерству закордонних справ Польщі.

Польща – це безпосередній сусід та стратегічний партнер України в політиці євроінтеграції. Отже, цей потенціал слід краще використовувати, зокрема засобами повної конвергенції політики децентралізації на урядовому рівні та рівні міністерств і відомств, тим більше з огляду на те, що свого часу було доведено факт відсутності невідповідностей між польською моделлю децентралізації та українських реалій, а також у процесах проведення реформ в Україні та Польщі.

Третій стратегічний напрям передбачає чітке визначення єдиного центру та закріплення за ним функцій щодо координації формування й реалізації політики децентралізації в Україні. Йдеться про те, що, на відміну від Польщі, де одним із головних організаційно-управлінських чинників успішності реформи децентралізації стала наявність «єдиного штабу реформ», в Україні наявна велика кількість таких центрів за одночасної їх відсутності на регіональному та місцевому рівнях. Отже, спостерігаються

«перетягування» ініціативи з одних структур та координаційних рад реформ на інші, надмірний перекіс під час прийняття рішень на центральному рівні відносно місцевого (яскравим прикладом цього став примус до об'єднання низки населених пунктів до інших на прикладі Великого Львова). Отже, українсько-польський досвід показав, що без єдиного центру реформи вирішувати проблеми досить складно.

Наступний напрям імплементації польського досвіду стосується того, що в Україні під час планування реформи децентралізації було «приховано» частину змін і таким чином підмінено реальне реформування його імітуванням. Прикладів тут можна навести декілька, але найбільш негативні наслідки вже зараз очікуються від того, що в Україні збережено районні державні адміністрації, тоді як у Польщі на аналогічному рівні – рівні повітів – представництво центральної влади ліквідовано, а лише на рівні воєводств залишено інститут воєводи.

Отже, на часі ліквідація інституту представництва державного управління на районному рівні. Хоча в Україні передбачено створення інституту перфекта (як так званої форми президентської адміністрації), це викликає суспільні суперечки та побоювання, що такі зміни приведуть до поновлення централізації влади.

Згідно з польським досвідом є підстави говорити про розмежування в Україні функцій розроблення та імплементації законодавчих норм, їх реалізації, а також безпосередньо управління розвитком територій. Так, у Польщі було законодавчо закріплено відповідний принцип, за якого особи, які розробляли реформу децентралізації, не мали права (а також члени їх родин) упродовж 10 років після початку реалізації реформ брати участь в управлінні місцевими громадами.

В Україні таких обмежень немає. Ба більше, низка реформ розробляється Кабінетом Міністрів України (що є виконавчим, а не законодавчим органом влади). Наявність таких прогалин, попри корупцію, призводить до конфлікту відповідних інтересів, зокрема на різних рівнях управління. З огляду на це доречно законодавчо розмежувати як відповідні структури, так і осіб, які розробляють закони, виконують закони та здійснюють державне управління.

Україні також доцільно скористатися досвідом Польщі задля забезпечення подальшого вдосконалення системи фінансування розвитку територіальних громад, підвищення рівня їх фінансової самодостатності та незалежності. Так, після запровадження бюджетно-фінансової децентралізації територіальні громади отримали значно більше фінансового ресурсу для реалізації програм територіального розвитку. Однак, по-перше, все одно ці можливості недостатні; по-друге, малою залишається частка власних доходів.

З огляду на це слід імплементувати ефективні практики польського досвіду. Наприклад, у Польщі за місцевими громадами законодавчо закріпили гарантовані доходи, адекватні поставленим завданням. Це, зокрема, власні надходження та трансфери з центру (йдеться про податок на нерухомість); частина податку на прибуток підприємств на території громади; частина податку з доходів фізичних осіб. Також постійною практикою для поляків є фінансо-

ва підтримка одного воєводства іншим, налагоджена тісна фінансова співпраця між воєводствами.

Не менш актуальним та фактично продовженням політики у напрямі покращення фінансових можливостей громад може стати застосування польського досвіду щодо поширення реформи децентралізації з адміністративно-бюджетної на майнову, земельну та ресурсну сфери. Насправді для реалій України це складно. Однак в разі реалізації такі зміни дали б колосальний імпульс для соціально-економічного розвитку територій, особливо слабких і депресивних. У Польщі все майно й земля (крім стратегічно важливих об'єктів) були передані у власність гмін. Це стало поштовхом до розвитку ринку комунального нерухомого майна та банківських послуг для громад. Відповідно, громади отримали необхідні ресурси для свого функціонування та подальшого поступу.

Висновки. Процеси децентралізації, що реалізуються в Україні, спочатку характеризувалися низькими темпами розвитку, але надалі активізувалися і вже зараз дають підстави говорити про ефективність цієї реформи, її велике значення для подальшого соціально-економічного розвитку на місцевому рівні. Проте швидкість і якість реформ все ще недостатні. Виявити причини цього дає змогу дослідження зарубіжного, зокрема польського, досвіду децентралізації. На його основі визначено найбільш перспективні напрями державної політики, імплементація яких дасть змогу підвищити ефективність децентралізації в Україні. Це такі напрями, як запровадження більш системного підходу в межах реформи децентралізації, розширення адміністративно-фінансової децентралізації у суспільно-соціальному напрямі; ширше використання можливостей українсько-польських та інших міжнародних програм співпраці та поширення досвіду у сфері децентралізації; чітке визначення єдиного центру та закріплення за ним функцій координації формування та реалізації політики децентралізації; ліквідація інституту представництва державного управління на районному рівні; розмежування функцій розроблення та імплементації законодавчих норм, їх реалізації, а також безпосередньо управління розвитком територій; подальше вдосконалення системи фінансового забезпечення розвитку територіальних громад, підвищення рівня їх фінансової самодостатності й незалежності; розвиток реформи децентралізації з адміністративно-бюджетної на майнову, земельну та ресурсну сфери.

Бібліографічний список:

1. Нова регіональна політика для нової України : аналітична доповідь (скорочена версія) / за заг. ред. Я. Жаліла. Київ : Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017. 36 с.
2. Косенкова Т. Перспективи розвитку smart-спеціалізації у Харківській області. *Соціальна економіка*. 2017. Вип. 53(1). С. 76–80.
3. Ладиченко К. Напрями формування національної інноваційної системи на засадах стратегії SMART-спеціалізації. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 2. С. 82–88.
4. Власюк О. Стан і проблеми реформування адміністративно-територіального устрою України. *Регіональна економіка*. 2015. № 3. С. 16–23.
5. Данилишин Б., Пилипів В. Децентралізація у країнах ЄС: уроки для України. *Регіональна економіка*. 2016. Вип. 1. С. 5–11.

6. Казюк Я. Фінансова децентралізація і бюджети перших 159 об'єднаних громад в деталях : експертна стаття. URL: <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/5244> (дата звернення: 4.08.2020).
7. Набатова Ю., Ус Т. Формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації фінансових ресурсів. *Ефективна економіка*. 2015. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4100> (дата звернення: 4.08.2020).
8. Романюк С. Децентралізація: теорія та практика застосування. Київ : НАДУ, 2018. 216 с.
9. Слободянюк Н., Коніна М. Проблеми формування дохідної частини місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 2. С. 611–616.
10. Сторонянська І., Бенювська Л. Перспективи та ризики зміцнення фінансової спроможності територіальних громад у контексті адміністративно-територіальної реформи в Україні. *Економічний часопис ХХІ*. 2016. № 162 (11–12). С. 84–88.
11. Васильців Т., Лупак Р., Рудковський О. Роль сектору інформаційно-комунікаційних технологій у формуванні та реалізації потенціалу smart-спеціалізації на регіональному рівні. *Економіка та держава*. 2019. № 5(110). С. 162–169.
12. Васильців Т., Лупак Р., Штець Т. Обґрунтування стратегічних напрямів, цілей та заходів державної політики реалізації потенціалу ІТ-сектору економіки України. *Підприємництво і торгівля*. 2018. Вип. 23. С. 56–63.
5. Danylyshyn B., Pylypiv V. (2016). Decentralizacija u krajinah ES: uroky dlja Ukrajinj [Decentralization in EU countries: lessons for Ukraine]. *Regional economy*, no. 1, pp. 5–11.
6. Kazjuk Ya. (2018). Finansova decentralizacija I budzhetj pershyh 159 objednanyh gromad v detaljah: ekspertna statija [Financial decentralization and budgets of the first 159 amalgamated communities in detail: expert article]. [Elektronnyj resurs]. Available at: <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/5244> (accessed 4 August 2020).
7. Nabatova Ju., Us T. (2018). Formuvannja miscevyh bjudzhetiv v umovah decentralizaciji finansovyh resursiv [Formation of local budgets in the conditions of decentralization of financial resources]. *Effective economy* (Electronic Journal), vol. 11, no. 115, pp. 10–14. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4100> (accessed 4 august 2020).
8. Romanjuk S. (2018). Decentralizacija: teorija ta praktyka zastosuvannija [Decentralization: Theory and practice of application]. Kyiv: National Academy of State Management. (in Ukrainian)
9. Slobodjanjuk N., Konina M. (2016). Problemy formuvannija dohidnoji chastyny miscevyh bjudzhetiv v umovah finansovoji decentralizaciji [Problems of formation of the revenue part of local budgets in the conditions of financial decentralization]. *Economy and society*, no. 2, pp. 611–616.
10. Storonjanska I., Benovska L. (2016). Perspektyvy ta ryz-kyk zmicnennja finansovoji spromozhnosti terytorialnyh gromad u konteksti administratyvno-terytorialnoji reform v Ukrajinj [Prospects and risks of strengthening the financial capacity of territorial communities in the context of administrative-territorial reform in Ukraine]. *Economic magazine – XXI*, no. 162 (11–12), pp. 84–88.
11. Vasylytsiv T., Lupak R., Rudkovskij O. (2019). Rol' sektoru informacijno-komunikacijnyh tehnologij u formuvanni ta realizaciji potencialu smart-specijalizaciji na regionalnomu rivni [The role of the information and communication technology sector in the formation and implementation of the potential of smart specialization at the regional level]. *Economy and State*, no. 5(110), pp. 162–169.
12. Vasylytsiv T., Lupak R., Shtets' T. (2018). Obgruntuvannja stratehichnykh napryamiv, tsiley ta zakhodiv derzhavnogoj polityky realizatsiji potentsialu IT-sektoru ekonomiky Ukrajinj [Substantiation of strategic directions, goals and measures of the state policy of realizing the potential of the IT sector of the Ukrainian economy]. *Entrepreneurship and trade*, vol. 23, pp. 56–63.

References:

1. Zhalilo Ya. (ed.) (2017). *Nova rehional'na polityka dlya novoyi Ukrajinj: analitychna dopovid'* [New Regional Policy for a New Ukraine]. Kyiv: Institute for Social and Economic Research. (in Ukrainian)
2. Kosenkova T. (2017). Perspektyvy rozvytku smart-spetsializatsiyi u Kharkivs'kij oblasti [Prospects for the development of smart specialization in Kharkiv region]. *Social Economy*, vol. 53(1), pp. 76–80.
3. Ladychenko K. (2015). Napryamy formuvannja natsional'noji innovatsijnoji systemy na zasadakh stratehij SMART-spetsializatsiyi [The directions of formation of the national innovation system on the basis of the SMART-specialization strategy]. *Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 2, pp. 82–88.
4. Vlasjuk O. (2016). Stan i problem reformuvannja administratyvno-terytorialnogo ustroju Ukrajinj [Status and prob-

УДК 330.567.2

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-4-6>

Білоус І.І.

кандидат економічних наук, доцент кафедри безпеки,
правоохоронної діяльності та фінансових розслідувань
Тернопільського національного економічного університету

Belous Irina

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the
Department Security, Law Enforcement and Financial Investigations
Ternopil National Economic University

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT OF FINANCIAL SECURITY OF HOUSEHOLDS

Метою статті є дослідження фінансової безпеки домогосподарств, зокрема вивчення цього поняття та формування й обґрунтування на основі аналізу наявних підходів власного тлумачення поняття фінансової безпеки домогосподарств. Незважаючи на певну увагу, приділену дослідженню проблематики фінансової безпеки домогосподарств та значну роль домашніх господарств у забезпеченні стабільного економічного розвитку держави, варто відзначити, що не існує чіткого визначення сутності фінансової безпеки домогосподарств. У статті розглянуто погляди сучасних науковців на поняття «домогосподарство» та «фінансова безпека домогосподарства». Удосконалено понятійно-категоріальний апарат теорії фінансів та економічної безпеки щодо уточнення змісту цих понять. Виявлено наявність неоднозначності трактування означеної категорії. Визначено, що наявність різних авторських поглядів зумовлена різними причинами. Окреслено основні функції фінансової безпеки домогосподарств, визначено її основну мету та суб'єкти забезпечення фінансової безпеки домогосподарств. Сформульовано основні завдання, які стоять перед фінансовою безпекою для забезпечення гідного життя громадян.

Ключові слова: домогосподарство, безпека, фінансова безпека, фінанси домогосподарств, рівень життя.

Целью статьи является исследование финансовой безопасности домохозяйств, в частности изучение этого понятия и формирование и обоснование на основе анализа существующих подходов собственного толкования понятия финансовой безопасности домохозяйств. Несмотря на определенное внимание, уделенное исследованию проблематики финансовой безопасности домохозяйств и значительную роль домашних хозяйств в обеспечении стабильного экономического развития государства, стоит отметить, что не существует четкого определения сущности финансовой безопасности домохозяйств. В статье рассмотрены взгляды современных ученых на понятия «домохозяйство» и «финансовая безопасность домохозяйства». Усовершенствован понятийно-категориальный аппарат теории финансов и экономической безопасности касательно уточнения содержания этих понятий. Выявлено наличие неоднозначности трактовки указанной категории. Определено, что наличие различных авторских взглядов обусловлено различными причинами. Очерчены основные функции финансовой безопасности домохозяйств, определены ее основная цель и субъекты обеспечения финансовой безопасности домохозяйств. Сформулированы основные задания, которые стоят перед финансовой безопасностью для обеспечения достойной жизни граждан.

Ключевые слова: домохозяйство, безопасность, финансовая безопасность, финансы домохозяйств, уровень жизни.

The main goal of each person is to achieve personal material well-being. Financial security of a person, household is an important component of social and economic security of the state, the center of which is the person and his needs, the quality of which affects the socio-economic development of the state and its social security. Households determine the basis of society and form the basic basis for stable economic development of the state. At the present stage of development of our state, the household should take a leading place in the economic policy of the state, in particular in financial. It is the financial security of households that is the basis of prosperous communities, strong families, so this topic should be given more attention. However, the current living conditions of households are due to a high degree of instability, which is the result of global economic stagnation. Therefore, it is necessary to have a clear understanding of what is meant by the term "financial security of households", which are the main tasks to ensure a decent life for citizens. The aim of the article is to study the concept of "household" and "financial security

of the household" and based on the analysis of existing approaches to form and justify their own interpretation of the concept of financial security of households. The following methods were used to achieve the goal: analysis, synthesis, induction, generalization, systems approach. The article considers the views of modern scientists on the concepts of "household" and "financial security of the household". The conceptual and categorical apparatus of the theory of finance and economic security has been improved in terms of clarifying the content of these concepts. The presence of ambiguity in the interpretation of this category was revealed. It is determined that the presence of different author's views is due to different reasons. The main functions of financial security of households are outlined; its main purpose and subjects of ensuring financial security of households are defined. The main tasks facing financial security to ensure a decent life for citizens have been formulated.

Keywords: household, security, financial security, household finances, standard of living.

Постановка проблеми. Домашні господарства є основою життєдіяльності суспільства та формують базове підґрунтя для стабільного економічного розвитку держави, тому що беруть участь в економічному процесі і щодо перерозподілу ресурсів, і щодо споживання вироблених благ. Саме домашні господарства є головним постачальником ресурсів в економіку України (капіталу, праці тощо). В умовах нестабільної ситуації на фінансовому ринку домогосподарства є найбільш уразливою ланкою економічної системи, оскільки беруть участь як у процесах виробництва продукції, так і в процесах її споживання.

Стабільний розвиток домогосподарств забезпечує безпечне функціонування економічної системи та економічної безпеки суспільства. Важливим фактором ефективного функціонування домогосподарства є його міцна економічна безпека, тоді як фінансова безпека є його складовою частиною та відображає фінансовий стан домогосподарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виклад результатів виконаних наукових досліджень, які стосуються питання фінансової безпеки домогосподарств та її забезпечення, представлено у працях провідних науковців, таких як О. Барановський, Л. Гур'янова, О. Жихор, М. Єрмошенко, Г. Пастернак-Таранушенко. Проблемам функціонування фінансів домогосподарств присвячені праці таких науковців, як Ю. Воробйов, В. Ворошило, Б. Пшик, С. Юрій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на великий обсяг знань, що зачіпають різні рівні та функціональні сфери управління фінансовою безпекою держави, не існує чіткої методології та стратегії управління фінансовою безпекою домогосподарств, також залишаються недостатньо дослідженими ризики їх нестабільності та вплив фінансів домогосподарств на загальну кон'юнктуру фінансового ринку України.

З огляду на роль домашніх господарств у забезпеченні стабільного економічного розвитку держави та на достатню увагу, приділену дослідженню проблематики фінансової безпеки домогосподарств, варто відзначити, що не існує чіткого визначення сутності фінансової безпеки домогосподарств.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є дослідження понять «домогосподарство» та «фінансова безпека домогосподарства», формування та обґрунтування на основі аналізу наявних підходів власного трактування сутності поняття фінансової безпеки домашніх господарств. Під час дослідження було застосовано методи аналізу, синтезу, індукції, узагальнення, системний підхід.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В розвинених країнах сучасного світу переважає змішана економіка, яка передбачає співіснування в межах однієї держави різних економічних секторів. Одними з таких секторів є домогосподарства, які за своєю різнобічною природою забезпечують не лише власний розвиток, але й основу для стабільного розвитку держави.

У радянській фінансовій науці явище «домогосподарство» взагалі не розглядалося з огляду на економічні та ідеологічні причини. Відсутність глобальних ринкових відносин позбавляла необхідності розглядати домогосподарства як суб'єкти ринкових відносин, а рішення, що приймалися домогосподарством, практично не залежали від економічних параметрів [1, с. 30]. В Радянському демографічному енциклопедичному словнику домогосподарство визначається як сукупність учасників розподілу, котрі є членами соціально-економічного осередку, котрий об'єднує людей відносинами, що виникають під час організації їх сумісного побуту (ведення загального домашнього господарства, спільне проживання тощо) [2, с. 89]. Як бачимо, в цьому визначенні не відображена роль домогосподарств у виробничих процесах, тому що тоді існувала лише загальнодержавна форма власності, а про підприємницький вид діяльності домогосподарств не йшлося.

Існує досить багато трактувань цього терміна в науковій літературі. Такі вчені, як В. Єфимов, М. Соколов, прирівнюють домогосподарство до поняття «сім'я», інші науковці, зокрема О. Янін, Є. Дмитрієва, Л. Павлова, вважають, що домогосподарство може бути ширше за своїм складом за рахунок осіб, які ведуть разом із сім'єю своє господарство, проте можуть бути не пов'язані сімейними відносинами.

Під час проведення Всеукраїнського перепису населення 2001 року використовувалось визначення домогосподарства як сукупності осіб (або однієї особи), які спільно проживають в одному житловому приміщенні (його частині), ведуть спільне господарство (мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо), повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких із цих стосунків або бути і в тих, і в інших стосунках [3].

Система національних рахунків використовує визначення домогосподарства як невеликої групи людей, що проживають в одному помешканні, повністю або частково об'єднують свої доходи й майно, спільно споживають певні види товарів і послуг.

На наш погляд, визначення поняття домогосподарства, які зазначені вище, потребують деякого корегування, тому що не враховують необхідність ведення спільного побуту. Недоречно називати домогосподарством кількох осіб, які не пов'язані будь-якими родинними стосунками та спільним побутом (наприклад, квартирантів, які проживають деякий період часу в одному житловому приміщенні, чи осіб, які проживають в одному готельному номері під час довготривалого відрядження).

У підручнику «Політична економія» сформульовано два визначення поняття домогосподарства [4, с. 158]:

– «домогосподарство – це економічний суб'єкт, який складається з одної або більшої кількості осіб, що спільно ведуть господарську діяльність і мають сумісний бюджет»;

– «домашні господарства країни – це сукупність усіх приватних господарств, діяльність яких спрямована на задоволення власних потреб».

Ці визначення також потребують певного корегування, оскільки теж не враховують необхідність ведення сумісного побуту. Наприклад, декілька осіб з одного міста чи селища, які не залежать один від одного, можуть поєднати свої кошти чи інші матеріальні активи, для здійснення спільної господарської діяльності, можуть мати сукупний бюджет своїх доходів і витрат, але домогосподарством таку спілку недоречно називати.

За рекомендаціями ООН для переписів населення, домогосподарства поділяють на два типи, а саме індивідуальні та колективні. Поняття «індивідуальне домогосподарство» ґрунтується на побутовому укладі, в рамках якого окремі особи або їх групи забезпечують себе всім необхідним для життя, перш за все харчуванням. На відміну від сім'ї, відносні спорідненості або свояцтва між членами одного індивідуального домогосподарства не обов'язкові. Першорядною ознакою може бути як спільне проживання в житловій одиниці (квартира, будинок або його частина, службова квартира у будівлях установ, номери у готелях, палатки у таборах або взагалі не мати житла), так і спільне ведення домашнього господарства, або їх поєднання. До домашніх господарств відносять домашню прислугу та населення, яке перебуває в різних колективах. До колективних домогосподарств відносять спеціалізовані інституційні установи, що призначені для колективного проживання, такі як в'язниці, казарми, дитячі будинки, будинки дитини, школи-інтернати для дітей-сиріт, будинки-інтернати для осіб похилого віку та інвалідів, лікарні для хронічно хворих, монастирі та інші подібні заклади [5].

Відповідно до Закону України «Про сільськогосподарський перепис» від 23 вересня 2008 року № 575-VI, домогосподарство – це сукупність індивідів, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, убезпечують себе всім необхідним для життєдіяльності, ведуть сумісне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких із цих стосунків або перебувати і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з одного індивіда [6].

Зарубіжні науковці-економісти, автори «Економікс» К.Р. Макконнелл і С.Л. Брю стверджують, що домогосподарство є постачальником усіх економічних ресурсів і водночас основним кінцевим споживачем більшої частини національного продукту. Вони вивчають домашні господарства, по-перше, як групу отримувачів доходів, а по-друге, як групу, що витрачає кошти [7, с. 73].

На нашу думку, домогосподарство – це господарююча економічна одиниця, яка складається з невеликої кількості людей (однієї людини), які спільно проживають в одному житловому приміщенні, ділять спільний побут і спільно формують бюджет своїх доходів та основних витрат задля забезпечення себе всім необхідним для життєдіяльності та задоволення власних потреб.

В умовах ринкових відносин роль домашніх господарств в економічному розвитку суспільства є надзвичайно важливою. Це зумовлено такими факторами.

1) Домогосподарства як суверенні самостійні суб'єкти господарювання, котрі мають свої потреби та інтереси, беруть участь у кругообігу ринкової економіки. Домогосподарства мають право користуватися й розпоряджатися ресурсами, користуватися придбаними ресурсами та реалізувати свою вироблену продукцію, виходячи з власних інтересів, укладати різні угоди.

2) Домогосподарства виступають і як виробники (продавці), і як споживачі (покупці) товарів та послуг. На ринку ресурсів домашні господарства надають працю і підприємницькі здібності, капітал, землю. На ринку споживчих благ вони встановлюють попит на них.

3) Метою національного виробництва є задоволення потреб домогосподарств у багатоманітних товарах та послугах, а попит на ці потреби є одним із найважливіших складників сукупного попиту.

4) Невикористана частина доходу домашніх господарств, яка залишається під час витрат на поточні споживчі потреби, акумулюється і може стати потужним джерелом формування фінансових ресурсів держави [4, с. 159].

Таким чином, домашні господарства як суб'єкти ринкових відносин здійснюють такі функції, як постачальницька (надають чинники виробництва), виробнича (виробляють продукцію, надають послуги), споживча (споживають частину отриманого доходу) і заощадлива (заощаджують частину отриманого доходу). Це обумовлює основу розвитку фінансів домогосподарств.

Фінанси домашніх господарств як економічні відносини реалізуються у сім'ях, міжособистісних взаєминах, відрізняючись специфікою щодо отримання доходів і щодо формування цільових фондів та використання коштів. Такі науковці, як С. Юрій та В. Федосов, зазначили, що фінанси домогосподарств – це один із важливих елементів фінансової системи, оскільки формування й використання фінансових ресурсів населення пов'язані з розвитком інших складових частин фінансової системи, розвитком банківської системи, страхування тощо. Фінансам домогосподарств у такій системі належить провідна роль, тому що розвиток усього суспільства багато в чому підпорядкований забезпеченню інтересів громадян, їх груп та об'єднань [8].

Важливим питанням функціонування домашніх господарств та закономірностей їх розвитку є їх фінансова безпека. Згідно зі статтею 3 Конституції України, людина, її життя, честь і гідність, недоторканість та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Власне, поняття «безпека», окрім соціальної функції, передбачає захист фінансових ресурсів від несприятливих зовнішніх і внутрішніх факторів, що унеможливають або погіршують умови життя й розвиток людини.

На думку Л. Коваль, «у найбільш загальному розумінні фінансова безпека – це відсутність загроз процесам розподілу та перерозподілу ВВП. Таке визначення фінансової безпеки охоплює всіх суб'єктів та об'єктів фінансової безпеки» [9, с. 99].

Фінансова безпека є універсальною категорією, що відображає захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на усіх рівнях: від держави до кожного її громадянина, тому що розкривається через захищеність функціонування від негативних впливів зовнішнього середовища та має здатність швидко нейтралізувати різні загрози чи адаптуватися до наявних умов, що не позначаються негативно на його діяльності [10, с. 48].

Основними функціями фінансової безпеки є створення умов та можливостей для оперативного раціонального управління фінансовими ресурсами як у повсякденних умовах, так і за надзвичайних ситуацій; вжиття комплексу тактичних та стратегічних заходів, спрямованих на попередження загроз та їх нейтралізацію; прогнозування й визначення внутрішніх і зовнішніх загроз інтересам суб'єкту фінансової безпеки.

Отже, якщо розглядати фінансову безпеку як захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин, а також забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій та установ, регіонів, галузей, секторів економіки держави фінансовими ресурсами, то об'єктом фінансової безпеки будуть виступати фінансові інтереси та фінансові ресурси, безпеку яких необхідно забезпечити.

Варто відзначити, що існує два різноспрямовані підходи до розкриття сутності поняття «фінансова безпека домогосподарств», а саме вітчизняний та закордонний. Сутність вітчизняного підходу полягає в тому, що основним у фінансовій безпеці є фінансова безпека держави та реального сектору економіки, а вже потім йдуть фінансова безпека домогосподарств та особистості. Сутність закордонного підходу полягає в тому, що фінансова безпека домогосподарств є первісною основою, адже через задоволення власних потреб домогосподарств забезпечується функціонування всієї фінансової системи країни. Різниця цих підходів полягає перш за все у різниці в національному менталітеті.

В Україні більшість громадян вважала, що їхньою фінансовою безпекою повинна опікуватися держава. Хоча на сучасному етапі (нестабільна економічна ситуація, високий рівень корумпованості, правовий нігілізм державних чиновників, періодичні економічні та фінансові кризи, низький рівень соціальної захищеності тощо) домогосподарства все більше беруть від-

повідальність за власну фінансову безпеку на самих себе, не сподіваючись на державу. Власне, у країнах Західної Європи та США завжди культивувався принцип самозабезпечення та самофінансування.

Отже, суб'єктами забезпечення фінансової безпеки домогосподарств мають виступати держава в особі відповідних органів; підприємства, установи, організації; самі домашні господарства.

Висновки. Отже, резюмуючи вищевикладене доходимо таких висновків:

– фінансова безпека домогосподарства – це такий стан життєдіяльності домашнього господарства, за якого забезпечується захист фінансових інтересів його членів, а також гідний та якісний рівень життя, для якого характерна стійкість до впливу внутрішніх та зовнішніх загроз;

– основна мета фінансової безпеки домогосподарства полягає у постійному та стабільному підтриманні такого фінансового стану домогосподарства, який характеризується стійкістю до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, спроможністю домогосподарства забезпечувати гідний та якісний рівень життя;

– основними завданнями фінансової безпеки домогосподарств є виявлення основних ризиків та загроз фінансовій безпеці; обчислення індикаторів фінансової безпеки домогосподарств і зіставлення з їх граничною межею; визначення та вжиття комплексу заходів, спрямованих на попередження загроз та їх нейтралізацію задля забезпечення фінансової безпеки домогосподарств; забезпеченість захисту фінансових інтересів усіх членів домогосподарства; підтримка фінансової стійкості та незалежності домогосподарства.

Таким чином, фінансова безпека домашніх господарств – це основа соціальної стабільності в державі, а також важлива невіддільна складова частина системи фінансової безпеки на усіх рівнях фінансових відносин, тому механізм забезпечення фінансової безпеки потребує подальших досліджень та вдосконалення.

Бібліографічний список:

1. Калабихина И. Некоторые аспекты теоретического анализа домохозяйства. *Вестник МГУ. Серия 6 : Экономика*. 1995. № 5. С. 28–40.
2. Демографический энциклопедический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1985. 608 с.
3. Про Всеукраїнський перепис населення : Закон України від 19 жовтня 2000 року № 2058-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2058-14#Text> (дата звернення: 19.06.2020).
4. Федоренко В., Діденко О., Руженський М., Іткін О. Політична економія : підручник / за наук. ред. В. Федоренка. Київ : Алерта, 2008. 478 с.
5. Multilingual Demographic Dictionary. 2nd edition. 1982. URL: <http://en-ii.demopaedia.org/wiki/11#110> (дата звернення: 19.06.2020).
6. Про сільськогосподарський перепис : Закон України від 23 вересня 2008 року № 575-VI : чинне законодавство станом на 19 грудня 2019 року : офіційний текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-17> (дата звернення: 19.06.2020).
7. McConnell C.R., Brue S.L., Flynn S.M. *Economics: Principles, Problems, and Policies*. 18th ed. 2009. 784 p.
8. Юрій С., Федосов В. *Фінанси : підручник*. Київ : Знання, 2008. 611 с.

9. Коваль Л. Понятійно-категоріальний апарат дослідження фінансової безпеки. *Фінансовий простір*. 2013. № 3(11). С. 96–100.
10. Жихор О., Фоменко А. Фінансова безпека підприємства як економічна категорія. Розвиток та формування економіки та соціологія праці. *Фінансовий простір*. 2012. № 3(7). С. 46–48.

References:

1. Kalabikhina I. (1995). Nekotoryye aspekty teoreticheskogo analiza domokhozyaystva [Some aspects of the theoretical analysis of the household]. *Bulletin of the MSU*, vol. 6, no. 5, pp. 28–40.
2. Soviet encyclopedia (1985). Demograficheskiy éntsyklopedicheskiy slovar' [Demographic encyclopedic dictionary]. Moscow: Soviet encyclopedia.
3. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (2000). Zakon Ukrainy "Pro Vseukrayins'kyy perepys naseleennya" [Law of Ukraine "On the All-Ukrainian Population Census"], no. 2058-III. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2058-14#Text> (accessed 19 June 2020).
4. Fedorenko V., Didenko O., Ruzhensky M., Itkin O. (2008). *Politychna ekonomiya* [Political Economy]. Kyiv: Alerta. (in Ukrainian)
5. Multilingual Demographic Dictionary (1982). Available at: <http://en-ii.demopaedia.org/wiki/11#110> (accessed 19 June 2020).
6. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (2009). Zakon Ukrainy "Pro sil's'kohospodars'kyy perepys" [Law of Ukraine "On Agricultural Census"], no. 575-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-17> (accessed 19 June 2020).
7. Campbell R. McConnell, Stanley L. Brue, Sean M. Flynn (2009). *Ekonomika: pryntsyipy, problemy ta polityka* [Economics: Principles, Problems, and Policies], 18th. Boston: McGraw-Hill Irwin.
8. Yuriy S., Fedosov V. (2008) *Finansy* [Finance]. Kyiv: Knowledge. (in Ukrainian)
9. Koval L. (2013). Ponyatiyno-katehorial'nyy aparat doslidzhennya finansovoyi bezpeky [Conceptual and categorical apparatus of financial security research]. *Financial space*, no. 3(11), pp. 96–100.
10. Zhikhor O., Fomenko A. (2012). Finansova bezpeka pidpryyemstva yak ekonomichna katehoriya. Rozvytok ta formuvannya ekonomiky ta sotsiologhiya pratsi Finansovyy prostir [Financial security of the enterprise as an economic category. Development and formation of economics and sociology of labor]. *Financial space*, no. 3(7), pp. 46–48.

Гальцова О.Л.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри національної економіки,
маркетингу та міжнародних економічних відносин
Класичного приватного університету

Трохимець О.І.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри національної економіки,
маркетингу та міжнародних економічних відносин
Класичного приватного університету

Galtsova Olga

Doctor of Economics, Professor,
Head of the Department of National Economy,
Marketing and International Economic Relations
Classic Private University

Trokhymets Olena

Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of National Economy,
Marketing and International Economic Relations
Classic Private University

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ВНУТРІШНЬОГО СПОЖИВЧОГО РИНКУ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF THE DEVELOPMENT OF THE DOMESTIC CONSUMER MARKET IN THE NATIONAL ECONOMY

У статті визначено теоретико-методологічні основи розвитку внутрішнього споживчого ринку в національній економіці. Здійснено аналіз категоріального апарату ринку, споживчого ринку в контексті соціально значущих товарів. В результаті аналізу встановлено, що задоволення потреб населення відбувається на ринку товарів і послуг. Зазначено, що з огляду на той факт, що не встановлено узагальнюючого поняття «ринку», спостерігається детермінантність множинного визначення категорії «споживчий ринок». Поняття «споживчий ринок» є узагальнюючим. У статті визначено основні властивості соціально орієнтованих товарів і послуг. Таким чином, у результаті аналізу категоріального апарату внутрішній споживчий ринок соціально орієнтованих товарів та послуг запропоновано трактувати як перманентно діючу систему елементів, що забезпечує виробництво й реалізацію соціально орієнтованих товарів та послуг, а також включає до свого складу галузі, де функціонують підприємства-монополісти, й галузі, де присутня вільна конкуренція, застосовується державне регулювання цін і тарифів.

Ключові слова: національна економіка, внутрішній споживчий ринок, ринок, соціально орієнтовані товари, споживчий кошик, купівельна спроможність.

В статье определены теоретико-методологические основы развития внутреннего потребительского рынка в национальной экономике. Осуществлен анализ категориального аппарата рынка, потребительского рынка в контексте социально значимых товаров. В результате анализа установлено, что удовлетворение потребностей населения происходит на рынке товаров и услуг. Указано, что с учетом того факта, что не установлено обобщающее понятие «рынок», наблюдается детерминантность множественного определения категории «потребительский рынок». Понятие «потребительский рынок» является обобщающим. В статье определены основные свойства социально ориентированных товаров и услуг. Таким образом, в результате анализа категориального аппарата внутреннего потребительского рынка социально ориентированных товаров и услуг предложено трактовать как перманентно действующую систему элементов, которая обеспечивает производство и реализацию социально ориентиро-

ванных товаров и услуг, а также включает в свой состав области, где функционируют предприятия-монополисты, и отрасли, где присутствует свободная конкуренция, применяется государственное регулирование цен и тарифов.

Ключевые слова: национальная экономика, внутренний потребительский рынок, рынок, социально ориентированные товары, потребительская корзина, покупательная способность.

The article identifies the theoretical and methodological foundations of the domestic consumer market in the national economy. The analysis of the categorical apparatus of the market, the consumer market in the context of socially significant goods is carried out. As a result of the analysis it is established that satisfaction of needs of the population occurs in the market of the goods and services. Taking into account the fact that the generalizing concept of "market" has not been established, there is determinism of multiple definition of the category "consumer market". The concept of "consumer market" is generalized. In the article, as a result of the analysis of the categorical apparatus, the domestic consumer market of socially-oriented goods and services is proposed to be interpreted as a permanent system of elements that ensures the production and sale of socially-oriented goods and services, where there is free competition, as well as state regulation of prices and tariffs. Thus, the main properties of socially-oriented goods and services are determined: they are included in the consumer basket; do not have goods (services) substitutes; impossibility to refuse consumption of goods and services even in the absence of purchasing power of consumers; require state regulation and control over prices and tariffs; access to such goods and services affects the national security of the country. The analysis based on the generalization of research on the elements of socially significant goods and services made it possible to justify their definition as socially oriented goods and services. It is proved that in the researches of both Ukrainian and foreign scientists the general definition of the category "socially-oriented goods and services" was not provided. Based on the selection of the main components of the goods and services, a general definition of socially oriented goods and services is formulated and proposed. Its main content is that they should be available to the general public, population, because they meet the needs of basic necessities, they should be subject to state regulation and monitoring of prices.

Keywords: national economy, domestic consumer market, market, socially oriented goods, consumer basket, purchasing power.

Постановка проблеми. Рівень купівельної спроможності населення можна класифікувати загалом як низький, середній, високий, що дає змогу державі виокремлювати населення з низьким рівнем доходів та сприяти його підтримці в сучасних умовах. Проте нові питання, що постають унаслідок дії різних швидкоплинних чинників, вимагають від держави більшої гнучкості під час прийняття рішень, зокрема задля адаптації законодавчої бази до сучасних умов.

Створення нерівноправних умов для всіх учасників ринку впливає передусім на ціноутворення на соціально значущі товари. Аналізуючи розмаїття товарів та послуг, розвиток технологій і впровадження інновацій у всі процеси господарювання та стиль життя населення, вважаємо важливим розуміти основні соціальні потреби населення України (пересічного громадянина) та ідентифікувати залежність населення від цих соціально значущих товарів та послуг. Отже, зрозумілим є те, що сучасний стиль життя впливає на потреби у споживанні, а саме необхідний набір товарів та послуг відповідно до вимог часу, які мають бути представлені на внутрішньому споживчому ринку. Такі зміни в нових потребах у споживанні населення держава має враховувати, формуючи споживчий кошук.

Втім, в умовах політичної та економічної кризи останніх років населення України збідніло, підвищився рівень інфляції, спостерігається коливання цін на ринку соціально значущих товарів і послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ринкові відносини та можливість їх регулювання досліджували Ф. Котлер, А. Кредісов, К. Маркс, М. Барна, В. Марцин, М. Мельник, Р. Мудрак, С. Муромцев, С. Носова, Г. Павлов, Б. Пасхавер, В. Плишевський, Д. Рикардо, А. Сміт, Г. Тарасенко, С. Тютюнникова, О. Шевчук. Теоретичні засади дослідження ринку,

сутність ринку та його місце в економічній теорії у своїх працях відобразили такі вчені, як А. Прилуцький, А. Зозулів, О. Зверева, П. Макаренко, Д. Власов.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на наявні дослідження із зазначеної проблематики, загальна концепція розвитку внутрішнього споживчого ринку, виділення окремо внутрішнього споживчого ринку товарів в контексті соціально орієнтованих товарів потребують подальших досліджень.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних засад і концептуальних положень щодо розвитку внутрішнього споживчого ринку в національній економіці.

Вклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення гідного рівня життя населення є основною метою кожної держави. Проте сучасні кризові явища спричиняють недостатній рівень продовольчого забезпечення країни, недотримання стандартів якості продовольчих товарів і послуг, відсутність забезпечення соціально вразливих верств населення товарами першої необхідності, зростання цін і тарифів та рівня інфляції, зменшення доходів та купівельної спроможності громадян тощо. Усі ці процеси впливають на рівень життя населення, а також на ринок товарів і послуг країни. Особливої уваги потребує ринок товарів і послуг, які мають соціальне значення для населення.

Ринок відіграє одну з головних ролей в економіці країни. Перш ніж досліджувати ринок товарів і послуг соціального значення, необхідно проаналізувати ринок у системі категорій економічної теорії.

В економічній літературі запропоновано визначення поняття «ринок», тоді як у законодавстві не закріплено єдиного загальноприйнятого визначення.

Отже, розглянемо погляди вчених щодо поняття та сутності ринку загалом і споживчого ринку зокрема.

Загальноприйнятим є тлумачення ринку як засобу, за допомогою якого відбувається обмін товарами й послугами у результаті взаємодії продавців і покупців, що контактують один з одним або безпосередньо, або через посередників чи агентів установ [9].

Поняття «ринок» найбільш систематично опрацьовано в загальній системі рівноваги, розробленій французьким економістом Л. Вальрасом, який перебував свого часу під сильним впливом теоретичної фізики. Його система математичних рівнянь була геніальною, але є два серйозних обмеження механічної аналогії, на яких вони були засновані: він не враховував фактор часу, тобто вплив на поведінку людини залежно від очікувань щодо майбутнього; він ігнорував наслідки для людей, які занепокоєні розподілом купівельної спроможності [6].

Ще одним загальноприйнятим визначенням є таке: «ринок – засіб, за допомогою якого відбувається обмін товарами й послугами в результаті купівлі».

Зміна поглядів, яке стала відомою як кейнсіанська революція, є значною мірою поверненням до здорового глузду, на противагу абстрактній теорії.

Загалом поняття «ринок» проходило трансформацію залежно від періоду суспільного виробництва.

У словнику за редакцією С. Мочерного подано таке визначення: «ринок – система товарно-грошових відносин, що виникають між покупцем і продавцем, яка включає механізм вільного ціноутворення, вільне підприємництво, що здійснюється на основі економічної самостійності, рівноправності та конкуренції суб'єктів господарювання у боротьбі за споживача» [7, с. 279–280].

В «Енциклопедичному словнику бізнесмена» ринок тлумачиться «як сукупність соціально-економічних відносин у сфері обміну, через які здійснюється реалізація товарів і послуг, остаточне визнання суспільного характеру створюючої їх праці» [8, с. 633–634].

Українські вчені-економісти дослідили термінологічний апарат, аналізуючи визначення ринку, запропоновані словниками. Зокрема, ґрунтовний терміно-

логічний аналіз провів Л. Азьмук. У працях вченого наведено загальноекономічні підходи до розуміння поняття «ринок», опрацьовано тлумачні, економічні словники, енциклопедії, а також погляди вітчизняних та зарубіжних науковців; подано визначення сутності категорії «ринок» економістами, соціологами.

Поняття «ринок» розглядало багато вчених, їх визначення узагальнено подано в табл. 1.

Погоджуємося з твердженням Н. Зубко. Як відомо, споживач на ринку зазнає впливу багатьох факторів, унаслідок чого він може змінювати своє рішення щодо здійснення покупки.

Узагальнення наявних праць дає змогу поділити науковців на такі категорії: зарубіжні вчені – класики економічної теорії, які розглядали ринок; українські вчені, які розробляли теорію ринку та методологію його дослідження; учені, які аналізували соціальні аспекти ринку (продуктів харчування, комунальних послуг тощо) (табл. 2).

Отже, як зазначає у своїх дослідженнях О. Зверева, «ринок є системою економічних стосунків між суб'єктами господарювання в процесі їх діяльності і в цьому аспекті є найважливішою вихідною ланкою формування соціально орієнтованої економіки та грає провідну роль в системі суспільного відтворення» [5, с. 340].

Аналіз підходів до визначення ринку дає змогу констатувати, що економісти розглядають ринок у декількох аспектах, а саме як місце, де відбувається процес купівлі-продажу; як механізм, що пов'язує виробництво, розподіл і збут зі споживанням.

Задоволення потреб населення відбувається на ринку товарів і послуг. Беручи до увагу той факт, що не встановлено узагальнюючого поняття «ринок», спостерігаємо детермінантність множинного визначення категорії «споживчий ринок». Поняття «споживчий ринок» є узагальнюючим. К. Маркс одним з перших почав досліджувати споживання. У табл. 3 наведено погляди вчених щодо тлумачення поняття «споживчий ринок». Варто додати, що основними функціями споживчого ринку є посередницька, стимулююча, інформаційно-координуюча, ціноутворююча, регуляторна.

Таблиця 1

Визначення поняття «ринок»

Вчені	Визначення
Д. Ліндсей	Ринок – це будь-яка взаємодія, у яку вступають люди для обміну товарами одне з одним.
Ф. Котлер	Ринок – сукупність наявних і потенційних покупців (<i>сутність – сфера обміну</i>).
М. Фрідман	Ринок – це координація дій учасників, яка забезпечує їм свободу вибору.
П. Самуельсон	Ринок – це механізм, через який покупці та продавці взаємодіють, щоб визначити ціну й кількість товару.
В. Кириленко	Ринок – це сукупність відносин купівлі-продажу товарів і послуг; спосіб взаємодії виробників та споживачів, заснований на децентралізованому, безособовому механізмі цінкових сигналів (<i>акцент на ціні</i>).
А. Гальчинський	Ринок – це механізм координації різноманітної діяльності людей через систему цін (<i>акцент на ціні</i>).
Н. Зубко	Ринок є формою господарювання, що оперативно реагує на зміну попиту, який багато в чому непередбачуваний і схильний до дії не тільки економічних, але й соціальних, психологічних та інших чинників.
Л. Рождественська	Ринок – це форма відносин між окремими учасниками – продавцями та покупцями, що самостійно функціонують.

Джерело: складено авторами з використанням джерел [5; 6; 9; 11; 12; 13; 16; 17; 18]

Таблиця 2

Узагальнена інформація щодо вчених, які досліджували різні аспекти категорії ринку

Критерій поділу	Вчені	Досліджені аспекти
Зарубіжні вчені	О. Бем-Баверк, Л. Вальрас, Ф. Візер, Г. Госсен, У. Джевонс, Ф. Котлер, О. Курно, К. Менгер.	
Українські вчені	А. Кредісов, В. Марцина, Р. Мудрак, С. Муромцева, С. Носова, Г. Павлов, Б. Пасхавер, В. Плишевський, І. Посохов, Г. Тарасенко, С. Тютюнникова.	
	Т. Гродецька.	Сутність, структура та основні трансформаційні зрушення споживчого ринку в перехідній економіці; види споживчих ринків; пріоритетні напрями державного регулювання споживчого ринку; потреби населення в споживанні продовольчих товарів.
Методологія	В. Точилін, А. Мазаракі, Т. Осташко, О. Шпикуляк, П. Саблук.	Формування та розвиток ринків, галузей національної економіки.
	О. Бем-Баверк, О. Березін, Л. Вальрас, В. Венгер, Ф. Візер, Г. Госсен, К. Гуменюк, Ж. Даухарін, У. Джевонс, Т. Загорська, О. Курно, К. Менгер, Т. Осташко, Н. Притульська, В. Точилін, О. Пустовойт.	Методологічні основи визначення аграрного ринку; продовольчий ринок України; ефективні моделі функціонування ринків.
Соціальні аспекти функціонування внутрішнього споживчого ринку	С. Дяченко, М. Майгер.	Регулювання ринку продуктів харчування; аналіз структури харчування; дослідження ринку м'яса і молока; ціни на м'ясомолочну продукцію.
	І. Посохов.	Державне регулювання цін на соціально значущі товари і послуги.
	С. Соколюк.	Визначення сутності ринку цукру.
	І. Галак.	Ринок молока і молокопродуктів; конкурентоспроможність молокопродуктового підкомплексу АПК.
	О. Іляш.	Державне регулювання у сфері соціально-економічної безпеки України.
	Л. Мармуль.	АПК.
	В. Ілляшенко.	Державне регулювання продовольчого ринку
	В. Калашніков.	Аналіз ринку хліба.
	Т. Лозинська.	Функціонування національного продовольчого ринку.
	Л. Страшинська.	Тенденції розвитку продовольчих ринків.
	Т. Осташко.	Конкурентоспроможність м'ясомолочної продукції; засади ефективної економічної політики регулювання та розвитку ринків базових секторів національної економіки.
О. Сенишин.	Дослідження продовольчого ринку; поділ продовольчих ринків на ринки соціального продовольства.	
Ю. Мирошниченко, Н. Ружинська, Ю. Лега, О. Рудич, О. Димченко, В. Рибачук.	Стан та особливості регулювання комунальних послуг.	

Джерело: складено авторами з використанням джерел [4; 6; 9; 12; 13; 16; 17; 18]

Таблиця 3

Визначення поняття «споживчий ринок»

Вчені	Визначення поняття «споживчий ринок»
О. Шевчук	Удосконалено трактування категорії «споживчий ринок» як такої, що відображає процес формування людського капіталу через систему споживчих послуг, зокрема освітніх, медичних, послуг житлово-комунального господарства (ЖКГ), туристичних.
І. Сухаревська	Споживчий ринок – форма організації споживання у вигляді системи економічних взаємин між споживачами і продавцями товарів та послуг, що заснована на реалізації економічних потреб і виявляється через попит та пропозицію, а також дає змогу визначити залежність якості споживання населення від чинникоутворювальних змінних.
Л. Лігоненко	Споживчий ринок – один із сегментів (підсистем) ринку, що характеризує сукупність соціально-економічних стосунків виробника і споживача товарів, що формуються в процесі купівлі-продажу (оренди), а також послуг для кінцевого (особистого) споживання.
С. Кузьміна, Л. Левчук	Споживчий ринок об'єднує відносини щодо просування товару (послуги) від виробника до кінцевого споживача за участю торговельних мереж.
О. Зверєва	Споживчий ринок – це система відносин між виробництвом та особистим споживанням, що здійснюється безпосередньо або за участю роздрібних чи оптових торговельних мереж, де задовольняються потреби всіх учасників через відповідні товари та послуги відповідної властивості або характеристики.

Джерело: складено авторами з використанням джерел [4; 5; 6; 12; 13; 16; 17]

Споживчий ринок поділяють на ринок продовольчих і непродовольчих товарів. Аспекти регулювання, формування та трансформаційні зміни споживчого й продовольчого ринку досліджували українські вчені, такі як О. Березін, М. Долішній, Х. Махмудов, В. Микитюк, О. Скидан, О. Сидоренко.

Н. Дзюбенко пропонує власне визначення продовольчого ринку як системи економічних відносин між продавцями та покупцями щодо купівлі-продажу, обміну сільськогосподарською сировиною та продовольчою продукцією, що забезпечує врівноваження попиту і пропозиції, а також збалансування інтересів суб'єктів ринку під впливом інструментів держаного регулювання.

Узагальнюючи результати дослідження, можемо стверджувати, що поняття «ринок», «споживчий ринок» відображені в працях вчених. Втім, соціальний аспект ринку науковці розглядали за окремими його складовими частинами. На особливу увагу заслуговують праці О. Сенишина, який розкрив соціальний аспект ринку крізь призму продовольчого ринку. Учений пропонує «поділити продовольчі ринки за принципом цінової доступності для кінцевих споживачів. Згідно з таким підходом продовольчі ринки слід поділяти на ринки соціального продовольства (продовольчі продукти, що входять до складу мінімального споживчого кошика громадян)» [19, с. 167].

Погоджуємось з пропозицією О. Сенишина щодо виділення ринку соціального продовольства, оскільки продукти харчування, що визначені у споживчому кошику, є тим необхідним мінімумом, який повинна споживати людина.

Таким чином, до соціально орієнтованих товарів і послуг можна зарахувати такі, які мають такі властивості: входять до споживчого кошика; не мають товарів (послуг)-субститутів; не дають можливості відмовитись від споживання навіть за відсутності купівельної спроможності споживачів; вимагають державного регулювання та контролю за цінами й тарифами; доступність до таких товарів та послуг впливає на національну безпеку країни [16; 17].

Висновки. Отже, на нашу думку, внутрішній споживчий ринок соціально орієнтованих товарів та послуг – це перманентно діюча система елементів, що забезпечує виробництво та реалізацію соціально орієнтованих товарів і послуг, включає до свого складу галузі, де функціонують підприємства-монополісти та галузі, де присутня вільна конкуренція, а також застосовується державне регулювання цін і тарифів.

Проведений аналіз на основі узагальнення досліджень щодо елементів соціально значущих товарів і послуг дав змогу обґрунтувати їх визначення як соціально орієнтованих товарів і послуг. Доведено, що в дослідженнях як українських, так і зарубіжних учених не наведено загального визначення категорії «соціально орієнтовані товари та послуги».

На основі виділення основних складових частин вищезазначених товарів і послуг сформульовано та запропоновано загальне визначення соціально орієнтованих товарів і послуг. Його основний зміст полягає в тому, що вони мають бути доступними для широких верств населення, оскільки відповідають потребам першої необхідності, до них мають застосовуватися державне регулювання та моніторинг цін.

Бібліографічний список:

1. Апопій В., Міщук І., Ребицький В. та ін. Організація торгівлі. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 616 с.
2. Барна М. Сутність соціальної та економічної ефективності роздрібної торгівлі. *Торгівля, Комерція, Підприємництво*. 2014. С. 20–22.
3. Барна М. Трансформація системи внутрішньої торгівлі в Україні : монографія. Львів : Растр-7, 2015. 524 с.
4. Прилуцький А. Ринок в системі категорій сучасної економічної теорії. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2011. Вип. 25. С. 185–197.
5. Зверева О. Споживчий ринок: поняття та учасники. *Держава і право*. 2010. Вип. 47. С. 338–343.
6. Власов Д. Генезис формування поняття «ринок». *Економіка АПК*. 2009. № 4. С. 121–124.
7. Економічний словник-довідник / за ред. С.В. Мочерного. Київ : Феміна, 1995. 368 с.
8. Енциклопедичний словник бізнесмена: менеджмент, маркетинг, інформатика / за заг. ред. М. Молдованова. Київ : Техніка, 1993. 856 с.
9. Майн В. Етимологічні основи сутності ринку. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. № 1(56). С. 73–77.
10. Котлер Ф. Основы маркетинга / пер. с англ. ; под общ. ред. и вступ. ст. И. Пеньковой. Москва : [б.и.], 1990. 736 с.
11. Фридман М. Капіталізм і свобода / пер. з англ. Н. Рогачевська. Київ : Дух і літера, 2010. 319 с.
12. Зубко Н. Экономическая теория. Минск, 1999. 311 с.
13. Гродецька Т. Сутність та структура споживчого ринку в трансформаційній економіці. *Вісник Харківського державного університету. Економічна серія*. 1999. № 446. С. 145–147.
14. Маркіна І., Панченко В., Рибалко-Рак Л. Споживча кооперація: процесний підхід до управління в торгівлі : монографія. Кіровоград : ФОП Александрова М., 2012. 148 с.
15. Точилин В. та ін. Проблеми та напрями захисту внутрішнього ринку : наукова доповідь / ред. кол. В. Геєць та ін. Київ : Інститут економіки та прогнозування, 2008. 102 с.
16. Трохимець О. До проблем формування споживчого кошику в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки*. 2014. Вип. 6. Ч. 5. С. 91–94.
17. Трохимець О. Теоретичні підходи до визначення поняття соціально орієнтованих товарів та послуг. *Молодий вчений*. 2016. № 1(28). С. 182–187.
18. Лозинська Т. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації. Харків : Магістр, 2007. 272 с.
19. Сенишин О. Теоретичні засади дослідження продовольчого ринку. *Економічний вісник*. 2013. № 2. С. 164–171

References:

1. Apopii V. (2005) Orhanizatsiia torhivli [Trade organization] / V. Apopii, I. Mishchuk, V. Rebytskyi ta in. ; za red. V. Apopiia. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury, 616 p.
2. Barna M. (2014) Sutnist sotsialnoi ta ekonomichnoi efektyvnosti rozdrubnoi torhivli [The essence of social and economic efficiency of retail trade]. *Torhivlia, Komertsii, Pidprijemnytstvo*, pp. 20–22.
3. Barna M. (2015) Transformatsiia systemy vnutrishnoi torhivli v Ukraini : monohrafiia [Transformation of the internal trade system in Ukraine: monograph]. Lviv: Rastr-7, 524 p.
4. Prylutskyi A. (2011) Rynok v systemi katehorii suchasnoi ekonomichnoi teorii [The market in the system of categories of modern economic theory]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, vol. 25, pp. 185–197.
5. Zvierieva O. (2010) Spozhyvchyi rynek: poniattia ta uchashnyky [Consumer market: concepts and participants]. *Derzhava i pravo*, vol. 47, pp. 338–343.
6. Vlasov D. (2009) Henezys formuvannia poniattia "rynok" [The genesis of the formation of the concept of "market"]. *Ekonomika APK*, no. 4, pp. 121–124.

7. Ekonomichnyi slovnyk-dovidnyk [Economic dictionary-reference book] / za red. S. Mochernoho. Kyiv: Femina, 1995. 368 p.
8. Entsyklopedychnyi slovnyk biznesmena: menedzhment, marketynh, informatyka [Encyclopedic dictionary of a businessman: management, marketing, computer science] / za zah. red. M. Moldovanova. Kyiv: Tekhnika, 1993. 856 p.
9. Main V. (2013) Etymologichni osnovy sutnosti rynku [Etymological bases of the essence of the market]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*, no. 1(56), pp. 73–77.
10. Kotler F. (1990) Osnovy marketinha: [per. s angl.] / obsh. red. i vstup st. I. Penkovej. Moskva: [b.i.], 736 p.
11. Fridman M. (2010) Kapitalizm i svoboda [Capitalism and freedom] / [per. z anhl. N. Rohachevska]. K.: Dukh i litera, 319 p.
12. Zubko N. (1999) Ekonomicheskaya teoriya [Economic theory]. Minsk, 311 p.
13. Hrodetska T. (1999) Sutnist ta struktura spozhyvchoho rynku v transformatsiinii ekonomitsi [The essence and structure of the consumer market in a transformational economy]. *Visnyk Kharkivskoho derzhavnoho universytetu. Ekonomichna serii*, no. 446, pp. 145–147.
14. Markina I., Panchenko V., Rybalko-Rak L. (2012) Spozhyvcha kooperatsiia: protsesnyi pidkhid do upravlinnia v torhivli : monohrafiia [Consumer cooperation: a process approach to trade management: a monograph]. Kirovohrad: FOP Aleksandrova M., 148 p.
15. Tochylyn V. (2008) Problemy ta napriamy zakhystu vnutrishnoho rynku [Problems and directions of protection of the internal market]: nauk. dop. / V. Tochylin [ta in.]; red. kol. V. Heiets [ta in.]. Kyiv: In-t ekonomiky ta prohnozuvannya, 102 p.
16. Trokhymets O. (2014) Do problem formuvannya spozhyvchoho koshyku v Ukraini [To the problems of forming a consumer basket in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*, vyp. 6, ch. 5, pp. 91–94.
17. Trokhymets O. (2016) Teoretychni pidkhody do vyznachennia poniattia sotsialno-orientovanykh tovariv ta posluh [Theoretical approaches to defining the concept of socially oriented goods and services]. *Molodyi vchenyi*, no. 1(28), pp. 182–187.
18. Lozynska T. (2007) Natsionalnyi prodovolchyi rynek v umovakh hlobalizatsii [National food market in the context of globalization] *Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, Kharkiv. rehion. in-t derzh. upr. Kharkiv: Mahistr*, 272 p.
19. Senyshyn O. (2013) Teoretychni zasady doslidzhennia prodovolchoho rynku [Theoretical principles of food market research]. *Ekonomichnyi visnyk*, no. 2, pp. 164–171.

УДК 352/354:681.518

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-4-8>

Декалюк О.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, адміністрування
та готельно-ресторанної справи
Хмельницького національного університету

Dekaliuk Olena

PhD (in Economics), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of
Associate Professor of Management, Administration
and Hotel and Restaurant Business
Khmelnitsky National University

КОНЦЕПЦІЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В ПРАКТИЦІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

THE CONCEPT OF ELECTRONIC GOVERNANCE IN THE PRACTICE OF FOREIGN COUNTRIES

Стаття присвячена аналізу наукових підходів до запровадження та розвитку електронного урядування в Україні та світі. Автор розглядає різні підходи до усвідомлення важливості та необхідності запровадження інформаційних технологій в управління державою. Досліджено напрями розвитку концепції електронного урядування в різних країнах. Проведено порівняльний аналіз зарубіжних нормативних актів в галузі запровадження електронного урядування. Проаналізовано різні підходи зарубіжної практики до усвідомлення сутності запровадження інформаційних технологій в управління державою шляхом побудови ефективної системи електронного урядування. Зроблено висновки, що, незважаючи на різні точки зору, наявні в сучасному світі, загальним є підхід, за якого електронна демократія є новим етапом розвитку демократичного суспільства.

Ключові слова: державне управління, електронне урядування, інформаційно-телекомунікаційні технології, електронне середовище, електронні технології.

Стаття посвящена аналізу научних підходів к впровадженню та розвитку електронного управління в Україні та світі. Автор розглядає різні підходи к усвідомленню важливості та необхідності впровадження інформаційних технологій в управління державою. Досліджені напрями розвитку концепції електронного управління в різних країнах. Проведен порівняльний аналіз зарубіжних нормативних актів в області впровадження електронного управління. Проаналізовані різні підходи зарубіжної практики к усвідомленню суті впровадження інформаційних технологій в управління державою шляхом побудови ефективної системи електронного управління. Сделані висновки, що, незважаючи на різні точки зору, існуючі в сучасному світі, загальним є підхід, при якому електронна демократія є новим етапом розвитку демократичного суспільства.

Ключевые слова: державне управління, електронне управління, інформаційно-телекомунікаційні технології, електронна середовище, електронні технології.

The article is devoted to the analysis of scientific approaches to the introduction and development of e-government in Ukraine and the world. The author considers different approaches to understanding the importance and necessity of introducing information technologies in government. The directions of development of the concept of e-government in different countries are investigated. A comparative analysis of foreign regulations in the field of e-government, conducted conclusions. The purpose of this article is to explore different approaches of foreign practice to understanding the essence of the introduction of information technology in government, by building an effective system of e-government. Analyze different concepts of e-government based on foreign experience. In modern science, some issues related to the development of public administration and its electrification in the information society has been studied. The very mechanism of formation of e-government requires theoretical understanding, including developing a comprehensive approach to the legal regulation of the electronic environment of management of state, regional and municipal programs. That different countries approach the issue of implementing e-government and improving the efficiency of public administration through the use of electronic technologies. In this regard, it is necessary to analyze foreign experience in building e-government, general and special features of legislation in this area. Particular emphasis in the study of e-government is given to the analysis of the impact of the digital age on public policy in the field of information, analysis of digital identification of citizens in the provision of public services, the study of digital democracy – all this can be used in improving e-government systems. Ukraine. Understanding the concept of e-government in foreign practice differs. It is believed that the legal doctrine of European countries is characterized by a narrow approach, according to which e-government is the use of information and communication technologies by the executive authorities to provide public services to citizens.

Keywords: public administration, e-government, information and telecommunication technologies, electronic environment, electronic technologies.

Постановка проблеми. У сучасному державному устрої суспільства соціальні відносини модернізуються під впливом інформаційно-телекомунікаційних технологій. Інформатизація управління на рівні держави для нас сьогодні є нормою. Нові технології, нові інформаційні ресурси входять у життя країни кожного дня, а зміни, що відбуваються, стосуються низки аспектів функціонування держави.

Перетворення, пов'язані з інформатизацією та електронізацією державного управління, торкаються усіх трьох гілок державної влади. В результаті застосування інформаційно-комунікаційних технологій законодавчими органами нашої країни формується електронний парламент, а судовими – електронне правосуддя. У колі виконавчої влади відбувається становлення електронного уряду. Найбільш суттєві перетворення характерні для органів виконавчої влади, оскільки реалізація механізмів державного управління покладена на них.

Сьогодні інтенсивний розвиток електронного урядування відбувається в державах з різними політико-правовими традиціями. Змінюється порядок надання державних і муніципальних послуг, підвищується відкритість виконавчих органів. Як і в інших країнах, в Україні функціонує єдиний портал державних і муніципальних послуг, налагоджена єдина система міжвідомчої електронної взаємодії, працює інтернет-ресурс для розміщення громадських ініціатив. Функціонує система дистанційного надання державних і муніципальних послуг. Нормативні правові

акти, спрямовані на регулювання окремих сторін електронного уряду, оновлюються та приймаються суспільством. У відкритому доступі сьогодні є вагомий частини інформації про діяльність державних органів, а також велика частина особистої інформації людей, тому на перший план виходять питання впорядкування інформаційних ресурсів на рівні держави, взаємного обміну та ефективного функціонування інформаційних ресурсів, контролю та забезпечення безпеки інформації, громадян, держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науці досліджувалися окремі питання, пов'язані з розвитком державного управління та його електронізації в умовах інформаційного суспільства.

Загальнотеоретичні засади електронного уряду, державне управління в умовах інформаційного суспільства вивчалися в роботах І. Бачило та П. Кузнецова. Зарубіжний досвід запровадження електронного урядування досліджували Т. Камінська, А. Камінський, М. Пасічник, В. Селещук, О. Гаврилець, І. Кирилук, Н. Мажак, О. Якименко, А. Бекірова, А. Єсіпенко [3]. Правові аспекти надання публічних послуг сучасною державою вивчалися в роботах Л. Терещенко, Н. Путіло. Проблема інформаційної безпеки держави розглядалася в роботах Є. Рудніченка, В. Лопатіна, О. Степанова, Т. Полякової. Питання функціонування електронних документів у публічній сфері досліджувалося в роботах С. Семилетова.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сам механізм становлення

електронного урядування вимагає теоретичного осмислення, зокрема для вироблення комплексного підходу до правового регулювання електронного середовища управління державними, регіональними та муніципальними програмами.

Різні країни по-різному підходять до питання впровадження електронного урядування та підвищення ефективності державного управління шляхом застосування електронних технологій. У зв'язку з цим необхідно проаналізувати зарубіжний досвід побудови електронного уряду, загальні та особливі риси законодавства в цій галузі.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є дослідження різних підходів зарубіжної практики до усвідомлення сутності запровадження інформаційних технологій в управління державою шляхом побудови ефективного системи електронного урядування; аналіз різних концепцій електронного урядування на основі зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед науковців та дослідників є як прихильники, так і противники інформатизації державного управління та впровадження електронного управління, встановлення електронної демократії. Прихильниками теорії електронної демократії є П. Ніксон та Р. Раваль. Вони пов'язують розвиток сучасної держави не стільки з великим поширенням електронних технологій у державному управлінні, скільки з підвищенням ефективності діяльності державних органів, автоматизацією адміністративних процедур та впровадженням нових демократичних процедур у процес прийняття рішень органами державної влади. Поняття «електронний уряд» широко досліджувалося в зарубіжній політико-правовій літературі.

Розбіжності в розумінні важливості електронного урядування виникають тоді, коли використовується схожий за змістом із терміном «електронна демократія» термін «цифрова демократія», що визначається як використання інформаційних та комунікаційних технологій і спілкування за допомогою комп'ютерної техніки задля зміцнення демократії та розширення участі індивідів у демократичних процедурах. Поняттю «цифрова демократія» тотожне поняття «віртуальна демократія», або «теледемократія», «електронна демократія» чи «кібердемократія». Саме тут постає гостре питання про забезпечення безпеки даних, інформації і країни загалом.

Поняття електронного уряду вперше було запроваджено у США, що стало початком усвідомлення необхідності його впровадження та його осмислення. У роботах вітчизняних та американських дослідників вивчалися наслідки розвитку електронного уряду, вплив Інтернету та сучасних технологій на суспільство й державу, трансформація теорії федералізму в умовах електронної держави, демократизація держави у зв'язку з розвитком електронного уряду, трансформація державного управління в інформаційному суспільстві, проблеми цифрової демократії (К. Хакер, Т. Тараканова, О. Михальчук, Дж. Тейлор, О. Золотар). У цих роботах також міститься дослідження публічних послуг, що надаються в електронній формі, а також аналіз проблем універсального доступу до публічних послуг.

Дослідження показують, що у різних країн незалежно від статусу та місця розміщення, державного устрою також розвивається концепція електронного уряду. У наукових працях учених Великобританії містяться аналіз загальноєвропейських тенденцій розвитку електронного уряду, дослідження актів Європейського Союзу, міжнародного співробітництва у сфері розвитку електронного уряду. Особлива увага під час дослідження питань становлення електронного урядування приділяється аналізу впливу цифрової епохи на державну політику у сфері інформації, аналізу проблем цифрової ідентифікації громадян під час надання державою публічних послуг, дослідженню цифрової демократії, процесу прийняття рішень державними органами в цифрову епоху, впливу технологій на державу й демократію. Все це може бути використане в практиці удосконалення систем електронного урядування, які впроваджуються в Україні. Також велика увага приділяється дослідженням методів управління державними процесами за допомогою мережі Інтернет. Проводиться аналіз стратегій розвитку електронної держави. Цими питаннями займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема О. Баранов, О. Мельничук, В. Даттон, О. Кудіна, Дж. Морісон, Д. Холмс.

Якщо звернути увагу на наукові підходи до державного управління європейських країн, то можна побачити, що тут підходи до визначення поняття «електронний уряд» розвивалися перш за все в державах центральної та північної частин (такі країни, як Фінляндія, Нідерланди, Франція). Зміни, що відбуваються в державному управлінні, та процеси електронної демократії досліджувалися в роботах фінляндських учених, таких як А. Анттіроіко, М. Малков, Р. Саволайнен.

У роботах учених Нідерландів досліджувалися проблеми цифрової рівності, електронної демократії, впливу інформаційно-комунікаційних технологій на апарат держави, способів використання інформаційно-комунікаційних технологій у місцевому самоврядуванні, інформаційної безпеки (праці А. Едвардса, П. Ніксона, Р. Равала, В. Хомбурга).

Франція, Данія, Австрія, Італія, Великобританія – це ті країни, які першими прийняли законодавчі акти, що встановлюють порядок надання послуг в електронній формі. Крім того, ці держави посідають найбільш високі місця в рейтингах електронних урядів, який складають на щорічній основі Організацією Об'єднаних Націй.

У США вперше у світі прийнято акт про електронний уряд.

Електронний уряд розвивається в державах з різними політичним режимом. Як у державах з демократичним політичним режимом, так і в авторитарних державах державні органи прагнуть використовувати дистанційні засоби комунікації з індивідами, надавати публічні послуги в електронній формі, розширювати доступ індивідів до технологій. Китай є прикладом позаєвропейських правових підходів до регулювання електронного уряду.

Розуміння поняття електронного уряду в зарубіжній практиці різняться. Існує думка про те, що для правової доктрини європейських країн характерний вузький

підхід, за якого термін «електронний уряд» трактується як використання інформаційних та комунікаційних технологій виконавчими органами державної влади для надання державних послуг громадянам.

Для інших ближчим є такий підхід до розуміння електронного уряду, відповідно до якого під електронним урядом слід розуміти трансформацію організаційних основ впливу держави.

Проведений порівняльний аналіз зарубіжних нормативних актів в галузі запровадження електронного урядування свідчить про те, що розвиток законодавства про електронний уряд є загальною тенденцією за збереження особливостей, що залежать від політико-правової культури. В одних державах закони про електронний уряд мають комплексний характер правового регулювання. Цими законами встановлюються функції органів виконавчої влади у сфері надання публічних послуг в електронній формі, визначається порядок взаємодії між ними щодо надання публічних послуг, встановлюються правові механізми забезпечення інформаційної відкритості виконавчих органів. В інших державах електронне урядування розглядається лише як можливість тримати управлінські важелі через систему електронного кодування інформації та обміну інформацією й документацією через систему Інтернет. Крім того, цими законами встановлюються права людей на доступ до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також права на доступ до інформаційно-комунікаційних технологій.

Загалом для багатьох держав найбільш поширеним є підхід, за якого електронна демократія асоціюється у людей зі способом участі громадян у справах держави. Такий підхід деякі науковці характеризують як вузький, оскільки електронна демократія розглядається через призму тільки однієї ознаки, що має загальний характер, такої як розширення участі громадян у процесі прийняття рішень органами державної влади. З іншого боку, електронне урядування – це доступ до ресурсів, тісніші взаємозв'язки та взаємодносини, швидкість реагування, нові можливості як для людей, так і для країни.

Формування електронного уряду все частіше супроводжується трансформацією системи виконавчих органів державної влади. Створюються Надвідомчий і міжвідомчі органи, до функцій яких належать координація дій інших виконавчих органів державної влади у сфері управління інформаційним суспільством, вироблення узгодженої політики, контроль над іншими органами виконавчої влади.

Варто зазначити, що в європейських країнах зміни в державному апараті відбуваються більш повільними темпами, ніж у США. Дослідження показують, що розвиток електронного уряду супроводжується двома протилежними тенденціями: з одного боку, збільшується рівень відкритості органів виконавчої влади, з іншого боку, для захисту публічних інтересів держава змушена вдаватися до створення таких механізмів інформаційної безпеки, які будуть спрямовані на обмеження поширення й використання певних видів інформації, зокрема задля забезпечення безпеки держави.

Вагомою умовою розвитку електронного уряду в Україні та світі сьогодні є забезпечення рівноправ-

ності громадян в інформаційному суспільстві. Зарубіжні держави використовують різні політико-правові способи встановлення цифрової рівності, тобто рівного доступу громадян країни чи уповноважених осіб до інформаційно-комунікаційних технологій.

Сьогодні Інтернет розглядається як спосіб модернізації функціонування апарату держави та демократизації відносин між індивідами й апаратом держави. Сучасна держава, що відчуває вплив інформаційного суспільства, передбачає також розвиток електронних консультацій, під якими розуміється використання громадянами електронних технологій для зв'язку з органами державної влади, участі в прийнятті рішень та обговорення різних проблем.

Висновки. Незважаючи на різні точки зору, наявні в сучасному світі, загальним є підхід, за якого електронна демократія є новим етапом розвитку демократичного суспільства. У цифрову епоху громадяни отримують широкі можливості з використання дистанційних способів реалізації своїх прав і свобод, а державний апарат будь-якої країни прагне розвинути дистанційні засоби комунікації для надання публічних послуг, інформації та розвитку демократичних процедур, адже цифрові інформаційні технології дають змогу підвищити рівень дієвої участі громадян у справах держави, допомагають висловлювати власну думку про зміст прийнятих на рівні держави рішень, сприяючи відкритості державного управління. Звичайно, ці технології допомагають державним органам тримати стандарти управління країною, а громадянам країни – контролювати процес прийняття цих рішень державними та муніципальними органами, усвідомлювати зміст прийнятих ними рішень.

Бібліографічний список:

1. Бачило І. и др. Информационное право : учебник / под ред. Б. Топорнина. Санкт-Петербург : Юридический центр «Пресс», 2001. 789 с.
2. Чукут С. Розвиток електронного урядування на місцевому та регіональному рівнях. *Електронне урядування та електронна демократія* : навчальний посібник : у 15 ч. / за заг. ред. А. Семенченка, В. Дрешпака. Київ : ФОП Москаленко О.М., 2017. Ч. 7. 72 с.
3. Камінська Т. та ін. Зарубіжний досвід запровадження електронного урядування / за ред. С. Чукут. Київ, 2008. 200 с.
4. Рудніченко Є. Загроза, ризик, небезпека: сутність та взаємозв'язок із системою економічної безпеки підприємства. *Економіка. Менеджмент. Підприємство*. 2013. № 25 (1). С. 188–195. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/estepi_2013_25\(1\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/estepi_2013_25(1)_23) (дата звернення: 20.08.2020).
5. Michiel Backus. E-Governance and Developing Countries. URL: <http://www.ftpicd.org/files/research/reports/report3.pdf> (дата звернення: 26.08.2020).
6. Steven Clift. E-Government and Democracy. URL: <http://www.publicus.net/articles/cliftegovdemocracy.pdf> (дата звернення: 20.08.2019).

References:

1. Bachilo I. (2001) *Informatsionnoe pravo: uchebnik* [Information law: a textbook]. Sankt-Peterburg: Yuridicheskiy tsentr "Press", 2001. 789 s.
2. Semenchenka A., Dreshpaka V. (2017) *Elektronne urjaduvannya ta elektronna demokratsija [E-government and e-democracy]: navch. posib. : u 15 ch. Rozvytok elektronnogho urjaduvannya na miscevomu ta rehionalnomu rivnjakh [Development of e-government at the local and regional levels]*. Kiev: FOP Moskalenko O.M., ch. 7, 72 s.

3. Kaminsjka T., Kaminskyj A., Pasichnyk M. (2008) Zarubizhnyj dosvid uprovadzhennja elektronnoho urjaduvannja [*Foreign experience in mplementing e-government*]. Kiev, 2008. 200 s.
4. Rudnichenko E. (2013) Zaghroza, ryzyk, nebezpeka: sutnistj ta vzajemozv'jazok iz systemoju ekonomichnoji bezpeky pidpryjemstva [*Threat, risk, danger: the essence and relationship with the system of economic security of the enterprise*]. *Ekonomika. Menedzhment. Pidpryjemnyctvo [Economics. Management. Entrepreneurship]*, no. 25(1), pp. 188–195. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ectmepi_2013_25\(1\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ectmepi_2013_25(1)_23) (accessed: 20.08.2020).
5. Michiel Backus. E-Governance and Developing Countries [*E-Governance and Developing Countries*]. Available at: <http://www.ftpiicd.org/files/research/reports/report3.pdf> (accessed: 26.08.2020).
6. Steven Clift. E-Government and Democracy [*E-Government and Democracy*]. Available at: <http://www.publicus.net/e-government/member.html> (accessed: 20.08.2020).

УДК [338.24+001.895](477)

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-4-9>

Згалат-Лозинська Л.О.

кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний університет будівництва і архітектури

Zgalat-Lozynska Liubov

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Kyiv National University of Construction and Architecture

ОПТИМІЗАЦІЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ В БУДІВНИЦТВІ НА ОСНОВІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

OPTIMIZATION OF FUNCTIONS OF STATE MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT IN CONSTRUCTION ON THE BASIS OF REALIZATION OF THE CONCEPT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE

Стаття присвячена питанням оптимізації функцій державного управління інноваційним розвитком у будівництві на основі реалізації концепції громадянського суспільства в Україні. Розглянуто питання розширення прав громадських рад під час формування містобудівної стратегії розвитку населених пунктів. Запропоновано використовувати оцінку індексу якості життя громадян територіальних об'єднань для діагностики ефективності функціонування державно-управлінського механізму. Таку оцінку запропоновано надавати в процесі щорічних добровільних опитувань населення певних територіальних одиниць з використанням спеціально розроблених анкет незалежного оцінювання дій владних структур щодо створення безпечних та комфортних умов їх проживання, життєдіяльності, розвитку громад. Висловлено думку про те, що тільки спільна координація зусиль державної, місцевої влади, мешканців громад і підприємців дасть змогу реалізовувати стратегічні проекти повноцінного розвитку населених пунктів на основі виважених підходів до функціонального районування середовища. Розроблено концепцію місцевого самоврядування щодо регулювання будівництва багатоквартирних житлових будинків та об'єктів соціальної інфраструктури.

Ключові слова: державне управління, інноваційний розвиток, будівництво, індекс якості життя громадян, концепція місцевого самоврядування.

Статья посвящена вопросам оптимизации функций государственного управления инновационным развитием в строительстве на основе реализации концепции гражданского общества в Украине. Рассмотрены вопросы расширения прав гражданских советов при формировании градостроительной стратегии развития населенных пунктов. Предложено использовать оценку индекса качества жизни граждан территориальных объединений для диагностики эффективности функционирования государствен-

но-управленческого механизма. Такую оценку предложено предоставлять в процессе ежегодных добровольных опросов населения определенных территориальных единиц с использованием специально разработанных анкет независимого оценивания действий властных структур по созданию безопасных и комфортных условий проживания, жизнедеятельности, развития общин. Высказано мнение о том, что только совместная координация усилий государственной, местной власти, жителей общин и предпринимателей позволит реализовывать стратегические проекты полноценного развития населенных пунктов на основе взвешенных подходов к функциональному районированию среды. Разработана концепция местного самоуправления по регулированию строительства многоквартирных жилых домов и объектов социальной инфраструктуры.

Ключевые слова: государственное управление, инновационное развитие, строительство, индекс качества жизни граждан, концепция местного самоуправления.

The article is devoted to the issues of optimization of functions of state management of innovative development in construction on the basis of realization of the concept of civil society in Ukraine. The issues of expanding the rights of public councils in the formation of urban planning strategy for the development of settlements are considered. It is proposed to use the assessment of the quality of life index of citizens of territorial associations to diagnose the effectiveness of the mechanism of public administration. Determining of the life quality index of citizens is proposed to realize by the annual voluntary surveys of the population of certain territorial units using specially designed questionnaires for independent assessment of government actions to create safe and comfortable living conditions, livelihoods, community development. The author considers that only the joint coordination of efforts of state, local authorities, community residents and entrepreneurs will implement strategic projects for the full development of settlements on the basis of balanced approaches to the functional zoning of the environment. A new national management course of economic growth in the direction of civilization development determined by the unique social technology on a qualimetric factor-criterion basis is able to quickly form a truly civil society. It'll force the government to finally turn towards to its people and to form the state apparatus of power on the principle of merit before society. The concept of local self-government has been developed to regulate the construction of apartment buildings and social infrastructure facilities. The purpose of implementing this concept is to strengthen public control by individuals-investors in construction and representatives of local communities in the process of planning and compliance with standards, norms in the development of housing and other social infrastructure of a particular territorial association. The transformation of the management system at the level of territorial association will make it possible to create a full-fledged environment for human development, for which it is necessary to redistribute functions and powers between the types of public authorities.

Keywords: public administration, innovative development, construction, quality of life index of citizens, the concept of local self-government.

Постановка проблеми. Сьогодні, як і всі роки своєї незалежності, Україна потерпає від стратегічної невизначеності, результати якої всім уже давно відомі: останнє місце в Європі за головним економічним показником, а саме ВВП на душу населення, мільйони українців за кордоном, які не можуть самореалізуватися на Батьківщині, мати гідну роботу, власне житло, а система державної влади від місцевого рівня до вищих щаблів через недостатню ефективність викликає недовіру більшості громадян щодо економічного розвитку України в майбутньому. Саме тому виникає вкрай нагальна потреба в Україні мати власну стратегію розвитку держави й побудови цивілізованого суспільства.

Нині відбувається активний процес децентралізації державного управління, що має суттєво підвищити роль територіальних громад у формуванні політики державного регулювання практично всіх сфер діяльності, зокрема будівництва. Саме на місцях люди повинні вибирати та вирішувати питання пріоритетності витрат бюджетних коштів в розрізі окремих статей видатків. Особливо це актуально для повноцінного розвитку населених пунктів на основі виважених підходів до функціонального районування середовища міст, селищ та забезпечення мешканців не лише житлово-комунальною, але й соціально-побутовою, освітньо-культурною, транспортно-комунікаційною, адміністративно-управлінською, торговою, лікувально-оздоровчою, фізкультурно-спортивною інфра-

структурою разом з комфортними ландшафтно-рекреаційними зонами. Водночас мешканці населених пунктів, територіальних громад поки що не мають достатньої кількості важелів впливу на державному та місцевому рівні в процесі формування стратегії розвитку громад, зокрема щодо містобудівної діяльності. Досвід економічно розвинених країн світу засвідчує пряму залежність зростання рівня демократизації влади та рівня економічного розвитку регіону, держави загалом та, відповідно, підвищення якості життя громадян, їх доходів. Необхідно визначити цивілізаційний шлях інноваційного розвитку економіки держави на основі ідеології поглибленої демократії, що має обумовити її майбутнє та вихід із системної кризи, в якій вона опинилась за 30 років своєї незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий вклад у дослідження проблематики регулювання державного управління інноваційним розвитком будівельної галузі внесли такі вітчизняні вчені, як О.П. Бубенко [1], О.М. Волк, М.В. Шашко [2], І.О. Драган [3], А.П. Дука [4], А.Д. Есипенко [5], Т.А. Заяць [6], І.І. Кичко, В.Ф. Савченко [7], Ю.В. Кучма [8], О.В. Якименко [9]. Водночас роль місцевого самоврядування у вирішенні проблем державного регулювання інноваційних процесів у будівництві у наукових доробках розглядається недостатньо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатня визначеність загальнодержавної стратегії, відсутність єдиної

злагодженої концепції та ефективного механізму державного регулювання інноваційного розвитку будівельної галузі України негативно впливають на всі сфери економіки України. Сьогодні вже всі звикли до того, що в привабливих для забудовників населених пунктах здійснюється стихійна незаконна забудова без урахування їх історичних та географічних особливостей. З кожним роком зростає кількість порушень серед забудовників та тих органів влади, які надають їм незаконні рішення й дозволи, що спричиняють цілу низку порушень вимог будівельного законодавства. Все це пояснюється відсутністю належного контролю та низьким рівнем відповідальності за злочинні дії (а іноді – її відсутністю), а також бездіяльністю органів державної влади всіх рівнів державного управління щодо вирішення таких питань. Отже, залишається невирішеною нагальна проблема необхідності вжиття заходів забезпечення виконання загальнообов'язкових приписів з високим рівнем відповідальності, які є надважливими в інвестиційно-будівельній та соціально-економічній сфері.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є обґрунтування необхідності нового підходу до державного регулювання інноваційного розвитку будівельної галузі на основі реалізації концепції громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процеси державотворення, які нині відбуваються, свідчать про ігнорування потреб та інтересів громадян України органами влади [10, с. 79], тому проблема полягає не тільки в неефективності діяльності державних органів влади, але й у слабкості впливу населення на прийняття державно-управлінських рішень на всій території України. Державна політика щодо регулювання інноваційного розвитку будівництва України має стати чіткою та дієвою, а державно-управлінські рішення – оперативними та оптимально ефективними, а також орієнтуватися перш за все на потреби населення країни.

На наше переконання, створення й забезпечення комфортного та безпечного середовища для життя кожного громадянина України може бути досягнуте тільки шляхом побудови ефективної системи влади на всіх її рівнях у такій системі, як «група – мікрорайон – район – місто (село, селище)», з передачею максимально можливої кількості повноважень територіальним громадам.

Сучасна Україна потерпає від відсутності розуміння сутності цивілізаційного руху до Європи на основі поглиблення чинної демократії завдяки ідеології людиноцентризму гуманістичної спрямованості [7, с. 22]. На наш погляд, вирішити цю проблему можна за допомогою унікальної технології взаємодії влади й громадян у рамках реалізації системоутворюючої кінцевої мети функціонування державно-управлінського механізму.

Визначення індексу якості життя громадян має здійснюватися в процесі щорічних добровільних опитувань населення певних територіальних одиниць міст, сіл та селищ з використанням спеціально розроблених анкет. Такі опитування повинні здійснюватися під супроводом депутатів місцевих рад за пропорційною участю в цьому процесі представни-

ків інститутів громадської діяльності (активістів громадських організацій), відповідних територіальних громад. У разі виникнення в окремих територіальних громадах бажання брати участь у таких соціальних опитуваннях більшості мешканців такі процеси мають регулюватися Законом України щодо проведення місцевих референдумів. Таке бажання може виникнути у населення після проведення просвітницьких заходів щодо детального роз'яснення сутності таких анкет системоутворюючої соціальної технології. Перша сторінка анкети демонструє цифрову інформацію (індекс) про рівень задоволення нагальних потреб людей за критеріями від одиниці (повністю задоволений) до нуля (повністю незадоволений), які перебувають прямо чи опосередковано в компетенції органів влади від місцевого рівня. Після визначення критеріїв самими громадянами надається цифрова оцінка якості життя громадян як чітка оцінка кінцевих результатів діяльності влади, тобто нарешті самі люди матимуть можливість безпосереднього та незалежного оцінювання дій владних структур щодо створення безпечних та комфортних умов їх проживання, життєдіяльності, розвитку громад. Впровадження такої системоутворюючої технології створить потужний імпульс формування дійсно громадянського суспільства в Україні [11, с. 235–236].

Друга відкрита сторінка такої анкети надає інформацію для формування позицій пріоритетів та планів соціально-економічного розвитку території після визначення мешканцями причин свого незадоволення за відповідними потребами.

При цьому потрібен перехід усіх структур державно-управлінського механізму до культури системного цільового управління за кінцевими результатами. Це дасть змогу налагодити зворотній зв'язок за досягненням цих результатів, що, власне, забезпечить концентрацію зусиль чиновників усіх рівнів на досягнення стратегічної об'єднуючої системоутворюючої мети, якою є підвищення якості життя громадян. Україні вкрай потрібен Новий національний управлінський курс економічного розвитку у цивілізаційному напрямі, який зі своєю унікальною соціальною технологією на кваліметричній факторно-критеріальній основі здатен досить швидко сформувати дійсно громадське суспільство, що примусить владу нарешті повернутися обличчям до свого народу й формуватися за заслугами перед суспільством. При цьому кардинально підвищиться самодостатність українців, різко знизиться розрив у рівні добробуту порівняно із західноєвропейцями [11, с. 225].

Враховуючи вищенаведене, ми вбачаємо перспективи розвитку місцевого самоврядування у напрямі забезпечення громадян гідними умовами проживання та їх життєдіяльності, пропонуємо розроблену нами Концепцію місцевого самоврядування щодо регулювання будівництва багатоквартирних житлових будинків та об'єктів соціальної інфраструктури (розроблена відповідно до ст. ст. 5, 7, 8, 140, 143 Конституції України та Європейської хартії міст II (2008 р.) [12; 13]) (рис. 1).

Отже, до головних функцій територіальних громад щодо регулювання інноваційного розвитку будівельної діяльності на їх території мають належати [14, с. 31]:

- контроль щодо дотримання всіх діючих законодавчих норм та стандартів у сфері житлового будівництва, їх оновлення з урахуванням техніко-технологічного розвитку, використання інноваційних технологій;

- обмеження будівництва на територіях, де необхідна модернізація технічних та інженерних комунікацій (водопостачання, водовідведення, електропостачання, каналізації тощо);

- контроль щодо додержання архітектурно-будівельних регламентів та правил з урахуванням культурної спадщини відповідної території (ТО);

- ініціювання одночасно з будівництвом житлових будинків додаткових об'єктів первинної соціальної інфраструктури відповідно до норм забезпечення населення (дошкільних, середніх, професійних закладів освіти, медичних закладів, забезпечення громадським транспортом тощо) та з урахуванням інноваційних підходів до територіального розміщення, архітектурного планування, комплектації сучасним обладнанням відповідно до новітніх стандартів екологічної безпеки, дизайн-ергономіки, енергоефективності, довговічності будівель;

- подання пропозицій щодо варіантів проєктів державно-приватного партнерства із залученням коштів приватних інвесторів та бюджетних коштів для реалізації сучасних інноваційних проєктних рішень;

- внесення пропозицій щодо планів та програм будівництва, реконструкції об'єктів на відповідній території;

- контроль щодо збереження екологічного довкілля в житлових районах (перешкоджання знищенню забудовниками паркових зелених насаджень, культурних зелених рекреаційних зон відпочинку);

- організація за рахунок коштів місцевих інвесторів будівництва, реконструкції, ремонту житлових будинків та об'єктів соціальної інфраструктури (наприклад, облаштування спортивних майданчиків, ремонту доріг тощо), залучення на договірних засадах підприємств до участі в розвитку соціальної інфраструктури;

- контроль щодо вибору державними органами влади виконавців будівництва та ремонтних робіт (генеральних та підрядних будівельних організацій);

- оцінювання ефективності використання комунальної власності (вартість утримання та доходів від оренди суб'єктів комунальної власності, вибір виконавців надання житлово-комунальних послуг);

- оцінювання результатів діяльності органів влади та її виконавців щодо забезпечення якості життя жителів певного ТО;

- вибір пріоритетних завдань щодо забезпечення якості життя жителів певного ТО, вплив на їх виконання;

- збереження та ефективність використання коштів бюджету управління майном громади.

Очікувані результати від реалізації запропонованої нами концепції місцевого самоврядування щодо провадження нових підходів до регулювання будівництва багатоквартирних житлових будинків та об'єктів соціальної інфраструктури будуть такими:

- зміцнення власної бази доходів і збільшення ресурсного потенціалу, прийняття пріоритетних управлінських рішень, що максимально ефективно впли-

вають на формування та виконання доходів бюджету територіальних громад;

- економне (раціональне) використання бюджетних коштів, що суттєво впливатиме на доступність для потенційних споживачів якісних послуг закладів освіти, охорони здоров'я та інших соціальних установ;

- прийняття рішень управління майном громади, які забезпечать збереження та ефективність використання коштів бюджету;

- регулювання діяльності підприємств комунальної власності та забезпечення контролю за їх фінансово-господарською діяльністю, що забезпечить повною мірою вчасне надання якісних послуг, отримання прибутків і наповнення бюджету ТО;

- забезпечення системи внутрішнього контролю на рівні головних розпорядників, а також розпорядників бюджетних коштів, що забезпечить фінансово-бюджетну дисципліну, виконання бюджету.

Крім того, наші пропозиції забезпечать загалом ефективність самоврядування, якщо тільки влада територіальних громад певних територіальних одиниць (ТО) не узурпована державною адміністрацією та олігархічно-партійними кланами. Формувати місцеve самоврядування мають первинні суб'єкти – громади як самостійне джерело такої публічної влади, яка належить жителям самостійних районів (ТО), а не державі, як визначено у Конституції України. Згідно зі ст. ст. 7 та 140 Конституції України, місцеve самоврядування є правом територіальної громади, до якої входять жителі певних населених пунктів та їх ТО, які можуть самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції України та законів України [12; 13]. Таким чином, місцеve самоврядування здійснюватиметься територіальною громадою у порядку, встановленому законом. Формування справжнього самоврядування, наприклад, у районах (мікрорайонах) міста має відбуватися знизу за рішенням членів територіальних громад районів (Прикінцеві положення ЗУ «Про місцеve самоврядування» [14]). Рішення про проведення референдумів територіальних громад має з районним поділом щодо утворених районних рад у містах, відповідно до ст. 5 цього Закону, приймаються на вимогу не менше однієї десятої членів цих громад, а не за згодою місцевих рад і повною залежністю від їх рішень [14].

Тим часом у державі досі не затверджено цілісної концепції розвитку місцевого самоврядування, тому законопроєкти про внесення змін до Конституції України, Законів про місцеve самоврядування, про місцеві вибори, про територіальний устрій, що надходять у парламент, суперечать один одному і концептуально взаємно не узгоджуються.

Для побудови системи управління на рівні ТО міста, села, селища, яке дасть змогу створити повноцінне для розвитку людини середовище, необхідно провести між видами публічної влади перерозподіл функцій і повноважень, створити збалансовану систему, яка продукує управлінські та громадські послуги на всіх рівнях управління, тобто потрібно зробити таке:

- закріпити на законодавчому рівні модель місцевого самоврядування з визначенням його територіальної основи з огляду на критерії ефективного управління певної територіальні громади на рівні ТО «мікрора-

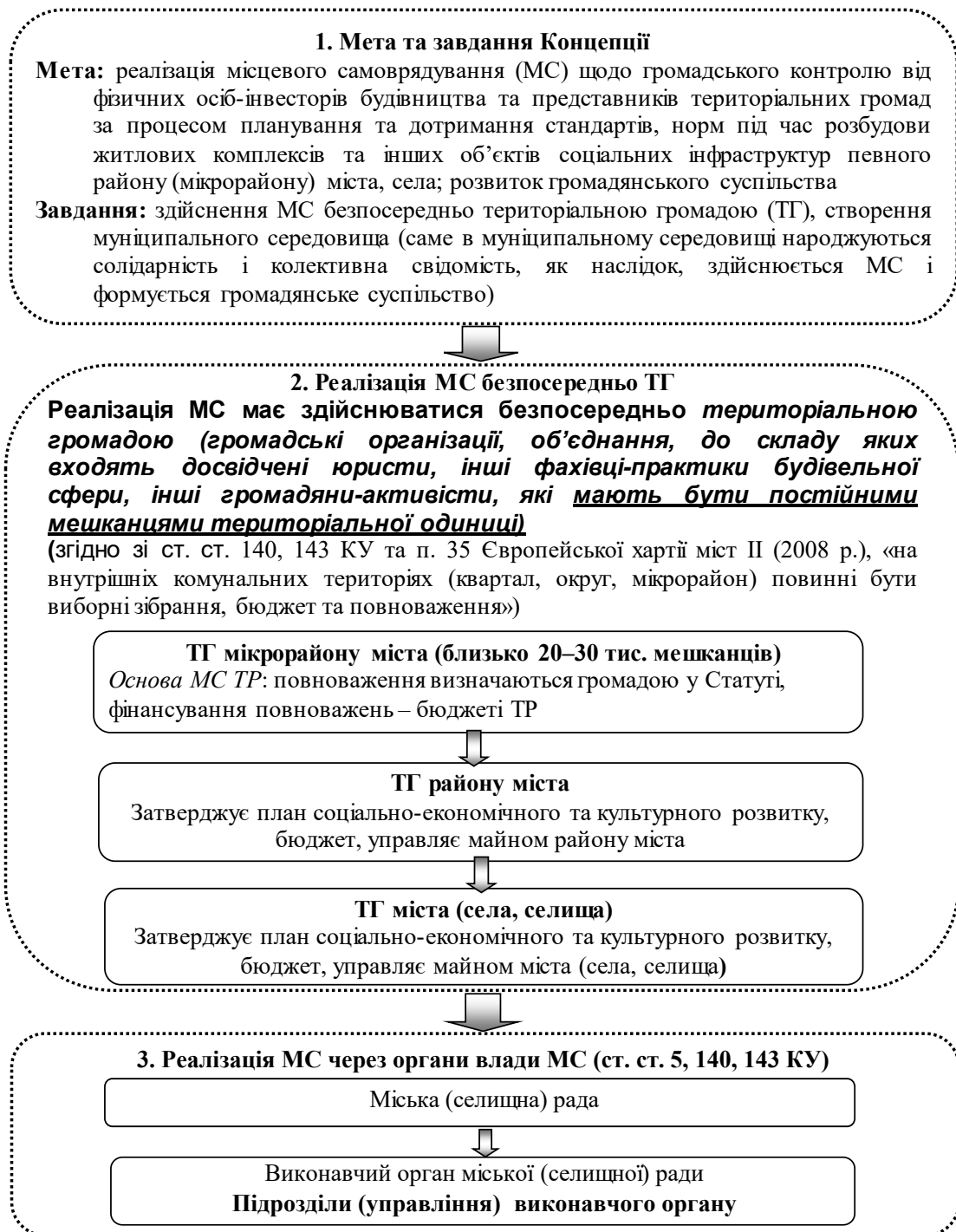

Рис. 1. Концепція місцевого самоврядування щодо регулювання будівництва багатоквартирних житлових будинків та об'єктів соціальної інфраструктури

Примітка: здійснення МС як безпосередньо, так і через органи МС відповідно до ст. ст. 5, 7, 8, 140, 143 Конституції України та Європейської хартії міст II (2008 р.)

Джерело: розроблено автором

йон – район – місто», що пропонуємо внести до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» [3];

– на базі принципу субсидіарності розмежувати компетенцію та повноваження між державною владою та місцевим самоврядуванням шляхом проведення децентралізації (слід створити ви-конкоми);

– запровадити регіональне (базове) самоуправління або виробити механізм виявлення й реалізації спільних інтересів територіальних громад районів та мікрорайонів;

– дати можливість територіальним громадам самостійно вибирати моделі місцевого самоврядування третього та четвертого рівнів, відповідно до яких

організовується діяльність цього виду публічної влади на території юрисдикції громади;

– передбачити можливість делегування повноважень як знизу догори, так і зверху донизу виключно на основі угод і з відповідним матеріально-фінансовим забезпеченням їх виконання;

– виробити процедуру синхронізації дій, механізмів державного управління, місцевого самоврядування та самоорганізації;

– визначити механізми контролю представницької влади, державної влади та громадськості за якістю надаваних місцевим самоврядуванням і гарантованих законом послуг;

– забезпечити обсяг місцевих (районних) бюджетів, достатній для якісного надання послуг органами місцевого самоврядування, гарантованих законом управлінських і громадських послуг;

– напрацювати й забезпечити функціонування механізмів як фінансово-економічного вирівнювання ТГ, так і їх розвитку;

– удосконалити механізми розподілу бюджетних коштів і контролю за ними шляхом закладення в ці механізми прозорості процесу та підконтрольності його представницьким органам;

– для подолання корупції змінити процедури прийняття рішень органами місцевого самоврядування, зробити їх прозорими, а також удосконалити механізм громадських обговорень та прописати чітку процедуру виконання;

– відповідно до компетенції і виконуваних функцій, а також згідно з принципом «немає повноважень без належного фінансового забезпечення органів місцевого самоврядування», визначити на довготерміновій основі джерела місцевих бюджетів шляхом забезпечення законодавчого механізму належного формування останніх на базі затверджених Кабінетом Міністрів України соціальних стандартів;

– юридично та етично забезпечити відкритість місцевої влади;

– створити умови для підтримки ініціатив громадян та взаємодії місцевої влади з ними, надати більше повноважень для контролю громади за владою;

– напрацювати нові форми й методи роботи в умовах нової парадигми управління.

В такий спосіб може бути реалізована відповідальність влади за результати своєї діяльності й суттєво знижена корупція в державно-управлінському механізмі, яка є потужною перепорою на шляху до економічного розвитку України у цивілізаційному напрямі, що дасть можливість оздоровлення влади й суспільства в контексті побудови демократичної держави.

Висновки. Таким чином, держава зобов'язана здійснити швидкі та системні кроки, спрямовані на проведення реформи місцевого самоврядування в Україні задля спрямування державного управління до громадян, забезпечити відповідальність та ефективність діяльності влади, здатної забезпечити підвищення якості життя людини за рахунок створення умов для сталого розвитку ТГ як самостійних та дієздатних соціальних спільнот, члени яких матимуть можливість ефективно захищати власні права та законні інтереси шляхом участі у вирішенні питань

місцевого значення, зокрема будівництві та благоустрої їх територій. Будь-які реальні зміни в Україні на краще неможливі без формування ефективної та відповідальної місцевої влади, зокрема місцевого самоврядування.

Бібліографічний список:

1. Бубенко О.П. Інноваційні складові підвищення ефективності будівельних підприємств. *Бізнес-Інформ*. 2012. № 12. С. 156–161.
2. Волк О.М., Шашко М.В. Проблеми та перспективи інноваційної діяльності у будівельній галузі України. *Вісник Сумського державного університету*. 2012. № 1. С. 115–121.
3. Драган І.О. Запровадження інноваційних заходів державного управління розвитком житлово-комунального господарства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 20. С. 81–84.
4. Дука А.П. Регулювання інноваційного розвитку будівельної сфери. *Економіка: реалії часу*. 2014. № 3(13). С. 203–208.
5. Есипенко А.Д. Інвестиційний та інноваційний розвиток будівельної галузі України в умовах світової фінансової та економічної кризи. *Сучасні технології, матеріали і конструкції у будівництві*. 2009. № 2. Т. 7. С. 120–122.
6. Заяць Т.А. Пріоритети державного регулювання інноваційної діяльності у будівництві України. *Ефективна економіка*. 2020. № 8. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.8.11
7. Кичко І.І., Савченко В.Ф. Стратегічні орієнтири інвестиційно-інноваційного розвитку в Україні. *Здобутки і проблеми євроінтеграційних зрушень в Україні на сучасному етапі* : монографія / за заг. ред. В.Ф. Савченка, Л.М. Мекшун. Чернівці : ЧНТУ, 2018. С. 8–29.
8. Кучма Ю.В. Інвестиційний розвиток будівельної галузі як об'єкт державного регулювання. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія : Державне управління. 2017. Т. 290. Вип. 278. С. 70–75.
9. Якименко О.В. Напрями інноваційної політики розвитку підприємств будівельного комплексу України. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі*. 2014. № 5. С. 77–87.
10. Бриль М.В. та ін. Успішна територіальна громада: будемо разом. Харків : Видавничий будинок «Фактор», 2018. 128 с. ISBN 978-966-180-730-2
11. Системна модернізація державного управління в Україні: гуманістичний контекст : колективна монографія / за заг. ред. Г.А. Дмитренка. Київ : ДКС-центр, 2020. 512 с.
12. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 25.04.2020).
13. Европейская хартия городов II : Манифест новой урбанистики. URL: https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1293215&Site=Congress&BackColorInternet=e0cee1&BackColorIntranet=e0cee1&BackColorLogged=FFC679#P28_285 (дата звернення: 25.04.2020).
14. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97> (дата звернення: 25.04.2020).

References:

1. Bubenko O.P. (2012) Innovatsiini skladovi pidvyshchennia efektyvnosti budivelnihpidpriemstv [Innovative components to increase the efficiency of construction companies]. *Business-Inform*, no. 12, pp. 156–161.
2. Volk O.M., Shashko M.V. (2012) Problemy ta perspektyvy innovatsiinoi diialnosti u budivelnii haluzi Ukrainy [Problems and prospects of innovative activity in the construction industry of Ukraine]. *Bulletin of Sumy State University*, no. 1, pp. 115–121.

3. Drahan I.O. (2010) Zaprovdzhennia innovatsiinykh zakhodiv derzhavnoho upravlinnia rozvytkom zhytlovo-komunalnoho hospodarstva [Introduction of innovative measures of state management of housing and communal services]. *Investments: practice and experience*, no. 20, pp. 81–84.
4. Duka A.P. (2014) Rehuliuвання innovatsiinoho rozvytku budivelnoi sfery [Regulation of innovative development of the construction industry]. *Economy: the realities of time*, no. 3(13), pp. 203–208.
5. Eshchenko A.D. (2009) Investytsiinyi ta innovatsiinyi rozvytok budivelnoi haluzi Ukrainy v umovakh svitovoi finansovoi ta ekonomichnoi kryzy [Investment and innovative development of the construction industry of Ukraine in the global financial and economic crisis]. *Modern technologies, materials and structures in construction*, no. 2, vol. 7, pp. 120–122.
6. Zaiats T.A. (2020) Priorityety derzhavnoho rehuliuвання innovatsiinoi diialnosti u budivnytstvi Ukrainy [Priorities of state regulation of innovation in the construction of Ukraine]. *Efficient economy*, p. 8. DOI: 10.32702/2307-2105-.8.11
7. Kychko I.I., Savchenko V.F. (2018) Stratehichni oriientyry investytsiino-innovatsiinoho rozvytku v Ukraini [Strategic guidelines for investment and innovation development in Ukraine]. *Zdobutky i problemy yevrointehratsiinykh zrushen v Ukraini na suchasnomu etapi* [Achievements and problems of European integration changes in Ukraine at the present stage]. Chernihiv: ChNTU, pp. 8–29.
8. Kuchma Yu.V. (2017) Investytsiinyi rozvytok budivelnoi haluzi yak obiekt derzhavnoho rehuliuвання [Investment development of the construction industry as an object of state regulation]. *Scientific works of the Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy complex. Series: Public Administration*, vol. 290, no. 278, pp. 70–75.
9. Yakymenko O.V. (2014) Napriamy innovatsiinoi polityky rozvytku pidpriemstv budivelnoho kompleksu Ukrainy [Directions of innovation policy of development of enterprises of the construction complex of Ukraine]. *Economics and management of machine-building enterprises*, no. 5, pp. 77–87.
10. Brylj M.V., Vrublevskiy O.M., Dancheva O.A., Sejitomanov A.E., Chubarov E.T. (2018) *Uspishna terytorialna hromada: buduemo razom* [Successful territorial community: building together]. Kharkiv: Vydavnychiy budynok "Faktor". ISBN 978-966-180-730-2 (in Ukrainian)
11. Dmytrenko H.A. (red.). (2020) Systemna modernizatsiia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: humanistychnyi kontekst: kol. monohrafiia [System modernization of public administration in Ukraine: humanistic context]. Kiev: DKS-center. (in Ukrainian)
12. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996) Konstytutsiia Ukrainy. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (accessed 25 April 2020).
13. Kongressom mestnykh i regional'nykh vlastey Soveta Evropy (2008) *Evropeyskaya khartiya gorodov II : Manifest novoy urbanistiki* [European Charter of Cities II : New Urban Manifesto]. Available at: https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1293215&Site=Congress&BackColorInternet=e0cee1&BackColorIntranet=e0cee1&BackColorLogged=FFC679#P28_285 (accessed 25 April 2020).
14. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997) The Law of Ukraine "Pro mistseve samovriaduvannya v Ukraini". Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97> (accessed 25 April 2020).

Маркіна І.А.

доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри менеджменту
Полтавської державної аграрної академії

Зось-Кіор М.В.

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри менеджменту
Полтавської державної аграрної академії

Сьомич М.І.

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Полтавської державної аграрної академії

Markina Iryna

Doctor of Sciences (Economics), Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Head of Department of Management of
Poltava State Agrarian Academy

Zos-Kior Mykola

Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor,
Professor the Department of Management of
Poltava State Agrarian Academy

Somych Mykola

Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor,
Professor the Department of Public Management and Administration of
Poltava State Agrarian Academy

МЕНЕДЖМЕНТ РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ В АГРОПРОДОВОЛЬЧІЙ СФЕРІ: ІННОВАЦІЙНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА, ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ, СТАЛИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

RESOURCE SAVING MANAGEMENT IN THE AGRI-FOOD SPHERE: INNOVATION OF PRODUCTION, ECOLOGIZATION OF LAND USE, SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

У статті представлено узагальнення особливостей менеджменту ресурсозбереження в агропродовольчій сфері. Визначено актуальними такі технології в агропродовольчій сфері як енергозбереження, зокрема узгодження потужності електрообладнання з конкретними потребами; система зберігаючого землеробства, в якій зниження витрат забезпечується впровадженням елементів точного землеробства за допомогою спеціальної техніки та апаратури; впровадження прогресивних засобів механізації; технологія нульового обробітку ґрунту; застосування системи крапельного поливу, гранульованих органічних добрив тощо. Актуалізовано значення масштабної модернізації виробництва із застосуванням технологій екологізації сільського господарства з використанням селекційно-генетичного потенціалу, а також забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Ключові слова: менеджмент, ресурсозбереження, агропродовольча сфера, система зберігаючого землеробства, модернізація виробництва, технологія екологізації.

В статье представлено обобщение особенностей менеджмента ресурсосбережения в агропродовольственной сфере. Определены актуальными такие технологии в агропродовольственной сфере как энер-

госбережение, в том числе согласование мощности электрооборудования с конкретными потребностями; система сберегающего земледелия, в которой снижение затрат обеспечивается внедрением элементов точного земледелия с помощью специальной техники и аппаратуры; внедрение прогрессивных средств механизации; технология нулевой обработки почвы; применение системы капельного полива, гранулированных органических удобрений и тому подобное. Актуализировано значение масштабной модернизации производства с применением технологий экологизации сельского хозяйства с использованием селекционно-генетического потенциала, а также обеспечения устойчивого развития сельских территорий.

Ключевые слова: менеджмент, ресурсосбережение, агропродовольственная сфера, система сберегающего земледелия, модернизация производства, технология экологизации.

In the context of globalization and instability of raw materials markets of both energy resources and agricultural products, the formation of proposals for energy and resource conservation in domestic agriculture is a significant scientific task due to the need to systematically adapt to dynamic market requirements without economic losses of agricultural producers, social losses and losses for rural areas, which actualizes the research topic. The article presents a generalization of the features of energy and resource conservation in agriculture. Technologies such as energy saving, in particular, coordination of electrical equipment capacity with specific needs have been identified as relevant; system of conservative agriculture, in which the reduction of resource costs is provided by the introduction of elements of precision agriculture with the help of special machinery and equipment; introduction of advanced means of mechanization, which especially affects crop yields and profitability levels, respectively; zero tillage technology; application of drip irrigation system, granular organic fertilizers, etc. It is proved that an important aspect of energy saving in agriculture is the inclusion in crop rotation of crops intended for use as biofuels, in particular rapeseed. The importance of large-scale modernization of food production with the use of resource-saving technologies, greening of the agricultural sector of the national economy, using the full potential of domestic and foreign breeding and genetic research, as well as ensuring sustainable development of rural areas. It is determined that the limited resources (land, labor, material, financial) forces to look for reserves in their rational use, and the rate of growth of agricultural production depends on the provision of these resources. It is substantiated that the level of provision of agriculture with resources becomes a strategic competitive advantage of Ukraine in the medium term.

Keywords: management, energy saving, resource saving, agri-food sphere, saving agriculture system, production modernization, greening technology.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Особливості функціонування сільськогосподарської галузі пов'язані з тим, що в якості об'єкта впливу машинних технологій найчастіше виступають біологічні об'єкти: ґрунт, рослина, тварина. Це накладає відбитки на особливості споживання і розподілу енергії та ресурсів. У процесі господарської діяльності ресурси займають одне з центральних місць, тому питання ресурсозбереження та визначення оптимального співвідношення ресурсів дуже актуальне в даний час.

Для інтенсифікації виробництва в ринкових умовах необхідна перебудова всього господарського механізму з урахуванням ресурсозберігаючого фактора. Інтенсифікація процес прогресуючий, постійно наростаючий, що охоплює всі сфери сільськогосподарського виробництва і великого, і дрібного. Слабким місцем попереднього періоду інтенсифікації в агропродовольчій сфері України була розрізненість освоєння нововведень. Сучасний етап інтенсифікації передбачає перехід на інноваційний шлях розвитку, характерним для якого є системний підхід до проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Агропродовольча сфера України має великі резерви для свого розвитку і функціонування. В умовах глобалізованої економіки – це перебудова господарського механізму з урахуванням ресурсозберігаючого фактора [9; 11; 12]. Ефективність галузі можна істотно підвищити за рахунок організації виробництва на принципах ресурсозбереження. Результативного використання ресурсів можна

досягти в тому випадку, якщо з позиції ресурсозбереження оцінюється весь технологічний ланцюжок виробництва, переробки та використання сировини. При цьому не слід займатися ресурсозбереженням заради економії. Виявлення та ліквідація факторів, що лімітують дозволяє заповнити їх, в результаті інші ресурси починають ефективно працювати, і відбувається їх заощадження [3; 7; 8]. Одночасно з вирішенням завдань ресурсозбереження необхідно переходити до інноваційних методів розвитку. При цьому саме ресурсозбереження має модернізуватися з урахуванням інноваційного підходу.

Основними видами енергоресурсів, які споживає сільське господарство, є ПММ (паливно-мастильні матеріали), тепла енергія, електроенергія, газ. Залежно від сільськогосподарського напрямку пріоритет віддається різним його видам, якщо для тваринництва це ПММ і електроенергія, то для рослинництва – це ПММ, а для закритого ґрунту – тепла енергія і електроенергія. Одним з ключових чинників вартості одержуваного сільськогосподарського продукту, є його енергоємність [1; 6; 10]. А саме, кількість енергії, що витрачається на виробництво одиниці продукції. За цим показником українські виробники мають істотне відставання. Агропродовольча сфера, для підвищення конкурентоспроможності продукції, що випускається, неминує стикається з необхідністю модернізації [4; 5; 13]. Ключовою метою, якої, є підвищення продуктивності і зниження енергоємності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. В умовах глобалізації та нестабільності сировинних ринків як енергетичних ресурсів, так і сіль-

ськогосподарської продукції формування пропозицій щодо ресурсозбереження в сільському господарстві є актуальним науковим завданням через необхідність пристосування до вимог динамічного ринку без економічних втрат агровиробників.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**) – дослідити особливості менеджменту ресурсозбереження в сільському господарстві.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На сьогодні актуальними є наступні технології ресурсозбереження в сільському господарстві:

1. Енергозбереження в сільському господарстві.

Основний напрямок заощадження електроенергії – це її високопродуктивне витрачання шляхом узгодження потужності електрообладнання з конкретними потребами; дотримання графіка роботи електрообладнання, який унеможливує холосту роботу і неповне завантаження; підтримання електрообладнання в технічно справному стані, при якому усувається відхилення від нормативного стану.

Близько половини економії енергії можна забезпечити в результаті впровадження енергозберігаючих машин, технологічних процесів і обладнання, в тому числі промисловоосвоєних і нових, які підлягають освоєнню, і близько десятої частини – за рахунок підвищення рівня використання вторинних енергетичних ресурсів.

Важливим аспектом енергозбереження в землеробстві є включення в сівозміну культур, призначених для використання в якості біопалива. Мається на увазі така цінна культура, як рапс, масло якого є альтернативою дизельного палива, що застосовується нині для сільськогосподарської техніки. Рапсове біопаливо – екологічно безпечно по впливу на ґрунт і атмосферу і не знижує продуктивність ґрунтів. Воно не токсичне і за собівартістю дешевше за дизельне паливо. Крім цього, при вирощуванні ріпаку відбувається очищення сільськогосподарських площ від азоту до рівня 0,06–0,09 % від внесених азотних добрив, що зменшує забруднення азотними сполуками підземних і поверхневих вод. Олію з ріпаку як паливо активно застосовується за кордоном.

Переваги біопалива:

– збільшення терміну служби двигуна (при роботі двигуна на біопаливі одночасно проводиться змащення його рухомих частин, в результаті якої, як показують випробування, досягається збільшення терміну служби самого двигуна і паливного насоса в середньому на 60 %);

– менше викидів CO_2 (при згорянні біопалива виділяється рівно така ж кількість вуглекислого газу, яка була спожита з атмосфери рослиною, яка є вихідною сировиною для виробництва олії, за весь період його життя);

– біопаливо майже не містить сірки (< 0,001 %).

Енергозабезпечення в агропродовольчій сфері є важливим завданням, і паливна енергетика – одна з його проблем, швидке вирішення якої можливе лише спільними зусиллями при створенні державної програми з біопалива та державної підтримки його виробників. Ефективне застосування технологій неможливо без високопродуктивної та надійної техніки.

2. Система зберігаючого землеробства – це довгострокова стратегія менеджменту кожного господарства, яка пропонує можливість підвищення ефективності виробництва при одночасному зниженні витрат і мінімізації збитку, що завдається навколишньому середовищу за допомогою застосування ресурсозберігаючих технологій і точного землеробства.

В системі зберігаючого землеробства зниження витрат забезпечується впровадженням елементів точного землеробства за допомогою спеціальної техніки та апаратури. До такого обладнання належить прилад паралельного водіння AgGPS. Цей пристрій дозволяє скоротити витрати за рахунок паралельного водіння і мінімізації перекриттів: заощаджує хімікати, паливо, час, виключає пропуски; розширює тимчасові можливості за рахунок роботи вночі і при поганій видимості.

До методів, що зменшують кількість внесених мінеральних добрив і засобів захисту рослин, відносяться:

– відстеження кислотності (застосування необхідної концентрації рН) для засобів захисту рослин;

– використання ґрунтових бактерій, головний принцип дії яких ґрунтується на природних процесах фіксації атмосферного азоту та перевід пов'язаних форм фосфору в доступні рослинам форми.

Крім того, що ці бактерії забезпечують харчування азотом і фосфором, вони виробляють цілий ряд біологічно активних речовин, серед яких фітогормони, що стимулюють розвиток рослин, і антибіотики, що пригнічують ріст шкідливих грибків. Таким чином, бактерії стають природними помічниками рослин; організація повнокультурних сівозмін (сівозміна в системі зберігаючого землеробства має особливе значення), так як багато проблем (засміченість і поширення шкідників і хвороб) можна вирішити шляхом чергування сільськогосподарських культур.

Використання в сівозміні бобових культур дозволяє заощадити значну кількість азотних добрив, а культур з глибокопроникаючими в землю корінням (ріпак, редис) – поряд з економією азоту зняти проблему плужної підшви, поліпшити структуру ґрунту без механічних обробок. Вирощування хрестоцвітних культур в сівозміні дозволяє поліпшити фітосанітарний стан ґрунту. Сівозміна в системі зберігаючого землеробства має особливе значення, так як багато проблем (засміченість, поширення шкідників і хвороб) можна вирішити шляхом чередування сільськогосподарських культур.

3. Впровадження прогресивних засобів механізації.

Сьогодні рекомендується впроваджувати технології ресурсозберігаючого землеробства, так як вони дозволять забезпечити сталий розвиток сільськогосподарського виробництва і підвищити конкурентоспроможність агропродовольчої сфери. При даних технологіях досягається економія паливно-мастильних матеріалів в 2-3 рази, трудовитрат – до 3 разів, витрати на ремонт і обслуговування техніки скорочуються більш ніж удвічі, зберігається родючість ґрунту з одночасним поліпшенням екологічної обстановки.

Ще одним плюсом даних нововведень є те, що металоємність виробництва сільськогосподарських машин знижується 2,5 рази.

За енергетичною ефективністю (економії палива) при виконанні ґрунтообробних операцій перевага віддається колісним енергонасиченим тяговим засобам з широкозахватних агрегатами.

Ефект по економії трудових витрат і нафтопродуктів в області досягається при мінімізації глибини обробки ґрунту, суміщенні операцій, застосуванні машинних технологій. Комбіновані агрегати забезпечують локальну обробку ґрунту, внесення в оброблені смуги повної дози добрив і посів насіння при вирощуванні зернових культур.

Наслідком застосування прогресивних технологій в рослинництві є суттєве збільшення ефективності виробництва, що демонструє збільшення врожайності (табл. 1).

4. Технологія «нульового» обробки ґрунту

В останні десятиліття ресурсозберігаюче землеробство в світі отримало найширше розповсюдження, в тому числі за системою No-Till. Система No-Till – економічна модель рослинництва, основою якої є технологія нульового обробки ґрунту, оптимізація виробничих процесів і в підсумку – кероване, прогнозоване і економічно ефективне рослинництво.

Перехід на технологію нульового обробки ґрунту починається з збиральної кампанії, в ході якої подрібнені пожнивні залишки рівномірно розподіляються по полю. В результаті формується ґрунтозахисне покриття, яке протистоїть вітрові та водної ерозії, забезпечує збереження вологи, перешкоджає зростанню бур'янів, сприяє активізації ґрунтової мікрофлори, є базисом для віднов-

лення родючого шару і підвищення врожайності культур.

В системі No-Till особлива увага приділяється сівозмінам. Чергування культур – це тільки частина сівозміни. Кожен повинен вибрати сівозміну під своє господарство. Але є ряд принципів, які неухильно працюють при будь-яких умовах: принцип щорічного чергування культур злакових і широколистих, а також зміна культур теплого і холодного періоду.

5. Система крапельного поливу.

Сучасні системи крапельного поливу – це гнучкі шланги з крапельницями, що вирівнюють подачу води по всій довжині шланга. За допомогою простих машин, накладених на трактор, полив укладається на поверхню ґрунту або заглиблюється в неї – відразу до 10 рядів тягнуться на сотні метрів. Вода подається гарантовано, прямо до коріння, економічно і з одночасними підгодівлею в малих дозах (фертигація).

Переваги крапельного поливу:

значне підвищення врожайності в теплицях і на ґрунтах (для томатів, огірка, капусти, картоплі, цибулі в 2 рази);

істотне зниження трудовитрат на полив і обробку як на відкритому ґрунті, так і в теплицях (з 30–40 до 2–4 люд.–год / га);

поліпшується «якість» продукції, товарний вигляд; економія води (в 2–3 рази);

ефективне споживання рослинами добрив (до 80%), не відбувається засолення ґрунту;

можливість поливати рослини в будь-який час, не ризикуючи викликати сонячний опік.

Таблиця 1

Групування підприємств за розмірами зібраної площі основних сільськогосподарських культур у 2019 році

	Кількість підприємств		Обсяг виробництва		Урожайність, ц з 1 га
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. т	у % до загального обсягу виробництва	
Зернові та зернобобові культури					
Підприємства	34673	100,0	59982,1	100,0	53,7
з них до 100 га	21160	61,0	2426,4	4,0	35,8
більше 3000 га	508	1,5	17193,3	28,7	65,4
Соняшник					
Підприємства	22251	100,0	13088,6	100,0	27,0
з них до 100,00 га	13602	61,1	1051,2	8,0	21,8
більше 3000,00 га	94	0,4	1253,4	9,6	30,1
Цукровий буряк фабричний					
Підприємства	586	100,0	9658,3	100,0	470,3
з них до 100,00 га	310	52,9	571,9	5,9	492,5
більше 1000,00 га	50	8,5	5492,7	56,9	456,6
Ріпак					
Підприємства	5828	100,0	3247,8	100,0	25,7
з них до 100,00 га	2917	50,1	333,0	10,30	24,5
більше 1000,00 га	175	3,0	735,4	22,60	24,9
Соя					
Підприємства	9825	100,0	3338,4	100,0	23,3
з них до 100,00 га	7144	72,7	456,0	13,7	20,1
більше 2000,00 га	91	0,9	718,7	21,5	25,0

6. Гранульовані органічні добрива.

Існує безліч способів утилізації органічних відходів. Наприклад, переробка гною в біогумус за допомогою дощових черв'яків. Більш дешевий спосіб переробки органічних відходів – мікробіологічний. Багаторічні дослідження показали, що при такій переробці гною мікробний склад продуктів набагато краще, ніж в самому гної. Замість двох–трьох лідируючих видів – 15–20 корисних видів, чисельність яких більш вирівняна. Доступних поживних елементів тут також більше, ніж в звичайних компостах.

Гранульовані органічні добрива поєднують в собі позитивні властивості і органічних, і мінеральних добрив. Вони екологічно чисті і агрономічно ефективні. Як мінеральні добрива, вони зручні в роботі і відразу підвищують урожай, але, як органічні – покращують ґрунт: в 2–3 рази підсилюють біоактивність прикореневій мікрофлори, підвищують вміст гумусу, покращують проникність і вологоємність – і розтягують ці ефекти на кілька років. Дуже істотно, що собівартість гранульованих органічних добрив в 2–4 рази дешевше біогумусу та інших продуктів переробки відходів тваринництва.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Обмеженість ресурсів (земельних, трудових, матеріальних, фінансових) змушує сільськогосподарські підприємства вишукувати резерви в раціональному їх використанні. Саме від забезпеченості цими ресурсами залежать темпи зростання виробництва сільськогосподарської продукції. В даний час сільськогосподарським товаровиробникам розраховувати на значну фінансову підтримку не доводиться, тому в цих умовах зростає роль раціонального, економного і ефективного використання наявних ресурсів. Причому під економією розуміють необмежене їх використання, а впровадження ресурсозберігаючих технологій, здатних при тих же обсягах ресурсів збільшити виробництво сільськогосподарської продукції. Для забезпечення раціонального використання наявних ресурсів підприємствами розробляються організаційні, економічні, виробничо-технічні заходи, які складають систему ресурсозбереження.

Глобалізація економіки з усіма її суперечностями і перекосами має потенціал для розвитку екологозахисної і економічно ефективної агропродовольчої сфери.

В Україні обраний шлях масштабної модернізації виробництва продовольства із застосуванням ресурсозберігаючих технологій, екологізації аграрного сектора, з використанням усього потенціалу селекційно-генетичних досліджень, а також забезпечення сталого розвитку сільських територій. Досить високий рівень забезпеченості агропродовольчої сфери природними ресурсами стає стратегічним конкурентною перевагою України в середньостроковій перспективі.

Бібліографічний список:

1. Андреева Н.М., Барун М.В. Ресурсозберігаюча складова як аспект екологізації виробництва. *Економічні інновації*. 2014. Вип. 57. С. 24–31.
2. Вовк І., Погайдак О. Особливості формування організаційно-економічного механізму ресурсозбереження в умовах соціально-економічної трансформації підприємств.

Соціально-економічні проблеми і держава. 2012. Вип. 2(7). С. 315–326.

3. Вознюк М.А. Сучасні концепції ресурсо- та енергозбереження та наукові засади їх реалізації. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2015. Вип. 1. С. 303–312.
4. Гнатенко І.А. Методологічні основи інституціонального аналізу національної системи інноваційного підприємництва. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. № 6(18). С. 70–74.
5. Гнатенко І.А. Феномен інноваційного підприємництва в національній економіці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 23. Ч. 1. С. 61–64.
6. Корчинський І.О. Організаційно-економічні перетворення в аграрній сфері та формування її архітектоники : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка на управління національним господарством. Львівський торговельно-економічний університет. Львів, 2019. 502 с.
7. Корчинський І.О., Антоноук Р.Р. Архітектоніка організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості в аграрних підприємствах: монографія. Львів : Ліга-Прес, 2016. 222 с.
8. Кузнєцов В.Ю. Концептуальні положення з організаційно-економічного забезпечення енергетичної ефективності поведінки промислового підприємства. *Вісник Донбаської державної машинобудівної академії*. 2016. № 3(39). С. 217–223.
9. Кукель Г.С. Організаційні основи результативності функціонування аграрного бізнесу в Україні : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Львів, 2017. 304 с.
10. Пальчик І.М. Логістичні аспекти ресурсозбереження в АПК. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 24. С. 92–98.
11. Щербак В.Г. Оптимізація процесів підвищення рівня ресурсовикористання та енергоефективності сільськогосподарського виробництва. *Вісник КНУТД*. 2016. № 1. С. 36–44.
12. Gerasymchuk N.A. Development of resource saving strategy in economic activity of agricultural enterprises. *Modern Management Review*. № 1. 2013. P. 21–28.
13. Ziburanna L., Gerasymchuk N. Optimization of agriculture production on the basis of resource saving strategy. *Modern Management Review*. № 2. 2014. P. 233–247.

References:

1. Andrieva N.M., Barun M.V. (2014) Resursozberihaiucha skladova yak aspekt ekolohizatsii vyrobnytstva [Resource-saving component as an aspect of greening production]. *Ekonomichni innovatsii*, no. 57, pp. 24–31.
2. Vovk I., Pohaidak O. (2012) Osoblyvosti formuvannia orhanyzatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu resursozberezhennia v umovakh sotsialno-ekonomichnoi transformatsii pidpriemstv [Features of the formation of organizational and economic mechanism of resource conservation in terms of socio-economic transformation of enterprises]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava*, no. 2(7), pp. 315–326.
3. Vozniuk M.A. (2015) Suchasni kontseptsii resurso- ta enerhozberezhennia ta naukovy zasady yikh realizatsii [Modern concepts of resource and energy saving and scientific principles of their implementation]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky*, no. 1, pp. 303–312.
4. Hnatenko I.A. (2018) Metodologichni osnovy instytucional'nogho analizu nacional'noji systemy innovacijnogho pidpryjemnytstva [Methodological bases of institutional analysis of the national system of innovative entrepreneurship]. *Economic Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, no. 6(18), pp. 70–74.

5. Hnatenko I.A. (2019) Fenomen innovatsiinoho pidpriemnytstva v natsionalnii ekonomitsi [The phenomenon of innovative entrepreneurship in the national economy]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, no. 23, pp. 61–64.
6. Korchynskiy I.O. (2019) *Orhanizatsiino-ekonomichni peretvorennia v ahraryi sferi ta formuvannia yii arkhitektoniky* [Organizational and economic transformations in the agricultural sector and the formation of its architecture]: dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora ekonomichnykh nauk za spetsialnistiu 08.00.03 – ekonomika na upravlinnia natsionalnym hospodarstvom. Lvivskiy torhovelno-ekonomichnyi universytet. Lviv.
7. Korchynskiy I.O., Antoniuk R.R. (2016) *Arkhitektonika orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu zabezpechennia prybutkovosti v ahrarykh pidpriemstvakh* [Architectonics of organizational and economic mechanism for ensuring profitability in agricultural enterprises]. Lviv: Liha-Pres. (in Ukrainian)
8. Kuznietsov V.I. (2016) Kontseptualni polozhennia z orhanizatsiino-ekonomichnoho zabezpechennia enerhetychnoi efektyvnosti povedinky promyslovoho pidpriemstva [Conceptual provisions for organizational and economic support of energy efficiency of industrial enterprise behavior]. *Visnyk Donbaskoi derzhavnoi mashynobudivnoi akademii*, no. 3(39), pp. 217–223.
9. Kukel H.S. (2017) *Orhanizatsiini osnovy rezultatyvnosti funktsionuvannia ahrarynoho biznesu v Ukraini* [Organizational bases of efficiency of agrarian business functioning in Ukraine]: dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata ekonomichnykh nauk za spetsialnistiu 08.00.03 – ekonomika na upravlinnia natsionalnym hospodarstvom. Lviv.
10. Palchuk I.M. (2019) Lohistychni aspekty resursozberezhennia v APK [Logistic aspects of resource conservation in agriculture]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 24, pp. 92–98.
11. Shcherbak V.H. (2016) Optymizatsiia protsesiv pidvyshchennia rivnia resursovykorystannia ta enerhoefektyvnosti silskohospodarskoho vyrobnytstva [Optimization of processes to increase the level of resource use and energy efficiency of agricultural production]. *Visnyk KNUVD*, no. 1, pp. 36–44.
12. Gerasymchuk N.A. (2013) Development of resource saving strategy in economic activity of agricultural enterprises. *Modern Management Review*, no. 1, pp. 21–28.
13. Zaburanna L., Gerasymchuk N. (2014) Optimization of agriculture production on the basis of resource saving strategy. *Modern Management Review*, no. 2, pp. 233–247.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 65.011

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-4-11>

Байгушев В.В.

кандидат технічних наук, докторант,
член-кореспондент Української технологічної академії;
докторант кафедри фінансів та економічної безпеки
Дніпровського національного університету залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна

Baygushev Volodymyr

Candidate of Technical Sciences, Doctoral Student,
Corresponding Member of the Ukrainian Academy of Technology;
Doctoral Student at Department of Finance and Economic Security
Dnipro National University of Railway Transport
named after academician V. Lazaryan

УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО КОРПОРАТИВНОГО ОБ'ЄДНАННЯ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

MANAGING THE COSTS OF A DIFFERENTIATED CORPORATE ASSOCIATION IN AN UNCERTAIN ENVIRONMENT

У статті розроблено управління гнучкістю конкурентних переваг у витратах диференційованих корпоративних об'єднань в умовах невизначеності ринкового середовища. Встановлено, що під гнучкістю за системного підходу розуміється розширення області керуваності з досягненням заданих економічних цілей диференційованих об'єднаних корпоративних структур. Зазначено, що збереження ефективності бізнес-системи диференційованого корпоративного об'єднання в умовах невизначеності ринкового середовища – це насамперед стійкість конкурентних переваг у витратах та унікальності продукції, коли зміни кон'юнктури ринкового середовища вийшли за межі розрахункової або нормативної області. Наведено фактори, що впливають на проектування витрат та управління ними в нормативній і гнучкій областях для різних видів господарської діяльності диференційованої об'єднаної корпоративної структури. Представлено характеристики зміни різних факторів, що визначають перехід змін витрат у стадію невизначеності й формування гнучкого управління диференційованих об'єднаних корпоративних структур. Розроблено заходи управління витратами закупівельної діяльності, нейтралізуючі фактори невизначеності ринкового середовища й влади постачальника. Розроблено схему-алгоритм розроблення контрстратегії для гнучкої галузі управління, диференційованої об'єднаної корпоративної структури, що складається з двох учасників.

Ключові слова: управління, витрати, диференційовані корпоративні об'єднання, нормативна область, гнучка область, невизначеність.

В статье разработано управление гибкостью конкурентных преимуществ в издержках дифференцированных корпоративных объединений в условиях неопределенности рыночной среды. Установлено, что под гибкостью по системному подходу понимается расширение области управляемости с достижением заданных экономических целей дифференцированных объединенных корпоративных структур. Указано, что сохранение эффективности бизнес-системы дифференцированного корпоративного объединения в условиях неопределенности рыночной среды – это прежде всего устойчивость конкурентных преимуществ в затратах и уникальности продукции, когда изменения конъюнктуры рыночной среды вышли за пределы расчетной или нормативной области. Приведены факторы, влияющие на проектирование затрат и управление ими в нормативной и гибкой областях для различных видов хозяйственной деятельности дифференцированной объединенной корпоративной структуры. Представлены характеристики изменения различных факторов, определяющих переход изменений расходов в стадию неопределенности

и формирования гибкого управления дифференцированных объединенных корпоративных структур. Разработаны меры управления затратами закупочной деятельности, нейтрализующие факторы неопределенности рыночной среды и власти поставщика. Разработана схема-алгоритм разработки контрстратегии для гибкой области управления, дифференцированной объединенной корпоративной структуры, состоящей из двух участников.

Ключевые слова: управление, расходы, дифференцированные корпоративные объединения, нормативная область, гибкая область, неопределенность.

It is developed to manage the flexibility of competitive advantages in the costs of differentiated corporate associations in an uncertain market environment. It is established that flexibility from the point of view of the system approach is understood as the expansion of the area of manageability with the achievement of specified economic goals of differentiated integrated corporate structures. It is noted that the preservation of the effectiveness of the business system of a differentiated corporate Association in an uncertain market environment is primarily the stability of competitive advantages in costs and product uniqueness, when changes in the market environment have gone beyond the limits of the calculation or regulatory area. Factors affecting the design and management of costs in the regulatory and flexible areas for various types of business activities of a differentiated unified corporate structure are presented. The characteristics of changes in various factors that determine the transition of changes in expenses to the stage of uncertainty and the formation of flexible management of differentiated integrated corporate structures are presented. Measures for managing procurement costs have been developed to neutralize the uncertainties of the market environment and supplier power. A scheme-algorithm for developing a counter-strategy for a flexible management area, a differentiated unified corporate structure consisting of two participants in such a state of the business system of a differentiated Association, when the goals of the current strategy are not achieved. The scheme for forming a counter-strategy contains: elements of cost formation, a block of criteria for controlling competitive advantages in terms of certainty, a block for determining the uncertainty factors of competition in the industry, a block for determining consumer properties of differentiated products of a unified corporate structure in terms of uncertainty, a block for controlling the criterion for controlling competitive advantages of differentiation in terms of uncertainty in the industry. The iterative approach proposed in the scheme-algorithm of counterstrategy development allows us to return to the original strategy of economic activity when the uncertainty conditions have ceased.

Keywords: management, costs, differentiated corporate associations, regulatory area, flexible area, uncertainty.

Постановка проблеми. Стратегія, яка спрямована на лідерство у витратах, є головною метою більшості диференційованих об'єднань корпоративних структур (далі – ДОКС), господарюючих на міжнародних ринках. В основі реалізації цієї мети лежить низка економічних досягнень у наявній послідовності створення нової вартості, способів її оцінювання та ефективного управління. Дві умови особливо впливають на досягнення бажаної переваги у витратах, йдеться про лідерство у витратах в умовах стабільності ринку та гнучкість у збереженні стійкості витрат в умовах невизначеності ринкового середовища. Під гнучкістю за системного підходу розуміється розширення області керованості з досягненням заданих економічних цілей ДОКС. Диференційована господарська діяльність з неповторністю виробленої продукції перебуває під впливом конкурентів, які виробляють диференційовані продукти, а також інших конкурентів, які виробляють аналоги без унікальності властивостей за нижчою ціною, тому бізнес ДОКС відчуває вплив від двох видів конкурентів. Збереження ефективності бізнес-системи ДОКС в умовах невизначеності ринкового середовища – це перш за все стійкість конкурентних переваг у витратах та унікальності продукції, коли зміни кон'юнктури ринкового середовища вийшли за межі розрахункової або нормативної області. Науково обґрунтованих результатів щодо управління ефективністю бізнес-системою ДОКС в умовах невизначеності ринкового середовища практично немає, а наявні мають суперечливий характер. Дослідженню управління переваг у витратах та унікальності продукції у умовах невизначеності ринкового середовища за рахунок підви-

щення гнучкості або керованості замкнутої системи менеджменту ДОКС присвячена наша робота.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автор [1, с. 35] стверджує, що в сучасних публікаціях з економіки між поняттями «витрати», «розхід» і «витрачання» існують певні відмінності. За недоліків їх трактування виникають істотні порушення в плануванні, управлінні фінансово-виробничими процесами та аналізі економічної діяльності організації. На підставі отриманих результатів автор робить висновок про необхідність враховувати економічні принципи формування витрат, розходів і витрачання організації, щоби виключити їх суб'єктивне трактування. У публікації [2, с. 95] відзначаються складність і значні масштаби діяльності корпоративної освіти у формі інжинірингової компанії «Сіб-ГеоПроект». Автори розробили процедури та функції управління витратами виробництва, які зосереджені в отриманому алгоритмі та дають змогу отримати позитивний економічний ефект у вигляді скорочення витрат виробництва та найбільш результативним чином використовувати ресурси корпоративної освіти. У дослідженні [3, с. 68] запропоновано формування статей витрат торгового об'єднання підприємств розпочинати з аналізу їх структури й формувати статті витрат на основі методу «аналіз АВС». На основі сформованих статей витрат організовується облік, розробляються й затверджуються форми управлінської звітності, які включають планові, фактичні і за попередній період показники та відхилення від них. У роботі [4, с. 51] представлено фундаментальні основи управління витратами підприємства. Управління витратами представлено у вигляді динамічного процесу. Регулюючі рішення у вигляді управлінських

сигналів спрямовані на використання обмежених ресурсів організації для досягнення поставлених цілей. Розроблено авторське визначення системи управління витратами, головним завданням якої є досягнення стійкої конкурентної переваги у довгостроковій перспективі. При цьому особливе значення має комплексний підхід до управління витратами, що має адекватне інформаційне забезпечення. Стаття [5, с. 1449] присвячена розгляду передового досвіду впровадження концепції ощадливого виробництва в діяльність корпоративного об'єднання. Запропоновано способи залучення персоналу в реалізацію концепції ощадливого виробництва з подальшим тиражуванням успішного досвіду на інші структурні підрозділи організації. Розроблено пропозицію щодо розроблення механізму розрахунку економічного ефекту від реалізації великих проєктів ощадливого виробництва та його коригування за економічними результатами. Розроблено процес реалізації управлінських технологій зі впровадження ощадливого виробництва. Аналіз останніх публікацій показує відсутність розроблення будь-яких підходів до забезпечення ефективності бізнес-системи ДОКС в умовах невизначеності ринкового середовища.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Принципове значення для вирішення загальної проблеми, а саме розроблення підходу до управління бізнес-системою ДОКС в умовах невизначеності ринкового середовища, має визначення факторів, що впливають на проєктування витрат та управління ними в різних видах господарської діяльності. З усіх видів діяльності особливе значення має управління витратами закупівельної діяльності, які нейтралізують фактори невизначеності ринкового середовища й влади постачальників. Для продовження бізнесу в умовах невизначеності необхідні схема й послідовність дій для оцінювання необхідності розроблення нової або продовження чинної стратегії. Перерахованими науковими та практичними проблемами присвячена наша стаття.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розроблення управління витратами диференційованих корпоративних об'єднань в умовах невизначеності ринкового середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принциповим фактором формування об'єднаних корпоративних структур є використання взаємодії між учасниками під час створення нової вартості диференційованої продукції, що має конкурентні переваги у витратах. Учасники ДОКС під час взаємодії повинні таким чином ввести зміни у свої витрати, щоби загальний результат за витратами з отриманими змінами був якомога менше загального економічного ефекту від цієї взаємодії. При цьому конкурентні переваги зростають. Під час взаємодії між учасниками ОКС відомі певні підходи, які мають властивість зниження витрат, а конкурентні переваги залишаються. До таких підходів належать ефект масштабу, ефект навчання, виробничі схеми використання основних активів та їх параметрів. Величина витрат визначає наявність конкурентних переваг у стратегії диференціації. Конкурентні переваги у витратах ДОКС спрямовані на досягнення лідируючої позиції в одній або

декількох галузях під час визначення ціни продукції зі збереженням високої якості головних споживчих властивостей. Стратегія, спрямована на лідерство у витратах, є головною метою більшості диференційованих об'єднань на міжнародних ринках. В основі реалізації цієї мети лежить низка економічних досягнень у наявній послідовності створення нової вартості, способів її оцінювання та ефективного управління. Загалом досягнення конкурентних переваг для ДОКС спирається на досконалу керовану замкнуту систему зі зворотним зв'язком. Дві умови особливо впливають на досягнення бажаної переваги у витратах, а саме лідерство у витратах за умов стабільності ринку та гнучкість у збереженні стійкості витрат в умовах невизначеності ринкового середовища. Під гнучкістю за системного підходу розуміється розширення області керованості з досягненням заданих економічних цілей ОКС. Збереження ефективності бізнес-системи ОКС в умовах невизначеності ринкового середовища – це перш за все стійкість конкурентних переваг у витратах, коли зміни кон'юнктури ринкового середовища вийшли за межі розрахункової або нормативної області. При цьому межі розрахункової або нормативної області управління витратами були задані під час формування конкурентної стратегії, спрямованої на перевагу у витратах. За межами розрахункової або нормативної області управління витратами також були задані обмежені ресурси для забезпечення нової або гнучкої області управління витратами. Дослідженню збереження переваги у витратах для умов невизначеності ринкового середовища за рахунок підвищення гнучкості або керованості замкнutoї системи менеджменту ДОКС присвячена наша стаття. У дослідженні господарюючим суб'єктом є ДОКС будь-якого виду, яка приймає конкурентну стратегію мінімізації витрат як визначальну. Визначимо нормативну область витрат ОКС як область, визначену під час формування або успішного діючого управління господарською діяльністю цього об'єднання. Створена і діюча нормативна область витрат визначена в менеджменті ДОКС як єдина стратегія, якій підпорядковані інші учасники об'єднання. Фундаментом або основним рушійним мотивом формування об'єднання корпоративних структур є отримання додаткового прибутку. Отримання додаткового прибутку є можливим тільки за збереження наявних конкурентних переваг у витратах, якими вже володіють учасники ДОКС, якщо об'єднання тільки формується на основі господарюючих суб'єктів. Під час формування нового ДОКС необхідно створити конкурентні переваги у витратах шляхом гармонійного поєднання для кожного учасника та об'єднання загалом. Фундаментом для управління областю нормативних витрат і новою областю гнучких витрат є послідовність створення вартості, прийнята під час проєктування або наявної господарської діяльності ОКС. Коли проєктується або вже діє наявна послідовність створення вартості бізнес-системи ДОКС, є безліч різних видів діяльності, які визначають конкурентні переваги й результат господарювання ДОКС. При цьому одночасно формується послідовність витрат, які визначають витрати кожного виду діяльності. Отже, формується нормативна область витрат господарської діяльності ОКС. Теорія

й практика діяльності бізнес-систем ОКС, як правило, мають визначальні види діяльності та відповідні їм витрати, які є головними у визначенні конкурентних переваг у результаті господарювання ДОКС. Більш того, саме визначальні види діяльності відділяють цю бізнес-систему ДОКС від бізнес-систем конкурентів. Фактори, що впливають на проектування витрат та управління ними в нормативній області в різних видах господарської діяльності ДОКС, наведені на рис. 1. Ці фактори діють за виникнення невизначеності ринкового середовища. При цьому сила впливу кожного фактору й комбінації різних факторів буде визначатися характером і величиною виникнення невизначеності. Під час дії факторів невизначеності зміни ринкового середовища можуть вплинути на структуру створення вартості бізнес-системи ДОКС. Як наслідок, при цьому обов'язково змінюється нормативна область витрат господарської діяльності ДОКС. За зміни нормативної області витрат з'являється більш широка область витрат, яка є областю визначення гнучких витрат. Визначення цієї області гнучких витрат, які забезпечують нову послідовність створення вартості ДОКС, та збереження конкурентних переваг визначають поняття гнучкості витрат у діяльності господарських об'єднань. Практика ведення господарської діяльності ДОКС показує, що навіть для ДОКС, які працюють в одній галузі, послідовність створення вартості й величина витрат різних видів діяльності мають відмінності. Ці відмінності іноді є істотними, важко копіюються, отже, визначають конкурентні переваги даних ДОКС. Визначальним моментом у господарській діяльності ОКС є масштаб діяльності або географія ринків даних ДОКС. Особливості поведінки ДОКС під час розширення або звуження діяльності в галузевих ринках приводять до необхідності змін, великих або малих, у послідовності створення вартості.

Можна стверджувати, що управління, що виходить за рамки нормативного управління в послідовності створення вартості в умовах невизначеності, визначає гнучке управління витратами. Зміни, пов'язані з гнучким управлінням, що виходять за обмеження нормативного управління в послідовності створення вартості, приводять спочатку до змін послідовності управління витратами, а потім, можливо, до зміни всієї бізнес-системи ДОКС. Таким чином, в умовах виникнення невизначеності ринкового середовища може виникнути проблема аналізу й синтезу нової послідовності витрат, пов'язаної зі зміною послідовності створення вартості в бізнес-системі ДОКС. Спосіб аналізу статичної й динамічної витрат полягає перш за все в аналізі основних факторів витрат, які можуть потенційно, а потім реально створити конкурентні переваги в умовах невизначеності ринкового середовища. Основні фактори витрат ґрунтуються на апіорному висновку, що всі фактори витрат не можуть бути рівнозначними. Основні або ключові фактори витрат під час переходу з нормативної у гнучку область управління витратами, як правило, зберігаються або змінюються незначно й впливають на гнучку поведінку всієї бізнес-системи. Більш того, конкурентоспроможність ДОКС в умовах невизначеності ринкового середовища визначається насамперед вартістю основних або ключових витрат на здійснення основних видів діяль-

ності. За вибраної єдиної стратегії ДОКС ставлення до витрат стає визначальним фактором для збереження конкурентних переваг. Ставлення до витрат, побудоване на максимумі контролю та управління на виробничо-технологічному виді діяльності ОКС, є важливим, але недостатнім. Це пов'язано зі значною часткою витрат на інших видах діяльності. До них належать перш за все маркетинг і продажі, а також створення нової продукції і технології її виготовлення. Фактори, які визначають виникнення змін у витратах ДОКС із подальшим переходом у стадію невизначеності, коли об'єднаною структурою бізнесу як єдина стратегія прийнята стратегія мінімізації витрат, наведені в табл. 1. Найважливішою рисою створення й управління ДОКС є спільна діяльність у послідовності створення вартості. При цьому, як правило, частка витрат за спільної діяльності для різних учасників різниться й може різнитися істотно.

Необхідно виділити такі види витрат, які притаманні саме ДОКС. Перший вид витрат пов'язаний з придбанням гнучкості або керованості під час взаємодії. Другий вид витрат пов'язаний з компенсацією додаткових витрат на видах діяльності, які дають змогу отримати конкурентні переваги в разі витрат і перевищують витрати на інших видах діяльності за питомими характеристиками. Третій вид витрат пов'язаний з оцінкою альтернативних варіантів спільної діяльності. Третій вид витрат потрібний для оцінювання альтернатив і постійного моніторингу перших двох видів витрат. Характер змін витрат через нові взаємовідносини з постачальниками ресурсів необхідно мати сприятливим незалежно від стану ринкового середовища. Умова гнучкості взаємовідносин з постачальниками та їх стійкості полягає в особливій стабільності незалежно від виникнення факторів невизначеності ринкового середовища. Для цього необхідно завчасно здійснювати певні дії, запропоновані в табл. 2. При цьому головне значення має управління витратами, які мають визначальне значення для збереження стійкості конкурентних переваг, наявних і планованих в умовах невизначеності ринкового середовища, коли фактори невизначеності можна передбачити з великою часткою ймовірності.

Заходи управління витратами закупівельної діяльності, наведені в табл. 2, нейтралізують фактори невизначеності ринкового середовища і знижують владу постачальника для підвищення витрат покупця. Конкурентні переваги ДОКС за витратами можуть бути значно збільшені, якщо одночасно відбуваються формування й реалізація іншої стратегії. Наприклад, одночасно з реалізацією стратегії мінімізації витрат ДОКС реалізується стратегія диференціації. Реалізація стратегії диференціації допомагає зрозуміти нові приховані резерви стратегії лідерства за витратами. Іншим важливим фактором ситуації з одночасною реалізацією двох стратегій є різке зростання труднощів копіювання конкурентами наявних переваг у ДОКС з двома стратегіями. Коли настає стан невизначеності ринкового середовища під впливом різних факторів ДОКС, необхідно розробити стратегію мінімізації витрат для гнучкої галузі управління витратами в нових умовах господарювання. Контроль стратегія і схема формування витрат диференціації

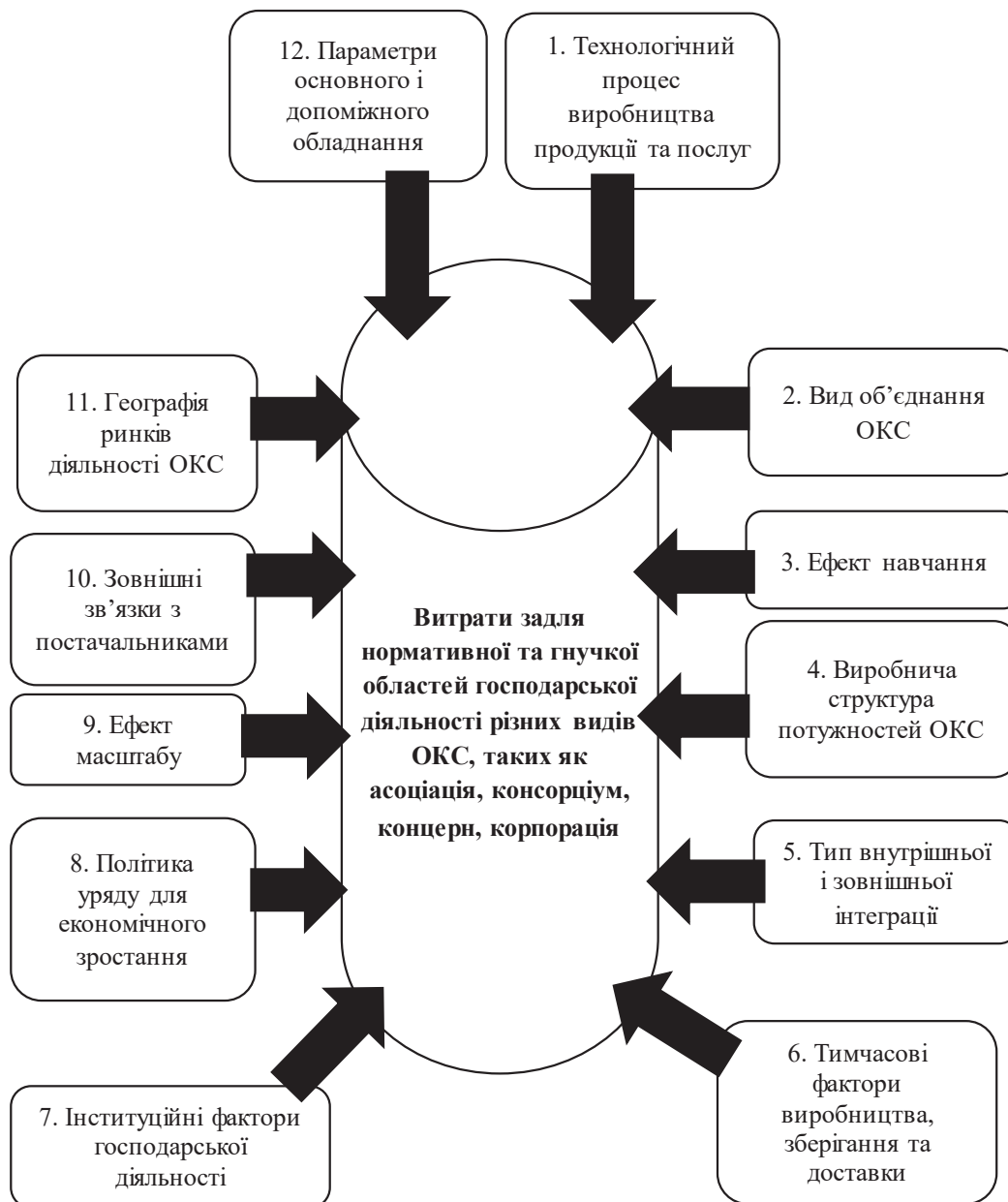

Рис. 1. Фактори, що впливають на проектування витрат та управління ними нормативній і гнучкій областях різних видів господарської діяльності ДОКС

для гнучкої області управління ОКС, яка складається з двох учасників під час виникнення факторів невизначеності ринкового середовища, наведена на рис. 2. Фундаментом для розроблення контрстратегії диференційованої ОКС за невизначеності конкуренції в галузі є діюча стратегія. Аналіз діючої стратегії дає змогу визначити, як вплинули нові фактори невизначеності на наявні конкурентні переваги, коли діяли фактори визначеності конкуренції в галузі. Розроблення контрстратегії диференційованої ОКС з урахуванням факторів невизначеності є необхідною умовою подальшого ведення бізнесу. При цьому зберігається вимога розроблення критеріїв контролю конкурентних переваг за умови невизначеності галузі. Важливою та необхідною умовою ефективності контрстратегії диференційованої ОКС є збереження

споживчих властивостей диференційованої продукції, коли бренд організації зберігає свій статус «пізнаваності». За виникнення стану невизначеності ринкового середовища всі проблеми, що виникають перед бізнесом диференційованої ОКС, можна розбити на дві групи. Перша група проблем пов'язана із зовнішніми факторами невизначеності, а вирішення для відповідних дій залежать від ДОКС і конкурентів. Друга група проблем пов'язана зі внутрішніми факторами невизначеності, рішення для відповідних дій залежать головним чином від ДОКС, а вплив конкурентів незначний. З цього не випливає висновок про незалежність проблем у двох групах. Безумовно, будь-яке рішення має враховувати взаємовплив між двома групами проблем. До проблем першої групи належить виникнення нових витрат через зміни вза-

Таблиця 1

**Фактори, що визначають перехід змін витрат
у стадію невизначеності та формування гнучкості управління ОКС**

Фактор	Характер змін у витратах	Гнучке управління ОКС
1. Збільшення або зменшення обсягу галузі	1. Зміна у вартості необхідних ресурсів	1. Мінімізація необхідних запасів і пропорційна зміна витрат на ресурси
2. Ефект зміни масштабу виробництва	2. Відмінності щодо зниження витрат	2. Формування ефективної структури потужностей
3. Ефект навчання	3. Відмінності щодо зниження витрат	3. Формування взаємодії під час навчання
4. Інновація в технології	4. Джерело, що змінює конкурентні переваги	4. Впровадження інновацій з випереджаючим темпом щодо конкурентів
5. Нерівномірність втрати ефективності в різних видах витрат	5. Джерело, що змінює конкурентні переваги	5. Контроль витрат і розроблення стійких переваг у різних видах діяльності
6. Фізичне й моральне старіння виробничих основних та неосновних фондів	6. Джерело, що змінює конкурентні переваги у витратах	6. Модернізація виробничих основних та неосновних фондів
7. Повторення стратегії ОКС з мінімізації витрат іншими конкурентами	7. Джерело втрати конкурентних переваг у витратах	7. Створення нових конкурентних переваг у витратах, які важко повторити
8. Між диференційованими продуктами ОКС і диференційованими продуктами конкурентів з'являються нові споживчі властивості	8. Джерело коливання цін за мінливого сегменту покупців та втрати частини прибутку	8. Зниження цін на раніше випущену продукцію до мінімального рівня й розроблення нового продукту
9. Вихід нового продукту з новими споживчими властивостями і порівняними цінами	9. Джерело, що змінює конкурентні переваги	9. Завоювання лідируючих позицій у розробленні нових продуктів і мінімізації витрат їх виготовлення

Джерело: авторська розробка

Таблиця 2

**Заходи управління витратами закупівельної діяльності,
що нейтралізують фактори невизначеності ринкового середовища і влади постачальника**

Фактори влади постачальників	Дія факторів невизначеності	Гнучке управління ОКС
1. Великий обсяг поставок для невеликої групи покупців	1. Нестабільність обсягів поставок і підвищення цін за їх зменшення	1. Розподіл закупівель між постачальниками
2. Кількість постачальників менше кількості покупців	2. Формування високих монопольних цін	2. Інтеграція з іншими споживачами та каналами постачання
3. Постачальники обслуговують кілька галузей	3. Формування високих монопольних цін	3. Інтеграція з іншими споживачами та каналами постачання
4. Постачальник обслуговує покупця з унікальним продуктом	4. Формування високих монопольних цін	4. Інтеграція з постачальником, пошук замітника ресурсу і розроблення нової технології
5. Визначальна роль ресурсу в технології покупця	5. Формування високих монопольних цін	5. Інтеграція з постачальником, пошук замітника ресурсу і розроблення нової технології
6. Продукція постачальника не стандартизована	6. Зниження якості продукту постачальника	6. Взаємодія з постачальником для стандартизації продукції постачальника
7. Продукція споживача унікальна під час інтеграції виробників об'єднання	7. Формування високих монопольних цін	7. Інтеграція з постачальником, пошук замітника ресурсу і розроблення нової технології

Джерело: авторська розробка

емин з постачальниками ресурсів, а саме матеріальних та енергетичних. Якщо ОКС вважає, що вирішення проблем нових взаємин з постачальниками ресурсів необхідно вирішувати, коли фактори невизначеності ринкового середовища вже діють, можна вважати це помилкою. Для сучасного ринку продукції та послуг виникнення факторів невизначеності є невід'ємною особливістю існування ринкового се-

редовища. До такого стану необхідно готуватися завчасно. Аналіз рис. 1, 2 і табл. 1, 2 показує принципову необхідність і можливість управління витратами в умовах невизначеності. Нормативна й гнучка область управління витратами ДОКС має ґрунтуватись на фундаменті, залежному від умов невизначеності ринку та умов ДОКС. Такими особливими властивостями володіє на рис. 1 фактор 4 «Виробнича струк-

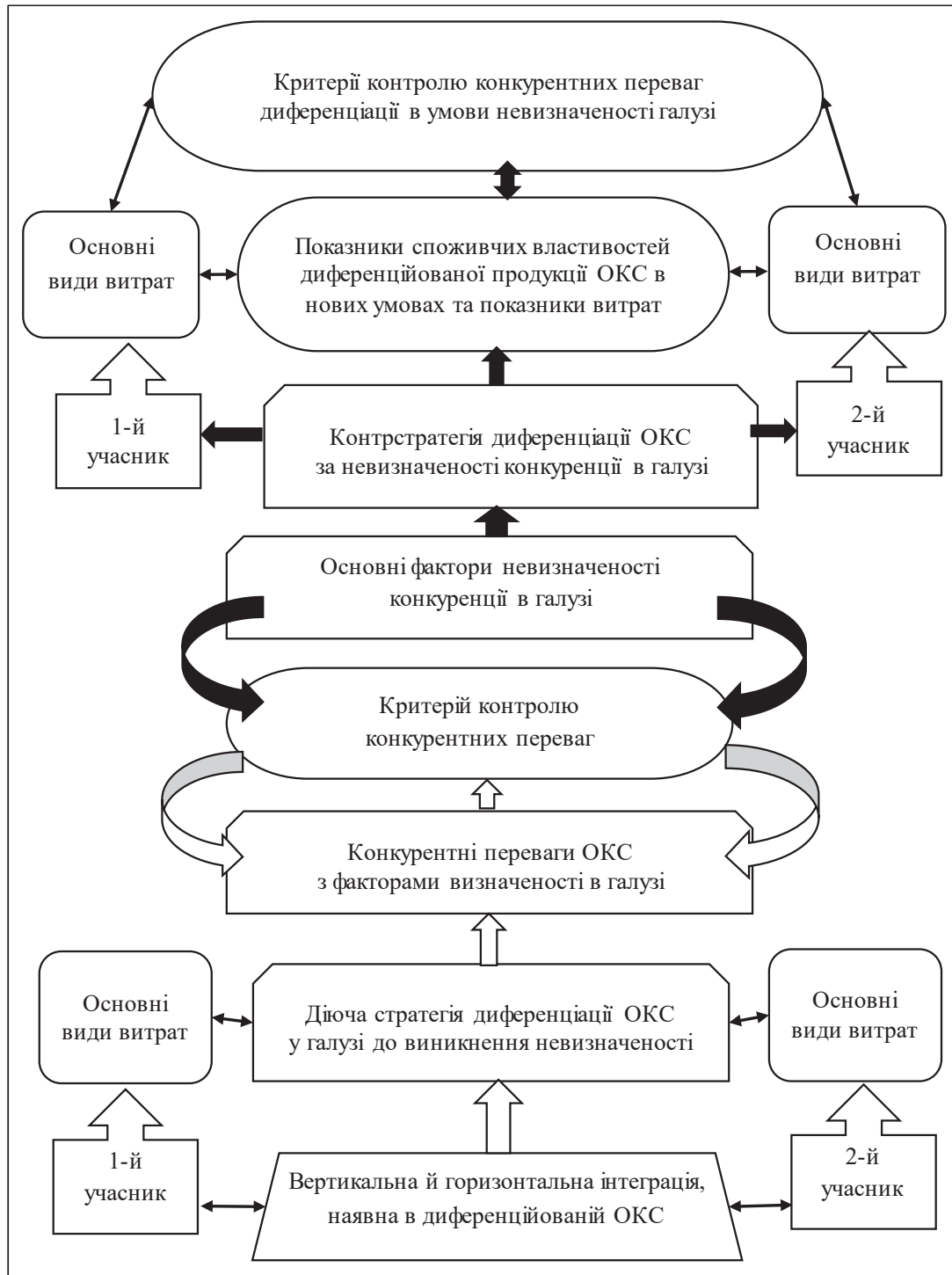

Рис. 2. Контрстратегія і схема формування витрат для гнучкої області управління диференційованої ОКС, що складається з двох учасників, під час виникнення факторів невизначеності ринкового середовища

Джерело: авторська розробка

тура потужностей ОКС» та фактор 12 «Параметри основного та допоміжного обладнання».

Висновки. Отже, можна зробити такі висновки.

1) Розроблено фактори, що впливають на проектування витрат та управління ними в нормативній і гнучкій областях для умов невизначеності ринку в різних видах господарської діяльності ДОКС (рис. 1), які мають теоретичну й практичну цінність.

2) Розроблено фактори, що визначають перехід змін витрат у стадію невизначеності й формування гнучкості управління ДОКС (табл. 1), які мають практичну цінність.

3) Розроблено заходи гнучкого управління витратами закупівельної діяльності ДОКС, які нейтралізують фактори невизначеності ринкового середовища й владу постачальника (табл. 2), а також мають практичну цінність.

4) Розроблено схему-алгоритм формування конкурентних переваг у витратах для гнучкої області управління ДОКС, яка складається з двох учасників, за виникнення факторів невизначеності ринкового середовища у вигляді контрстратегії (рис. 2), яка має теоретичну й практичну цінність.

Бібліографічний список:

1. Клычова Г.С., Хайруллин Р.Р. Организационно-экономическая сущность затрат, расходов и издержек предприятия. *Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях*. 2016. № 13. С. 31–36.
2. Управление матрицей ответственности исполнителей – основа снижения издержек производства корпоративной организации / Н.Ю. Грекова, Т.Н. Борисова, В.А. Быстров, О.Г. Трегубова, П.К. Дьяков. *Фундаментальные исследования*. 2016. № 7/1. С. 92–97.
3. Лен В.С. Формирование статей затрат обращения торговых предприятий Украины. *Торгово-экономический журнал*. 2017. Т. 4. № 1. С. 65–72.
4. Сулоева С.Б., Гульцева О.Б. Система управления затратами: концептуальные положения. *Организатор производства*. 2017. Т. 25. № 3. С. 47–58.
5. Штейнгольц Б.И., Ермашкевич Н.С., Панявина М.Л. Опыт внедрения концепции «бережливое производство» в структурных подразделениях Западно-Сибирской железной дороги. *Экономические отношения*. 2019. Т. 9. № 2. С. 1445–1452.

References:

1. Klychova G.S., Khayrullin R.R. (2016) Organizatsionno-ekonomicheskaya sushchnost zatrat, rashhodov i izderzhok predpriyatiya [Organizational and economic essence of costs, expenses and expenses of the enterprise]. *Bukhgalterskiy uchet v byudzhetykh i nekommercheskikh organizatsiyakh*. Accounting in budgetary and non-profit organizations, no. 13, pp. 31–36. (in Russian)
2. Grekova N.Yu., Borisova T.N., Bystrov V.A., Tregubova O.G., Dyakov P.K. (2016) Upravlenie matritsey otvetstvennosti ispolniteley – osnova snizheniya izderzhok proizvodstva korporativnoy organizatsii [Managing the matrix of Executive responsibility is the basis for reducing production costs of a corporate organization]. *Fundamentalnye issledovaniya – Fundamental study*, no. 7/1, pp. 92–97. (in Russian)
2. Len V.S. (2017) Formirovaniye statey zatrat obrashcheniya torgovykh predpriyatiy Ukrainy [Formation of cost items for commercial enterprises in Ukraine]. *Torgovo-ekonomicheskyy zhurnal – Trade and economic magazine*, vol. 4, no. 1, pp. 65–72. (in Ukrainian)
3. Suloeva S.B., Gultseva O.B. (2017) Sistema upravleniya zatratami: kontseptualnye polozheniya [The system of cost management: conceptual framework]. *Organizator proizvodstva – Production organizer*, vol. 25, no. 3, pp. 47–58. (in Russian)
4. Shteyngolts B.I., Yermashkevich N.S., Panyavina M.L. (2019) Opyt vnedreniya kontseptsii “berezhlivoe proizvodstvo” v strukturnykh podrazdeleniyakh Zapadno-Sibirskoy zheleznoy dorogi [Experience in implementing the concept of “lean production” in the structural divisions of the West Siberian railway]. *Ekonomicheskie otnosheniya – Economic attitude*, vol. 9, no. 2, pp. 1445–1452. (in Russian)

Бігунов-Новіков Л.Ю.

аспірант

Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

Bigunov-Novikov Leonid

Postgraduate Student

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ СІТЬОВИХ БІЗНЕС-СТРУКТУР

COMPETITIVE ADVANTAGES OF NETWORK BUSINESS STRUCTURES

У статті розглянуто різні рівні управління сітьовими бізнес-структурами, визначено конкурентні переваги таких механізмів управління трансакціями порівняно з окремими фірмами. Встановлено, що конкурентні переваги сітей виникають в умовах високого рівня невизначеності зовнішнього середовища, пов'язаного з високою часткою обміну нематеріальними активами між учасниками сітьових бізнес-структур, а також із зовнішніми інституційними та ринковими факторами невизначеності. Сітьова форма контрактної взаємодії виникає як спосіб мінімізації впливу невизначеності на діяльність фірми як на рівні двосторонніх взаємовідносин між сторонами угоди, так і на більш високому рівні визначеного портфеля сітьових контрактів, які є в управлінні фірми. Різновиди таких портфелів у формі «зірки», «паутини» та «гібриду» розглянуто у статті. Такий комплексний погляд на бізнес-структури дає змогу говорити про нову форму конкуренції не між окремими фірмами, а між сітьями, які стають новим джерелом отримання конкурентних переваг.

Ключові слова: сітьові бізнес-структури, портфель сітьових контрактів, трансакції, знання, інформація, відкриті інновації, взаємовідносницькі контракти, невизначеність.

В статье рассмотрены различные уровни управления сетевыми бизнес-структурами, определены конкурентные преимущества таких механизмов управления транзакциями по сравнению с отдельными фирмами. Установлено, что конкурентные преимущества сетей возникают в условиях высокого уровня неопределенности внешней среды, связанного с высокой долей обмена нематериальными активами между участниками сетевых бизнес-структур, а также с внешними институциональными и рыночными факторами неопределенности. Сетевая форма контрактного взаимодействия возникает как способ минимизации влияния неопределенности на деятельность фирмы как на уровне двусторонних взаимоотношений между сторонами сделки, так и на более высоком уровне определенного портфеля сетевых контрактов, которые есть в управлении фирмы. Разновидности таких портфелей в форме «звезды», «паутины» и «гибрида» рассмотрены в статье. Такой комплексный взгляд на бизнес-структуры позволяет говорить о новой форме конкуренции не между отдельными фирмами, а между сетями, которые становятся новым источником получения конкурентных преимуществ.

Ключевые слова: сетевые бизнес-структуры, портфель сетевых контрактов, транзакции, знания, информация, открытые инновации, взаимоотношенческие контракты, неопределенность.

Despite the rapid spread of network business structures, their research is at an early stage of development. While some steps forward have been made in the study of the nature of bilateral network relationships, at the network level, as a new specific unit of analysis, economics and management practices make only the first attempts to change paradigms and perceptions of competition between networks and even industries rather than individual firms. The article considers different levels of management of network business structures, identifies the competitive advantages of such transaction management mechanisms in comparison with individual firms. It is established that the competitive advantages of networks arise in the conditions of high level of uncertainty of the external environment connected with a high share of exchange of intangible assets between participants of network business structures, and also with external institutional and market factors of uncertainty. The network form of contractual interaction thus arises as a way to minimize the impact of uncertainty on the firm's activities both at the level of bilateral relations between the parties to the agreement and at a higher level of a defined portfolio of network contracts managed by the firm. Varieties of such portfolios in the form of "star", "web" and "hybrid" are considered in the paper. Such a comprehensive view of business structures allows us to talk about a new form of competition not between

individual firms, but networks, which become a new source of competitive advantage. Analyzing the existing portfolio of the firm in terms of tier two networks or at the stage of modeling such a portfolio based on knowledge of the benefits of “stars” or “web” network business structure, as well as individual firms participating in such structures can gain competitive advantage through portfolio adjustment tools and accordingly, through more effective adaptation to changes in conditions of uncertainty, reducing transaction costs. Further research may address a wider range of tiers of second-tier networks, the analysis of inter-firm relationships at the third level, the level of industries and their overall impact on the economy.

Keywords: *network business structures, portfolio of network contracts, transactions, knowledge, information, open innovations, interrelationships, uncertainty.*

Постановка проблеми. Розвиток теорії трансакційних витрат дав змогу отримати вагомий науковий інструментарій для аналізу ринку та фірми як окремих альтернативних форм організації обміну [4; 13]. Однак історія бізнесу, практика сьогодення свідчать про те, що ринок та фірма є, скоріше, частковими та ідеальними формами реалізації трансакцій, більшість яких реалізується в рамках сітьових бізнес-структур та сітьових довгострокових взаємовідносницьких контактів між автономними економічними суб'єктами. Як справедливо зазначає В.В. Пауелл [12], класичне поняття ринку було сформоване тільки в кінці XVIII століття, а «багата історія бізнесу свідчить про те, що фірми з чітко встановленими кордонами і високою децентралізацією функцій досить атипові. Історія сучасної комерції – це історія сімейного бізнесу, союзів, картелів та розвинених дистрибуторських торгових компаній – всі компанії з нечіткими та необмеженими кордонами».

Перехід до постіндустріальної фази розвитку у XXI столітті, стрімке поширення інформаційно-комунікаційних технологій, диференціація та кастомізація виробництва, зростання невизначеності зовнішнього середовища ще більше активізували утворення сітьових бізнес-структур. Сьогодні у світі кожного року створюється близько 4–5 тисяч стратегічних альянсів [14] між компаніями, які є тільки однією з форм сітьової контрактної взаємодії, що підлягає статистичному підрахунку.

Незважаючи на стрімке поширення сітьових бізнес-структур, їх дослідження перебувають на початковій стадії розвитку. Якщо в рамках вивчення природи функціонування двосторонніх сітьових відносин зроблені певні кроки вперед, то на рівні сіті як нової конкретної одиниці аналізу економічна наука й практика управління роблять тільки перші спроби змінити парадигму та уявлення про конкуренцію між сітями й навіть галузями, а не між окремими фірмами. «Ми не концентруємося над тим, як працює наша сіть альянсів з іншими компаніями. Здебільшого ми не витрачаємо сили на те, як окремі взаємовідносини між компаніями вписуються в більш широку сіть», – зазначає директор з корпоративних альянсів міжнародної ІТ-компанії “Unisys” [8].

Таким чином, аналіз конкуренції на рівні сітьових бізнес-структур, конкурентні переваги таких структур, як і окремих фірм, які є їх учасниками, мають вагомий науковий та управлінський інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями феномена функціонування й природи утворення сітьових-бізнес структур займалося та займається широке кола науковців як на економічному, так і на міждисциплінарному рівнях. Однак гідних робіт,

присвячених дослідженням сітей саме як окремих конкурентних одиниць аналізу, а не як двосторонніх відносин, написано мало. Серед них можна виділити роботи Р.Е. Майлза та С.С. Сноу (дослідження внутрішніх, стабільних та динамічних сітьових бізнес-структур) [10; 11], С. Дженса, У.С. Хестерлі, С.П. Боргатті (дослідження соціального механізму сітей) [7], Б. Гомес-Кассереса [6], Г. Грива, Т. Роулі, А. Шипілова (дослідження конкурентних переваг стратегічних альянсів) [15], Х. Чесбро (теорія «відкритих інновацій») [1; 2; 3].

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Основним завданням дослідження є виявлення конкурентних переваг сітьових бізнес-структур як нової конкурентної одиниці аналізу, визначення основних різновидів сітей та оцінювання їх ефективності в різних умовах функціонування.

Вклад основного матеріалу дослідження. Сітьова бізнес-структура передбачає наявність вибраного, стійкого та структурованого кола автономних фірм (як і неприбуткових організацій), залучених до створення та реалізації товарів і послуг через взаємовідносницькі контракти (контракти, які, крім юридичних зобов'язань, враховують неявні, неформальні, соціальні домовленості сторін), які сприяють, на відміну від класичних (ринкових) контрактів, кращій адаптації до непередбачуваних обставин зовнішнього середовища, а також координації та захисту угод обміну [7].

Внаслідок входження фірми у різноманітні сітьові взаємозв'язки виникає синергійний ефект, на основі чого формується особлива форма капіталу, а саме сітьового капіталу, який являє собою ресурсні можливості, що створюються сітьовою бізнес-структурою. Ці можливості реалізуються як за рахунок отримання взаємного доступу до ресурсів учасників сіті, так і в результаті створення додаткових запасів економічних ресурсів внаслідок сітьової взаємодії. Таким чином, організація трансакцій у рамках сіті дає змогу фірмі підвищити адаптивний потенціал за рахунок зростання можливостей мобілізації ресурсів інших учасників в умовах змін зовнішнього середовища. Дохід від сітьового капіталу в такому разі приймає форму квазі-ренти або взаємовідносницької ренти [5].

З точки зору трансакційної теорії сітьові бізнес-структури є найменш трансакційно витратними механізмами управління обміном в умовах невизначеності. Опортунізм, який виникає за ступенем зростання специфічності активів під час обміну та фундаментальної трансформації [13] на стабільних ринках і зазвичай приводить до вертикальної та горизонтальної інтеграції через концентрацію прав власності як форми стримування опортунізму, в умовах невизначеності замінюється коопераційною адаптацією та мотивами спільної реалізації цілей

учасниками сітей, що стає більш вигідною альтернативою опортунізму. Таким чином, сторони діють на основі взаємовідносницьких контрактів, за допомогою яких вони виробляють власний механізм регулювання відносин, заснований на використанні специфічних формальних та неформальних норм взаємодії партнерів, механізмів примусу до їх виконання і власних (а не судових) колективних санкцій за порушення подібних норм, що знижує трансакційні витрати учасників і стимулює встановлення взаємної довіри. Іншими словами, в рамках сіті зобов'язання та відповідальність кожного учасника мають не двосторонній характер, а багатосторонній, що збільшує ризики втрати ділової репутації та ізоляції вже не серед одного, а широкого кола партнерів у разі опортуністичної поведінки. За таких умов долається проблема достовірних зобов'язань на *ex post* стадії реалізації контракту через те, що формується механізм самовиконання контракту, який не потребує додаткових витрат на забезпечення трансакцій. Такий механізм збільшує прогнозованість дій учасників, що особливо важливо в умовах невизначеності.

Крім того, на зниження рівня трансакційних витрат впливає відсутність класичної контрактної цінової адаптації, коли кожен актив, який сторони використовують під час обміну, має опосередковуватися встановленням справедливих цін, що особливо складно зробити в умовах невизначеності та високої частки нематеріальних активів під час обміну. Натомість замість оцінки дискретного поточного обміну сторони використовують гнучкі явні або неявні взаємовідносницькі угоди («конституції»), які створюють механізми розподілу ризиків, вигід і витрат від спільної діяльності на основі визначених спільних інтересів залежно від майбутніх обставин та результатів економічної діяльності. З формально юридичної точки зору такі угоди охоплюють широкий спектр відносин: від засновницьких, агентських торговельних договорів, форвардних договорів до складних структурованих угод у рамках франчайзингу, спільних підприємств, стратегічних альянсів, бізнес-асоціацій. Всі ці різновиди контрактів об'єднує те, що вони є альтернативою дискретному класичному контракту, який має чіткі та визначені умови свого виконання за умовами, термінами, цінами тощо.

Важливо також зазначити, що, крім перевищення вигід коопераційної адаптації над вигодами опортунізму в умовах невизначеності, перехід від ринкового способу організації трансакцій до забезпечення виконання трансакцій у рамках однієї фірми не відбувається через логіку скорочення ризиків і протидії невизначеності, описану Ф.Х. Найтом [15]. За Ф.Х. Найтом, основною умовою протидії невизначеності є групування різних негативних подій у майбутньому в певні сценарії розвитку, що дає змогу фірмам більш-менш точно оцінювати власні ризики. Інструментом такого групування є спеціалізація фірм на певних роботах та ключових компетенціях. Іншими словами, якщо фірма концентрується на певній діяльності та делегує виконання частини робіт своїм партнерам, вона більш ефективно й точно контролює ризики та відповідні

трансакційні витрати, пов'язані з невизначеністю. Таким чином, спеціалізація в рамках сіті є важливим інструментом протидії невизначеності та зниження трансакційних витрат. Саме тому ми спостерігаємо стрімкий розвиток аутсорсингових послуг та децентралізацію виробничих процесів у галузях з високим рівнем невизначеності, що обумовлюється високою конкуренцією, нестабільністю та сезонністю попиту, короткими життєвими циклами продукції, інституційними факторами тощо.

Скорочення трансакційних витрат у рамках сітьових бізнес-структур в умовах невизначеності прямо впливає на збільшення прибутку кожної фірми-учасниці сіті, оскільки трансакційні витрати відображають невизначеність шляхом включення премії за ризик, розмір якої залежить від вірогідності невиконання угоди, і, відповідно, виникнення додаткових витрат у одній чи обох сторін [16]. Відповідно, чим менші трансакційні витрати, тим більша прибуткова маржа сітей порівняно з менш трансакційно ефективними структурами управління за тих самих заданих ризиків. Крім цього, вигоди учасників сітьових бізнес-структур можуть виражатися у:

- збільшенні спільної виручки;
- скороченні спільних витрат;
- розподілі спільних фінансових, операційних ризиків, інституційних ризиків;
- зменшенні необхідних спільних інвестиційних ресурсів.

Також важливою перевагою сітьових бізнес-структур є обмеженість у часі. Коли середовище характеризується короткими життєвими циклами продукції, на перший план виходить проблема часу, адже через збільшення строків технологічних розробок затрати на них постійно ростуть, тоді як перебування продукції на ринку скорочується. Підприємства залишаються дуже обмеженими у часі для амортизації виробничих капіталовкладень. До того ж через ерозію цін перевагу спочатку отримує той виробник, який одним із перших скористається спочатку високим рівнем цін для швидкої амортизації, тому час (швидке досягнення точки беззбитковості продукції) стає стратегічним фактором успіху, оскільки, по-перше, за пізнього проникнення на ринок періоду присутності на ньому не вистачає, щоби покрити інвестиції, по-друге, може сформуватися новий стандарт, який буде визначати подальший розвиток ринку.

С. Амоа зі співавторами у роботі [9] досягнення зазначених переваг під час створення та виведення нової продукції на ринок пояснює за допомогою двох ефектів співпраці, таких як ефект спільного інвестування та ефект спільного виробництва. Такі ефекти дають змогу зекономити час, витрати реалізації проєкту, а головне, отримати додаткові ренти (шумпетерські ренти) за рахунок більш швидкого виводу продукції на ринок і здобуття більшої долі ринку. Графічно економія часу, витрат та переваги у здобутті частки ринку можна зобразити так, як показано на рис. 1.

Як видно рис. 1 (жирна крива лінія), за спільного виробництва нового продукту за рахунок ефекту спільного інвестування досягається економія витрат

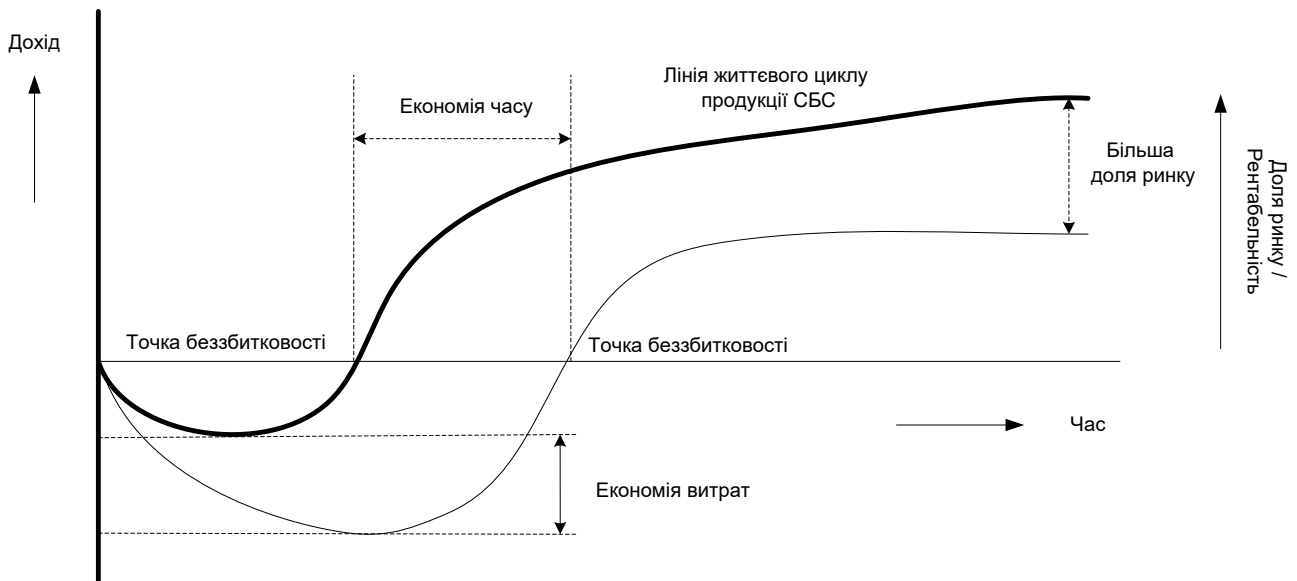

Рис. 1. Порівняння життєвого циклу продукції сітєвої бізнес-структури та підприємства інсорсингового типу

Джерело: [9]

кожного з учасників СБС, що виражається у більш ранньому досягненні точки беззбитковості проекту, а ефект спільного виробництва забезпечує більш швидкий вихід продукції на ринок, що приводить до отримання більшої частки ринку.

Останні дослідження [14] також вказують на те, що протидія невизначеності в рамках сітєвої бізнес-структури є можливою не тільки на двосторонньому рівні, але й за рахунок правильного проектування портфелів сітєвих контрактів та зміни парадигми конкуренції фірм на парадигму конкуренції сітєвих бізнес-структур, які стають новими одиницями конкурентного аналізу, піднімаючи його рівень на нову сходинку.

Зокрема, виділяють конфігурацію портфеля сітєвих контрактів у формі «зірки», «павутини» та «гібриду» (рис. 2). «Зірка» – це такий сітєвий портфель, за якого так звана фокальна фірма (яка є об'єктом аналізу) посідає центральне положення, має сітєві контракти з різними партнерами, які не пов'язані між собою. Про конфігурацію у формі «павутина» можна говорити, коли партнери пов'язані не тільки з фокальною фірмою, але й між собою. «Гібрид» включає елементи «зірки» та «павутини».

В основі визначальної різниці між портфелями сітєй (сітєй другого рівня) лежать принципи обміном інформацією, знаннями та координація діяльності між учасниками.

«Павутина» сприяє більш тісному обміну інформацією між учасниками та їх координації всередині сіті. Це полегшує спільну роботу над складними проектами або продуктами, але водночас така конфігурація не досить ефективна для впровадження інновацій, оскільки всі учасники «павутини» володіють майже однаковою інформацією.

Натомість фокальна фірма в конфігурації «зірки» забезпечує собі доступ до інформації кожного з партнерів, які не взаємодіють між собою, що дає

зможу такій фірмі отримувати велику базу знань та ідей часто з різних галузей, що стимулює створення нових продуктів та ринків.

«Гібридні» конфігурації дають змогу поєднувати переваги «зірок» і «павутини». Необхідно зазначити, що в чистому вигляді «зірки» та «павутини» зустрічаються нечасто, тому ми говоримо про них, як про деякі ідеальні форми організації транзакцій всередині сіті, а залежно від того, які зв'язки превалюють у фокальній фірмі, до такого типу («зірка» чи «павутина») така фірма тяжіє.

Інструментарій портфельного сітєвого аналізу дає змогу реалізовувати стратегію фірми відносно формування того чи іншого типу сіті. При цьому та чи інша конфігурація ефективна залежно від таких факторів:

- динамізм галузі (про динамізм галузі говорять тоді, коли тут відбуваються непередбачувані й часті зміни, які стосуються технологій, попиту, конкуренції тощо; якщо такі зміни нечасті, тоді такі галузі можна віднести до стабільних);

- ширина асортименту товарів та послуг фірми;
- вплив на ринок (цей фактор визначає силу бренду компанії, за рахунок чого вона може встановлювати вищі ціни на свою продукцію; репутацію та обсяги виробництва, які дають змогу отримувати кращі умови для постачання технологій та матеріалів, а також залучати кращих професіоналів, ніж конкуренти в галузі; обсяг фінансових ресурсів і фінансову стійкість, що дає змогу фірмі мати «подушку безпеки» навіть під час криз).

Сіті з конфігурацією «зірка» ефективні за високого динамізму галузі, широкого асортименту товарів та послуг, які виробляє така фірма, та її вагомого впливу на ринок. За наявності таких факторів «зіркам» легше збирати необхідну інформацію та користуватися новими можливостями, легко заводити нові зв'язки та відносно легко відмовляти-

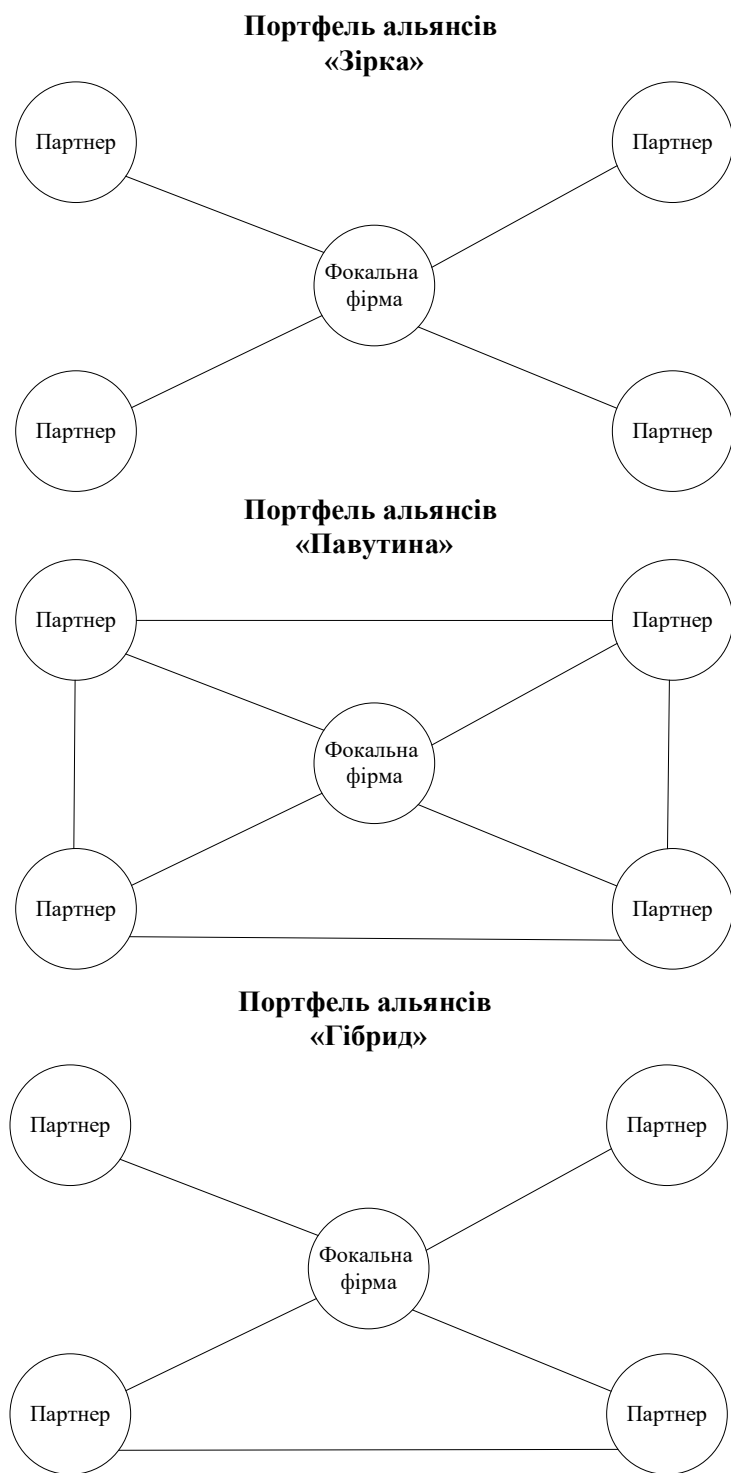

Рис. 2. Конфігурації портфельів сітєвих бізнес структур

Джерело: [14]

ся від старих. Іншими словами, «зірки» за рахунок доступу до нових знань своїх партнерів протидіють невизначеності в динамічних галузях, де час і частота змін відіграють ключову роль для отримання переваг. В таких умовах «зірки» мають можливість більш ефективно запускати нову продукцію та послуги, отримувати вигоди від ефекту диференціації продуктового портфеля, а високий вплив на ринку дає змогу не тільки легко вибирати собі партнерів,

але й формувати сітєві відносини навіть з конкурентами своїх партнерів і впливати на їх сітєві відносини.

Загалом серед партнерів, які можуть бути учасниками сіті-«зірки», слід назвати таких:

- виробники взаємодоповнюючих до фокальної фірми продуктів, що дає змогу підвищити цінність продукції фокальної фірми (виробники програмного забезпечення та гаджетів, побутових приладів – хороший приклад такої співпраці);
- виробники продуктів-замінників (співпраця дає змогу отримувати вигоди за рахунок ефекту диференціації продукції та послуг, які пропонують фокальна фірма й партнер із товарами-замінниками);
- нові учасники галузі, які мають високий інноваційний потенціал;
- конкуренти партнера фокальної фірми (така співпраця дає змогу стимулювати конкуренцію між партнерами, що позитивно позначатиметься на якості співпраці з кожним із них за правильного розподілу замовлень між ними);
- прями конкуренти (така співпраця дає змогу конкурувати з іншими конкурентами, а також економити на певних спільних витратах, які не впливають безпосередньо на виробництво (маркетингові витрати, державні послуги, доступи до баз даних тощо)).

На відміну від «зірки», «павутини» ефективні під час спеціалізації на виготовленні одного або декількох елементів для виготовлення певної продукції у відносно стабільних галузях. Досить поширені такі конфігурації в автомобільній чи авіабудівній галузях, коли одна головна фірма (власник бренду, наприклад "TOYOTA") формує сіть постачальників, які спеціалізуються на певних деталях автомобіля й тісно співпрацюють між собою, обмінюються інформацією та знаннями, оскільки залучені в єдиний виробничий процес. Зазвичай учасники сітей-«павутини» не мають значного впливу на ринок одноособово, тому така конфігурація дає їм змогу шляхом об'єднання конкурувати з більш впливовими фірмами чи іншими сітями.

Висновки. Аналізуючи наявний портфель фірми з точки зору сітей другого рівня або на етапі моделювання такого портфеля на базі знань про переваги «зірок» чи «павутин», сітєва бізнес-структура та окремі фірми-учасниці таких структур можуть отримувати конкурентні переваги через інструменти налагодження портфеля й, відповідно, через більш ефективну адаптацію до змін в умовах невизначеності, зменшуючи трансакційні витрати.

Подальші дослідження можуть стосуватися більш широкого кола зав'язків сітей другого рівня, тобто аналізу міжфірмових взаємовідносин на третьому рівні, тобто на рівні галузей, та їх загального впливу на економіку.

Бібліографічний список:

1. Chesbrough H. Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology, Harvard University Press, Cambridge, Mass, 2003.
2. Chesbrough H. Open innovation: A new paradigm for understanding industrial innovation. 2006.
3. Chesbrough H., Vanhaverbeke W., West, J. (eds) Open Innovation: Researching a New Paradigm, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2006.
4. Coase R. The nature of the firm. *Economic*. 1937. № 4. P. 386–405.
5. Dryer J.H. Collaborative Advantage: Winning Through Extended Enterprise Supplier Networks. Oxford University Press, Incorporated, 2000. P. 39.
6. Gomes-Casseres B. The Alliance Revolution: The New Shape of Business Rivalry. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1996.
7. Jones C., Hesterly W.S., Borgatti S.P. A general theory of network governance: Exchange conditions and social mechanisms. *Academy of Management Journal*. 1997. Vol. 22. № 4. P. 917–918.
8. Lavie D.H., Singh. The evolution of alliance portfolios: The case of Unisys. *Industrial and Corporate Change* 21, 2012. P. 763–809.
9. Fiksiński M.A., Sakyi O.B., Amoa, Sicco C. Santema, Wouter W.A. Beelaerts van Blokland "Lean value creation metrics for networked organizations". Aerospace Management and Operations Faculty of Aerospace Engineering Delft University of Technology, 2008 The Netherlands.
10. Miles R.E., Snow C.C. Organizations New Concept for New Forms, *California Management Review*, 1986. № 27. P. 62–73.
11. Miles R.E., Snow C.C. Cause of Failure in Network Organizations, *California Management Review*, summer, 1992. P. 53–72.
12. Powell W.W. Neither market nor hierarchy: Network forms of organizing. IN B. Staw & L.L. Cummings (Eds.), *Research in organizational behavior*. 1990. P. 295–336. Greenwich, CT : JAI.
13. Williamson O.E. The economic institutions of capitalism. New York : Free Press, 1985.
14. Грив Г., Роули Т., Шипилов А. Преимущество сетей: Как извлечь максимальную пользу из альянсов и партнерских отношений / пер. с англ. Москва : Альпина Паблшер, 2018. 259 с.
15. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль / пер с англ. Москва : Дело, 2003. 360 с.
16. Норт Д.К. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики = Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Москва : Фонд экономической книги «Начала», 1997. 180 с.

References:

1. Chesbrough, H. (2003) Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology, Harvard University Press, Cambridge, Mass. (in English)
2. Chesbrough, H. (2006). 'Open innovation: A new paradigm for understanding industrial innovation', in Chesbrough et al. 2006. (in English)
3. Chesbrough, H., Vanhaverbeke, W. and West, J. (eds) (2006) Open Innovation: Researching a New Paradigm, Harvard University Press, Cambridge, Mass. (in English)
4. Coase, R. (1937). The nature of the firm. *Economica*, 4, 386–405. (in English)
5. Dryer, Jeffrey H. (2000) Collaborative Advantage: Winning Through Extended Enterprise Supplier Networks. Oxford University Press, Incorporated, p. 39. (in English)
6. Gomes-Casseres, Benjamin (1996) The Alliance Revolution: The New Shape of Business Rivalry. Cambridge, MA: Harvard University Press. (in English)
7. Jones C., Hesterly W.S., Borgatti S.P. (1997) A general theory of network governance: Exchange conditions and social mechanisms. *Academy of Management Journal*, vol. 22, № 4, p. 917–918. (in English)
8. Lavie D.H. Singh. (2012) The evolution of alliance portfolios: The case of Unisys. *Industrial and Corporate Change* 21 : 763–809. (in English)
9. Mikołaj A. Fiksiński, Sakyi O.B. Amoa, Sicco C. Santema, Wouter W.A. (2008) Beelaerts van Blokland "Lean value creation metrics for networked organisations" // *Aerospace Management and Operations Faculty of Aerospace Engineering Delft University of Technology*, The Netherlands. (in English)
10. Miles R.E., Snow, C.C. (1986) Organizations New Concept for New Forms, *California Management Review* 27, 3, pp. 62–73. (in English)
11. Miles R.E., Snow, C.C. (1992) Cause of Failure in Network Organizations, *California Management Review*, summer, pp. 53–72. (in English)
12. Powell, W.W. (1990) Neither market nor hierarchy: Network forms of organizing. IN B. Staw & L.L. Cummings (Eds.), *Research in organizational behavior*: 295–336. Greenwich, CT: JAI. (in English)
13. Williamson, O.E. (1985) The economic institutions of capitalism. New York: Free Press. (in English)
14. Griv G. (2018) Preimushchestvo setey: Kak izvlech' maksimal'nuyu pol'zu iz al'yansov i partnerskikh otnosheniy [*The advantage of networks: How to get the most out of alliances and partnerships*]. M.: Al'pina Pabliher, 259 s. (in Russian)
15. Nayt F.Kh. (2003) Risk, neopredelennost' i pribyl' [*Risk, Uncertainty and Profit*] / Per s angl. – M.: Delo, 360 s. (in Russian)
16. Nort D.K. (1997) Instituty, institutsional'nyye izmeneniya i funktsionirovaniye ekonomiki [*Institutions, Institutional Change and Economic Performance (1990)*]. Moskva: Fond ekonomicheskoy knigi "Nachala" [*Fund of the economic book "Elements"*], 180 s. (in Russian)

Захаров Д.С.

кандидат технічних наук, директор
ТОВ «РС Інженерінг»

Стаматін В.В.

генеральний директор
КП «Харківський метрополітен»;
аспірант
Харківського національного університету
міського господарства імені О.М. Бекетова

Тараруєв Ю.О.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування
Харківського національного університету
міського господарства імені О.М. Бекетова

Zakharov Denys

Ph.D. (Technical),
CEO "RS Engineering", Ltd

Stamatin Vyacheslav

CEO Municipal Enterprise Kharkiv Metro,
Graduate Student
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Tararuyev Yuriy

Ph.D. (Economics), Associate Professor,
Assistant Professor of the Department of Entrepreneurship
and Business Administration
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

ІНВЕСТИЦІЙНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ АВТОВЕДЕННЯ ПОЇЗДІВ МЕТРОПОЛІТЕНУ

INVESTMENT EFFICIENCY OF IMPLEMENTATION OF THE AUTOMATIC TRAIN GUIDANCE SYSTEM OF THE METRO

У статті представлено аналітичний огляд із питань підвищення ефективності функціонування підприємств метрополітену у зв'язку зі впровадженням інноваційної для нашої держави системи автоведення поїздів метрополітену та визначено складові частини економічного ефекту з представленням співвідношень для їх розрахунку. Визначено економічний ефект від економії заробітної плати машиністів та від застосування оптимального режиму роботи такої системи, що дає змогу економити до 8% електричної енергії, що використовується на тягу поїздів. Крім того, визначено показники інвестиційної ефективності проекту, що підтверджують доцільність його реалізації. Подано короткий огляд та пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері енергозбереження на підприємствах міського електричного транспорту з огляду на впровадження систем автоведення поїздів.

Ключові слова: метрополітен, система автоведення поїздів, енергоефективність, інвестиційна ефективність проекту, енергозбереження.

В статье представлен аналитический обзор по вопросам повышения эффективности функционирования предприятий метрополитена в связи с внедрением инновационной для нашего государства системы автоведения поездов метрополитена и определены составляющие экономического эффекта с представлением соотношений для их расчета. Определен экономический эффект от экономии заработной платы машинистов и от применения оптимального режима работы такой системы, что позволяет

економить до 8% електроенергії, використовуваної на тягу поїздів. Крім того, определены показатели инвестиционной эффективности проекта, подтверждающие целесообразность его реализации. Предоставлены краткий обзор и предложения по совершенствованию действующего законодательства в сфере энергосбережения на предприятиях городского электрического транспорта с учетом внедрения систем автоведения поездов.

Ключевые слова: метрополитен, система автоведение поездов, энергоэффективность, инвестиционная эффективность проекта, энергосбережение.

The transport complex of Ukraine, of which urban public transport is a part, uses about a third of all energy resources of the country. The productivity of their use has been and remains very low. The metro is one of the largest consumers of electricity in the world. The main consumption falls on the traction of trains. In this regard, the authors of the article suggest the management of the Ukrainian metro to introduce an automatic train guidance system, which is innovative for our country. Moreover, in order to bring the metro to a break-even level, it is recommended to do this as soon as possible. Such systems have been successfully operating for many years on a number of subways around the world. The article presents an analytical review on the issues of increasing the efficiency of the functioning of metro enterprises in connection with the introduction of the automatic train guidance system, identifies the components of the economic effect, and presents the ratios for their calculation. The economic effect from the introduction of the system has been determined. It is calculated for two main components: saving the wages of drivers and the use of the optimal operating mode of such a system, which allows saving up to 8% of the electricity spent on train traction. The automatic train guidance system, which is planned to be introduced on one of the lines of the Kharkiv metro, provides for the calculation of many options for the train paths trajectory in order to optimize energy costs. At the same time, strict adherence to the train schedule is achieved. In our opinion, the main energy savings can be achieved only by reducing electricity consumption for traction of trains by optimizing train guidance modes and reducing its non-productive costs. And this is one of the goals of creating and implementing the automatic train guidance system on metro lines. In addition, the article defines the indicators of the investment efficiency of the project. They confirm the feasibility of its implementation. A brief overview and proposals for improving the current legislation in the field of energy conservation at urban electric transport enterprises are given, subject to the introduction of the automatic train guidance systems.

Keywords: metro, automatic train guidance system, energy efficiency, investment efficiency of the project, energy saving.

Постановка проблеми. Транспортний комплекс України загалом використовує близько третини загального споживання нафтопродуктів у країні, але ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, на жаль, залишається досить низькою. Економія витрат електроенергії на рух міського електричного транспорту лише на 1% забезпечить економію електроенергії у розмірі близько 25 млн. кВт-год. на рік, що більше 100 млн. грн. у грошовому вираженні за умови використання чинних тарифів.

Усі метрополітени країни є значними споживачами електроенергії. Сьогодні втрати електроенергії в системі енергопостачання електротранспорту становлять 25% від загального обсягу її споживання [1, с. 26]. Це обумовлене насамперед незадовільним технічним станом рухомого складу, пристроїв та устаткування, що використовуються в процесі надання транспортних послуг.

У метрополітенах електроенергія споживається під час використання електропоїздів, станцій, тунелів, наземних ділянок, виробничих та адміністративних будівель, електродепо, ескалаторного господарства, пристроїв сигналізації, примусової вентиляції тощо, що вказує на необхідність вжиття заходів з енергозбереження та підвищення ефективності функціонування метрополітену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика енергозбереження на підприємствах метрополітену та підвищення їх ефективності досліджується у роботах різних науковців [2–5]. Переважно вони досліджують рекуперативне гальмування [3; 5] або вибір ємнісних накопичувачів енергії [4]

як заходи з підвищення енергоефективності підприємств метрополітену.

У роботі [6] А.П. Голинський та А.Б. Жданович описують режими набору ходу та пригальмовування для різних часових відрізків ходу. Мінімальний час ходу зафіксовано з другим підключенням двигуна й пригальмовуванням перед стрілкою, де вони розрахували економію електроенергії, що дорівнює 0%, тобто взяту за відправну точку. Збільшення часу ходу на 20 секунд на досліджуваній ділянці (хід без пригальмовування) дає, на їхню думку, економію електроенергії в 10%. Економія електроенергії на рівні 30% досягається за рахунок збільшення часу ходу більш ніж на хвилину.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є обґрунтування методики розрахунку економічного ефекту від запровадження системи автоведения поїздів метрополітену з подальшим визначенням інвестиційної ефективності цього проекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час запровадження системи автоведения поїздів (САВП) бортовий комп'ютер розраховує оптимальні режими набору ходу й пригальмовування (за необхідності), виходячи з плану й профілю колії, а також конструктивних особливостей кожного перегону, за рахунок чого, власне, досягається економія електроенергії. Експлуатація подібних систем у світі показала, що скорочення витрати електроенергії перебуває на рівні 2–10%, а термін служби рейок, стрілок і колісних пар суттєво зростає.

На Харківському метрополітені вже впроваджена автоматична система контролю й обліку електроенер-

Споживання електроенергії КП «Харківський метрополітен», тис. кВт/год.

Лінії метрополітену	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Споживання електроенергії	84 969,5	87 086,5	88 559,4	88 113,5	89 901,2
зокрема, на тягу поїздів по лініях:					
Холодногірсько-Заводська	27 567,4	27 103,9	26 126,8	26 375,4	26 469,6
Салтівська	19 632,5	19 419,1	19 276,9	18 953,7	18 932,1
Олексіївська	12 692,2	13 184,1	14 292,0	14 459,7	14 137,5

гії (АСКОЕ), призначена для автоматичного виміру, збирання, оброблення, зберігання, відображення й документування інформації про споживання електроенергії всіма ділянками метрополітену. Задля економії електроенергії впроваджуються сучасні енергозберігаючі технології, застосовуються енергозберігаючі компактні люмінесцентні лампи, електронні пускорегулюючі пристрої. Середньорічна витрата електроенергії на Комунальному підприємстві «Харківський метрополітен» становить більше 90 млн. кВт-год., середньодобова – близько 250 тис. кВт-год.

КП «Київський метрополітен» заради скорочення витрат на електроенергію оптимізує графіки руху поїздів у непікові години, веде щодобовий автоматизований облік електроенергії та використовує енергозберігаючі освітлювальні прилади, регулює роботу систем опалення залежно від погодних умов, вживає низку інших заходів. За повідомленнями в пресі [7], річний економічний ефект від вжиття названих заходів з 2017 р. щорічно складав близько 11 млн. грн. Витрати на електроенергію цього підприємства щорічно складають понад 600 млн. грн. та продовжують зростати.

Електроенергія – це основний ресурс, без якого функціонування метрополітену неможливе. Щорічно КП «Харківський метрополітен» споживає близько 90 млн. кВт-год електроенергії. Динаміка її споживання по роках наведена нижче (табл. 1).

З проведених розрахунків випливає, що витрати електроенергії на підприємстві сягають значних величин. Вжиття комплексу заходів з енергозбереження не привело до відчутного скорочення обсягів споживання енергії.

Тарифи на електроенергію щороку збільшуються. За підсумками 2019 р. витрати Харківського метрополітену на цей вид ресурсу склали більше 15% від загального обсягу витрат. З них вартість електроенергії на тягу поїздів склала близько 160 млн. грн. за рік. Викладене вище є вагомим аргументом на користь обґрунтування та вжиття заходів з енергозбереження. Одним з найбільш дієвих шляхів досягнення цієї мети є впровадження САВП (що приведе також до додаткового економічного ефекту внаслідок реорганізації персоналу).

У разі використання САВП ефект зниження витрат електроенергії досягається за рахунок більш точного виконання графіку руху порівняно з ручним керуванням; через використання програм ведення поїздів, оптимальних за критеріями мінімізації витрат електроенергії та часу ходу по перегонах.

В узагальненому вигляді графік проходження поїздом перегону між двома станціями має такий вигляд (рис. 1).

Крива 1 відображає режим руху поїзда з мінімальним часом ходу, другим підключенням тяги та підгальмовуванням перед стрілкою. Цей тип ходу характеризується найбільшою середньою швидкістю проходження перегону з найбільш різким режимом гальмування перед обмеженням швидкості. За такого режиму руху витрати електроенергії є максимальними.

Крива 2 ілюструє режим руху по перегону з другим включенням тяги, але без пригальмовування перед стрілкою. Така динаміка дає змогу скоротити час другого включення тяги й, відповідно, знизити на 8–10% витрати електроенергії, але збільшує час ходу по перегону на 15–20 секунд.

Крива 3 показує режим руху поїзда без другого підключення тяги. Цей режим є найбільш енергоефективним (економія електроенергії сягає 25–30%), але найбільш витратним за часом (час проїзду перегону збільшується на 60–70 секунд).

Проаналізувавши варіанти режимів руху проходження шляху на перегонах між двома станціями, отримуємо таку залежність часу ходу та величини економії електроенергії у відсотках (табл. 2).

Таблиця 2

Економія електроенергії за різних режимів ходу поїздів по перегону між двома умовними станціями метрополітену

Режим руху	Час ходу, хв.	Економія електроенергії, %
1	2,13	0
2	2,32	8–10
3	3,24	25–30

З проведених порівняльних досліджень видно, що для досягнення максимальної економії електроенергії час ходу поїзда по перегону потрібно збільшити в 1,5 рази. Такий режим руху хоч і є найбільш економічним, але може використовуватися тільки тоді, коли це дозволяють знижений пасажиропотік і встановлений графік руху поїздів.

Система автоматичного ведення поїздів, що планується до впровадження, передбачає врахування значної кількості варіантів траєкторії руху поїзда задля оптимізації енерговитрат за чіткого дотримання графіка руху по лініях.

З огляду на обсяги споживання електроенергії після впровадження системи автоведення на всьому рухомому складі економія енергоресурсів може скласти 5–10%.

На нашу думку, основна економія електроенергії може бути досягнута тільки за рахунок зниження

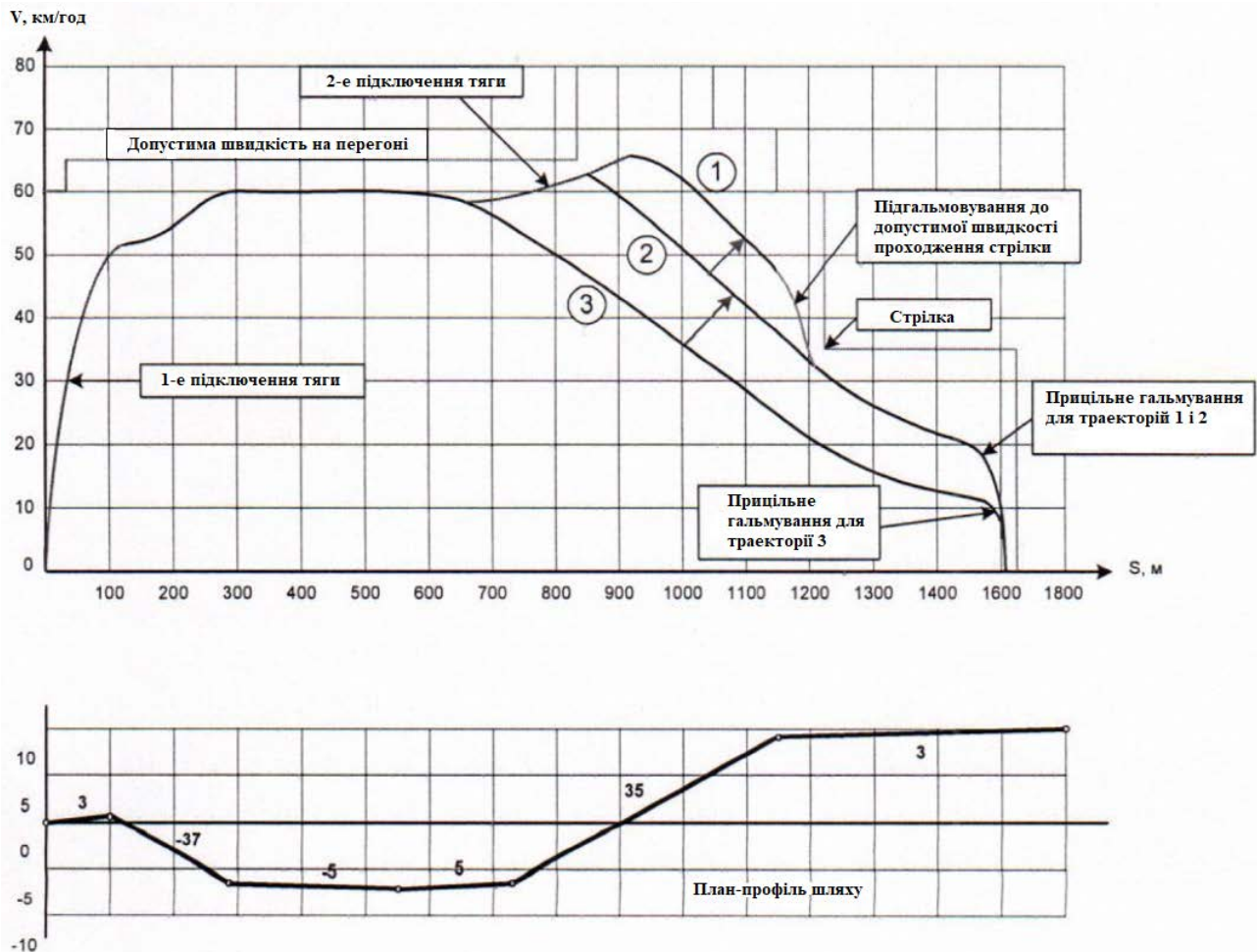

Рис. 1. Графік проходження поїздом перегону між двома станціями та план-профіль шляху

витрат електроенергії на тягу поїздів шляхом оптимізації режимів ведення поїздів і скорочення її непродуктивних витрат, а це одна з цілей створення та впровадження системи автоматичного ведення поїздів на лініях метрополітену.

Залежно від обставин САВП може працювати в одному з таких трьох режимів:

- режим автоведення, коли система повністю керує рухомим складом, використовуючи системи головного вагона, зв'язуючись із ЦПУ та іншими засобами автоматизації, розташованими поза поїздом;
- режим кнопочного контролера, коли керування здійснює машиніст через клавіатуру системи автоведення;
- режим порадника, коли система лише допомагає машиністові в керуванні поїздом метрополітену.

У кожному з режимів САВП самостійно розраховує та виводить на екран комп'ютера інформацію про стан ведення поїзда в енергооптимальному режимі.

Поїзна апаратура у складі СВАП забезпечує такі режими ведення поїздів:

- 1) HAND – ручний режим керування за допомогою контролера-машиніста під контролем поїзної апаратури автоматичного регулювання швидкості (АКШ);
- 2) AUTO – автоматичний режим керування веденням поїзда під контролем поїзної апаратури АКШ.

Передбачається можливість переходу з ручного режиму ведення поїзда в автоматичний і навпаки залежно від призначених параметрів зупинки на поточній станції та параметрів ведення поїзда на перегоні (ділянці шляху), що лежить попереду.

САВП забезпечує підтримку заданої швидкості, постійно розраховуючи її оптимальне значення в умовах мінливої поїзної обстановки, мінімізуючи витрати електроенергії та дотримуючись графіку руху.

Впровадження САВП сприяє зменшенню витрат електроенергії внаслідок оптимізації динаміки на розгінно-гальмовому відрізку шляху, яке буде контролюватися електронікою без шкоди для безпеки перевезень.

Отже, ми наголошуємо на тому, що впровадження в постійну експлуатацію системи автоведення поїздів для економії енергоресурсів є найбільш актуальним завданням метрополітенів країни.

Для сталої роботи метрополітенів потрібно законодавчо закріпити необхідність забезпечення ресурсозбереження (зокрема, енергозбереження) на підприємствах галузі. Так, у ст. 18 «Електрозабезпечення міського електричного транспорту» Закону України «Про міський електричний транспорт» [8] зазначено лише таке: «1. Протягом трьох років після набрання чинності цим Законом для міського

електричного транспорту застосовуються тарифи на електричну енергію, встановлені для населення. 2. Забороняється відключення об'єктів міського електричного транспорту від електропостачання під час пасажирських перевезень, за винятком усунення наслідків аварій у системах електропостачання», отже, нема ані слова про енергозбереження.

В Законі України «Про енергозбереження» [9] в абз. 2 ст. 5 є лише положення про «проведення енергозберігаючої політики та заходів щодо енергозбереження в усіх галузях економіки – промисловості, транспорті, будівництві, сільському господарстві тощо».

Ми пропонуємо підприємствам метрополітенів країни звернутися з ініціативою до відповідних владних структур з пропозицією вдосконалити законодавство у сфері енергозбереження на підприємствах міського електричного транспорту з огляду на впровадження систем автоведення поїздів.

Також для повноцінного впровадження системи автоведення поїздів у Харківському метрополітені з одночасним оцінюванням перспектив впровадження подібних систем у Київському і Дніпровському метрополітенах на загальнодержавному рівні знадобиться внесення змін до таких нормативних документів, як Правила технічної експлуатації метрополітенів України, затверджені Наказом Міністерства інфраструктури України від 12 листопада 2014 р. № 578; Інструкція з руху поїздів і маневрової роботи на метрополітенах України, затверджена Наказом Міністерства інфраструктури України від 7 листопада 2017 р. № 373; Інструкція з сигналізації на метрополітенах України, затверджена Наказом Міністерства інфраструктури України від 7 листопада 2017 р. № 373.

Також підлягають перегляду внутрішні нормативні документи підприємств.

Серед усіх переваг застосування САВП особливо виділяються економічні переваги, тому для обґрунтування доцільності встановлення такої системи на поїздах метрополітену необхідно розглядати цей процес як інвестиційний проєкт з визначенням необхідних показників ефективності його реалізації.

Для отримання економічного ефекту від використання САВП пропонується встановити цю систему у її повністю автоматизованому варіанті та використовувати на лініях Харківського метрополітену. Повна автоматизація руху рухомого складу дасть змогу максимізувати економічний ефект від запровадження системи.

Встановлення САВП пропонується розглядати як інвестиційний проєкт, обґрунтування доцільності впровадження якого передбачає реалізацію таких етапів.

1) Визначення складових частин річного економічного ефекту.

2) Визначення розміру інвестицій, ставки дисконтування терміну отримання економічного ефекту.

3) Розрахунок показників, що використовуються для обґрунтування доцільності реалізації інвестиційних проєктів (чистої теперішньої вартості, індексу дохідності та періоду повернення інвестицій).

Конкретизуємо пропозиції щодо впровадження (встановлення та використання) САВП відповідно до сформульованих вище етапів.

1) *Визначення складових частин річного економічного ефекту.*

З огляду на техніко-технологічні та інші особливості практичного використання САВП варто виділити такі складові частини економічного ефекту від запровадження цього інвестиційного проєкту:

– зменшення величини заробітної плати та відрахувань на соціальні заходи внаслідок зменшення кількості машиністів метрополітену (функції машиністів повністю автоматизуються);

– економія електроенергії за рахунок того, що система вибирає оптимальний варіант прискорення й гальмування рухомого складу в процесі надання послуг з пасажирських перевезень.

Далі необхідно навести співвідношення для визначення економічного ефекту та визначити розмір його складових частин.

Економія від зменшення заробітної плати визначається з огляду на кількість машиністів, що задіяні на лінії, їх річну заробітну плату та ставки нарахування соціальних виплат (1):

$$E_{зп} = M \times 3П_M \times 12 \times (1 + СВ), \quad (1)$$

де $E_{зп}$ – економія від зменшення заробітної плати машиністів метрополітену, тис. грн.; M – кількість машиністів, осіб; $3П_M$ – середня місячна заробітна плата машиніста, тис. грн.; $СВ$ – ставка соціальних виплат, частка одиниці ($СВ = 0,22$).

За результатами аналізу інформації, отриманої в КП «Харківський метрополітен», визначено, що місячна заробітна плата машиніста становить близько 13 тис. грн., а загальна кількість працюючих машиністів станом на 27 липня 2020 р. – 302 особи, що дає можливість визначити величину економії заробітної плати як складової частини економічного ефекту з використанням формули (1). У разі звільнення 150 машиністів величина економічного ефекту становить:

$$E_{зп} = 150 \times 13 \times 12 \times (1 + 0,22) = 28548 \text{ тис. грн.}$$

Далі перейдемо до визначення ефекту від економії електроенергії.

Економія витрат на електроенергію розраховується з огляду на те, скільки її фактично витрачається на лініях метрополітену, коефіцієнт її зниження в разі застосування САВП, питому вагу електроенергії, що витрачається на тягу поїздів, та вартість одиниці електроенергії (2):

$$E_E = E_L \times K_E \times d_{тп} \times B_E, \quad (2)$$

де E_E – економія витрат на електроенергію, тис. грн.; E_L – річні витрати електроенергії на лінії, кВт-год.; K_E – коефіцієнт, що відображає зменшення витрат електроенергії у разі застосування САВП, частка одиниці; $d_{тп}$ – питома вага електроенергії, що витрачається на тягу поїздів, частка одиниці ($d_{тп} = 0,525$); B_E – вартість одиниці електроенергії, грн./кВт-год.

Для визначення економічного ефекту будемо вважати, що найбільш раціональним є другий режим автоведення поїздів (рис. 1, табл. 2), бо він забезпечує 8–10% економії електроенергії, але не приводить до суттєвого зростання часу очікування поїздів пасажирами (для розрахунків використаємо середнє значення 9%). Результати розрахунку економічного ефекту доцільно представити у таблиці (табл. 3). Особливістю визначення економічного ефекту є також те, що

Таблиця 3

Визначення економічного ефекту від економії електроенергії

Показник	Одиниця виміру	Значення
Витрати електроенергії по метрополітену	тис. кВт/год.	89 901,2
Коефіцієнт зменшення витрат	частка одиниці	0,09
Питома вага електроенергії, що витрачається на тягу поїздів	частка одиниці	0,52
Середня вартість електроенергії	грн./кВт/год.	2,54
Річний економічний ефект	тис. грн.	10 686,74

тариф на електричну енергію було визначено пропозиційно показникам роботи рухомого складу (3):

$$T_{EH} = \frac{O_E}{B_E}, \quad (3)$$

де O_E – оплата за електроенергію, тис. грн.;
 B_E – загальні витрати електроенергії, тис.кВт/год.

Визначимо тариф на електроенергію за 2019 р.

$$T_{EH} = \frac{223858}{88114} = 2,54 \text{ грн. кВт / год.}$$

Загальний річний економічний ефект від використання САВП (ЕЗАГ) визначається як сума економії від зменшення заробітної плати машиністів та зменшення обсягів використання електроенергії (4):

$$E_{ЗАГ} = E_{ЗП} + E_E, \quad (4)$$

$$E_{ЗАГ} = 28548 + 10686,74 = 39234,74$$

Проведені розрахунки підтверджують отримання значного економічного ефекту від запровадження САВП, але для оцінювання інвестиційної ефективності цього проекту необхідно визначити орієнтовну величину інвестицій.

2) *Визначення розміру інвестицій та ставки дисконтування.*

Для обґрунтування розміру інвестицій необхідно знайти інформацію про вартість САВП та збільшити її з урахуванням інфляції за потреби. Зокрема, у системі державних закупівель згадується аналогічна система вартістю 4 248,15 тис. грн. на серпень 2019 р. З огляду на актуальність цієї інформації саме цю величину будемо використовувати як суму інвестицій (ціна складається з вартості автоматизованої системи та проектної документації).

Далі необхідно визначити ставку дисконтування для формування теперішньої вартості сукупного економічного ефекту.

Застосування найбільш поширених методів розрахунку ставки дисконтування ускладнюється через

відсутність необхідної інформації (передбачаються такі показники, як середня зважена вартість капіталу та результат застосування моделі капітальних активів), тому ставка дисконтування буде визначена методом кумулятивної побудови. При цьому до складу ставки дисконтування пропонується включити облікову ставку НБУ та систематичний ризик проекту, який умовно приймаємо на рівні 5%, бо КП «Харківський метрополітен» характеризується стабільністю функціонування.

Формула для визначення ставки дисконтування має такий вигляд (5):

$$r = i_{НБУ} + r_p, \quad (5)$$

де r – ставка дисконтування, частка одиниці; $i_{НБУ}$ – облікова ставка НБУ у 2019 р., частка одиниці; r_p – ризик проекту, частка одиниці.

Оскільки облікова ставка НБУ протягом 2019 р. становила близько 17% (з коливаннями в межах 18–15%), визначимо ставку дисконтування проекту зі встановлення САВП:

$$r = 0,17 + 0,05 = 0,22$$

Далі визначимо показники ефективності встановлення та використання САВП.

3) *Розрахунок показників інвестиційної ефективності проекту.*

Перш ніж визначити показники ефективності інвестиційних проектів, необхідно стисло охарактеризувати їх економічний зміст та привести формули щодо їх розрахунків (табл. 4).

Чиста теперішня вартість проекту (NPV) в узагальненому вигляді відображає економічний ефект від реалізації проекту з урахуванням впливу ризиків на розмір очікуваних грошових потоків і розраховується як різниця між дисконтованими грошовими потоками від проекту та інвестиціями (які також можуть дисконтуватися, якщо вкладаються частинами). У разі дисконтування для інвестицій застосовується

Таблиця 4

Формули для визначення показників ефективності інвестицій

Показник	Формула	Умовні позначення
Чиста теперішня вартість (NPV)	$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+r)^t} - IC$	CF_t – грошовий потік за рік t , тис. грн.; r – ставка дисконтування, частка одиниці; t – порядковий номер року надходження грошових потоків; IC – інвестиції; n – період реалізації проекту, роки; $DCF_{сер}$ – середній дисконтований грошовий потік.
Індекс дохідності (PI)	$PI = \frac{\sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+r)^t}}{IC}$	
Термін повернення інвестицій (PP)	$PP = \frac{IC}{DCF_{сер}}$	

та ж сама ставка дисконтування, що для позитивних (вхідних) грошових потоків.

Індекс дохідності (PI), на відміну від попереднього показника, характеризує ефективність проєкту, бо є відносною величиною і являє собою дисконтовані грошові потоки на одиницю вкладених інвестицій. Для визнання проєкту ефективним значення індексу дохідності має перевищувати одиницю.

Період окупності інвестицій (PP) – це термін, протягом якого величина вкладених інвестицій буде відшкодована інвестору у вигляді дисконтованих грошових потоків. Цей показник здебільшого вимірюється у роках або частках року. Про ефективність проєкту свідчить той факт, що термін отримання грошових потоків є більшим за термін окупності проєкту.

Результати розрахунків свідчать про те, що проєкт зі встановлення та використання САВП є ефективним, що підтверджує сформульований раніше висновок про необхідність його першочергового впровадження у діяльність Харківського метрополітену. Враховуючи значну величину грошових потоків порівняно з інвестиціями, визначимо показники інвестиційної ефективності протягом першого року функціонування проєкту (табл. 5). Варто відзначити, що врахування фактичного терміну використання САВП дає змогу отримати надзвичайно високі показники інвестиційної ефективності проєкту.

Висновки. В процесі обґрунтування економічного ефекту від встановлення та використання системи автоматичного ведення поїздів Харківського метрополітену отримано такі результати.

1) Визначено складові частини економічного ефекту та представлено співвідношення для їх розрахунку.

2) Визначено ефект від економії заробітної плати машиністів у розмірі 28 548 тис. грн.

Таблиця 5

Розрахунок показників ефективності інвестиційного проєкту зі встановлення та використання САВП за перший рік функціонування

Показник	Значення
Інвестиції, тис. грн.	4 248,15
Річний грошовий потік, тис. грн.	39 234,74
Дисконтований множник, частка одиниці	0,819672
Дисконтований грошовий потік, тис. грн.	32 159,62
Чиста теперішня вартість, тис. грн.	27 911,47
Індекс дохідності, частка одиниці	7,57
Період окупності, роки	0,13

3) Розраховано економічний ефект від застосування оптимального режиму роботи САВП, що дає змогу економити 9% електричної енергії, що використовується для тяги поїздів. Величина ефекту склала 10 686,74 тис. грн.

4) Визначено показники інвестиційної ефективності проєкту зі встановлення та використання САВП, що підтверджують доцільність його реалізації. При ставці дисконтування 22% термін повернення інвестицій становить 0,13 року, або приблизно 1,5 місяці протягом першого року експлуатації проєкту.

Таким чином, використання САВП є надзвичайно перспективним напрямом підвищення енергоефективності підприємств підземного транспорту, тому результати роботи можуть бути успішно застосовані на підприємствах підземного транспорту України.

Бібліографічний список:

1. Палант О.Ю. Стратегія системної модернізації міського електричного транспорту. Харків : Золоті сторінки, 2016. 360 с.
2. Хворост Н.В. Концепция новой структуры системы электрической тяги метрополитена. *Коммунальное хозяйство городов*. 2003. Вып. 53. С. 172–179.
3. Улитин В.Г. Проблема использования избыточной энергии рекуперации на городском электрическом транспорте. *Коммунальное хозяйство городов*. 2009. Вып. 88. С. 266–271.
4. Писарев Л.Т., Черняк Ю.В., Терованесов М.Р. Рекуперативное торможение поездов с использованием энергоёмких конденсаторов. *Збірник наукових праць ДонІЗТ*. 2009. № 17. С. 97–105.
5. Сулим А.А., Ломонос А.И. Расчет энергии рекуперации при установке накопителя на электропоезде метрополитена. *Техніка і технології*. 2013. № 2. С. 22–29.
6. Гольнский А.П., Жданович А.Б. Автоведение поездов метрополитена – базовая функция системы «Движение». *Транспорт Российской Федерации*. 2011. № 3(34). С. 74–75.
7. Новини України та світу. URL: <https://112.ua> (дата звернення: 04.08.2020).
8. Про міський електричний транспорт : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1914-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1914-15> (дата звернення: 04.08.2020).
9. Про енергозбереження : Закон України від 1 липня 1994 р. № 74/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80#o52> (дата звернення: 04.08.2020).

References:

1. Palant O.Yu. (2016) Stratehiya systemnoyi modernizatsiyi mis'koho elektrychnoho transportu [Strategy of system modernization of urban electric transport]. Kharkiv: Golden Pages.
2. Khvorost N.V. (2003) Kontsepsiya novoy struktury sistemy elektricheskoy tyagi metropolitena [Concept of the new structure of the electric traction system of the metropoliten]. *Utilities of cities*, vol. 53, pp. 172–179.
3. Ulitin V.G. (2009) Problema ispol'zovaniya izbytochnoy energii rekuperatsii na gorodskom elektricheskom transporte [The problem of using excess recuperation energy in urban electric transport]. *Utilities of cities*, vol. 88, pp. 266–271.
4. Pisarev L.T., Chernyak Yu.V., Terovanesov M.R. (2009) Rekuperativnoye tormozheniye poyezdov s ispol'zovaniyem energoyemkikh kondensatorov [Regenerative braking trains using energy-intensive capacitors]. *Zbirnik naukovikh prats' Don'IZT*, no. 17, pp. 97–105.
5. Sulim A.A., Lomonos A.I. (2013) Raschet energii rekuperatsii pri ustanovke nakopitelya na elektropoyezde metropoliten [Calculation of recuperation energy when installing a storage device on an electric subway train]. *Technology and technology*, no. 2, pp. 22–29.
6. Golynskiy A.P., Zhdanovich A.B. (2011) Avtovedeniye poyezdov metropolitena – bazovaya funktsiya sistemy "Dvizheniye" [Metro train driving is the basic function of the "Movement" system]. *Transport of the Russian Federation*, no. 3(34), pp. 74–75.
7. Novyny Ukrayiny ta svitu [News of Ukraine and the world]. URL: <https://112.ua> (accessed 04 August 2020).
8. On urban electric transport: Law of Ukraine of June 29, 2004 № 1914-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1914-15> (accessed 04 August 2020).
9. On energy saving: Law of Ukraine of 01.07.1994 № 74/94-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-%D0%B2%D1%80#o52> (accessed 04 August 2020).

УДК 351.862.4:640.41(045)

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-4-14>

Кожушко С.П.

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри міжнародного туризму,
готельно-ресторанного бізнесу та іншомовної підготовки
Університету імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро

Захарова С.Г.

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри міжнародного туризму,
готельно-ресторанного бізнесу та іншомовної підготовки
Університету імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро

Kozhushko Svitlana

Doctor of Pedagogy, Professor,
Professor of the Department of International Tourism,
Hotel & Restaurant Business and Foreign Language Training
Alfred Nobel University, Dnipro

Zakharova Svitlana

Candidate of Science (State management), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Tourism,
Hotel & Restaurant Business and Foreign Language Training
Alfred Nobel University, Dnipro

МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МЕТОДИ ЗБОРУ МАРКЕТИНГОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СУЧАСНОМУ ГОТЕЛЬНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

MARKETING RESEARCH AND METHODS OF COLLECTING MARKETING INFORMATION IN A MODERN HOTEL ENTERPRISE

В умовах конкурентного ринку послуг гостинності підприємства готельного бізнесу під час обслуговування туристів та інших категорій громадян повинні не лише забезпечити високий рівень комфорту проживання, але й постійно підвищувати рівень сервісного обслуговування клієнтів, пропонувати широкий вибір додаткових та супутніх послуг, зокрема інформаційних, побутових, посередницьких, послуг бізнес-центру, організації дозвілля. Актуальна проблема впровадження в систему господарювання вітчизняних готельних підприємств сучасних ефективних моделей управління, що відповідають світовим стандартам, обумовлена необхідністю збору маркетингової інформації щодо надання високоякісних послуг, зниження витрат, координації персоналом, проведення маркетингових досліджень ринку готельних послуг.

Ключові слова: готельне підприємство, маркетингові дослідження, методи збору інформації, опитування, анкета.

В условиях конкурентного рынка услуг гостеприимства предприятия гостиничного бизнеса при обслуживании туристов и других категорий граждан должны не только обеспечить высокий уровень комфорта проживания, но и постоянно повышать уровень сервисного обслуживания клиентов, предлагать широкий выбор дополнительных и сопутствующих услуг, в частности информационных, бытовых, посреднических, услуг бизнес-центра, организации досуга. Актуальная проблема внедрения в систему хозяйствования отечественных гостиничных предприятий современных эффективных моделей управления, которые соответствуют мировым стандартам, обусловлена необходимостью сбора маркетинговой информации по предоставлению высококачественных услуг, снижению затрат, координации персонала, проведению маркетинговых исследований рынка гостиничных услуг.

Ключевые слова: гостиничное предприятие, маркетинговое исследование, методы сбора информации, опрос, анкета.

The article stipulates that there are many marketing tools to increase the competitiveness of the hotel business, such as: the introduction of new information technologies, neuromarketing, new types of advertising, promotional policy, loyalty policy and others. The main tasks in the hotel business that are mentioned in the article are: creating competitive advantages and increasing competitiveness, forming a stable clientele through the ability to find a client, finding and creating new ways of development, constant updating of its own promotion policy taking into account the dynamic hotel services market. In a competitive market of hospitality services, hotel businesses in servicing tourists and other categories of citizens must provide not only a high level of comfort, but also constantly improve customer service, offer a wide range of additional and related services, including information, household, mediation, business center services, leisure organization, etc. The current problem of implementing modern effective management models in the management system of domestic hotel enterprises that meet international standards is due to the need to collect marketing information on the provision of high quality services, cost reduction, staff coordination, and marketing research of the hotel services market. The implementation of marketing research of the hotel business involves the need to choose the methods of this research, sources of information, development of specific research methods. Special research through consumer marketing surveys is an effective way to obtain non-standard market information. Marketing research of consumers of hotel services provides an opportunity to obtain valuable information about the beliefs, impressions, preferences of hotel customers, as well as their reactions to the quality and range of hotel services. The results of such research can significantly complement the information bank used in the management of the hotel business. Generalization of information on the use of marketing tools in the implementation of hotel development programs suggests that to increase the effectiveness of marketing management of hotel enterprises it is necessary to constantly study the hotel services market, determine the market situation, and identify profitable market segments. Effectively organized marketing activities provide an opportunity to increase the efficiency of hotel enterprises and improve their own competitiveness.

Keywords: hotel enterprise, marketing research, methods of collecting information, surveys, questionnaire.

Постановка проблеми. Практичний маркетинг готельного продукту спрямований на виконання таких завдань готельної індустрії, як обґрунтування необхідності надання готельних послуг шляхом виявлення наявного або потенційного попиту на них; організація дослідницьких робіт з розроблення проектних турів або інших послуг, що відповідають потребам клієнтів; координація та планування організаційної маркетингової стратегії просування й продажу готельного продукту та фінансової діяльності готелів; удосконалювання методів маркетингової стратегії продажу готельного продукту та просування на ринку; регулювання та спрямування всієї діяльності готелів на досягнення генеральних цілей бізнесу. Ці завдання неможливо виконати без проведення маркетингових досліджень та збирання маркетингової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості маркетингу у сфері послуг та управління підприємством на основі маркетингу відносно досліджувались у працях зарубіжних науковців, таких як Т. Амблер, Н. Вудкок, П. Гембл, Я.Х. Гордон, К. Грьонрус, Дж.Р. Еванс, П. Дойль, Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбен, М. Портер. Значну увагу приділено цим питанням у фундаментальних дослідженнях вітчизняних науковців, таких як Д.С. Мацеха [2], С.А. Бурій [2], О.Л. Михайлюк [1], Н.І. Хумарова [1], С.М. Подзігун [3], С.В. Скибінський [4], С.Є. Кайструков [4].

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є аналіз та систематизація теоретико-методологічних підходів до політики маркетингових досліджень та збирання інформації сучасних готельних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує безліч маркетингових інструментів для підвищення конкурентоспроможності готельного бізнесу. Серед них слід назвати впровадження нових інформаційних технологій, нейромаркетинг, нові види реклами, акційну політику, політику лояльності. У су-

часному світі готельна індустрія є сферою діяльності з постійно зростаючим рівнем конкуренції на ринку готельних послуг, тому конкуренція є одним зі стимулів для покращення роботи готелю та впровадження ним політики просування. Основними завданнями у сфері готельного бізнесу стають створення конкурентних переваг і підвищення конкурентоспроможності, формування стабільної клієнтури через уміння знайти свого клієнта, пошук та створення нових шляхів розвитку, постійне оновлення власної політики просування з урахуванням динамічного ринку готельних послуг. Останніми роками підприємства готельного господарства розвиваються в негативних умовах, зокрема в умовах нестабільної економіко-політичної ситуації в країні, що призводить до зниження туристичної та бізнес-активності, дефіциту фінансування, відсутності привабливих для будівництва готельних комплексів земельних ділянок, тривалої окупності таких проектів [1].

Можна зазначити, що нині готельний бізнес в Україні за рівнем зірковості, різноманітням послуг, рівнем інноваційності поступається кращим світовим та європейським аналогам. Гостинність загалом – це не тільки привітність, доброзичливість, тобто категорія, яка базується на морально-етичних нормах та культурних традиціях народу, але й економічні відносини, що виникають між людьми у різних сферах діяльності, зокрема у готельному господарстві. Найважливіші сфери готельного господарства (управління, фінансування, дизайн) є резервами підвищення його конкурентоспроможності. Однак проблема вдосконалення управління потенціалом готельних підприємств недостатньо вивчена та висвітлена в науковій літературі. Досі немає системних наукових маркетингових розробок. Готельна індустрія сьогодні є галуззю зі зростаючим рівнем конкуренції на ринку готельних послуг, і саме конкуренція є одним зі стимулів поліпшення роботи готелю та впровадження ним політики просування.

Однією з важливих передумов вибору тієї чи іншої маркетингової стратегії є наявність інформації про споживачів та інші аспекти маркетингового середовища, які впливають на діяльність готельного підприємства. Цю інформацію менеджери зможуть отримати неформальними або формальними шляхами за допомогою маркетингової інформаційної системи. Маркетингова інформаційна система представлена як система, в якій здійснюються формальне збирання, зберігання, аналіз та представлення менеджерам маркетингової інформації згідно із запитами.

Ця класифікація ринків сприяє проведенню готельним підприємством спеціальних маркетингових досліджень конкурентів задля більш повного задоволення потреб клієнтів і, як наслідок, підвищення ефективності своєї діяльності [2].

Маркетингове дослідження конкурентного середовища готельних підприємств дає змогу:

- виявити та проаналізувати готельні підприємства, що займають найбільш і найменш сприятливі ринкові позиції;

- визначити положення аналізованого готельного підприємства в галузі, його конкурентну позицію, здатність захищатися від негативних факторів, скористатися наявними можливостями, а також сильні сторони для забезпечення власних конкурентних переваг.

Зрештою, оцінка конкурентного середовища готельного підприємства має передбачати такі аспекти:

- кількість досліджуваних готелів та їх розміри;
- інтенсивність конкуренції (слабка, помірна, сильна);

- ймовірність появи на ринку нових підприємств (висока, середня, низька; оцінка вхідних бар'єрів);

- конкурентний тиск з боку виробників товарів-замінників (сильне, помірковане, слабке; причини);

- ступінь впливу постачальників (високий, середній, незначний; причини);

- ступінь впливу клієнтів (високий, середній, незначний; причини).

Всі зазначені аспекти конкурентного середовища безпосередньо впливають на діяльність готельного підприємства й мають бути відображені в його маркетинговій стратегії.

Після того, як установлені найближчі конкуренти, необхідно здійснити збирання та аналіз інформації щодо їх діяльності. Ця інформація може мати кількісний або якісний характер.

Кількісні маркетингові дані можуть надати такі відомості:

- кількість найближчих конкурентів готельного підприємства;

- наявність у них конкретного числа торгових марок;

- вироблені готельні продукти й ціни на них;

- структура витрат під час розроблення та продажу продуктів;

- задіяні ринки й займані частки;

- основні споживачі;

- проведення рекламних кампаній;

- використовувані канали просування.

Якісна маркетингова інформація містить такі відомості:

- імідж конкурентів;

- кваліфікація персоналу;

- популярність команди менеджерів;

- якість продуктів і послуг;

- лояльність споживачів;

- особливості діючої організаційної структури управління;

- характеристика корпоративної культури.

Таку інформацію готельні підприємства можуть отримати зі статистичних збірників, прайс-листів, засобів масової інформації, каталогів, проспектів, виставкових та рекламних матеріалів, річних звітів організацій, думок експертів і покупців, результатів проведених раніше маркетингових досліджень тощо.

Зібрана та оброблена інформація про конкурентне середовище готельного підприємства дасть йому змогу отримати відповіді на такі питання:

- які готелі, що діють на ринку, є конкурентами;

- яку частку ринку займає кожен з конкурентів;

- які маркетингові програми застосовують конкуренти, наскільки вони ефективні;

- як конкуренти реагують на маркетингові дії готельного підприємства;

- на якій стадії життєвого циклу перебувають товари конкурентів;

- якими є фінансовий стан конкурентів, їх організаційна структура й рівень менеджменту;

- яка маркетингова стратегія конкурентів, які методи вони використовують в боротьбі за ринок.

Опитування – це основний метод збирання первинної інформації, хоча останніми роками він децю втрачає свій імідж. Перспектива розвитку опитування полягає у довготривалому співробітництві зі споживачами (панельні дослідження, консультування, конференції, аукціони, торги тощо).

Опитування респондентів охоплює такі елементи:

- визначення предмета (предметів) опитування, зокрема демографічних, соціально-економічних, психологічних та інших ознак, знань мотивів поведінки, орієнтації, намірів, попиту;

- визначення об'єкта опитування (споживачі, покупці, посередники, експерти тощо);

- розрахунок кількості опитуваних (вибірки) та методів її відбору;

- встановлення кількості одночасно опитуваних (персональне чи групове опитування).

Здійснення маркетингового дослідження готельного бізнесу передбачає необхідність вибору способів цих досліджень, джерел інформації, розроблення конкретної методики дослідження. Можна дійти висновку, що спеціальні дослідження шляхом маркетингового опитування споживачів є ефективним способом отримання нестандартної ринкової інформації.

Опитування є більш активним способом дослідження порівняно зі спостереженням, до того ж спостерігати за процесом вибору готельних послуг споживачем, а не вибирати, наприклад, товари широкого вжитку у магазині досить складно. Порівняно з експериментом опитування дає змогу охопити значно ширше коло проблем, одночасно воно є простішим в організаційному аспекті. За складом респондентів найбільш привабливим виглядає опитування споживачів, адже саме їх точка зору є вирішальною на ринку готельних послуг. Діяльність працівників готельних підприємств має підпорядковуватись бажан-

ням споживачів, тому думки працівників готелів та експертів сфери готельного бізнесу можна вважати похідними порівняно з думками споживачів. Організація панельних досліджень є дуже складною в організаційному аспекті, а суцільне опитування взагалі практично провести неможливо. Отже, як маркетингове дослідження доцільно застосувати вибіркоче разове опитування споживачів готельних послуг. За складом респондентів найбільш привабливим виглядає опитування споживачів, адже саме їх точка зору є вирішальною на ринку готельних послуг.

За теорією маркетингових опитувань цей вид досліджень дає можливість отримати досить достовірну інформацію, якщо дослідникам вдасться дотриматися певних умов (кількісної та якісної репрезентативності вибірки, правильності побудови анкети, адекватності, валідності й чутливості шкал, обґрунтованості вибору місця й часу дослідження, правильності процедури підготовки анкет, коректності процедури оброблення даних тощо). Загальна методологія анкетних опитувань досить детально розроблена, але методичні питання анкетування в різних сферах мають свої особливості [4].

Анкета – далеко не ідеальний спосіб збирання інформації. Точніше, для одного типу інформації вона є дуже хорошим інструментом, а для іншого типу анкету краще не використовувати. Передусім анкета не дає якоїсь значимої вибірки, її заповнює у кращому разі 1% гостей. Переважно це ті, які засмучені обслуговуванням, або навпаки. Отже, можна сказати, що заповнюють анкету здебільшого емоційно зачеплені люди.

Перш ніж складати анкету, слід сформулювати завдання, які необхідно вирішити за їх допомогою, а також питання, на які треба отримати відповіді. Слід уникати стандартизованих питань, які не проілюструють проблеми, які треба вирішувати готелю. Після складання списку питань і завдань слід переглянути їх щодо можливості отримання інформації з інших джерел.

Основними принципами складання анкет для готельного підприємства є такі.

Анкета не має бути переобтяжена, тому під час її складання завжди відбувається боротьба за зменшення кількості питань. Якщо серед перерахованих питань є ті, на які можна отримати відповіді з інших джерел, то ці питання необхідно виключити. Питань не має бути багато, інакше гість не стане заповнювати анкету. Питання не мають дублюватися або суперечити одне одному. Бажано, щоб анкета складалася мінімум двома мовами. Як правило, питання в анкеті стосуються двох аспектів діяльності готельного підприємства, а саме оцінювання сервісу та маркетингової інформації, якої бракує. Структуровані питання необхідно доповнювати неструктурованими, на які гість може дати більше розгорнутої відповідь. У сервісну анкету слід включити закриті питання з варіантами відповідей у вигляді балів. Такі відповіді легко збираються в таблиці, аналізуються й порівнюються. Анкети необхідно протестувати, після чого слід відкоригувати їх (виправити, доповнити, переструктурувати питання).

Як альтернативний варіант друкарської анкети можна використати електронну анкету. Це дієвий спосіб збирання маркетингової інформації, що має безліч переваг, адже гість дає об'єктивніші відповіді, аналітику можна автоматизувати, усувається ризик втрати анкети.

Маркетингове дослідження споживачів готельних послуг дає можливість отримати цінну інформацію стосовно переконань, вражень, прихильності клієнтів готелів, а також їх реакцій на якість та номенклатуру готельних послуг. Результати таких досліджень можуть суттєво доповнити інформаційний банк, що використовується в управлінні підприємствами готельного бізнесу.

Висновки. Узагальнення інформації щодо застосування маркетингових інструментів у реалізації програм розвитку готельних підприємств дає змогу стверджувати, що для підвищення ефективності маркетингового менеджменту готельного підприємства необхідно постійно проводити дослідження ринку готельних послуг, визначати ситуацію на ринку, виділяти прибуткові сегменти ринку. Ефективно організована маркетингова діяльність дає можливість підвищити ефективність роботи готельних підприємств і поліпшити власну конкурентоспроможність.

Бібліографічний список:

1. Михайлюк Е.Л., Хумарова Н.И. Маркетинговая политика продвижения услуг в гостиничном бизнесе Украины. *Вестник социально-экономических исследований* : сборник научных трудов (ISSN 2313-4569) / под ред. М.И. Зверякова (глав. ред.) и др. № 3(67). Одесса : Одесский национальный экономический университет, 2018. С. 53–61.
2. Мацеха Д.С., Бурый С.А. Маркетинг у сфері готельно-ресторанного бізнесу та туризму. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. № 5. Т. 2. С. 43.
3. Подзігун С.М. Управління маркетинговими комунікаціями у готельно-ресторанному бізнесі. *Національна економіка. Інтелект XXI*. 2017. № 2. С. 164–169.
4. Скибінський С.В., Кайструков С.Є. Організація рекламної діяльності : підручник для студентів кооперативних вузів. Львів, 1994. 160 с.

References:

1. Mykhailiuk E.L., Khumarova N.Y. (2018) Marketingova politika prodvizheniya uslug v gostinichnom biznese Ukrainy [Marketing policy for promoting services in the hotel business in Ukraine] *Vestnik socialno-ekonomicheskikh issledovanij*: sb. nauch. trudov (ISSN 2313-4569); pod red. M.I. Zveryakova (glav. red.) i dr. Odessa: Odesskij nacionalny ekonomicheskij universitet, no. 3(67), pp. 53–61.
2. Matsekha D.S., Buryi S.A. (2014) Marketynh u sferi hotelno-restorannoho biznesu ta turyzmu [Marketing in the field of hotel and restaurant business and tourism] *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi natsionalnyi universytet, no. 5, vol. 2, pp. 43.
3. podzihun S.M. (2017) Upravlinnia marketynhovymy komunikatsiyamy u hotelno-restorannomu biznesi [Management of marketing communications in the hotel and restaurant business] *Natsionalna ekonomika. Intelkt XXI*, no. 2, pp. 164–169.
4. Skybinskyi S.V., Kaistrukov S.Ie. (1994) Orhanizatsiia reklamnoi diialnosti [Organization of advertising activities]: Pidruchnyk dlia studentiv kooperatyvnykh vuziv. Lviv, 160 p.

УДК 338.2

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-4-15>

Коптєва Г.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та оподаткування
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

Koptieva Hanna

Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management and Taxation
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВА ТОРГІВЛІ

INFORMATION SUPPORT OF ECONOMIC SECURITY OF BUSINESS PROCESSES OF THE TRADE ENTERPRISE

Використання інформаційного забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів обумовлює зростання швидкості та адекватності процесу прийняття управлінських рішень відповідальними й споживачами бізнес-процесів, покращення показників ефективності підприємства торгівлі та укріплення його позиції на ринку, тому парадигму процесного підходу до забезпечення економічної безпеки прийнято за базову під час удосконалення інформаційного забезпечення управління бізнес-процесами підприємства торгівлі. Отже, з урахуванням вимог сучасного бізнес-середовища підвищуються вимоги до якості інформаційного ресурсу, а саме інформаційного забезпечення економічної безпеки торговельного підприємства. Автором статті визначено роль інформаційного забезпечення в комплексній системі економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі. Запропоновано схему інформаційного забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі.

Ключові слова: інформаційне забезпечення, економічна безпека підприємства, бізнес-процеси підприємства торгівлі, інформаційна безпека.

Использование информационного обеспечения экономической безопасности бизнес-процессов обуславливает рост скорости и адекватности процесса принятия управленческих решений ответственными и потребителями бизнес-процессов, улучшение показателей эффективности предприятия торговли и укрепление его позиции на рынке, поэтому парадигма процессного подхода к обеспечению экономической безопасности принята за базовую при совершенствовании информационного обеспечения управления бизнес-процессами предприятия торговли. Итак, с учетом требований современной бизнес-среды повышаются требования к качеству информационного ресурса, а именно информационного обеспечения экономической безопасности торгового предприятия. Автором статьи определена роль информационного обеспечения в комплексной системе экономической безопасности бизнес-процессов предприятия торговли. Предложена схема информационного обеспечения экономической безопасности бизнес-процессов предприятия торговли.

Ключевые слова: информационное обеспечение, экономическая безопасность предприятия, бизнес-процессы предприятия торговли, информационная безопасность.

The use of information support for the economic security of business processes leads to an increase in the speed and adequacy of the process of making managerial decisions by responsible and consumers of business processes, improving the efficiency of the trading enterprise and strengthening its position in the market. Therefore, the paradigm of the process approach to ensuring economic security is accepted as the basic one when improving the information support for managing business processes of a trade enterprise. Consequently, taking into account the requirements of the modern business environment, the requirements for the quality of an information resource, namely, information support for the economic security of a commercial enterprise, are increasing. The author of the article defines the role of information support in the complex system of economic security of business processes of a trade enterprise and offers a definition of this economic category. Information support of economic safety of business processes of an enterprise is a collection of forms of documents, regulations, scorecards, indicators and methods of evaluation of economic security and management decisions on the amounts and forms of existence that are used in the information system of trade enterprise. Taking into account the specifics of modern threats, in our opinion, the task of information support is not only information support of the level of economic security of business processes

of a trade enterprise, but also the formation of information flows between responsible and consumers of business processes and security objects, external and internal environment. To develop information support for economic security with a process approach in the management of an economic object, its main business processes are defined, taking into account the specifics of the trade enterprise. The scheme of information support of economic security of business processes of the trade enterprise is offered. As a result of forming arrays of information, selecting methods for its processing and modeling, certain indicators (financial and non-financial) are obtained that characterize the state of economic security of business processes in the enterprise.

Keywords: *information security, economic security of the enterprise, business processes of the trade enterprise, information security.*

Постановка проблеми. В умовах інформатизації суспільно-економічних відносин, посилення динамізму та невизначеності бізнес-середовища підприємства торгівлі прагнуть задовольняти сучасні комунікаційні потреби споживачів, клієнтів, контрагентів, використовувати наявні власні можливості та створювати новітні форми вдосконалення продажу товарів і якості надання послуг.

За допомогою сучасних інформаційних технологій підприємства торгівлі мають можливість реалізувати власні бізнес інтереси, пришвидшують процеси обміну та співпраці. Від обсягу, швидкості, доступності, якості та вдосконалення методів оброблення інформації, отже, від удосконалення інформаційного забезпечення бізнес-процесів залежить ефективність управлінських рішень, управління соціально-економічними процесами, фінансовими й товарними потоками, рівнем конкуренції тощо. Отже, зростає потреба підприємств торгівлі в отриманні якісної, достовірної та оперативної внутрішньої та зовнішньої інформації, що є об'єктом економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування дієвого механізму інформаційного забезпечення економічної безпеки підприємства є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Значну увагу теоретичним і практичним аспектам удосконалення інформаційного забезпечення економічних об'єктів приділено в дослідженнях М.Є. Рогози, С.П. Тронь [1], де авторами запропоновано вдосконалення інформаційного забезпечення. Теоретичні питання управління інформаційним забезпеченням системи економічної безпеки підприємства розглянуто у працях таких учених, як М.І. Яремик, Х.Я. Яремик [2], З.Б. Живко [3], С.В. Цюцюпа [4], В.І. Ткачук, О.А. Прокопчук, М.І. Яремова [5], Т.М. Іванюта [6], Н.Н. Котова [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак низка завдань, пов'язаних з інформаційним забезпеченням економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі, залишається недостатньо розробленою як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Мета дослідження полягає у визначенні ролі інформаційного забезпечення в комплексній системі економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі та розробленні схеми інформаційного забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання інформаційного забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів обумовлює зростання швидкості та адекватності процесу прийняття управ-

лінських рішень відповідальними й споживачами бізнес-процесів, покращення показників ефективності підприємства торгівлі та укріплення його позиції на ринку, тому парадигму процесного підходу до забезпечення економічної безпеки прийнято за базову під час удосконалення інформаційного забезпечення управління бізнес-процесами підприємства торгівлі.

Інформаційне забезпечення економічної безпеки підприємства можна визначити як єдність систем обліку, аналізу й аудиту, об'єднаних інформаційними потоками для управління економічними процесами, тому виправданим є включення в систему обліково-аналітичного забезпечення підсистеми інформаційного забезпечення, яка забезпечує інтегроване використання інформаційних ресурсів різними функціональними підсистемами (обліку, аналізу, контролю, моніторингу) [2, с. 175–176].

Отже, ядром інформаційного забезпечення є інтегрований облік (оперативний, управлінський, фінансовий, облік задля оподаткування), який формує обліково-аналітичну інформацію, адекватну цілям управління, що сприятиме досягненню та підтриманню необхідного для нормального функціонування та стійкого утримання бажаного рівня економічної безпеки підприємства торгівлі.

Головною метою інформаційного забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства є створення системи взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих показників, які дають змогу одержувати всебічну адекватну кількісну і якісну характеристику стану (рівня) економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі.

Розроблення інформаційного забезпечення як бази прийняття управлінських рішень потребує врахування низки вимог, а саме параметрів економічного розвитку підприємства, розроблення критеріїв і нормативних (еталонних) показників, визначення рівнів надійності виконання процедур бізнес-процесів, вибору способів оброблення інформації щодо торговельних бізнес-процесів, визначення рівня економічної безпеки бізнес-процесів, що дасть змогу отримувати багатоаспектні результати.

Важливою складовою частиною формування сучасного інформаційного суспільства в умовах глобалізації є використання можливостей новітніх інформаційних технологій. В умовах розвинутої мережі оптової та роздрібною торгівлі в Україні, євроінтеграції та поступового входження в систему європейських торговельних зв'язків відзначається значне посилення конкуренції як у межах країни, так і в міжнародному масштабі. Отже, у зазначених умовах та з урахуванням вимог сучасного ринку підвищуються вимоги до якості інформаційного ресурсу, а саме

інформаційного забезпечення економічної безпеки торговельного підприємства.

Електронні та комп'ютерні комунікаційні мережі відіграють постійно зростаючу роль у сучасному світі. Проте поширення комп'ютерних систем, об'єднання їх у комунікаційні мережі підсилюють можливості електронного проникнення в них. Урахування рівня комп'ютеризації економічних процесів дає змогу менеджерам підприємства торгівлі оперативно та своєчасно отримувати необхідну інформацію та приймати рішення на різних рівнях управління, посилювати контроль за діяльністю підприємства (підрозділу, центру відповідальності тощо) в умовах зростання небезпеки економічних зловживань.

За даними Державної служби статистики України [8], у 2019 році 87,3% із загальної кількості підприємств оптової та роздрібною торгівлі використовували комп'ютери, з них 56% використовували локальну комп'ютерну мережу. Більшість підприємств (86,1%), які мали доступ до Інтернету, використовувала його для таких цілей: 85,2% надсилали чи отримували повідомлення електронною поштою; 79,4% отримували інформацію про товари та послуги; 70,9% отримували інформацію від органів державної влади; 48,7% здійснювали операції з органами державної влади (декларування, реєстрація, запит на отримання дозволу тощо); 84,4% здійснювали банківські операції; 37,6% підприємств оптової та роздрібною торгівлі використовували можливості веб-сайту, розміщували каталоги продукції або прейскуранти, здійснювали платежі онлайн та розміщували оголошення відкритих вакансій в онлайн-режимі.

Брак часу у споживачів, зручність замовлення змушує все більше придбань робити через Інтернет, а це зумовлює ще більший розвиток електронної торгівлі завдяки появі її нових різновидів. Інформація щодо електронної торгівлі через мережу Інтернет підприємствами оптової та роздрібною торгівлі за 2018–2019 роки наведена на рис. 1.

За наведеною інформацією можна побачити, що обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у оптовій та роздрібною торгівлі у 2019 році зріс майже втричі порівняно з попереднім роком. Проте, на наш погляд, ця картина не зовсім відображає реальний стан. Оскільки значна кількість підприємств України використовує неліцензовані інформаційні продукти та піратські ІТ-сервіси, показник їх використання в Україні є значно більшим.

Інформаційне забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства – це сукупність форм документів, нормативної бази, систем показників, індикаторів і методів оцінювання економічної безпеки та управлінських рішень щодо обсягів, розміщення та форм існування інформації, яка використовується в інформаційній системі підприємства торгівлі.

Враховуючи специфіку сучасних загроз, вважаємо, що завданням інформаційного забезпечення є не лише інформаційна підтримка рівня забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі, але й формування інформаційних потоків між відповідальними та споживачами бізнес-процесів, об'єктами безпеки, зовнішнім і внутрішнім середовищем.

На думку багатьох авторів [3; 4, с. 132; 5, с. 187], інформація щодо забезпечення економічної безпеки поділяється на внутрішню та зовнішню.

Рівень забезпеченості підприємства торгівлі зовнішньою інформацією дасть змогу підприємствам вчасно виявляти загрози й ризики екзогенного середовища, що уможливить реалізацію перспектив функціонування та розвитку підприємства, уникнення небажаних подій [5, с. 176].

Рівень забезпеченості підприємства торгівлі внутрішньою інформацією визначається його можливостями адекватно оцінити власну економічну безпеку, вчасно виявити негативні тенденції та відреагувати на них. Таке оцінювання має здійснюватися безперервно відповідно до вибраної стратегії підприємства торгівлі та бажаного рівня економічної

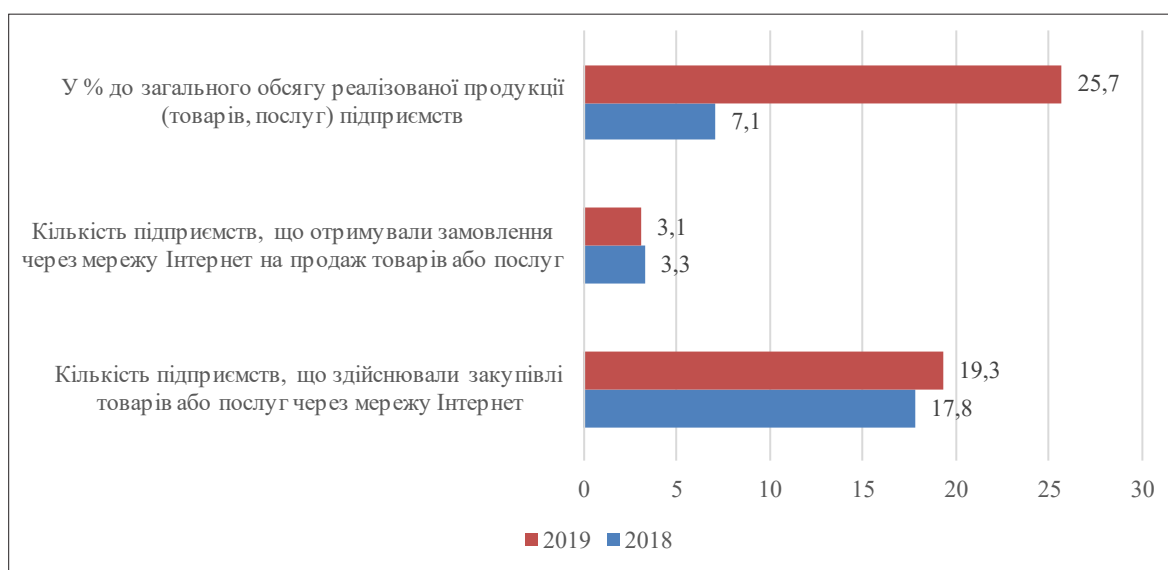

Рис. 1. Електронна торгівля через мережу Інтернет підприємствами оптової та роздрібною торгівлі у 2018–2019 роках

Джерело: складено за джерелом [8]

Держава та регіони

безпеки з використанням сучасних інформаційних технологій, методів і моделей аналізу та представлення інформації. Внутрішня інформація – це інформація, яка переважно сформована системою обліку, аналізу та контролю для забезпечення економічної безпеки підприємства.

На думку дослідника Т.М. Іванюти [6], система інформаційного забезпечення складається з еконо-

мічної розвідки (збирання та первинне оброблення зовнішньої і внутрішньої інформації), інформаційної безпеки (перевірка достовірності інформації, її захист, визначення рівня доступу) та аналітично-консультативного забезпечення (глибокий аналіз інформації, прогнозування та моделювання, відпрацювання рекомендацій, проведення консультацій), а також має забезпечувати надходження інформації

Рис. 2. Схема інформаційного забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі

Джерело: авторська розробка

на підприємство. На думку інших дослідників, інформаційна безпека включає комп'ютерну безпеку (експлуатованого обладнання та інформаційних технологій), безпеку інформаційно-обчислювальних мереж, боротьбу з електронним шпигунством, безпеку засобів комунікацій [7, с. 22].

Організаційна структура підприємства визначає бізнес-процеси, що обумовлюють подальшу структуру інформаційного забезпечення [1, с. 76].

Усі типові бізнес-процеси можуть бути розбиті на окремі типи, наприклад закупівля товарів, реалізація товарів і послуг, задля їх закріплення за відповідальними або центрами відповідальності на підприємстві для підвищення рівня економічної безпеки.

Для розроблення інформаційного забезпечення економічної безпеки за процесного підходу в управлінні економічним об'єктом необхідно визначити його основні бізнес-процеси, що враховують специфіку діяльності підприємства торгівлі. Серед інформаційного забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства можна виокремити універсальні бізнес-процеси та спеціалізовані бізнес-процеси.

Універсальними агрегованими бізнес-процесами є сплата податків і зборів, розрахунки з постачальниками, розрахунки з клієнтами, банківські операції, розрахунково-касові операції, бюджетування, управління договорами, управління рухом грошових коштів, складський облік, бухгалтерський облік, стратегічне планування тощо. Перелік спеціалізованих бізнес-процесів обумовлений особливостями підприємства. Інформаційне забезпечення таких бізнес-процесів потребує наявності відповідного корпоративного порталу. Підприємства, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, потребують інформаційного забезпечення бізнес-процесів проходження митних процедур, дотримання вимог міжнародного законодавства. Для підприємств, що здійснюють закупівлю товарів для перепродажу, велике значення мають бізнес-процеси маркетингових досліджень для визначення найбільш привабливих постачальників. Інтернет-торгівля потребує відповідного інформаційного забезпечення та розвинутих спеціалізованих інформаційних систем і комунікацій. Водночас для торговельних роздрібних економічних об'єктів важливими бізнес-процесами є управління асортиментом та управління торговельною мережею [1, с. 74–76].

Таким чином, на основі доробок авторів [3; 4; 6; 7] та власних досліджень на рис. 2 пропонуємо схему інформаційного забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі.

В результаті формування масивів інформації, відбору методів її оброблення та моделювання отримуються певні показники (фінансові та нефінансові), які характеризують стан економічної безпеки бізнес-процесів на підприємстві. Якщо показники (індикатори) мають негативні значення або низький рівень економічної безпеки, то необхідно відкоригувати інформацію та прийняти управлінські рішення щодо забезпечення бажаних (еталонних) значень показників.

Отже, під час визначення типових і спеціалізованих бізнес-процесів для конкретного підприємства формується перелік його бізнес-процесів, що мають значення у процесі розроблення інформаційного забезпечення

для підтримки економічної безпеки підприємства за процесного підходу до управління економічними об'єктами. Кожен із цих бізнес-процесів може бути декомпозований на складові частини: від складних бізнес-процесів до рівня елементарних управлінсько-облікових операцій (підоперацій, підпроцесів). Чим більше таких елементарних операцій або базових бізнес-процесів покрито інформаційним забезпеченням, тим воно ефективніше, отже, безпечніше.

Висновки. У контексті динамічних змін сучасної економічної ситуації важливою передумовою є формування дієвої системи інформаційного забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі, яка дасть змогу мінімізувати внутрішні й зовнішні загрози та небезпеки, швидко зорієнтуватися у непередбачуваній ситуації та послідовно досягати намічених цілей навіть в умовах невизначеності. Автором запропоновано схему інформаційного забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі під час удосконалення інформаційного забезпечення управління бізнес-процесами підприємства торгівлі. Подальшого розгляду потребують процеси формування баз даних та розподілу інформації за відповідальними у бізнес-процесах.

Бібліографічний список:

1. Рогоза М.Є., Тронь С.П. Управління економічними об'єктами: інформаційний аспект вдосконалення бізнес-процесів : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2018. 180 с.
2. Яремик М.І., Яремик Х.Я. Інформаційно-аналітичне забезпечення в системі управління фінансово-економічною безпекою підприємств. *Наукові записки*. 2016. № 2(53). С. 173–180.
3. Ткачук В.І., Прокопчук О.А., Яремова М.І. Економічна безпека та стійкість сільськогосподарських підприємств : монографія. Житомир : Волинь, 2013. 276 с.
4. Іванюта Т.М. Інформаційне забезпечення в системі економічної безпеки підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» ; НУХТ. Київ, 2014. 21 с.
5. Цюцюпа С.В. Управління інформацією в системі забезпечення економічної безпеки підприємства : дис. ... канд. екон. наук : спец. 21.04.02. Київ, 2016. 222 с.
6. Живко З.Б. Економічна безпека підприємства: сутність, механізми забезпечення, управління : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2012. 260 с.
7. Котова Н.Н., Борчанинов В.В. Информационное обеспечение экономической безопасности бизнеса. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия «Экономика и менеджмент»*. 2017. Т. 11. № 1. С. 20–27. DOI: 10.14529/em170103
8. Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 09.08.2020).

References:

1. Rohoza M.Ye., Tron S.P. (2018) *Upravlinnia ekonomichnykh ob'ektamy: informatsiyniy aspekt vdoskonalennia biznes-protsesiv* [Management of economic objects: information aspect of business process improvement]: monohrafiia. Poltava: PUET, 180 s.
2. Yaremyk M.I., Yaremyk Kh.Ya. (2016) *Informatsiino-analitychne zabezpechennia v systemi upravlinnia finansovo-ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv* [Information and analytical support in the system of management of financial and economic security of enterprises]. *Naukovi zapysky [Scientific notes]*, vol. 2, no. 53, pp. 173–180.
3. Tkachuk V.I., Prokopchuk O.A., Yaremova M.I. (2013) *Ekonomichna bezpeka ta stiihyst silskohospodarskykh pid-*

- pryiemstv* [Economic security and sustainability of agricultural enterprises]: monohrafiia. Zhytomyr: Volyn, 276 s.
- Ivaniuta T.M. (2014) *Informatsiine zabezpechennia v systemi ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva* [Information support in the system of economic security of the enterprise] (PhD Thesis), Kyiv: NUKhT.
 - Tsiutsiupa S.V. (2016) *Upravlinnia informatsiieu v systemi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva* [Information management in the enterprise's economic security system] (PhD Thesis), Kyiv.
 - Zhyvko Z.B. (2012) *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist, mekhanizmy zabezpechennia, upravlinnia* [Economic security of the enterprise: the essence, mechanisms of ensuring, management]: monohrafiia. Lviv: Liha-Pres. 260 s.
 - Kotova N.N., Borchaninov V.V. (2017) *Informatsionnoe obespechenie ekonomicheskoy bezopasnosti biznesa*. [Information support for the economic security of business]. *Vestnik Yuzhno-Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya "Ekonomika i menedzhment"* [Bulletin of the South Ural State University]. T. 11. № 1. S. 20–27. DOI: 10.14529/em170103
 - State Statistics Service of Ukraine (2020) Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 09 August 2020).

УДК 330.322:657

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-4-16>

Паньков О.Б.

аспірант кафедри економіки і підприємництва
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Pankov Olexander

Postgraduate Student of the Department of Economics and Entrepreneurship
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ЯК БАЗОВИЙ СКЛАДНИК ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

INVESTMENT ACTIVITY MANAGEMENT AS A BASIC COMPONENT OF ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE

Одним з факторів економічного та інноваційного розвитку держави є висока інвестиційна активність, що сприяє забезпеченню економічного росту і, як наслідок, підвищенню добробуту суспільства. Вона знаходить своє вираження в інвестиційній діяльності підприємств. Нарощування обсягів інвестицій і підвищення ефективності управління інвестиційною діяльністю підприємств є основоположними умовами структурної перебудови господарства, що створює передумови економічного зростання. Від оптимального використання інвестицій залежать виробничий потенціал країни, його ефективність, галузева й відтворювальна структура суспільного виробництва. Сьогодні управління інвестиційною діяльністю промислових підприємств стає невід'ємною ланкою структури суспільного відтворювального процесу, без якого неможливо забезпечити успішний соціально-економічний розвиток суспільства і зростання ефективності виробництва, а тому його детальне дослідження та вивчення є актуальною проблемою сьогодення.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, управління інвестиційною діяльністю підприємства, економічна безпека підприємства.

Одним из факторов экономического и инновационного развития государства является высокая инвестиционная активность, которая способствует обеспечению экономического роста и, как следствие, повышению благосостояния общества. Она находит свое выражение в инвестиционной деятельности предприятий. Нарращивание объемов инвестиций и повышение эффективности управления инвестиционной деятельностью предприятий являются основополагающими условиями структурной перестройки хозяйства, что создает предпосылки экономического роста. От оптимального использования

инвестиций зависят производственный потенциал страны, его эффективность, отраслевая и воспроизводственная структура общественного производства. Сегодня управление инвестиционной деятельностью промышленных предприятий становится неотъемлемым звеном структуры общественного воспроизводственного процесса, без которого невозможно обеспечить успешное социально-экономическое развитие общества и рост эффективности производства, а потому его детальное исследование и изучение является актуальной проблемой современности.

Ключевые слова: *инвестиции, инвестиционная деятельность, управление инвестиционной деятельностью предприятия, экономическая безопасность предприятия.*

One of the factors of economic and innovative development of the state is high investment activity, promotes economic growth and, as a consequence, increases the welfare of society. It finds its expression in the investment activities of enterprises. Increasing the volume of investment and improving the efficiency of investment management of enterprises is a fundamental condition for the structural restructuring of the economy, creates the preconditions for economic growth. The optimal use of investment depends on the production potential of the country, its efficiency, industry and reproductive structure of social production. Today, the management of investment activities of industrial enterprises is becoming an integral part of the structure of the social reproduction process, without which it is impossible to ensure successful socio-economic development of society and increase production efficiency, and therefore its detailed study and study is an urgent problem today. The Ukrainian market is one of the emerging markets, which are usually characterized by increased investment risks. As such markets are structured and the rules of the game stabilized the inflow of investment capital increases. At the same time, investment activities of enterprises in Ukraine, as well as the organization of the internal environment of the enterprise, need serious reform: there is still no adequate legal framework in this area; there are no new approaches to the formation of investment resources and management methods. A great deal of respect has been given to the problem of assessing the efficiency of investment, but to the lack of a problem of managing the investment activity of a modern industrial enterprise. Unresolved in practical terms the problem of improving the process of investing and investment management of enterprises, reorganization of forms and methods of management in the field of tangible and intangible production in the incomplete transformation of the Ukrainian economy into a market economy, as well as insufficient coverage of this problem in domestic and foreign literature research.

Keywords: *investments, investment activity, management of investment activity of the enterprise, economic security of the enterprise.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження визначається необхідністю активізації інвестиційних процесів як однієї з умов становлення ринкової економіки. В системі економічних відносин інвестиції відіграють двояку роль, адже є формою вираження громадських та індивідуальних потреб, з одного боку, та виступають інструментом щодо формування доходів і зростання добробуту їх власників, з іншого боку. Зростаючі потреби ринку та відсутність теоретико-методологічних положень, механізмів і методів управління інвестиційним процесом, які їх задовольняють, обумовлюють необхідність розроблення нового концептуального підходу до управління інвестиційною діяльністю в економічних системах.

Трансформація господарських механізмів передбачає зміну інституціонального середовища економіки. Зростаючі потреби ринку та відсутність стратегій управління інвестиційним процесом, що задовольняють їх, обумовлюють необхідність розроблення нового методологічного й концептуального підходу до управління інвестиційною діяльністю господарюючих суб'єктів.

Однак, незважаючи на підвищений інтерес до оцінювання інвестиційного клімату, демонстрований наявністю різних методик, спрямованих на вимірювання рівня інвестиційної привабливості, основні аспекти управління інвестиційною діяльністю є недостатньо розробленими. Розвиток економічної системи визначає потребу в постійному вдосконаленні інструментарію оцінки та регулювання інвестиційного розвитку, вимагає розгляду нових факторів і розроблення нових методів управління інвестиційною поведінкою підприємств. До недостатньо вивчених

питань управління інвестиційною діяльністю в економічних системах слід віднести підходи до визначення базових понять, що використовуються в системі управління, методики вибору факторів, що визначають характер розвитку інвестиційного процесу, обґрунтовані методи розрахунку показників інвестиційної привабливості, використання результатів оцінки інвестиційної привабливості в управлінні інвестиційною діяльністю тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними проблемами управління інвестиційною діяльністю підприємств займалися такі зарубіжні науковці, як Д. Тобін, Дж.А. Бейлі, П. Друкер, В. Шарп. Внесок українських учених також є значним. Необхідно відзначити дослідження В. Акуленка, І. Вінніченка, С. Герасимової, В. Гончарова, А. Загороднього, І. Єпіфанової, І. Новикової, Т. Майорової, А. Мокій, В. Федоренка, Д. Черваньова.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є теоретичне обґрунтування й розроблення теоретичних і методологічних положень управління інвестиційною діяльністю підприємств як базового елементу економічної безпеки підприємства.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання, як дослідження теоретико-методичних основ управління інвестиційною діяльністю підприємств на сучасному етапі розвитку суспільства, визначення її економічної сутності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інвестиційна діяльність є одним з визначальних факторів, що безпосередньо впливають на стан економіки промислового сектору. Зміни, які можна відстежити в інвестиційному комплексі, говорять про необхідність

вивчення того, наскільки ефективно організовано управління інвестиційною діяльністю.

В процесі функціонування будь-який господарюючий суб'єкт володіє певним інвестиційним потенціалом, використання якого відбувається під час здійснення його фінансово-господарської діяльності [1, с. 170].

Водночас ці суб'єкти, що є відкритими системами, піддаються агресивному впливу з боку зовнішнього середовища, яке в сучасних умовах не можна назвати навіть трохи позитивним. У зв'язку з цим максимально повна реалізація підприємствами свого інвестиційного потенціалу задля досягнення необхідних результатів скрутна, а іноді й зовсім неможлива, тому виникає гостра потреба у формуванні єдиної концептуальної основи управління інвестиційною діяльністю економічних систем підприємств, розробленні теоретичних і методичних положень, що дають змогу організувати процес управління нею максимально ефективно.

Традиційно використовувані наукові підходи, що розкривають сутність інвестиційної діяльності як рівноважної, лінійної та закритої системи, мають недолік у вигляді вузькості та відсутності перспективи [2, с. 32].

Вони не є адекватними реальному стану економічного середовища, яка характеризується значним рівнем нестабільності й високою ймовірністю виникнення кризових явищ.

Забезпечення ефективності процесу управління інвестиційною діяльністю в промисловому секторі завжди залежить від вибору принципово нових методів створення систем управління, заснованих на нових інформаційно-аналітичних технологіях, що дають можливість удосконалити організаційні аспекти діяльності в умовах нестабільності й невизначеності зовнішнього середовища.

Управління інвестиційною діяльністю – це складова частина загальноекономічної системи управління підприємством, яка має свою мету, принципи побудови й виконує певні функції. Оскільки інвестиційна діяльність спрямована на розвиток виробництва, його технологічне вдосконалення, отримання прибутку, нарощування капіталу, то управління інвестиційною діяльністю виступає підсистемою системи управління підприємством, спрямованої на створення передумов для підвищення ефективності інвестиційних процесів та всієї діяльності підприємства.

На управління інвестиційною діяльністю впливають внутрішні й зовнішні чинники, які визначають послідовність вжиття управлінських заходів і прийняття управлінських рішень щодо проведення інвестиційних процесів підприємства.

До основних зовнішніх факторів слід віднести глобалізаційні та інтеграційні процеси; механізми державного регулювання економічних взаємовідносин та інвестування; галузеві тенденції розвитку; ринкові механізми взаємодії.

Система управління інвестиційною діяльністю має своєчасно реагувати на їхні прямі або непрямі впливи задля зменшення ризиків інвестиційної діяльності або попередження інших можливих негативних явищ і загроз.

В науці виділяють такі внутрішні фактори впливу на управління інвестиційною діяльністю, які повністю визначаються діяльністю підприємства туристичного бізнесу загалом, рівнем кваліфікації персоналу, здатністю керівництва й персоналу своєчасно реагувати на зміни у зовнішньому середовищі, рівнем ділової активності та репутації, підприємства, розвиненістю системи збуту й маркетингу, процесом організації виробництва, наявністю необхідного ресурсного забезпечення.

Неефективне управління інвестиційною діяльністю призведе до збільшення залучених коштів, які підвищать зобов'язання підприємства й зменшать його прибутковість, власний капітал та активи, що в сукупності вплине на зменшення ринкової вартості підприємства [3, с. 210].

Таким чином, у процесі управління інвестиційною діяльністю підприємства під час вибору виду інвестицій необхідно враховувати, що на початку інвестування необхідна мобілізація всіх елементів механізму управління інвестиціями для досягнення позитивного ефекту, який має проявлятися в перевищенні доходів від інвестицій над витратами на їх проведення; оскільки інвестиції здійснюються в грошовій формі, то відбувається тимчасове вилучення з обігу власних коштів, а за залучення або запозичення коштів виникає нова відповідальність за їх інвестування, яка покладається не тільки на управління інвестиційною діяльністю, але й взагалі на всю систему управління підприємством; на початку інвестиційного процесу важко піддаються розрахунку інвестовані витрати та очікуваний дохід від їх завершення, що пояснюється можливими змінами прибутковості інвестиційного процесу під впливом факторів зовнішнього й внутрішнього середовища протягом усього періоду інвестування; як зовнішнім, так і внутрішнім інвестиціям властиві ризики неповернення інвестованих коштів.

Для досягнення поставленої мети з урахуванням виділених нами вище факторів та аналізу наукових джерел слід пам'ятати про те, що система управління інвестиційною діяльністю підприємства має бути спрямована на вирішення стратегічних завдань, адже лише тоді вона слугуватиме елементом, що забезпечує економічну стабільність підприємства.

Висновки. Таким чином, інвестиційна політика визначається системою управління інвестиційною діяльністю підприємства й передбачає визначення інвестиційних заходів, процесів і проектів, які можуть бути реалізовані на підприємстві як у найближчій, так і в довгостроковій перспективі на основі результатів формування інвестиційної програми й планування інвестиційних заходів та проектів із застосуванням економіко-математичних моделей. Особливість інвестиційної діяльності полягає в тому, що моделювання інвестиційних процесів (проектів) враховує тільки формалізовані фактори, а неформалізовані враховуються на підставі оцінки керівництва.

Отже, виконання поставлених інвестиційних завдань підприємства є можливим на основі впровадження новітніх досягнень науки й техніки, забезпеченої науковою підсистемою.

Таким чином, під управлінням інвестиційною діяльністю підприємства слід розуміти систему еко-

номічних відносин, що виникають у результаті цілеспрямованого впливу на процеси формування інвестиційних ресурсів, вибору об'єктів інвестування, розроблення обґрунтованої інвестиційної політики, здатних забезпечити науково-технічний розвиток, підвищення конкурентоспроможності, синергетичні економічні та соціальні наслідки інвестиційної діяльності, а також збалансування інтересів власників, інвесторів і трудового колективу підприємства.

Бібліографічний список:

1. Войнаренко М., Спіфанова І. Управління інвестиційною діяльністю промислових підприємств : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2011. 188 с.
2. Кухленко О. Ефективність використання лізингу в інвестиційній діяльності. *Вісник Київського національно-*

го університету технологій та дизайну. Серія : Економічні науки. 2015. № 6. С. 30–34.

3. Пересада А. Інвестиційний процес в Україні : монографія. Київ : Лібра, 1998. 392 с.

References:

1. Voynarenko M. (2011) Management of investment activity of industrial enterprises: monograph [Management of investment activity of industrial enterprises]. VNTU, p 188. (in Ukrainian)
2. Kuhlenco O. (2015) The effectiveness of leasing in investment activities [The effectiveness of leasing in investment activities]. *Bulletin of Kyiv National University of Technology and Design. Series: Economic Sciences*, no. 6, p. 30–34. (in Ukrainian)
3. Peresada A. (1998) Investment process in Ukraine: monograph [Investment process in Ukraine]. Libra, p. 392. (in Ukrainian)

Сатир Л.М.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності
Білоцерківського національного аграрного університету

Кепко В.М.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності
Білоцерківського національного аграрного університету

Непочатенко А.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності
Білоцерківського національного аграрного університету

Satyr Larysa

Doctor of Economics Sciences, Professor,
Head of the Department of Business, Trade and Exchange activities
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0040-6863>

Кепко Valentyna

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Business,
Trade and Exchange activities,
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6432-7211>

Nepochatenko Andrey

Ph.D. in Economics, Associate Professor of the Department of Business,
Trade and Exchange activities
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0809-8482>

ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ УДОСКОНАЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ

ORGANIZATION OF THE ENTREPRENEURIAL ACTIVITY OF A TRADE ENTERPRISE ON THE BASIS OF IMPROVEMENT OF STRATEGIC DEVELOPMENT POLICY

У статті досліджено питання організації підприємницької діяльності торговельного підприємства на основі вдосконалення стратегічної політики розвитку. Зазначено, що метою формування стратегії розвитку підприємницької діяльності торговельного підприємства є розроблення плану та розрахунок варіантів і можливих сценаріїв розвитку подій, визначення методів та інструментарію, який необхідно застосовувати у процесі стратегічного управління. У ході дослідження виокремлено ключові стратегії розвитку підприємницької діяльності торговельного підприємства та визначено інструменти їх реалізації. Установлено фактори стратегічної політики розвитку торговельних підприємств. Окреслено напрями та основні характеристики ефективної стратегічної політики розвитку підприємницької діяльності торговельного підприємства. Надано практичні пропозиції щодо формування інноваційної стратегії розвитку торговельного підприємства.

Ключові слова: організація підприємницької діяльності, торговельне підприємство, стратегія торговельного підприємства, комерційна діяльність, споживач, економіка та організація торгівлі.

В статье исследованы вопросы организации предпринимательской деятельности торгового предприятия на основе совершенствования стратегической политики развития. Указано, что целью формирования стратегии развития предпринимательской деятельности торгового предприятия является разработка

плана, расчет вариантов и возможных сценариев развития событий, определение методов и инструментария, который необходимо применять в процессе стратегического управления. В ходе исследования выделены ключевые стратегии развития предпринимательской деятельности торгового предприятия и определены инструменты их реализации. Установлены факторы стратегической политики развития торговых предприятий. Обозначены направления и основные характеристики эффективной стратегической политики развития предпринимательской деятельности торгового предприятия. Предоставлены практические рекомендации по формированию инновационной стратегии развития торгового предприятия.

Ключевые слова: организация предпринимательской деятельности, торговое предпринимательство, стратегия торгового предприятия, коммерческая деятельность, потребитель, экономика и организация торговли.

It is difficult to imagine modern society without an extensive network of commercial establishments, the number of which is constantly growing throughout the country. The level of trade is a kind of mirror, which reflects the level of development of economic relations in society. Economic policy in the system of trade relations is implemented on the basis of trade enterprises. Therefore, a commercial enterprise is an important form of entrepreneurial activity in the field of trade and economic policy of the country. Altogether with this, it should be pointed out that the trading company acts as an intermediary between producers of products and services and eventual consumers. Currently under the existent market conditions, improving the efficiency of commercial enterprises requires radical changes in their work, particularly there is a need to improve the strategic development policy for business organization and development of innovative mechanisms for conducting commercial activity. Under such conditions, the scrutiny of improving the strategic policy of development of a commercial enterprise becomes particularly relevant and requires further theoretical and methodological research. The article examines the organization of entrepreneurial activity of a commercial enterprise on the basis of improving the strategic development policy. It is stated that the purpose of forming a strategy for business development of a commercial enterprise is to develop a plan and calculate options and possible scenarios, identify methods and tools that must be used in the process of strategic management. Required steps will ensure a certain balance of management actions and will contribute to the competent development of the main directions of the perspective enterprise growth. In the course of research, the key strategies for the development of entrepreneurial activity of a commercial enterprise have been distinguished and the tools for their implementation have been identified. The factors of strategic policy development of the trade enterprises have been established. The directions and main characteristics of an effective strategic policy for the development of entrepreneurial activity of a commercial enterprise are outlined. Practical proposals for the formation of an innovative strategy for the development of a commercial enterprise are given.

Keywords: organization of the entrepreneurial activity, trade enterprise, strategy of the trade enterprise, commercial activity, consumer, economics and organization of trade.

Постановка проблеми. Економічна політика у системі торговельних відносин реалізується на основі діяльності торговельних підприємств, тому торговельне підприємство є важливою формою підприємницької діяльності у сфері торгово-економічної політики країни. Водночас слід зазначити, що торговельне підприємство виступає посередницькою ланкою між виробниками продукції і послуг та кінцевими споживачами. Нині, за наявних ринкових умов, підвищення рівня ефективності діяльності торговельних підприємств вимагає кардинальних змін у їх роботі, зокрема існує потреба вдосконалення стратегічної політики розвитку щодо організації підприємницької діяльності та розроблення інноваційних механізмів ведення комерційної діяльності. За таких умов вивчення питання вдосконалення стратегічної політики розвитку торговельного підприємства набуває особливої актуальності та потребує подальших теоретико-методичних розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку сфери підприємництва, торговельної галузі та діяльності підприємств торгівлі в сучасних умовах господарювання висвітлена в багатьох працях учених-економістів, як українських, так і зарубіжних. Наприклад, Н.Л. Савицька, І.Ю. Мелушова, А.В. Красноусов, К.С. Олініченко зазначають, що «підприємництво є особливою функцією, що виконується в економіці країни для забезпечення розвитку й удосконалення господарського механіз-

му, постійного оновлення економіки господарюючих суб'єктів, створення інноваційної сфери діяльності, розвитку конкуренції» [1, с. 6]. «Торговельне підприємство – діяльність у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує її реалізацію шляхом надання відповідних послуг (торгові дома, оптові бази, підприємства роздрібної торгівлі, діяльність брокера тощо)» [1, с. 11]. «Сучасне суспільство важко уявити без розгалуженої мережі торговельних закладів, кількість яких непинно зростає по всій території країни. Рівень торгівлі є своєрідним дзеркалом, де відображається рівень розвитку економічних відносин у суспільстві» [2]. «Сутність сучасного торговельного підприємства полягає у зміцненні його ринкового потенціалу – вишукування максимальних резервів для задоволення попиту цільових ринків через реалізацію товарів та послуг задля максимізації товарообігу й оптимізації ринкової позиції підприємства», – зазначає С.Б. Алексеев [3, с. 36].

«Торговельне підприємство – це самостійний господарюючий суб'єкт з правами юридичної особи, який на основі використання майнового комплексу і особливої організаційної побудови задля задоволення потреб ринку та одержання прибутку здійснює закупівлю, зберігання і реалізацію покупцям товарів, які відповідають їх потребам», – зазначають Г.Г. Іванов та А.Н. Соломатін [4, с. 12]. І.О. Бланк визначив торговельне підприємство як первинну, основну ланку

сфери торгівлі, її самостійний господарюючий суб'єкт з правом юридичної особи, що створений для закупівлі, реалізації, а також зберігання товарів, надання різних супутніх послуг задля задоволення потреб ринку та отримання прибутку [5, с. 48]. Г. Мошек та В. Ціпуринда визначають торговельне підприємство як самостійний суб'єкт господарювання, загальними ознаками якого є закупівля, реалізація товарів та надання послуг населенню задля задоволення його потреб, на основі чого отримується прибуток [6, с. 10].

«Необхідною умовою розвитку ринкової економіки в Україні є значне розширення підприємництва як особливого виду виробничо-господарської, комерційної, фінансової, консультативної, посередницької та інших видів діяльності, орієнтованої на досягнення успіху. Ринкове середовище спонукає підприємства до активності, спрямованої на отримання прибутку та максимізацію, тобто досягнення головної мети підприємницької діяльності. Організація роботи та ефективність підприємницької діяльності залежать не тільки від докорінних перетворень господарюючих суб'єктів, але й від високої компетентності під час ведення бізнесу, що обумовлено підготовкою кваліфікованих підприємців (керівників, спеціалістів), здатних реалізовувати у своїй роботі вимоги ринкових відносин менеджменту та бізнесу», – зазначають Т.О. Лагода, О.О. Красноручський, Т.В. Влащенко, О.О. Артеменко [7, с. 4].

«Комерційна діяльність торговельних підприємств характеризується такими особливостями: асортимент товарів здебільшого залежить від характеру попиту й особливостей контингенту, що обслуговується, його професійного, національного, вікового складу, купівельної спроможності, умов праці та побуту; підприємства організаційно та торговельно-технологічно досить автономні й самостійні в процесі реалізації товарів, і кожне має свої доходи та витрати, які можна врахувати і зіставити; підприємства максимально наближені до споживачів і за розміром порівняно невеликі, що дає можливість швидко реагувати на зміни ринкової ситуації; попит на товари та послуги торговельних підприємств з урахуванням профілю діяльності схильний до значних коливань за порами року, днями тижня і навіть годинами доби; разом з реалізацією товарів підприємства надають великий обсяг додаткових послуг задля залучення покупців» [4, с. 13].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Концепції, принципи, положення, висновки та рекомендації, висвітлені у працях науково-економічного спрямування стосовно питань сфери підприємництва та торговельної галузі, створили міцний теоретичний та методологічний базис у вирішенні проблем, пов'язаних з пошуком інноваційних рішень у сфері підприємницької діяльності та торгівлі. Однак питання вдосконалення стратегічної політики розвитку торговельних підприємств нині залишаються малодослідженими та потребують подальших теоретико-методологічних розвідок, тому це питання набуває особливої актуалізації, отже, обумовлює тематику, мету та завдання дослідження.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Мета статті полягає у дослідженні питань ор-

ганізації підприємницької діяльності торговельного підприємства на основі вдосконалення стратегічної політики розвитку.

З огляду на мету основними завданнями дослідження є виокремлення ключових стратегій розвитку підприємницької діяльності торговельного підприємства та визначення інструментів їх реалізації; визначення факторів стратегічної політики розвитку торговельних підприємств; окреслення напрямів та основних характеристик ефективної стратегічної політики розвитку підприємницької діяльності торговельного підприємства; розроблення пропозицій щодо формування інноваційної стратегії розвитку торговельного підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підприємництво виконує особливу функцію в економіці країни. Його змістова сутність зводиться до оновлення економічної системи, створення інноваційного середовища, що спричиняє руйнацію традиційних структур і відкриття шляху до перетворень, зрештою стає тією силою, котра прискорює рух економіки по шляху ефективності, раціоналізації, бережливості та постійного оновлення.

Сфера торгівлі була історично першою формою підприємницької діяльності, сутність якої становив товарообмін. Саме торговельне підприємництво слугує фундаментом, на якому спорудилися всі інші його види, тобто сформувалась ринкова економіка з відповідними типами соціально-економічних систем [1, с. 16–17].

У процесі реформування економіки України відбуваються суспільно-економічні зміни щодо широкого спектра видів діяльності та галузей, зокрема сфери оптової та роздрібно-торгівлі, для якої визначальною є конкурентна поведінка окремих підприємств [8, с. 6].

Торгівля відіграє вагомий роль у формуванні конкурентного середовища, реалізації соціальної політики та ринкової орієнтації національної економіки, адже являє собою канал просування продукції до споживача [9, с. 74].

Стратегія розвитку підприємницької діяльності торговельного підприємства формується для того, щоби побудувати план діяльності та прорахувати варіанти й сценарії розвитку, визначити методи та інструментарій, який необхідно застосовувати в процесі стратегічного управління. Ці кроки дадуть змогу забезпечити збалансованість управлінських дій та сприятимуть грамотному розробленню основних напрямів розвитку підприємства на перспективу.

Базові стратегії підприємницької діяльності торговельного підприємства та інструменти їх реалізації подано на рис. 1.

Слід зауважити, що тип стратегії та її інструментарій менеджмент підприємства вибирає залежно від того, на якій стадії життєвого циклу перебуває компанія: «зародження/становлення», «розвиток/зрілість», «занепад/ліквідація».

Вибір стратегічної політики розвитку перебуває під впливом чималої кількості факторів, таких як:

- тип підприємства (залежно від виду торгівлі воно може бути оптовим чи роздрібним);
- економічна кон'юнктура;

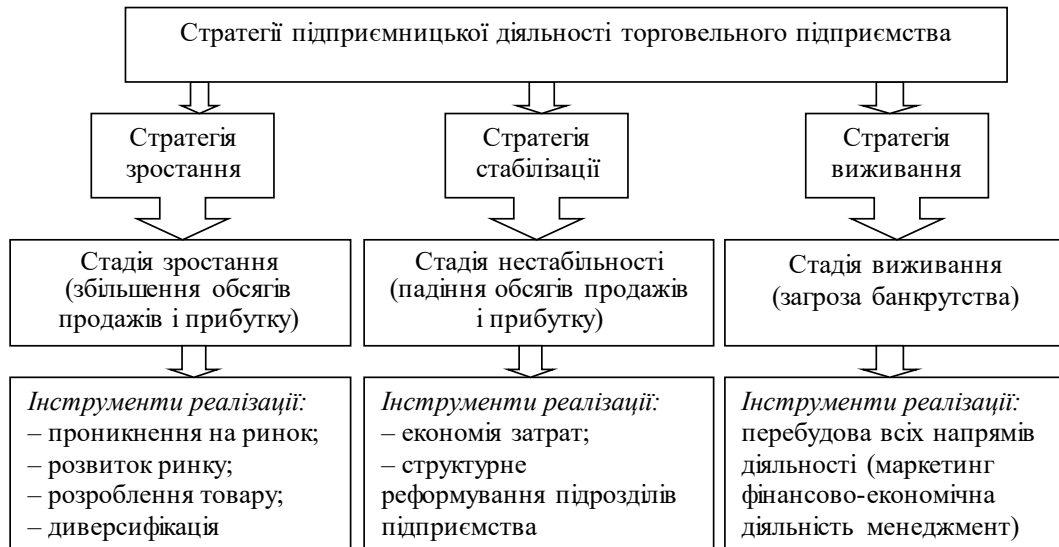

Рис. 1. Ключові стратегії підприємницької діяльності торговельного підприємства

Джерело: побудовано авторами

- менталітет та цілі керівництва;
- рівень усіх видів ризиків;
- внутрішня структура підприємства, її сильні та слабкі сторони;
- достатність фінансових ресурсів для розвитку й рівня фінансової та економічної спроможності тощо;
- рівень цифровізації (діджиталізації) основних операційних процесів;
- рівень розвитку та впровадження інноваційних технологій.

Ключові характеристики ефективної стратегічної політики розвитку підприємницької діяльності торговельного підприємства включають такі напрями, як алгоритм реалізації стратегії, її відповідність зовнішньому середовищу, реальність реалізації стратегії, ступінь відповідності стратегії інтересам стейкхолдерів, наявність переваг порівняно зі стратегіями конкурентів.

Для формування ефективної політики розвитку підприємницької діяльності торговельного підприємства слід провести аналіз ефективності інноваційної стратегії. Для цього аналізу найбільш доцільним, на нашу думку, є використання показників збалансованості та системи похідних балансових звітів (BSC).

BSC дає змогу перевести стратегічні цілі компанії на операційний рівень та зрозуміти, як підрозділи, проекти або співробітники впливають на досягнення поставлених цілей. Якщо стратегічну політику розвитку вибудовують відповідно до розробленої системи показників, що визначають її діяльність, ефективність роботи торговельного підприємства може підвищитися на 10–20%. Основу будь-якої BSC становить чітко визначена стратегія підприємства. Якщо вона вибрана неправильно або набір показників, що її визначають, не точний, результату не буде. Слід зауважити, що до системи похідних балансових звітів (BSC) торговельного підприємства повинні увійти тільки найважливіші показники, безпосередньо пов'язані з досягненням мети. Важливим є те, що у розробленні системи похідних балансових звітів мають брати участь менеджери середньої ланки.

До особливостей впровадження системи BSC для оцінювання ефективності стратегії можна віднести те, що спочатку розробляються стратегічні карти, тобто вибудовується місія підприємства, виділяються цілі діяльності. До них додаються релевантні показники ефективності, методика розрахунку, а кожен з показників закріплюється за конкретними підрозділами (відділами).

Під час формування інноваційної стратегічної політики розвитку обов'язково мають бути присутні фактор мотивації співробітників та контроль за їх роботою. Для успішного впровадження стратегії на кожному етапі необхідно використовувати тільки універсальні системи. Необхідно також враховувати внутрішні особливості підприємства, зокрема життєвий цикл та людський фактор, оскільки зміни перш за все стосуватимуться людей, тому що саме їм працювати з новою або переформатованою моделлю діяльності.

Під час розроблення інноваційної стратегії розвитку торговельного підприємства значну увагу слід приділяти фінансовій стратегії, оскільки відсутність грамотно побудованої системи управління й контролю за фінансовими потоками може призвести до невдач та нереалізації стратегії. Якщо у підприємства відсутня правильно та стратегічно вибудована модель фінансового розвитку, то його діяльність не матиме сталого характеру й буде нестабільною.

У процесі формування інноваційної стратегії розвитку торговельного підприємства можна виокремити такі основні етапи:

- 1) визначення стратегічних активів, що є в розпорядженні підприємства;
- 2) визначення ринків збуту продукції;
- 3) визначення активів, які знадобляться для реалізації планів щодо конкурентної боротьби на нових ринках;
- 4) визначення фінансових коштів, необхідних для придбання та розвитку необхідних ресурсів;
- 5) визначення кола осіб, відповідальних за реалізацію стратегії.

Окрім того, для успішної реалізації інноваційної стратегії розвитку торговельного підприємства замоло розуміння того, що фінансова модель та оперативний контроль є необхідними складовими частинами стратегії. Важливим питанням є також вибір джерел фінансового зростання. З одного боку, нині стають все більш доступними банківські кредити: фінансова доступність насправді підвищилась, і зараз відсоткові ставки для бізнесу навіть нижче, ніж у докризовий період. Однак не всі банки щодо кредитування підприємницької діяльності налаштовані оптимістично. Навіть якщо йдеться про інвестиційне кредитування, без якого обійтися під час реалізації проєктів розвитку бізнесу складно, на нашу думку, слід максимально широко вписувати у фінансову модель розвитку некредитні інструменти, наприклад банківську відсоткову ставку по кредиту. Використання інших інструментів, зокрема банківських гарантій, акредитивних форм розрахунку, будь-яких відстрочок по платежах постачальникам, допоможе знизити ризики під час здійснення проєкту. Таким чином, якщо торговельне підприємство має на меті зайняти міцні позиції на ринку, його увага має бути зосереджена саме на цьому фінансовому сегменті стратегії розвитку.

Побудова інноваційної стратегії розвитку торговельного підприємства має відбуватися на основі синергії взаємодоповнюючих стратегій, які дадуть змогу підприємству успішно конкурувати на ринку.

Стратегія розвитку підприємницької діяльності торговельного підприємства, на нашу думку, має формуватися на основі врахування критеріїв життєвого циклу підприємства.

На рис. 2 подано матрицю стратегічного розвитку підприємницької діяльності торговельного підприємства з урахуванням критеріїв життєвого циклу. Згідно з рис. 2, у період зростання торговельному підприємству слід зосередитися на завоюванні нових ринків збуту, оскільки якщо підприємство є досить сильним і

демонструє зростання навіть за умов не зовсім сприятливої економічної ситуації, то у нього є непогані шанси відвоювати частку ринку своїх конкурентів і зайняти лідируючі позиції, тому більш адекватними в цей період для нього будуть стратегія лідерства за витратами (зокрема, підприємство може проводити в межах неї демпінгову політику на ринку) та стратегія диференціації і диверсифікації, яка дасть змогу вести бізнес у декількох напрямках, знайти для себе нові ринки збуту та нові джерела фінансування.

У період стабілізації торговельне підприємство залежно від фінансового стану може або здійснювати процеси диверсифікації, або зосередитися виключно на своїй ніші та зорієнтувати свою діяльність на надання більшої користі споживачам шляхом пропозиції товарів високої якості з високим рівнем додаткових послуг. За нестабільного фінансового стану є сенс скористатися стратегією скорочення, яка дасть змогу мінімізувати ризики.

У період виживання торговельному підприємству слід поєднувати нішеву стратегію зі стратегією низьких витрат, що дасть змогу зробити продукт чи послугу найбільш привабливим для споживача (особливо для тих товарів, де попит є еластичним), а також розробляти антикризові стратегії, які передбачатимуть використання стратегії скорочень, якщо у підприємства буде існувати дефіцит фінансових ресурсів.

Висновки. Першочергове завдання, що стоїть перед підприємствами, орієнтованими на розвиток у довгостроковій перспективі, є, власне, розроблення стратегії. Успішна реалізація стратегії розвитку торговельного підприємства заснована на обліку та узгодженні інтересів усіх напрямів діяльності. Використання показників збалансованості та системи похідних балансових звітів (BSC) дає змогу перевести стратегічні цілі компанії на операційний рівень та зрозуміти, як підрозділи, проєкти або співробітники впливають на досягнення поставлених цілей.

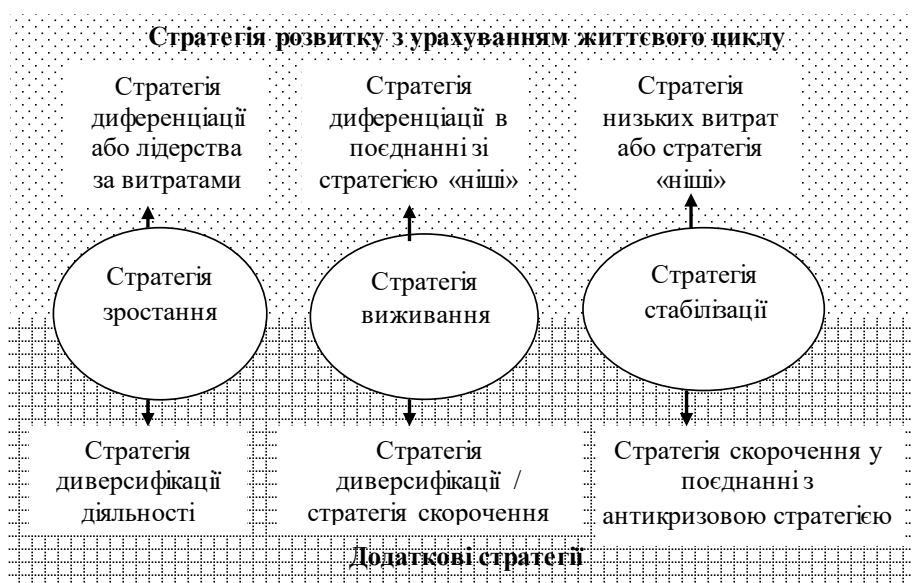

Рис. 2. Матриця стратегічного розвитку підприємницької діяльності торговельного підприємства з урахуванням критеріїв життєвого циклу

Джерело: побудовано авторами на основі проведеного дослідження

У розробленні інноваційної стратегії розвитку мають брати участь працівники всіх рівнів торговельного підприємства, оскільки зміни перш за все стосуватимуться людей, тому що саме їм працювати з новою або переформатованою моделлю діяльності. Слід зазначити, що під час формування інноваційної стратегічної політики розвитку обов'язково повинні бути присутні фактор мотивації співробітників та контроль за їх роботою.

Для успішного впровадження стратегії на кожному етапі недостатньо використовувати тільки універсальні системи. Необхідно також враховувати внутрішні особливості підприємства, зокрема життєвий цикл та людський фактор.

Побудова інноваційної стратегії розвитку торговельного підприємства має відбуватися на основі синергії взаємодоповнюючих стратегій, які дадуть змогу підприємству успішно конкурувати на ринку.

Отже, розроблення інноваційної стратегії розвитку є важливою умовою діяльності підприємства будь-якого типу, зокрема торговельного. За умов жорсткої конкуренції перед підприємствами постає необхідність планувати свою діяльність на довгострокову перспективу. Стратегія, якщо вона співвіднесена з реальними діями, дає змогу зрозуміти, які тактичні кроки необхідно робити для ефективного досягнення цілей.

Оскільки вдосконалення процесів організації економічної діяльності торговельних підприємств, зокрема розроблення стратегічної політики розвитку, є практично неможливим без упровадження процесів інформатизації та діджиталізації, на нашу думку, перспективи подальших розвідок полягають у вивченні позитивного досвіду підприємств країн з розвинутою економікою з цього питання та використанні такого досвіду у процесі організації підприємницької діяльності українськими торговельними підприємствами.

Бібліографічний список:

1. Савицька Н.Л., Мелушова І.Ю., Красноусов А.В., Олініченко К.С. Торговельне підприємництво : навчально-методичний посібник. Харків : Видавництво Іванченка І.С., 2017. 214 с.
2. Бурак І.О. Галузеві особливості торговельних підприємств. *Економіка. Управління. Інновації*. 2014. № 1(11). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_16 (дата звернення: 10.08.2020).
3. Алексеев С.Б. Визначення ринкового потенціалу торговельного підприємства. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 4. С. 36–39.

4. Иванов Г.Г., Соломатин А.Н. Экономика и организация деятельности торгового предприятия : учебное пособие. Москва : ИНФРА-М, 2000. 295 с.
5. Бланк І.О. Управління торговельним підприємством : підручник. Харків, 2007. 420 с.
6. Мошек Г., Ціпуринда В. Структуризація комерційної діяльності торговельного підприємства. *Вісник КНТЕУ*. 2011. № 5. С. 5–13.
7. Лагода Т.О., Красноруцький О.О., Власенко Т.В., Артеменко О.О. Організація підприємницької діяльності : методичні рекомендації для підготовки до практичних занять та тестового контролю знань. Харків : ХНТУСГ, 2006. 57 с.
8. Куцик П.О., Медвідь Л.Г., Шевчук В.О., Харинович-Яворська Д.О. Діяльність торговельних підприємств у конкурентному середовищі: контроль-аналітичне забезпечення системи управління : монографія. Чернівці : Технодрук, 2015. 370 с.
9. Гаврилюк С.П. Конкурентні переваги як основа розробки стратегії торговельних підприємств. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. 2001. № 4. С. 74–80.

References:

1. Savytska, N.L., Melushova, I.Iu., Krasnousov, A.V. and Olinichenko, K.S. (2017), *Torhovelne pidpriemnytstvo* [Trade entrepreneurship]. Kharkiv: Vydavnytstvo Ivanchenka.
2. Burak, I.O. (2014) "Sectoral features of trade enterprises", *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii*. [Online], № 1(11). Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_16 (accessed 10 Aug 2020).
3. Aliksieiev, S.B. (2014) "Determining the market potential of a trading company". *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*, vol. 4, pp. 36–39.
4. Ivanov, G.G. and Solomatin, A.N. (2000) *Jekonomika i organizacija dejatel'nosti torgovogo predpriyatija* [Economics and organization of the trading enterprise]. Moscow: INFRA-M.
5. Blank, I.O. (2007) *Upravlinnia torhovelnym pidpriemstvom* [Management of a commercial enterprise]. Kharkiv.
6. Moshek, H. and Tsipurynda, V. (2011) "Structuring the commercial activity of a commercial enterprise". *Visnyk KNTEU*, vol. 5, pp. 5–13.
- Lahoda, T.O., Krasnorutskyi, O.O., Vlasenko, T.V. and Artemenko, O.O. (2006), *Orhanizatsiia pidpriemnytskoi diialnosti* [Organization of entrepreneurial activity]. Kharkiv: KhNTUSH.
7. Kutsyk, P.O. Medvid, L.H., Shevchuk, V.O. and Kharynovych-Yavorska, D.O. (2015) *Diialnist torhovelnnykh pidpriemstv u konkurentnomu seredovysshchi: kontrolno-analitychne zabezpechennia systemy upravlinnia* [The activity of commercial enterprises in a competitive environment, control and analytical support of management]. Chernivtsi: Tekhnodruk.
8. Havryliuk, S.P. (2001) "Competitive advantages as a basis for the development strategy of trading companies". *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy*, vol. 4, pp. 74–80.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 630.9:502

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-4-18>

Літвак О.А.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри екології та природоохоронних технологій
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Litvak Olga

Candidate of Sciences (Economics),
Associate Professor of the Department of Ecology
and Environmental Technologies
Admiral Makarov National University of Shipbuilding

ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ЛІСОВИХ ПОЖЕЖ В МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ ТА ЇХ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ

THE FACTORS OF FOREST FIRES IN MYKOLAIV REGION AND THEIR ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC CONSEQUENCES

Стаття присвячена аналізу основних чинників виникнення лісових пожеж на території Миколаївської області. Визначено, що низький відсоток лісистості, особливості кліматичних умов, видового складу рослинності, високий ступінь освоєння території і щільності проживаючого населення значним чином позначаються на процесах формування умов, від яких залежать частота, інтенсивність і поширеність лісових пожеж на території Миколаївської області. Проведено аналіз динаміки лісових пожеж у Миколаївській області за 2000–2018 роки. Визначено основні економічні, соціальні та екологічні наслідки пожеж у природних екосистемах Миколаївської області. Задля вирішення завдань щодо підвищення пожежостійкості та зниження кількості пожеж на території лісових господарств Миколаївської області обґрунтовано комплекс лісогосподарських, організаційних і технічних заходів.

Ключові слова: лісові пожежі, природні екосистеми, антропогенні чинники, пожежна небезпека, економічні та екологічні збитки.

Статья посвящена анализу основных факторов возникновения лесных пожаров на территории Николаевской области. Определено, что низкий процент лесистости, особенности климатических условий, видового состава растительности, высокая степень освоения территории и плотности проживающего населения в значительной степени сказываются на процессах формирования условий, от которых зависят частота, интенсивность и распространенность лесных пожаров на территории Николаевской области. Проведен анализ динамики количества лесных пожаров в Николаевской области за 2000–2018 годы. Определены основные экономические, социальные и экологические последствия пожаров в природных экосистемах Николаевской области. С целью решения заданий по повышению пожаростойкости и снижению количества пожаров на территории лесных хозяйств Николаевской области обоснован комплекс лесохозяйственных, организационных и технических мероприятий.

Ключевые слова: лесные пожары, природные экосистемы, антропогенные факторы, пожарная опасность, экономические и экологические убытки.

The article is devoted to the analysis of the main factors of forest fires on the territory Mykolaiv region. The Mykolaiv region is in the south of Ukraine in a steppe zone. Forests of the Mykolaiv region mainly perform conservational,

protective, and biological functions and have a quite uneven location. The dry climate contributes to the occurrence of steppe and forest fires. Therefore, the problem of conservation and restoration of natural ecosystems, including forests, is rather relevant. It has been determined that the low percentage of forest cover, features of climatic conditions, composition of vegetation species, high level of territory utilization and the density of residing population have a considerable influence on the processes of formation of conditions, on which the frequency, intensity and prevalence of forest fires in the Mykolaiv region are dependent. The most frequent factor of forest fires are associated with the anthropogenic factors. Typical anthropogenic causes of forest fires are as follows: non-compliance with fire safety measures, uncontrolled grass arson during the fire-hazardous season; deliberate arson. It has been substantiated that weather and climatic conditions also have a significant impact on the occurrence of fires in the natural ecosystems of the region. The reasons of the high probability of forest fires in the Mykolaiv region are high air temperature, minor amount of precipitations and wind conditions. The analysis of dynamics of forest fires amounts in the Mykolaiv region for years 2000–2018 has been conducted. Forest fires in the territory of the Mykolaiv region annually are quite widespread in the spring-summer period. During the mentioned period there are some fluctuations in the number of forest fires in the region by year. The majority of the fires registered in the territory of the Mykolaiv region belong to grassland fires. The main economic, social, and ecological consequences of fires in natural ecosystems of the Mykolaiv region have been determined. During the period of 2010–2018 the most significant economic losses of the forestry of the Mykolaiv region were caused by fires in 2017. A set of forestry, organizational and technical measures has been substantiated in order to increase fire resistance and to reduce the number of fires in the forests of the Mykolaiv region.

Keywords: forest fires, natural ecosystems, anthropogenic factors, fire danger, economic and ecological losses.

Постановка проблеми. Лісові екосистеми півдня України є лісами штучного походження. Постійний тиск посушливого клімату, ґрунтово-гідрологічних умов, лісових пожеж, значні рекреаційні навантаження внаслідок низької лісистості та близькості до населених пунктів призводять до прогресуючого наростання стресового стану лісів [1].

У степовій зоні можуть відбуватися пожежі, які відрізняються своєю динамікою, особливостям розвитку, типом горючих матеріалів, що визначає відмінності в прийомах і методах їх гасіння.

Пожежі на степових ділянках і сільськогосподарських угіддях (рілля, сінокоси, пасовища, перелоги) швидкоплинні, поширюються дуже швидко, зазвичай мають низьку інтенсивність, але часто є причиною виникнення всіх інших видів пожеж.

На ділянках, де мають місце лісові насадження й лісові культури, степові пожежі можуть переходити в лісові. Як правило, це сильні низові пожежі, оскільки в наземному ярусі переважає суха трав'яниста рослинність, що забезпечує швидке поширення вогню. У хвойних посадках легко виникають верхові пожежі. Здебільшого лісовідновлення після таких пожеж є дуже складним або зовсім не відбувається.

Наслідки лісових пожеж завжди мають негативний характер. Неконтрольоване поширення вогню не тільки завдає економічно суттєвої шкоди, але й має значні наслідки для стану навколишнього середовища. Вигорання великих площ лісу веде до радикальної зміни природних екосистем, що, зрештою, може призвести до непередбачуваного результату. Також лісові пожежі можуть призвести до загибелі людей, особливо якщо вогонь підходить до населеного пункту. Задимлення від пожежі негативно впливає на стан здоров'я людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем охорони й захисту лісів від пожеж, вивченню статистики їх виникнення та масштабів поширення в Україні та світі присвятили свої наукові праці такі вітчизняні вчені, як В.В. Гуменюк, С.В. Зібцев, А.А. Борсук, А.Д. Кузик. Питання особливостей впливу пожеж на різні компоненти природ-

них екосистем висвітлені в роботах В.Л. Мешкової, В.П. Ворона, Є.Є. Мельника, С.Г. Сидоренка.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний внесок науковців у вирішення проблеми лісових пожеж, окремі еколого-економічні аспекти впливу пожеж на природні комплекси й лісові екосистеми в умовах степової зони з урахуванням регіональних особливостей залишаються не врегульованими та потребують подальших досліджень. У зв'язку з цим представляє інтерес вивчення динаміки лісових пожеж за певний період та чинників їх виникнення на території Миколаївської області, що визначило мету та актуальність дослідження.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є аналіз основних чинників виникнення лісових пожеж на території Миколаївської області, дослідження динаміки кількості лісових пожеж та визначення їх екологічних і соціально-економічних наслідків для регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Миколаївська область розташована на півдні України в межах Причорноморської низовини в басейні нижньої течії ріки Південний Буг. Майже вся територія області розташована в зоні степів. Клімат помірно-континентальний з м'якою малосніжною зимою і жарким посушливим літом. Річна кількість опадів становить від 300–330 мм на півдні до 450 мм на півночі. Середня кількість днів з опадами становить 5–9 на місяць. Максимум випадає влітку, переважно у вигляді злив [2].

Степова зона відрізняється теплим, сухим кліматом і більш родючими ґрунтами. При цьому баланс вологи негативний, періодично повторюються посухи, бувають суховії та пилові бурі. Сухий клімат сприяє виникненню степових і лісових пожеж, тому проблема збереження та відновлення природних екосистем, зокрема лісових насаджень, є актуальною.

Частка лісів у Миколаївській області становить близько 5%, чого явно недостатньо для оптимального співвідношення лісових та степових співтовариств. Лісистість Миколаївської області є однією з

найменших в Україні. Це негативно впливає на чистоту довкілля (відповідно, на здоров'я населення), призводить до проблем у захисті ґрунтів від ерозії, врожаїв – від негативного впливу техногенних, природних та кліматичних факторів, водних об'єктів – від замулення та випаровування [3].

Згідно з державною статистичною звітністю, станом на 1 січня 2019 року в Миколаївській області ліси та інші лісовкриті площі становлять 134,37 тис. га земель, зокрема площа територій, вкритих лісовою рослинністю, становить 121,49 тис. га. Найбільше лісів мають Вознесенський (9,05%) та Кривоозерський (7,16%) райони, найменше – Вітовський (1,84%) та Березанський (1,89%) райони [4].

Ліси Миколаївської області виконують переважно природоохоронні, захисні й біологічні функції та розміщені вкрай нерівномірно. Лісогосподарські землі державного значення Миколаївської області перебувають у постійному користуванні 9 державних лісогосподарських підприємств і займають площу майже 84 тис. га (лісові землі становлять 62,8 тис. га) [5]. За площею лісових насаджень домінують хвойні та твердолистяні породи. Переважаючими породами є сосна, акація, дуб.

Низький відсоток лісистості, особливості кліматичних умов, видового складу рослинності, високий ступінь освоєння території та щільності проживаючого населення значним чином позначаються на процесах формування умов, від яких залежать частота, інтенсивність і поширеність лісових пожеж на території Миколаївської області. Лісові пожежі виникають за наявності трьох складових частин, а саме горючих матеріалів; умов, що сприяють загорянню цих матеріалів; джерела вогню. За відсутності будь-якої з цих складових частин виникнення лісової пожежі неможливо. Виділяють дві групи чинників виникнення лісових пожеж, а саме природні та антропогенні.

Найчастіше виникнення лісових пожеж пов'язують з антропогенними чинниками. Причиною більшості лісових пожеж є людський фактор (до 85%), зокрема недбалість за користування в лісі вогнем під час роботи й відпочинку [6]. Більшість пожеж виникає в місцях пікніків, збирання грибів та ягід, під час полювання. Статистика природних пожеж свідчить про те, що їх збільшення спостерігається у вихідні дні, коли люди масово прямують відпочивати на природу.

Типовими причинами виникнення лісових пожеж з вини людини є:

- недотримання заходів пожежної безпеки (залишки, непогашені вугілля від розведеного багаття, кинутий залишок палаючого сірника, непогашеної сигарети, підпал листя й сміття поблизу дерев, розведення відкритого вогню біля машин, викидання матеріалу, просоченого горючими речовинами);
- безконтрольний підпал трави в пожежонебезпечний сезон (регулярно проводиться у весняний та осінній період);
- викид в лісосмузі скляної тари, що спрацьовує як лінза під час сонячного нагрівання;
- навмисний підпал;
- застосування у вогнепальній мисливській рушниці пижів, виготовлених з легкозаймистих матеріалів.

Одне з головних місць серед причин виникнення лісових пожеж посідає недотримання запобіжних

заходів під час проведення сільськогосподарських палів на полях поблизу лісових насаджень. За постійного випалювання на сільськогосподарських землях знижується біопродуктивність полів, сіножатей і пасовищ, змінюється та збіднюється видовий склад трав. Весняні випалювання трави, виходячи з-під контролю, завдають значної шкоди природним екосистемам, адже гинуть кладки яєць і пташенята птахів, що гніздяться на землі, молодняк тварин, деякі багаторічні трав'янисті рослини, молоді дерева (особливо хвойних порід). Багато з цих представників флори й фауни є рідкісними та зникаючими, занесеними до Червоної книги України.

Природні чинники виникнення пожеж також можуть спричиняти значні руйнівні наслідки. До основних характеристик клімату, що впливають на пожежну безпеку, належать температура повітря (середньодобова та максимальна), відносна вологість (середньодобова та мінімальна), дефіцит вологості повітря, річний режим випадання атмосферних опадів, число днів з дощем, вітровий режим, число днів з грозою.

Однією з причин високої ймовірності лісових пожеж у Миколаївській області є незначна кількість атмосферних опадів. Виникнення пожежних максимумів безпосередньо пов'язано з погодними умовами та відвідуваністю лісів населенням. За тривалого бездошових періодів лісові горючі матеріали швидко досягають пожежної зрілості і за наявності джерел вогню легко запалюються, спричиняючи пожежі. Значний вплив на процеси висихання лісових горючих матеріалів здійснює також вітровий режим.

Значне підвищення рівня пожежної небезпеки на всій території області відзначається влітку у зв'язку з високими температурами атмосферного повітря. В лісових екосистемах складається надзвичайний 5 клас пожежної небезпеки, що потребує постійної мобілізації протипожежних служб. Така ситуація може тривати до середини жовтня [7]. З огляду на низьку повноту деревостанів, наявність великої кількості полян і степових ділянок, що примикають, необхідно максимальну увагу приділяти оперативному виявленню та гасінню лісових пожеж.

Отже, погодні та кліматичні зміни є істотними динамічними чинниками, що впливають на пожежну безпеку в природних екосистемах. Відповідно до прогностичних даних щодо глобального потепління, слід очікувати збільшення тривалості пожежонебезпечного періоду за рахунок скорочення терміну залягання снігового покриву, інтенсивнішого підсушування природних горючих матеріалів та підвищення тривалості стійких посух [8]. Це значно підвищує ризик виникнення лісових пожеж за досить агресивного антропогенного впливу на лісові екосистеми.

З огляду на свій віковий, породний, структурний склад лісові насадження Миколаївської області характеризуються підвищеним ступенем ризику виникнення пожеж. Більше половини площі лісів Миколаївщини (57,1%) віднесені до найбільш високих (I–III) класів природної пожежної небезпеки. Середній клас природної пожежної небезпеки лісів Миколаївської області становить 2,9 [9]. Висока природна пожежна небезпека лісів обумовлена переважанням у їх скла-

Таблиця 1

Розподіл площі лісів Миколаївської області за класами природної пожежної небезпеки [9; 10]

Клас природної пожежної небезпеки	Площа лісів		Найбільш ймовірні види пожеж, умови та тривалість періоду їх можливого виникнення й поширення
	%	тис. га	
1 (висока пожежна небезпека)	14,3	9,867	Протягом усього пожежонебезпечного періоду можливі низові пожежі, а на ділянках з наявністю деревостану – верхові.
2 (вище середньої)	28,5	19,665	Низові пожежі можливі протягом усього пожежонебезпечного періоду, верхові – у періоди пожежних максимумів.
3 (середня)	14,3	9,867	Низові й верхові пожежі можливі в період літнього пожежного максимуму.
4 (нижче середньої)	14,3	9,867	Низові пожежі можливі тільки в періоди пожежних максимумів.
5 (низька)	28,6	19,734	Виникнення пожежі можливе тільки за дуже несприятливих умов (тривала посуха).

ді хвойних насаджень, серед яких 14,3% складають вкрай пожежонебезпечні хвойні молодняки (I клас природної пожежної небезпеки). Ділянки лісів IV і V класів можуть піддаватися впливу пожеж у періоди тривалих посух (табл. 1).

Лісові пожежі на території Миколаївської області щорічно у весняно-літній період мають досить поширений характер. У зв'язку з вищевикладеним актуальним є аналіз статистичних даних щодо лісових пожеж на території Миколаївської області за 2000–2018 роки. За зазначений період на території області спостерігаються деякі коливання кількості лісових пожеж по роках. Найбільша кількість пожеж визначається у 2007 році, а саме 369 випадків, найменша кількість – у 2013 році, а саме 2 зареєстрованих випадки. Значно збільшилася кількість лісових по-

жеж у 2017 році порівняно з 2008–2016 роками. Упродовж 2017 року в регіоні зафіксовано 136 випадків лісових пожеж, що у 1,8 рази більше, ніж у 2018 році [11]. Найбільша площа лісових земель, пройдена пожежами, за досліджуваній період зафіксована у 2001 році, коли вона становила 1 322 га. Площа лісових земель, пройдена пожежами у 2017 році, складала 352 га (рис. 1). У 2018 році відбулося 75 випадків лісових пожеж на площі 33,8 га, з них 1,0 га верхових пожеж, які є найбільш небезпечними [12]. Провідником горіння під час верхових пожеж є шар хвої, листя й гілок кронного простору. Вітер розносить іскри, що горять і створюють нові осередки пожежі за кілька десятків, а то й сотень метрів від основного вогнища.

В Україні показник відношення масштабу площі природних пожеж до загальної площі лісових наса-

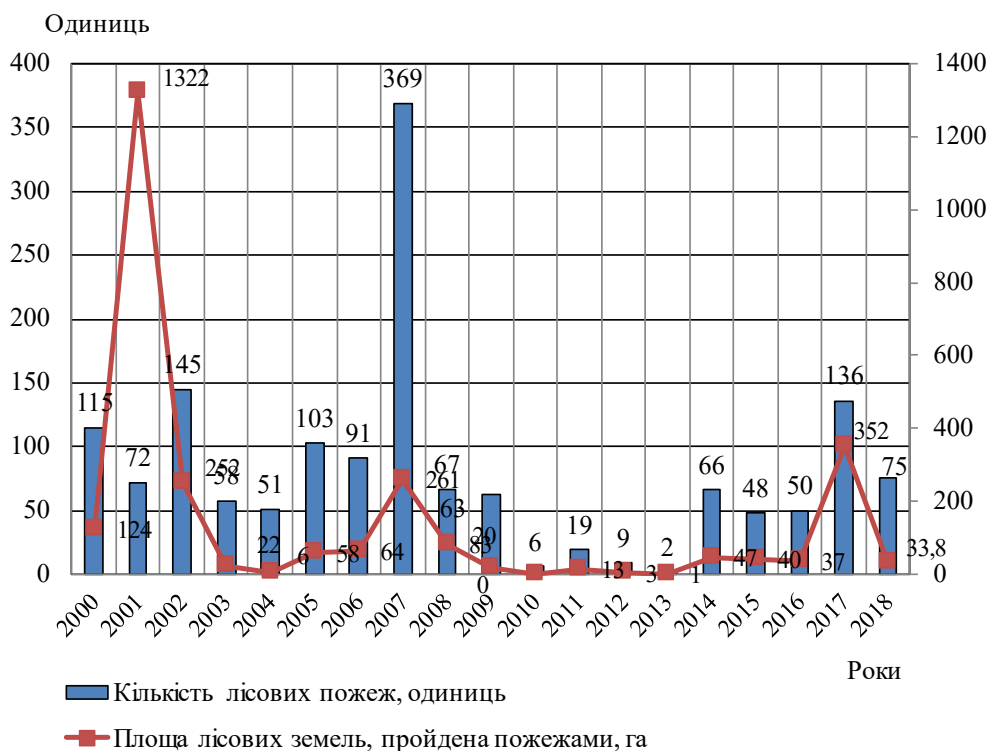

Рис. 1. Динаміка кількості лісових пожеж і площі лісових земель, пройдених пожежами, в Миколаївській області за 2000–2018 роки

Рис. 2. Розподіл кількості лісових пожеж та площ лісових земель, пройдених пожежами, за адміністративно-територіальними утвореннями Миколаївської області у 2017 році

джен за 2018 рік становить 0,014%. В Миколаївській області цей показник дорівнює 0,028%.

Аналізуючи статистичні дані про лісові пожежі у 2000–2018 роки, визначаємо, що більшість пожеж, зареєстрованих на території Миколаївської області, належить до низових. Найбільш пожежонебезпечними в Миколаївській області є насадження м. Миколаєва, оскільки тут відзначається високе рекреаційне навантаження (рис. 2). Значна кількість лісових пожеж спостерігається у Баштанському, Вознесенському та Очаківському районах, оскільки в них зосереджені найбільш вразливі до займання хвойні деревостани [13]. Так, наприклад, у Баштанському лісовому господарстві значну частину лісонасаджень складають шпилькові, переважно молоді ліси, дуже небезпечні щодо пожеж. Сухий клімат, створення лісів на схилах зі змитими ґрунтами не дають можливості створити насадження необхідної густоти, що не дає змоги заглушити бур'яни, які та-

кож часто стають основною причиною виникнення лісових пожеж [14].

Пожежі є одним з найбільш інтенсивних природно-техногенних факторів, що впливають на рослинний покрив степової зони. Незважаючи на локальне загоряння лісів у Миколаївській області та регіональні масштаби цієї проблеми, її вплив більш значний і приводить до економічних, соціальних та екологічних негативних наслідків (табл. 2).

Лісові пожежі щорічно завдають величезної шкоди довкіллю. Крім знищення деревини та скорочення чисельності тваринного світу, а також витрат на відновлення лісів, пожежі супроводжуються викидами в атмосферу продуктів горіння, а саме різних канцерогенних речовин (аерозолі, парникові гази), токсичних з'єднань, сильнодіючих отруйних речовин, що вкрай негативно впливає на здоров'я та життя людей. Осідаючи на підстилаючій поверхні, токсиканти забруднюють річки, водойми та ґрунти [15].

Таблиця 2

Наслідки пожеж у природних екосистемах

Вид наслідків	Характеристика наслідків
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> – Фінансові витрати на гасіння пожеж, розчищення територій від згорілого лісу, проведення лісовідновлювальних робіт; – знищення лісових ресурсів, що є сировиною у різних галузях народного господарства; – знищення кормової бази багатьох сільськогосподарських тварин; – зниження врожайності сільськогосподарських культур у результаті зміни кислотності ґрунтів, прискорення процесу мінералізації гумусу; – руйнування будівель, доріг, залізничних полотен, телекомунікацій.
Соціальні	<ul style="list-style-type: none"> – Загибель і травматизм людей безпосередньо в зоні пожежі; – зростання захворюваності населення; – знищення рекреаційних культурних та спортивних зон.
Екологічні	<ul style="list-style-type: none"> – Забруднення атмосферного повітря вуглекислим газом і продуктами горіння, які володіють мутагенними й канцерогенними властивостями; – зміна кисневого балансу атмосфери; – діоксид вуглецю, що виділяється під час пожеж, що призводить до глобальних змін клімату; – погіршення мікроклімату в результаті задимлення повітря та зменшення прозорості атмосфери; – зміна водного режиму території; – руйнування ґрунтового покриву і розвиток ерозії; – зниження біорізноманіття, втрата рідкісних видів флори й фауни; – зміна видового складу лісової рослинності.

Незважаючи на вжиття профілактичних проти-пожежних заходів, використання сучасних засобів і методів оперативного виявлення та ліквідації лісових пожеж щорічно, особливо в екстремально пожежонебезпечні сезони, вони призводять до суттєвих матеріальних та екологічних збитків. Згідно зі статистичними даними за 2010–2018 роки, значні економічні збитки були завдані лісовому господарству Миколаївщини пожежами у 2017 році, а саме 5 млн. 267 тис. грн. У цей рік відбулась найбільша кількість лісових пожеж за досліджуваний період, при цьому площа загиблих лісових насаджень склала 108 га (у 2018 році вона становила – 11 га) (рис. 3).

Щорічно із загальної суми збитків, нанесених лісовому господарству пожежами, найбільшу питому вагу складають витрати на їх гасіння, що становлять приблизно 40%. Загалом шкода лісовому господарству, нанесена пожежами, складається з таких витрат:

- вартість згорілої та пошкодженої деревини на пні і знищеної або пошкодженої в результаті пожежі заготовленої деревини;

- витрати, пов'язані з гасінням і ліквідацією наслідків лісових пожеж (гасіння пожеж, очищення території, лісовідновлення);

- інша шкода (вартість згорілих або пошкоджених будівель та іншого майна, згорілих або пошкоджених лісових культур).

Треба відзначити, що, крім руйнівних функцій, вогонь має й творчі. У лісовій зоні формування рослинного покриву деякою мірою пов'язане зі впливом пожеж. Знищуючи моховий і трав'яний покрив, випалюючи підстилку та гумус, вогонь створює сприятливі умови для проростання насіння низки рослин, появи та формування самосіву сосни, берези та деяких інших деревних порід. Крім того, вогонь безпосередньо знищує джерела інфекції, спори паразитичних грибів, кладки комах фітофагів та інших шкідників лісу.

Однак з огляду на все вищезазначене можна стверджувати, що лісові пожежі здійснюють більше руйнівного впливу на екосистеми, ніж позитивного та

продуктивного, тому необхідно реалізовувати підхід до охорони лісів від пожеж, заснований на зниженні впливу антропогенного чинника та підвищенні природної пожежної небезпеки в лісах. При цьому важливою є оперативність виявлення та гасіння лісових пожеж на мінімальних і обмежених площах.

Висновки. Найважливішим принципом екологічно стійкого та соціально відповідального лісокористування на території Миколаївської області є принцип збереження й поліпшення природоохоронних та соціальних функцій лісів, забезпечення можливості використання лісових ресурсів у майбутньому, тому актуальним є вирішення завдань щодо підвищення пожежостійкості та зниження кількості пожеж на території лісових господарств Миколаївської області. Для цього необхідно вдосконалити комплекс таких лісогосподарських, організаційних та технічних заходів.

По-перше, зниження ймовірності виникнення великих пожеж, що передбачає:

- проведення протипожежної роз'яснювально-агітаційної роботи, яка є одним з найважливіших напрямів діяльності всіх лісогосподарських органів (протипожежна пропаганда має бути спрямована на усвідомлення населенням відповідальності за збереження лісів як важливого стратегічного природного ресурсу держави);

- благоустрій рекреаційних ділянок у лісі, що передбачає облаштування місць відпочинку та куріння, майданчиків для ночівлі туристів, стоянок для автотранспорту, шлагбаумів, перешкод, які закривають доступ в окремі ділянки лісу, що скорочує ризик заподіяння шкоди пожежам;

- вдосконалення методів, способів і технологій виявлення лісових пожеж (зокрема, організація чергування на пожежно-спостережних вишках (пунктах), наземного патрулювання, проведення моніторингу за допомогою безпілотних літальних апаратів);

- підготовку сил і засобів для попередження й гасіння лісових пожеж;

Рис. 3. Збитки, заподіяні лісовими пожежами в Миколаївській області за 2010–2018 роки

– вдосконалення методів, способів і технологій проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт під час гасіння лісових пожеж.

По-друге, заходи, що обмежують поширення й розвиток пожеж. Такі заходи включають очищення згарищ, оброблення лісових горючих матеріалів на вирубках і згарищах, створення протипожежних ровів та мінералізованих смуг.

У лісових господарствах області ефективним є використання методу запланованих палів (контрольованих випалювань) для зниження пожежної небезпеки на ділянках хвойних насаджень, що проводяться під суворим контролем фахівців. Технологія контрольованих випалювань спрямована на зниження запасів лісових горючих матеріалів і сприяє породному відновленню сосни [20]. При цьому особливо небезпечні з пожежної точки зору ділянки випалюються за відповідних погодних умов, коли на певній площі створюється низова пожежа низької інтенсивності, яка не загрожує деревостанам. Нині така система управління пожежами все більше поширюється на територіях США й Канади, є успішні спроби її використання в інших країнах.

По-третє, заходи, що знижують ступінь пошкодження насаджень пожежами. Ці заходи спрямовані на покращення стану лісових екосистем, зокрема складу деревостанів, що передбачає очищення місць рубок, ліквідацію захаращених, проведення санітарних рубок, регулювання повноти деревостанів, густоти, висоти й складу підросту протипожежними рубками.

Пріоритетним напрямом підвищення ефективності управління охороною лісів від пожеж є збільшення рівня витрат на протипожежні заходи, зокрема для оновлення матеріально-технічної бази. Нова техніка дасть змогу здійснювати якісний моніторинг і патрулювання лісової території, доставку фахівців та протипожежного устаткування до осередків загоряння, проведення аварійно-рятувальних робіт на місці пожежі. Цим проблемам має бути приділена першочергова увага для забезпечення необхідного рівня пожежної безпеки та мінімізації шкоди, заподіяної внаслідок лісових пожеж у регіоні.

Бібліографічний список:

1. Шевчук В.В., Фомін В.І., Назаренко С.В. Екологічний стан штучних соснових насаджень на Нижньодніпровських пісках. *Науковий вісник УкрДЛТУ*. 2005. Вип. 15.1. С. 96–102.
2. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища Миколаївської області у 2018 році / Управління екології та природних ресурсів Миколаївської облдержадміністрації. Миколаїв, 2019. 175 с.
3. Миколаївське обласне управління лісового та мисливського господарства. URL: <http://www.mikolaivlis.gov.ua> (дата звернення: 20.08.2020).
4. Стратегія розвитку Миколаївської області на період до 2020 року : Рішення обласної ради від 16 квітня 2015 року № 9. Миколаїв, 2015. 113 с.
5. Екологічний паспорт Миколаївської області. Управління екології та природних ресурсів Миколаївської облдержадміністрації. Миколаїв, 2019. 124 с.
6. Публічний звіт Державного агентства лісових ресурсів України за 2019 рік. URL: https://menr.gov.ua/files/images/news_2020 (дата звернення: 20.08.2020).
7. Державна служба України з надзвичайних ситуацій. URL: <https://www.dsns.gov.ua> (дата звернення: 20.08.2020).

8. Яворовський П.П. Вплив змін клімату на лісові екосистеми. *Лісове і садово-паркове господарство*. 2015. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/licgoc_2015_6_14 (дата звернення: 23.08.2020).
9. Зібцев С.В., Сошенський О.М., Гуменюк В.В., Корень В.А. Багаторічна динаміка лісових пожеж в Україні. *Ukrainian Journal of Forest and Wood Science*. 2019. Т. 10. № 3. С. 27–40.
10. Правила пожежної безпеки в лісах України : Наказ Державного комітету лісового господарства України від 27 грудня 2004 року № 278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0328-05#Text> (дата звернення: 18.08.2020).
11. Головне управління статистики у Миколаївській області. URL: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.08.2020).
12. Будзінський І.Л. Сучасні виклики, законодавче регулювання та діяльність лісогосподарських підприємств Держлісагентства щодо запобігання та гасіння лісових пожеж. URL: https://tlu.kiev.ua/fileadmin/user_upload/DALRU_Budzinskii_NKS_90419.pdf (дата звернення: 20.08.2020).
13. Заворотня І.К., Літвак С.М., Літвак О.А. Вплив пожеж на лісові екосистеми Миколаївської області. *Актуальні питання техногенної та цивільної безпеки України* : матеріали I Всеукраїнської наукової конференції. Миколаїв : Видавець Торубара В.В., 2018. С. 91–93.
14. Державне агентство лісових ресурсів України. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=118927&cat_id=118926 (дата звернення: 20.08.2020).
15. Ильина В.П. Пирогенное воздействие на растительный покров. *Самарская Лука: проблемы региональной и глобальной экологии*. 2011. Т. 20. № 2. С. 4–30.
16. Чубань В.С., Горбаченко Ю.М. Еколого-економічні наслідки пожеж у природних екосистемах. *Центрально-український науковий вісник. Економічні науки*. 2019. Вип. 2(35). С. 62–69.
17. Гуменюк В.В., Зібцев С.В., Борсук А.А. Вплив низової пожежі на деревостан та наземні лісові горючі матеріали в соснових лісах Центрального Полісся України. *Лісове і садово-паркове господарство*. 2015. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/licgoc_2015_6_3.pdf (дата звернення: 23.08.2020).

References:

1. Shevchuk V.V., Fomin V.I., Nazarenko S.V. (2005) Ekologichnyi stan shtuchnykh sosnovykh nasadzhen na Nyzhnodniprovskykh piskakh [Ecological condition of artificial pine plantations on the Lower Dnieper sands]. *Scientific Bulletin of USFU*, vol. 15.1, pp. 96–102.
2. Department of Ecology and Natural Resources of the Mykolayiv Regional State Administration (2019) Rehionalna dopovid pro stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha Mykolaivskoi oblasti u 2018 rotsi [Regional report on the state of the environment in the Mykolaiv region 2018]. Mykolaiv: Department of Ecology and Natural Resources of the Mykolayiv Regional State Administration.
3. Mykolaivske oblasne upravlinnia lisovoho ta myslyvskoho hospodarstva [Mykolayiv Regional Department of Forestry and Hunting]. Available at: <http://www.mikolaivlis.gov.ua> (accessed: 20.08.2020).
4. Mykolaiv Regional Council (2015) Stratehiia rozvytku Mykolaivskoi oblasti na period do 2020 roku. Rishennia oblasnoi rady № 9 vid 16.04.2015 roku [Strategy of development of the Nikolaev area for the period till 2020. Decision of the regional council № 9, 16.04.2015]. Mykolaiv: Mykolaiv Regional Council.
5. Department of Ecology and Natural Resources of the Mykolayiv Regional State Administration (2019) Ekologichnyi pasport Mykolaivskoi oblasti [Ecological passport of the Nikolaev area]. Mykolaiv: Department of Ecology and Natural Resources of the Mykolayiv Regional State Administration.
6. Publichnyi zvit Derzhavnoho ahentstva lisovykh resursiv Ukrainy za 2019 rik [Public report of the State Agency

- of Forest Resources of Ukraine for 2019]. Available at: https://menr.gov.ua/files/images/news_2020 (accessed: 20.08.2020).
7. Derzhavna sluzhba Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii [The State Emergency Service of Ukraine]. Available at: <https://www.dsns.gov.ua> (accessed: 20.08.2020).
 8. Yavorovskiy P.P. (2015) Vplyv zmin klimatu na lisovi ekosystemy [Impact of climate change on forest ecosystems]. *Lisove i sadovo-parkove hospodarstvo*, no. 6. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/licgoc_2015_6_14 (accessed: 23.08.2020).
 9. Zibtsev S.V., Soshenskyi O.M., Humeniuk V.V., Koren V.A. (2019) Bahatorichna dynamika lisovykh pozhezh v Ukraini [Long term dynamic of forest fires in Ukraine]. *Ukrainian Journal of Forest and Wood Science*, vol. 10, no. 3, pp. 27–40.
 10. State Forestry Committee of Ukraine (2004) Pravyla pozhezhnoi bezpeky v lisakh Ukrainy. Nakaz vid 27.12.2004 № 278 [Fire safety rules in the forests of Ukraine. Order № 278, 27.12.2004]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0328-05#Text> (accessed: 18.08.2020).
 11. Holovne upravlinnia statystyky u Mykolaivskii oblasti [Department of Statistics in the Mykolaiv region]. Available at: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua> (accessed: 12.08.2020).
 12. Budzinskyi I.L. (2019) Suchasni vyklyky, zakonodavche rehuliuвання та diialnist lisohospodarskykh pidpriemstv Derzhlisahentstva shchodo zapobihanni ta hasinnia lisovykh pozhezh [Modern challenges and legislative regulation of the activities of forestry enterprises State Forestry Agency to prevent and fight forest fires]. Available at: https://tlu.kiev.ua/fileadmin/user_upload/DALRU_Budzinskyi_NKS_90419.pdf (accessed: 20.08.2020).
 13. Zavorotnia I.K., Litvak S.M., Litvak O.A. (2018) Vplyv pozhezh na lisovi ekosystemy Mykolaivskoi oblasti [The impact of fires on forest ecosystems Mykolaiv region]. Proceedings of the *Aktualni pytannia tekhnohennoi ta tsyvilnoi bezpeky Ukrainy: I Vseukrainska naukova konferentsiia*. Mykolaiv: Torubara V.V, pp. 91–93.
 14. Derzhavne ahentstvo lisovykh resursiv Ukrainy [State Forest Resources Agency of Ukraine]. Available at: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish.article?art_id=118927&cat_id=11892 (accessed: 20.08.2020).
 15. Ilin V.P. (2011) Pirogennoye vozdeystviye na rastitelnyy pokrov [Pyrogenic effect on vegetation]. *Samarskaya Luka: problemy regionalnoy i globalnoy ekologii*, vol. 20, no. 2, pp. 4–30.
 16. Chuban V.S., Horbachenko Yu.M. (2019) Ekoloho-ekonomichni naslidky pozhezh u pryrodnykh ekosystemakh [Ecological and economic heritage pozhiezh in natural ecosystems]. *Tsentralkoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky*, vol. 2(35), pp. 62–69.
 17. Humeniuk V.V., Zibtsev S.V., Borsuk A.A. (2015) Vplyv nyzovoi pozhezhi na derevostan ta nazemni lisovi horiuchi materialy v sosnovykh lisakh Tsentralnogo Polissia Ukrainy [Impact of grassroots fire on stands and terrestrial forest combustible materials in pine forests of Central Polissya of Ukraine]. *Lisove i sadovo-parkove hospodarstvo*, no. 6. Available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/licgoc_2015_6_3.pdf (accessed: 23.08.2020).

Нікола С.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Гусев А.О.

студент
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Nikola Svitlana

Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance
Odessa I.I. Mechnikov National University

Husiev Artem

Student
Odessa I.I. Mechnikov National University

ЕКОЛОГІЧНЕ ОПОДАТКУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІКУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

ENVIRONMENTAL TAXATION AS A TOOL FOR STATE IMPACT ON ENVIRONMENTAL ECONOMICS

У статті досліджено теоретичні та методологічні засади концепції екологічного оподаткування, визначено її основні елементи та економічну сутність екологічного податку. Проаналізовано динаміку обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря за 2014–2019 рр. та доходів державного бюджету України від екологічного податку за аналогічний період, а також досліджено взаємозв'язок між цими показниками. Встановлено, що система екологічного оподаткування в Україні характеризується низьким рівнем ефективності. Розглянуто міжнародний досвід державного впливу на економіку природокористування шляхом екологічного оподаткування та наведено систему податків і зборів екологічного характеру в країнах Європи. Виявлено основні недоліки поточної системи екологічного оподаткування в Україні та запропоновано шляхи її вдосконалення.

Ключові слова: система екологічного оподаткування, економіка природокористування, екологічний податок, обсяги викидів, доходи державного бюджету.

В статье исследованы теоретические и методологические основы концепции экологического налогообложения, определены ее основные элементы и экономическую сущность экологического налога. Проанализирована динамика объемов выбросов загрязняющих веществ в атмосферный воздух за 2014–2019 гг. и доходов государственного бюджета Украины от экологического налога за аналогичный период, а также исследована взаимосвязь между этими показателями. Установлено, что система экологического налогообложения в Украине характеризуется низким уровнем эффективности. Рассмотрен международный опыт государственного влияния на экономику природопользования путем экологического налогообложения и приведена система налогов и сборов экологического характера в странах Европы. Выявлены основные недостатки текущей системы экологического налогообложения в Украине и предложены пути ее усовершенствования.

Ключевые слова: система экологического налогообложения, экономика природопользования, экологический налог, объемы выбросов, доходы государственного бюджета.

The article explores the theoretical and methodological basis of the concept of environmental taxation, identifies its main elements and the economic essence of the environmental tax. The dynamics of emissions of pollutants into the atmosphere for 2014–2019 were analyzed and the revenues of the State Budget of Ukraine from the environmental tax for the same period, as well as the relationship between these indicators. It has been established that the system of environmental taxation in Ukraine is characterized by a low level of efficiency. The international experience of the state influence on the economy of environmental management through environmental taxation is considered and the system of taxes and collections of an environmental nature in European countries is presented. The main shortcomings of the current system of environmental taxation in Ukraine have been identified and ways of improving

it have been proposed. In recent decades in the world economy ecology has become a new factor of production, which is due to the realization of the need for rational and effective use of natural resources, as well as reduction of pollutants emissions. One of the main methods of realization of this problem is the state impact on the environmental economics. The most common tool of state stimulation of environment of production is the introduction of an environmental taxation system. Environmental taxation is a set of payments (taxes and fees) levied on legal entities and individuals, which are aimed at stimulating rational environmental use by collecting a certain amount of funds in proportion to the negative impact on the environment. The main purpose of the environmental taxation system is to stimulate rational environmental use. In Ukraine, the main element of this system is environmental tax; environmental functions also indirectly perform rent and some types of excise tax. Environmental tax has two functions: regulatory (environmental) and fiscal. In Ukraine, these functions are not performed enough due to the absence of significant positive dynamics of ecological and economic indicators.

Keywords: *environmental taxation system, environmental economics, environmental tax, emissions, state budget revenues.*

Постановка проблеми. В останні десятиліття у світовій економіці екологія стає новим фактором виробництва, що пов'язано з усвідомленням необхідності раціонального та ефективного використання природних ресурсів, а також скорочення обсягів викидів забруднюючих речовин. Одним із основних методів реалізації цієї проблеми є державний вплив на економіку природокористування. Найбільш поширеним інструментом державного стимулювання екологізації виробництва є впровадження системи екологічного оподаткування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми екологічного оподаткування в Україні та світі присвячені статті таких науковців, як Ю.О. Швець, Л.С. Григорович [1], Н.С. Васильєва [2], О.В. Лега, Л.В. Яловега, Т.Б. Прийдак [3], Т.М. Шульга [4], К.В. Канонішена-Коваленко [5], Н.П. Яворська [6], В.А. Фостолович, А.С. Возик [7]. У цих дослідженнях визначено економічну та правову сутність концепції екологічного оподаткування, особливості стягнення екологічного податку, проаналізовано міжнародний досвід екологічного оподаткування, а також наведено шляхи реформування екологічного податку в Україні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Основною невирішеною проблемою науковців є відсутність єдиного підходу до подальшого розвитку екологічного оподаткування в Україні з урахуванням реалізації регулюючої (скорочення обсягів викидів) та фіскальної (забезпечення бюджетних доходів) функцій екологічного податку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження впливу держави на економіку природокористування шляхом екологічного оподаткування. Основними завданнями статті є:

- визначення економічної сутності екологічного податку;
- аналіз взаємозв'язку обсягів викидів та надходжень до державного бюджету від екологічного податку;
- порівняння поточної системи екологічного оподаткування в Україні зі світовим досвідом;
- запропонування шляхів удосконалення наявної системи екологічного оподаткування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічне оподаткування – це сукупність платежів (податків і зборів), що стягуються з юридичних та фізичних осіб, які спрямовані на стимулювання раціонального природокористування шляхом стягнення певної суми коштів пропорційно негативному впливу на довкілля.

В Україні основним елементом системи екологічного оподаткування є екологічний податок, тобто загальнодержавний обов'язковий платіж, який стягується за:

- викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення;
- скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти;
- розміщення відходів (за винятком розміщення деяких відходів як вторинної сировини);
- утворення радіоактивних відходів (зокрема, вже накопичених);
- тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад строк, що встановлений умовами ліцензії [8, ст. 14.1.57, 240.1].

Економічна сутність екологічного податку проявляється у таких його функціях:

- 1) регулююча (природоохоронна) – основна функція цього податку, що полягає у державному стимулюванні обсягів викидів та відходів на сприяливу низькому рівні;
- 2) фіскальна – забезпечення доходів державного бюджету, є другорядною функцією, оскільки питома вага у структурі надходжень від цього податку є незначною.

Дослідження ефективності екологічного податку в Україні передбачає аналіз ефективності виконання його функцій, а саме:

- дослідження динаміки обсягів викидів (аналіз регулюючої функції);
- дослідження обсягів доходів державного бюджету України (аналіз фіскальної функції).

Обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря за 2014–2019 рр. наведено у табл. 1; надходження до державного бюджету всіх рівнів від екологічного податку за аналогічний період – у табл. 2.

Дані табл. 1, 2 свідчать про низьку ефективність екологічного податку і, як наслідок, системи екологічного оподаткування в Україні загалом, оскільки:

- впровадження екологічного податку не призвело до суттєвих скорочень обсягів викидів (зниження цього показника після 2014 року є наслідком скорочення сукупних обсягів промислового виробництва в Україні);
- обсяги надходжень до державного бюджету від екологічного податку є незначними, не покривають у повному обсязі втрати внаслідок погіршення стану навколишнього середовища та не є істотним джерелом наповнення державного бюджету (повноцінно не реалізуються ні регулююча, ні фіскальна функції екологічного податку).

Таблиця 1

Обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря в Україні

Рік	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Обсяги викидів, млн. т	5,35	4,52	4,69	4,23	4,12	4,12

Джерело: складено авторами на основі даних джерела [9]

Таблиця 2

Надходження до державного бюджету України всіх рівнів від екологічного податку

Рік	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Надходження від екологічного податку, млрд. грн.	4,83	2,69	4,99	4,70	4,92	6,09
Частка у структурі доходів зведеного бюджету, %	1,06	0,41	0,64	0,46	0,42	0,47

Джерело: складено авторами на основі даних джерела [10]

Слід зазначити, що в Україні, крім екологічного податку, природоохоронну функцію опосередковано виконують також деякі інші податки, зокрема:

- рентна плата (податок, що стягується за користування деякими природними ресурсами);
- акцизний податок (на транспортні засоби, нафтопродукти та електроенергію).

В зарубіжних країнах система екологічного оподаткування є більш розвинутою. Так, сукупність податків і зборів екологічного характеру в розвинених країнах світу складається з таких груп:

- екологічні податки і збори фіскального характеру (спрямовані головним чином на максимізацію бюджетних доходів);
- екологічні податки і збори компенсаційного характеру (спрямовані безпосередньо на покриття збитків внаслідок завданої екологічної шкоди суб'єктів господарювання);
- екологічні податки і збори стимулюючого характеру (спрямовані перш за все на стимулювання екологізації виробництва).

Приклади систем екологічного оподаткування в деяких країнах ЄС наведено в табл. 3.

Основними шляхами вдосконалення поточної системи екологічного оподаткування в Україні є:

- впровадження прогресивної шкали оподаткування екологічним податком (за більших обсягів викидів та відходів ставки податку мають збільшуватись); сьогодні диференціація ставок екологічного податку обмежується лише класами забруднюючих речовин;
- надання податкових пільг суб'єктам господарювання, які використовують ресурсозберігаючі технології;

– впровадження податку на продукцію, що містить екологічно шкідливі речовини (цей податок існує в більшості європейських країн);

– введення збору на захист довкілля для суб'єктів господарювання, які є платниками екологічного податку; при цьому платежі від цього збору мають надходити до спеціального фонду державного бюджету України з цільовим спрямуванням на природоохоронні заходи.

Висновки. Основним призначенням системи екологічного оподаткування є стимулювання раціонального природокористування. В Україні основним елементом цієї системи є екологічний податок; природоохоронні функції також опосередковано виконують рентна плата та деякі види акцизного податку. Екологічний податок має дві функції, а саме регулюючу (природоохоронну) та фіскальну. В Україні ці функції виконуються недостатньо через відсутність суттєвої позитивної динаміки еколого-економічних показників.

У розвинених країнах світу існують три групи екологічних податків і зборів, а саме фіскальні, компенсаційні та стимулюючі. Характерною особливістю систем екологічного оподаткування країн ЄС, на відміну від України, є наявність податку на продукцію, що містить екологічно шкідливі речовини. Основними напрямками реформування наявної системи екологічного оподаткування в Україні, крім впровадження цього податку, є зміна порядку стягнення екологічного податку (за прогресивною шкалою та надання податкових пільг), введення збору на захист навколишнього середовища.

Таблиця 3

Екологічні податки і збори в країнах ЄС

Назва екологічного платежу	Країни					
	Польща	Чехія	Німеччина	Франція	Данія	Швеція
Податок за викиди вуглекислого газу				+	+	
Податок за забруднення води		+			+	
Податок за відходи та їх утилізацію	+			+	+	+
Податок за споживання енергії			+		+	+
Податок на продукцію, що містить екологічно шкідливі речовини	+	+	+	+	+	+
Збір за вирубку дерев та насаджень	+					
Податок на експлуатацію автомобілів					+	+
Збір на захист навколишнього середовища						+

Джерело: [1]

Бібліографічний список:

1. Швець Ю.О., Григорович Л.С. Екологічний податок як інструмент економіки природокористування. *Вісник Мукачівського державного університету*. 2017. Вип. 10. С. 488–493.
2. Васильєва Н.С. Особливості справляння екологічного податку податковим агентом. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 2(31). С. 5–9.
3. Лега О.В., Яловега Л.В., Прийдак Т.Б. Екологічний податок: особливості обліку і оподаткування у контексті нормативно-правових змін. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2017. Вип. 185. С. 231–242.
4. Шульга Т.М. Правове регулювання екологічного податку в Україні. *Право і суспільство*. 2013. № 6.2. С. 291–294.
5. Канонішена-Коваленко К.В. Екологічний податок від А до Я. Київ: Фондація «Відкрите Суспільство», 2017. 108 с.
6. Яворська Н.П. Екологічне оподаткування в країнах ЄС як інструмент підвищення ефективності екологічної політики. *Підприємництво та інновації*. 2019. № 10. С. 114–120.
7. Фостолович В.А., Возик А.С. Суть екологічного податку в економіці природокористування. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки*. 2012. № 4(70). С. 175–180.
8. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 13 серпня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 20.08.2020).
9. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 21.08.2020).
10. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk> (дата звернення: 22.08.2020).
2. Vasylieva N.S. (2014) Osoblyvosti spravliannya ekolohichnoho podatku podatkovym ahentom [Peculiarities of environmental tax by tax agent]. *Law Journal "Air and Space Law"*, no. 2(31), pp. 5–9. (in Ukrainian)
3. Leha O.V., Yaloveha L.V., Pryidak T.B. (2017) Ekolohichni podatki: osoblyvosti obliku i opodatkuvannya u konteksti normatyvno-pravovykh zmin [Environmental tax: peculiarities of accounting and taxation in the context of regulatory changes]. *Bulletin of the Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture*, vol. 185, pp. 231–242. (in Ukrainian)
4. Shulha T.M. (2013) Pravove rehuliuвання ekolohichnoho podatku v Ukraini [Legal regulation of environmental tax in Ukraine]. *Law and Society*, no. 6.2, pp. 291–294. (in Ukrainian)
5. Kanonishena-Kovalenko K.V. (2017). *Ekolohichni podatki vid A do Ya* [Environmental tax from A to Z]. Kyiv: Open Society, 108 p. (in Ukrainian)
6. Yavorska N.P. (2019) Ekolohichne opodatkuvannya v kraynakh YeS yak instrument pidvyshchennia efektyvnosti ekolohichnoi polityky [Environmental taxation in EU countries as a tool to increase the efficiency of environmental policy]. *Entrepreneurship and Innovation*, no. 10, pp. 114–120. (in Ukrainian)
7. Fostolovych V.A., Vozyk A.S. (2012) Sut ekolohichnoho podatku v ekonomitsi pryrodokorystuvannya [The essence of environmental tax in the environmental economics]. *Proceedings of VNAU. A series of economic science*, no. 4(70), pp. 175–180. (in Ukrainian)
8. Podatkovi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. Data onovlennia: 13.08.2020 r. [Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 02.12.2010 № 2755-VI. Date updated: 13.08.2020]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (accessed 20 August 2020).
9. Derzhavna Sluzhba Statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 21 August 2020).
10. Ministerstvo Finansiv Ukrainy [Ministry of Finance of Ukraine]. URL: <https://mof.gov.ua/uk> (accessed 22 August 2020).

References:

1. Shvets Yu.O., Hryhorovych L.S. (2017) Ekolohichni podatki yak instrument ekonomiky pryrodokorystuvannya [Environmental tax as a tool of the environmental economics]. *Mukachevo State University*, vol. 10, pp. 488–493. (in Ukrainian)

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331.5:314.1

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-4-20>

Близнюк В.В.

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
ДУ «Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України»

Гук Л.П.

кандидат економічних наук
ДУ «Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України»

Blyzniuk Viktoriia

Candidate of Economic Sciences, Senior Research Fellow
SI "Institute of Economics and Forecasting
National Academy of Sciences of Ukraine"

Huk Larysa

Candidate of Economic Sciences
SI "Institute of Economics and Forecasting
National Academy of Sciences of Ukraine"

ПОТЕНЦІАЛ ЗМІНИ ТРЕНДІВ НА РИНКУ ПРАЦІ: РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ

POTENTIAL OF CHANGE IN THE LABOR MARKET TRENDS: REGIONAL ASPECTS

У статті розглянуто особливості демографічної ситуації та динаміку розвитку ринку праці в регіонах України на тлі внутрішніх проблем та глобальних трансформацій. Проведено аналітичне оцінювання демографічних змін та виявлено тренди, які є базовими для формування потенціалу трудових ресурсів для національного та регіональних ринків праці. Досліджено основні напрями модернізації сфери зайнятості, рівня безробіття населення в Україні та окремих її регіонах. Виокремлено питання неформальної зайнятості, рівень якої в нашій країні залишається високим, що призводить до поглиблення диференціації на регіональних ринках праці між робітниками, які мають соціальний захист, та особами з обмеженим доступом до соціального захисту та прав на зайнятість. Це тим більше актуально в контексті виникнення наслідків спалаху коронавірусу.

Ключові слова: демографія, регіональний ринок праці, зайнятість, безробіття, неформальна зайнятість.

В статье рассмотрены особенности демографической ситуации и динамика развития рынка труда в регионах Украины на фоне внутренних проблем и глобальных трансформаций. Проведено аналитическое оценивание демографических изменений и выявлены тренды, которые являются базовыми для формирования потенциала трудовых ресурсов для национального и региональных рынков труда. Исследованы основные направления модернизации сферы занятости, уровня безработицы населения в Украине и отдельных ее регионах. Выделены вопросы неформальной занятости, уровень которой в нашей стране остается высоким, что приводит к углублению дифференциации на региональных рынках труда между работниками, имеющими социальную защиту, и лицами с ограниченным доступом к социальной защите и правам на занятость. Это тем более актуально в контексте возникновения последствий вспышки коронавируса.

Ключевые слова: демография, региональный рынок труда, занятость, безработица, неформальная занятость.

The article examines the regional aspects of the formation of demographic potential, the peculiarities of the use of labor potential of the regions and identifies trends in regional labor markets corresponding to these trends. Peculiarities of the demographic situation in the regions of Ukraine are considered. It is formed under the influence of internal problems and global transformations and has an impact on the formation of both the labor market and the development of various aspects of labor activity of the population. An analytical assessment of demographic changes was carried out and trends that are the basis for the formation of labor potential for national and regional labor markets were identified. The main trends of population aging and declining birth rates give grounds to state the threat of a sharp increase in the demographic burden on the working age population. Migration flows mitigate the situation, but this statement is true only for some regions of Ukraine. The main directions of modernization of employment, the level of unemployment in Ukraine and its individual regions are studied. The dynamics of the workload of the unemployed population per one vacancy (vacant position) by regions is determined and the ranking of professions in the most dynamic regional labor market is carried out. The identified trends focus on maintaining the demand for unskilled labor and the shortage of occupations that do not require a high level of education and skills of workers. An assessment of the dynamics of labor productivity in the regions of Ukraine based on a comparison of average Ukrainian and regional indicators. The issue of informal employment is highlighted, the level of which in our country remains high, which leads to a deepening differentiation in regional labor markets between workers who have social protection and persons with limited access to social protection and employment rights. The availability of precarious jobs will require policy decisions to support workers with limited access to social protection. This is all the more relevant in the context of the effects of a coronavirus outbreak, which poses risks to many informally employed workers.

Keywords: *demography, regional labor market, employment, unemployment, informal employment.*

Постановка проблеми. Ринок праці та сфера зайнятості постійно модернізуються за рахунок структурних змін, зумовлених значною мірою інформаційними технологіями та глобалізацією. Однак інші фактори, такі як демографічні зміни та нові бізнес-моделі, також мають суттєвий вплив на формування ринку праці та розвиток різноманітних аспектів трудової активності населення держави.

У 2019 році ринок праці в Україні успішно функціонував, а рівень зайнятості зростав уже п'ятий рік поспіль, досягнувши значення 58,2% до населення віком 15–70 років, цей показник співставний із рівнем зайнятості у 2010 році. За 2019 рік було знижено рівень безробіття (за методологією МОП) на 0,6 відсоткових пункти (в. п.) до 8,2% до робочої сили віком 15–70 років. Рівень безробіття в Україні у 2019 році був найнижчим за останні п'ять років. Після різкого спаду у 2014 році середнє значення показників ринку праці України покращувалось, тоді як відмінності між регіонами щодо кожного показника були відчутними та створювали варіативність трендів розвитку регіональних ринків праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань розвитку ринку праці в Україні та його регіональних особливостей присвячені роботи О.М. Алімова, С.І. Бандура, О.А. Грішної, М.І. Долішнього, Е.М. Лібанової, Л.С. Лісогор, О.В. Макарової, В.В. Онікієнка, І.Л. Петрової та багатьох інших вітчизняних науковців.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблем. Однак залишається актуальною проблема варіативності показників регіональних ринків праці, зумовлена особливостями їх соціально-економічного розвитку та формування трудового потенціалу окремих регіонів, ефективність використання якого є передумовою оптимального балансу попиту та пропозиції робочої сили регіонів.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є дослідження регіональних аспектів формування демографічного потенціалу, особливостей використання трудового потенціалу регіонів

та визначення відповідних цим тенденціям трендів на регіональних ринках праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демографічні прогнози для найбільших світових регіонів сьогодні відомі та переоцінюються кожні два роки Організацією Об'єднаних Націй, демографічні прогнози для України та її регіонів формуються вітчизняними фахівцями-демографами. У багатьох регіонах України кількість населення зменшується, воно стає старшим та менш кваліфікованим, оскільки молоді люди, здобувши освіту, у пошуках роботи прямують із сільської місцевості до міських центрів. Для цих регіонів сучасні демографічні тенденції означають, що сучасні знання, трудовий потенціал активної молоді та людський капітал загалом стають усе більшим дефіцитом.

Регіональні особливості демографічного розвитку. Динаміка змін і структура населення м. Києва мають як загальні риси глобальних міст, так і свої особливості (табл. 1). Станом на 1 січня 2020 року в Києві чисельність наявного населення досягла 2 967 360 осіб. Зменшення населення Києва спостерігалось лише у 90-х роках ХХ століття, коли відбулося зниження з 3 до 2,6 млн. мешканців. Із 2003 року чисельність мешканців міста постійно збільшується в середньому на 20 000 осіб щорічно. Так, у 2019 році чисельність киян зросла на 0,56%. За оцінками фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України, чисельність населення м. Києва буде зростати, а до 2035 року може досягти 3 620,4 тис. осіб [1], за прогнозними оцінками відділу народонаселення Департаменту з економічних і соціальних питань ООН, цей показник у 2035 році досягне 2 991 тис. осіб [2].

Частка середньої чисельності наявного населення м. Києва за 2015–2019 роки зростала з 6,76% до 7,04% від загальної кількості наявного населення України, вона перевищувала значення відповідних показників Київської, Львівської, Харківської областей, а поступалася лише Дніпропетровській об-

Демографічна ситуація в окремих регіонах України у 2015 та 2019 роках

Назва регіону, області	Частка середньої чисельності наявного населення, %		Природний приріст, скорочення (-) на 1 тис. осіб населення		Кількість живонароджень на 1 тис. осіб населення		Кількість смертей на 1 тис. осіб населення	
	2015 рік	2019 рік	2015 рік	2019 рік	2015 рік	2019 рік	2015 рік	2019 рік
Україна	100	100	-4,3	-6,5	9,6	7,3	13,9	13,8
м. Київ	6,76	7,04	1,8	-0,2	12,3	11,0	10,5	11,2
Дніпропетровська	7,62	7,59	-6,2	-8,9	10,2	7,1	16,5	16,0
Львівська	5,92	5,99	-2,0	-4,4	11,0	8,7	13,0	13,0
Харківська	6,36	6,35	-6,5	-8,5	9,2	6,8	15,6	15,2
Київська	4,04	4,22	-4,8	-8,0	11,7	8,0	16,4	16,1

Джерело: [3]

ласті. Чисельність наявного населення м. Києва та Київської області на 1 січня 2020 року становила 4 748 404 осіб. У 2020 році серед усіх регіонів України зростання чисельності наявного населення спостерігалось лише у м. Києві та Київській області.

Природне скорочення населення в м. Києві відбувалося повільніше, ніж у середньому по Україні. Цей процес проходив як через зменшення народжуваності, так і за рахунок підвищення смертності населення м. Києва, на відміну від інших регіонів України, де природне скорочення населення за 2015–2019 роки відбувалося передусім через зменшення народжуваності. З 2003 року чисельність наявного населення м. Києва зростала за рахунок перевищення обсягів міграційного приросту над природним, крім періоду 2008–2018 років, коли природний приріст населення м. Києва також був позитивним (рис. 1).

Міграційні потоки у м. Києві за останні п'ять років склалися здебільшого представниками різних регіонів України, хоча кількість зовнішніх мігрантів була значною (у 2015 році вона становила 1 525 осіб, у 2019 році – 4 347 осіб) (табл. 2). Потік міждержавної міграції насамперед був направлений до м. Києва, Харківської та Київської областей. Слід підкреслити, що Харківська область більше приваблює іноземних мігрантів, де їх частка значно перевищує частку мігрантів із регіонів України (табл. 2).

Міграційні потоки до м. Києва та Київської області у 2015–2019 роках збільшувалися, загальний коефіцієнт міграційного приросту в м. Києві становив 46,3 у 2015 році та 58,0 у 2019 році, у Київській області – 64,9 та 154,1 у відповідні періоди. Ці значення на декілька порядків перевищують позитивні значення коефіцієнта міграційного приросту у Львівській та Харківській областях, а в Дніпропетровській області за період 2015–2019 років спостерігалось збільшення міграційного відтоку населення, отже, коефіцієнт міграційного приросту був від'ємним. З огляду на сприятливу порівняно з іншими регіонами ситуацію на ринку праці м. Києва, де рівень безробіття найнижчий в Україні (5,8% у 2019 році), можемо констатувати, що і м. Київ, і райони та міста Київської області будуть привабливими для активної частини населення, яке мігрує у пошуках роботи.

За складом жителів Київ досить «молодий», оскільки середній вік його мешканців становить 39 років, це активний працездатний вік. Однак, за даними Департаменту з економічних і соціальних питань ООН, очікувана тривалість життя українців значно коротше, ніж у європейських країнах (рис. 2), як в аналізованому періоді 2015–2020 років, так і в майбутньому у 2030–2035 роки [2].

Формування наймолодшої вікової групи у м. Києві відбувалося нерівномірно: досягнувши мінімаль-

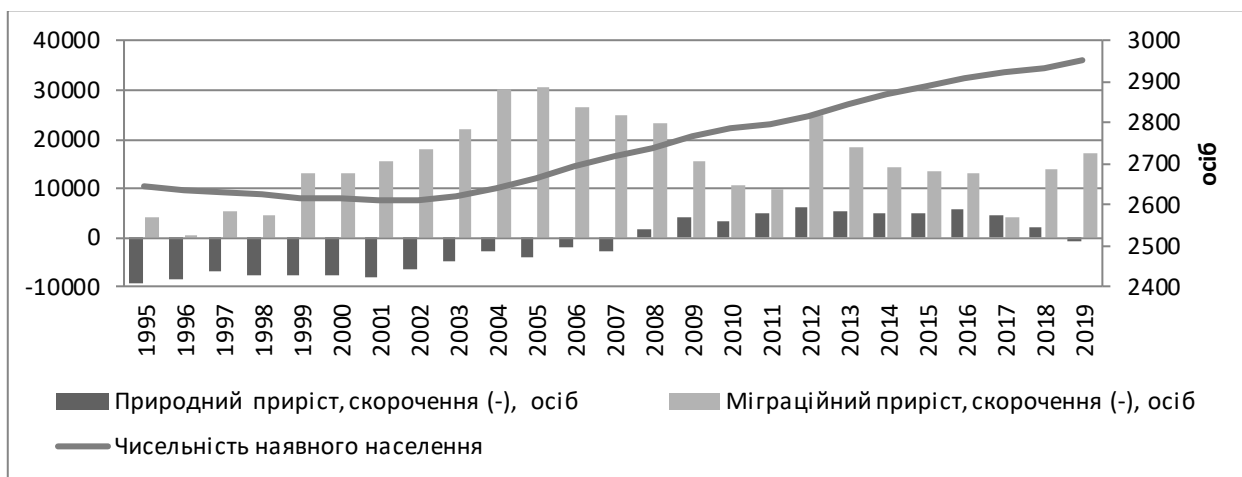

Рис. 1. Формування приросту (скорочення) чисельності населення у м. Києві

Джерело: [4]

Міграційна ситуація у м. Києві та окремих регіонах України у 2015–2019 роках

Назва регіону, області	Міграційний приріст, скорочення (-), усі потоки, осіб		Зокрема, міграційний приріст, скорочення (-) за рахунок міждержавної міграції, осіб		Коефіцієнт міграційного приросту, скорочення (-) на 10 тис. осіб		Рівень безробіття населення віком 15–70 років (за методологією МОП), %	
	2015 рік	2019 рік	2015 рік	2019 рік	2015 рік	2019 рік	2015 рік	2019 рік
Україна	14 233	21 512	9 250	18 222	3,3	5,1	9,1	8,2
Дніпропетровська	-1 351	-1 426	-174	1 029	-4,1	-4,5	7,2	7,7
Київська	11 225	27 343	863	1 658	64,9	154,1	6,4	5,9
Львівська	1 335	1 099	294	-52	5,3	4,4	8,2	6,5
Харківська	4 981	5 436	2 242	3 053	1,2	20,4	7,1	5,0
м. Київ	13 462	17 175	1 525	4 347	46,3	58,0	7	5,8

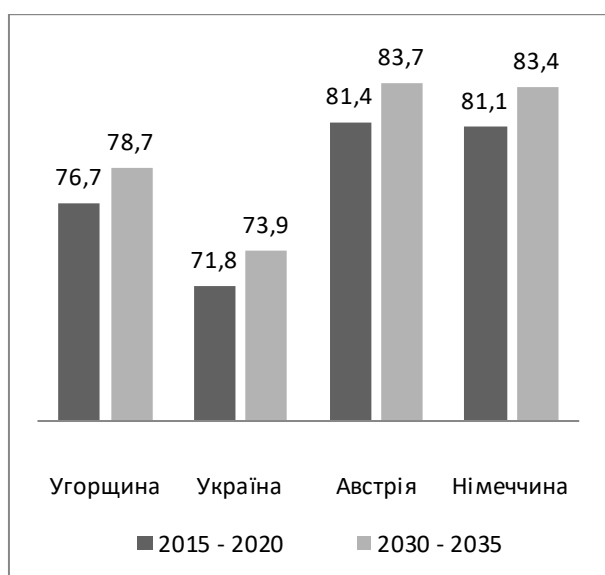
Джерело: [3]

ного значення 13,4% у 2008 році, частка осіб віком 0–15 років поступово зростала до 17,5% у 2019 році, за останні п'ять років щорічне зростання наймолодшої когорти киян відбувалося на 3,4% щорічно. Цей оптимістичний тренд зміниться на протилежний найближчим часом з урахуванням наявної тенденції до скорочення народжуваності.

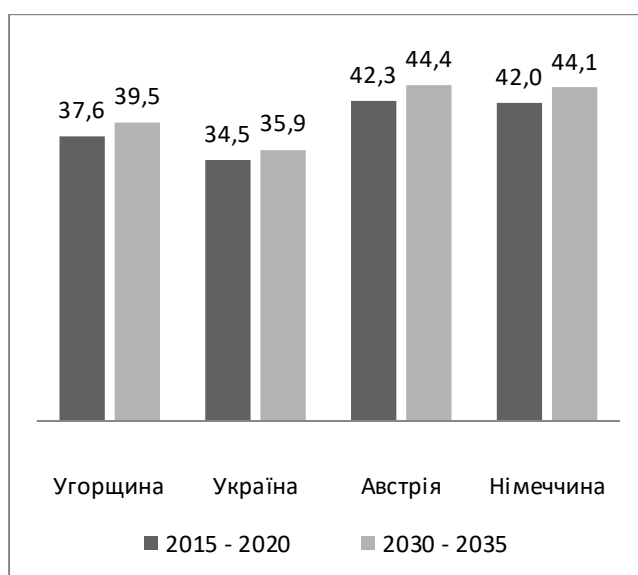
Коефіцієнт сумарної народжуваності у Києві становить 1,538. Велика частина київських сімей (58,6%) мала одну дитину, 39,2% – двох дітей. У Київській області відповідні показники у 2019 році становили 63,2% та 32,9%. Розподіл домогосподарств з дітьми за віком дітей у їх складі свідчить про формування тенденції скорочення народжуваності за останні сім років (рис. 3).

Чисельність населення м. Києва віком старше працездатного (65 років і старше) збільшується в середньому на 7,8 тис. осіб щорічно. У результаті демографічної тенденції до старіння населення частка осіб літнього віку постійно зростала від 9,4%

у 1995 році до 14,8% у 2019 році (у Київській області – до 15,3%) від загальної чисельності населення. У 2015–2019 роках у Київській агломерації щорічний приріст чисельності осіб віком старше 65 років становив 3% і більше. Основною демографічною тенденцією залишається зростання частки населення старше працездатного віку. Столичний регіон демонструє потенційно сприятливі показники щодо демографічного навантаження працездатного населення непрацездатними особами. Так, у м. Києві коефіцієнт пенсійного навантаження особами віком 65 років і старше становив 219 на 1 000 осіб, а у Київській області – 229 на 1 000 осіб, тоді як коефіцієнт потенційного заміщення особами віком 0–15 років становив 258 на 1 000 осіб, а у Київській області – 269 на 1 000 осіб [6, с. 37–40, 81]. Демографічне навантаження на працездатне населення зростатиме, а питання потенційного заміщення його молодим поколінням залишається актуальним як для м. Києва та Київської області, так і для інших регіонів України.

Очікувана тривалість життя при народженні

Очікувана тривалість життя при досягненні 40 років

Рис. 2. Очікувана тривалість життя при народженні та досягненні певного віку

Джерело: [2]

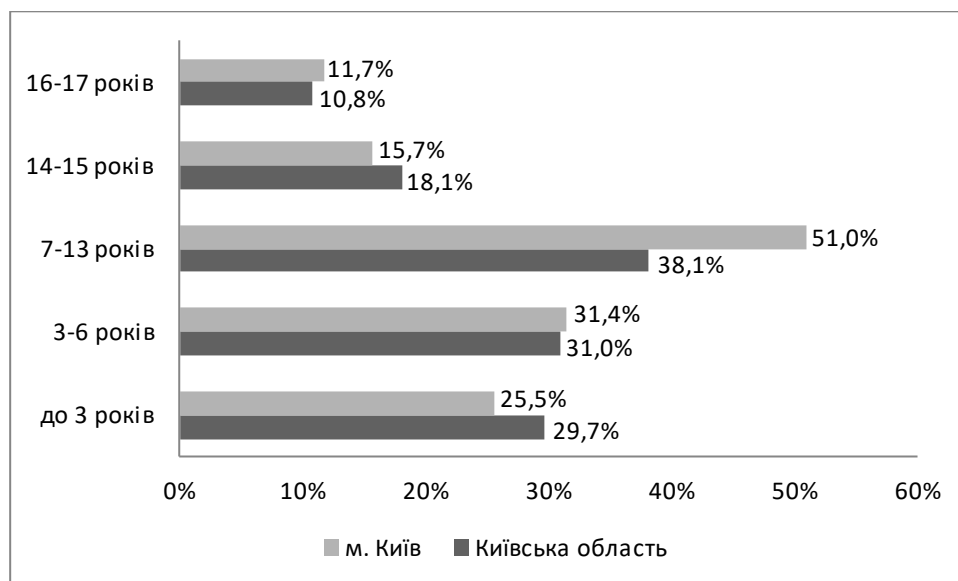

Рис. 3. Розподіл домогосподарств з дітьми за віком дітей у їх складі у м. Києві та Київській області у 2019 році

Джерело: [5, с. 14]

Регіональні особливості розвитку ринку праці. Трудоресурсний потенціал ринку праці м. Києва оцінюється чисельністю економічно активного населення, обсягом робочої сили. Традиційно ситуація на столичному ринку праці залишається найкращою як за абсолютними, так і відносними показниками порівняно з іншими регіонами України (табл. 3). Обсяг робочої сили залишається в діапазоні 1,45–1,46 млн. осіб порівняно зі стабільними показниками зайнятості та безробіття.

Рівень економічної активності населення м. Києва перебуває в межах 67,5% у 2010 році та 66,8% у 2018 році, що перевищує середньоукраїнські показники на 4–5 в. п., індикатори промислово розвинених регіонів Дніпропетровської (65,0% у 2010 році та 63,6% у 2018 році), Харківської (63,9% у 2010 році та 64,9% у 2018 році) областей та туристично орієнтованої Львівської області (62,8% у 2010 році та 61,1% у 2018 році).

Здоров'я ринку праці оцінюється за допомогою індикаторів безробіття (рис. 4). Динаміка рівня безробіття населення віком 15–70 років за методоло-

гією МОП свідчить про те, що у столиці цей показник тривалий час залишався стабільно нижчим за середньоукраїнські та регіональні показники.

Динаміка чисельності безробітних віком 15–70 років у м. Києві відображає постійне їх зменшення в період економічного зростання у 2002–2008 роках (з 86,2 до 45,5 тис. осіб, тобто майже у 2 рази) з різким збільшенням у кризовому 2009 році (до 96,5 тис. осіб, тобто більш ніж у 2 рази до попереднього року) та досить високим рівнем у 2014–2018 роках (97–102 тис. осіб). Протягом 2018–2019 років чисельність безробітних у столиці знижувалася порівняно з попереднім роком на 10,4 тис. осіб та 6 тис. осіб відповідно. Порівняно з базовим 2000 роком чисельність безробітних знизилася на 30,3 тис. осіб, або на 26,4%, що пояснюється продовженням стабілізації та зростання економіки м. Києва з відповідним збільшенням чисельності зайнятих, створенням нових робочих місць та ростом реальної заробітної плати (+10,2%).

Загалом динаміка чисельності безробітних у м. Києві залежить від попиту на робочу силу, що ви-

Таблиця 3

Динаміка основних показників регіональних ринків праці України

Назва регіону, області	Рівень економічної активності, % до населення			Частка економічно активного населення у загальній чисельності, %			Рівень зайнятості населення, %			Частка зайнятого населення в Україні, %		
	2010 рік	2014 рік	2018 рік	2010 рік	2014 рік	2018 рік	2010 рік	2014 рік	2018 рік	2010 рік	2014 рік	2018 рік
Україна	63,7	62,4	62,6	100	100	100	58,5	56,6	57,1	100	100	100
м. Київ	67,5	67,2	66,8	6,7	7,4	8,1	63,6	62,6	62,7	6,8	7,6	8,4
Дніпропетровська	65,0	65,5	63,6	7,5	8,0	8,5	60,4	60,2	58,5	7,6	8,2	8,6
Львівська	62,9	60,5	61,1	5,4	5,7	6,4	58,0	55,3	56,8	5,4	5,7	6,5
Харківська	63,9	63,9	64,9	6,2	6,7	7,4	59,3	59,0	61,4	6,3	6,8	7,7

Джерело: складено авторами за джерелом [3]

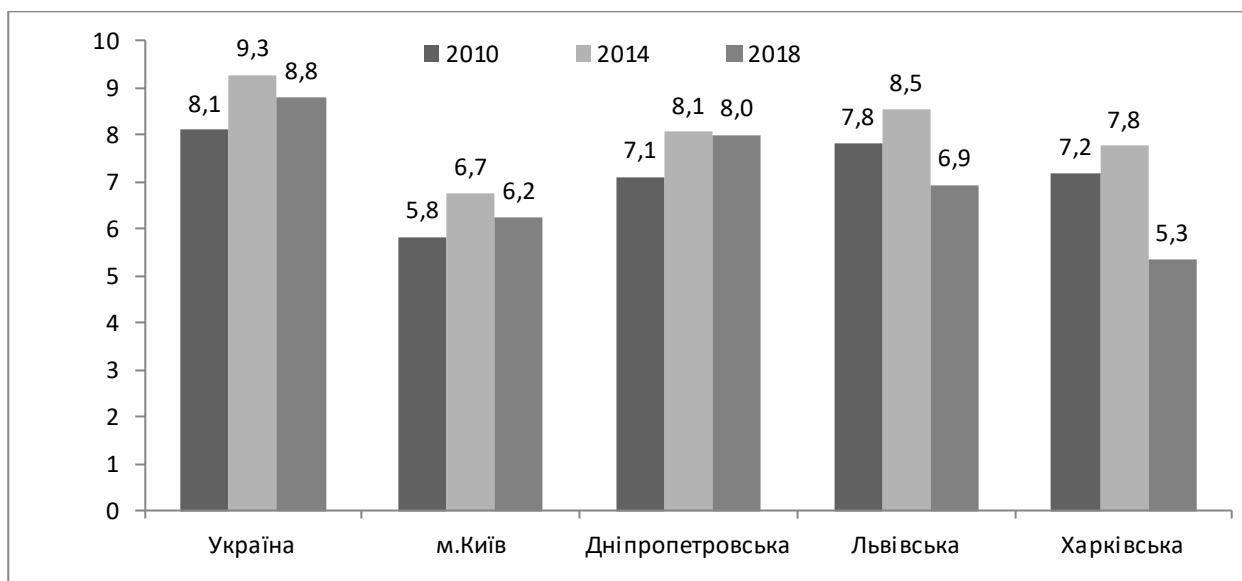

Рис. 4. Динаміка рівнів безробіття регіональних ринків праці України

Джерело: [7]

значається динамікою реального ВРП, рівнем ділової активності, структурними зрушеннями економіки міста, а також рівнем реальної заробітної плати. Крім того, чисельність безробітних залежить від проваджуваної в місті політики створення нових робочих місць, сприяння розвитку малого бізнесу, стимулювання роботодавців до працевлаштування молоді та інвалідів, ефективності роботи центрів зайнятості.

Зайнятість м. Києва за останні три роки з огляду на особливість столичного регіону зростає більш ніж на 11 тис. осіб за рік одночасно з рівнем зайнятості на 0,5–0,8 в. п. за рік, що свідчить про достатній потенціал місцевого ринку праці. Динаміка кількості працівників віком 15–70 років, зайнятих економічною діяльністю у м. Києві, демонструє загальну тенденцію збільшення зайнятості у 2000–2018 роки з 1 218,3 тис. осіб до 1 368,6 тис. осіб, тобто на 12%.

Водночас у кризові періоди економічний розвиток позначився суттєвим скороченням реального ВРП (на 18,3% у 2009 році, 3,9% у 2014 році та 6,4% у 2015 році), що викликало відповідне скорочення зайнятості, а саме на 2,8%; 3,8% та 0,75% відповідно. Певне скорочення зайнятості на 0,55% у 2017 році на фоні економічного відновлення викликано, скоріш за все, активізацією процесів трудової міграції внаслідок отримання Україною безвізового режи-

му та лібералізації міграційної політики низки європейських країн щодо сприяння трудовій міграції українців. Водночас протягом 2018–2019 років спостерігалось повільне збільшення кількості зайнятих віком 15–70 років, що пояснюється продовженням стабілізації та зростання економіки м. Києва з відповідним ростом потреби у робочій силі, створенням нових робочих місць, збільшенням реальної заробітної плати. Найімовірніше, розгортання економічної кризи у зв'язку з поширенням пандемії коронавірусу негативно відобразиться на показниках ринку праці та уповільнить позитивну динаміку.

Чисельність зайнятих у м. Києві поповнюється не лише за рахунок зміни статусу економічної активності, але й за рахунок трудових мігрантів з інших регіонів. Ситуація на регіональних ринках праці оцінюється за допомогою значної кількості показників. Найбільш інформативним для зареєстрованого сегменту є коефіцієнт навантаження на вільне робоче місце, який розраховується шляхом співвідношення чисельності зареєстрованих безробітних та кількості вільних робочих місць, тобто пропозиції робочої сили та попиту на неї (табл. 4).

Динаміка показника навантаження свідчить про те, що ринок праці Києва характеризується кадровим дефіцитом, на відміну від регіонів, залучених

Таблиця 4

Динаміка навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце (вакантну посаду) за регіонами, осіб на кінець року

Назва регіону, області	2000 рік	2005 рік	2010 рік	2014 рік	2018 рік
Україна	17	5	9	14	6
Дніпропетровська	17	3	5	6	4
Львівська	74	11	22	26	2
Харківська	10	4	12	12	7
м. Київ	2	0,2	0,3	2	1

Джерело: [7]

Таблиця 5

Ранжування топ-10 професій ринку праці Києва у 2018 році за дефіцитом вакансій та кадрів

№	Професія	Дефіцит кадрів, одиниць	Частка вакансій за цією професією в загальній кількості, %
1	Прибиральник службових приміщень	4 120	5,980
2	Водій автотранспортних засобів	2 574	4,356
3	Бухгалтер	2 084	4,659
5	Двірник	1 971	2,823
6	Продавець-консультант	1 805	2,912
7	Вантажник	1 412	2,068
8	Охоронець	1 346	2,157
9	Сестра медична	1 051	1,588
10	Продавець продовольчих товарів	942	1,431

Джерело: складено авторами за джерелом [8]

Таблиця 6

Порівняльна динаміка продуктивності праці в регіонах України

Назва регіону, області	2013 рік		2018 рік	
	тис. грн на 1 зайнятого	% до середньоукраїнських показників	тис. грн. на 1 зайнятого	% до середньоукраїнських показників
Україна	71,5	100,0	182,4	100,0
Дніпропетровська	96,6	135,2	223,8	122,7
Харківська	64,1	89,6	148,9	81,6
Львівська	56,1	78,4	138,9	76,2
Київ	195,1	272,8	510,9	280,1

Джерело: складено авторами за джерелом [3]

до аналізу. Здійснивши ранжування професій ринку праці Києва у 2018 році за розміром дефіциту вакансій, бачимо збереження попиту на некваліфіковану працю, найвищим є дефіцит за професіями, які не потребують освіти та кваліфікації працівників, таких як прибиральники, двірники, вантажники (табл. 5).

Можливо, переважання в структурі вакансій таких примітивних професій може пояснюватися тим, що роботодавці не заявляють про існування вакансій за більш кваліфікованими професіями до органів державної служби зайнятості, однак існує ймовірність, що це прояви спрощення та примітивізації економічних відносин.

Ефективність функціонування економіки загалом та ринку праці зокрема може бути оцінена показниками продуктивності праці. Так, продуктивність праці в м. Києві у фактичних цінах суттєво перевищує як середньоукраїнські показники, так і показники окремих регіонів (табл. 6).

За даними 2013 року таке перевищення порівняно з Дніпропетровською областю складало 98,4 тис. грн., Харківською – 131 тис. грн., Львівською – 139 тис. грн. У 2018 році аналогічне перевищення склало порівняно з Дніпропетровською областю 287,1 тис. грн., Харківською та Львівською – 362 тис. грн. та 372 тис. грн. відповідно.

Тенденції деформалізації трудових відносин демонстрували наявність значного прошарку неформальної зайнятості, а з 2014 року свідчили про звуження неформального сегменту ринку праці, що проявлялося у зменшенні частки неформально зайнятих, наприклад у м. Києві відбулося зниження з 14,8% у 2014 році до 11,5% у 2018 році (рис. 5). Не-

формальні трудові відносини переважають у секторі самостійної зайнятості. Зайнятий у неформальному сегменті ринку праці м. Києва – це насамперед чоловік віком 40–49 років із вищою освітою, що працює на підприємствах торгівлі.

Аналіз неформальної зайнятості у розрізі вікових груп показує, що в неформальному сегменті ринку праці представлені переважно особи працездатного віку. У столичному регіоні у 2018 році найвищий рівень неформальної зайнятості спостерігався серед осіб віком 30–34 та 40–49 років. Поширення неформальної зайнятості серед молоді віком 15–24 років (10,7%) пояснювалося пошуком заробітку під час здобуття освіти. Високий рівень неформальної зайнятості залишався серед працюючих, старших працездатного віку. Бажання продовжити трудову діяльність змушує осіб старше працездатного віку погоджуватись на неформальну зайнятість, працювати на посадах, не привабливих для молодих працівників.

Висновки. Потужний людський потенціал столичного регіону – чисельність населення м. Києва, що співставна з чисельністю окремих регіонів України або навіть перевищує її, – формувався головним чином за рахунок міграційного притоку населення з інших регіонів. Зростання чисельності населення столиці розширює можливості акумуляції активного та креативного трудового потенціалу для ефективного використання на ринку праці. Середній вік киян становить 39 років (активний працездатний вік, у якому здобута освіта та наявний досвід трудової діяльності є підґрунтям для самореалізації у різних сферах, зокрема через розвиток смарт-спеціалізації).

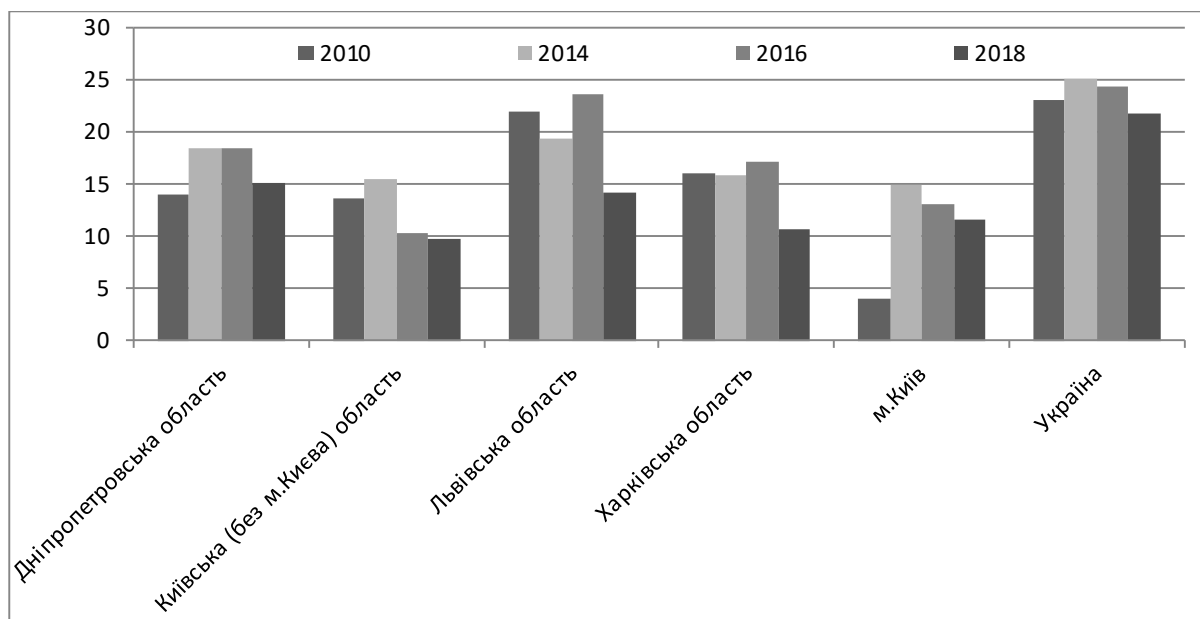

Рис. 5. Динаміка частки неформальної зайнятості регіональних ринків праці України

Джерело. побудовано авторами за джерелом [3]

Низька очікувана тривалість життя, що разом із природним скорочення населення регіонів, яке відбувається як за рахунок зменшення народжуваності, так і за рахунок підвищення смертності населення, свідчить про незадовільні тренди розвитку демографічної ситуації. Подальше зниження народжуваності приведе до зменшення потенційного заміщення осіб працездатного віку молоддю, а старіння населення стане причиною збільшення пенсійного навантаження на працездатне населення.

Місто Київ акумулює значну частку зайнятості в країні, тому що можливості прикладання праці у столиці є найкращими, а продуктивність праці у столичному регіоні суттєво перевищує показники по країні. Наявність високого освітнього потенціалу зайнятого населення є підґрунтям та потенціалом створення робочих місць в інноваційній та науково-технічній сферах.

Основною загрозою для всіх досліджених регіонів залишається збереження високого рівня попиту на низькокваліфіковану робочу силу та існування неформально сегменту зайнятості, що потенційно є підґрунтям для надмірної диференціації в оплаті праці та може призвести до поглиблення розшарування населення за рівнем доходів.

Бібліографічний список:

1. Демографічні прогнози по регіонах України / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України. URL: <https://idss.org.ua/index> (дата звернення: 27.07.2020).
2. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. Population Division (2018). World Urbanization Prospects: The 2018 Revision. URL: <https://population.un.org/wup/DataQuery> (дата звернення: 23.07.2020).
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 23.07.2020).

4. Головне управління статистики у м. Києві. URL: <http://www.kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=527> (дата звернення: 20.07.2020).
5. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2019 році : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2019. С. 14.
6. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2020 рік : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2020. С. 37–40, 81.
7. Економічна активність населення України 2018 : статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 20.07.2020).
8. Київський міський центр зайнятості. URL: <https://kie.dcz.gov.ua/analytics/69> (дата звернення: 27.07.2020).

References:

1. Instytut demografiji ta socialnyx doslidzhen imeni M.V. Ptuxy Nacionalnoyi akademiji nauk Ukrainy. Demografichni prognozy po regionax Ukrainy. URL: <https://idss.org.ua/index> (accessed: 27.07.2020).
2. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2018) World Urbanization Prospects: The 2018 Revision. URL: <https://population.un.org/wup/DataQuery> (accessed: 23.07.2020).
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 23.07.2020).
4. Golovne upravlinnya statystyky u m. Kyievi. URL: <http://www.kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=527> (accessed: 20.07.2020).
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019) Socialno-demografichni karakterystyky domogospodarstv Ukrainy u 2019 roci: stat. zb. Kyiv, p. 14.
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020) Chyselnist nayavnogo naselennya Ukrainy na 01.01.2020 r.: stat. zb. Kyiv, pp. 37–40, 81.
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019) Ekonomichna aktyvnist naselennya Ukrainy 2018: stat. zb. URL: www.ukrstat.gov.ua (accessed: 20.07.2020).
8. Kyivskiy miskiy centr zajnyatosti. URL: <https://kie.dcz.gov.ua/analytics/69> (accessed: 27.07.2020).

Назаренко Н.А.

аспірант відділу досліджень людського розвитку
Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи
Національної академії наук України

Nazarenko Nataliia

Postgraduate Student, Human Development Research Department
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine

ПОВЕДІНКА МОЛОДІ НА РИНКУ ПРАЦІ: ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

BEHAVIOR OF YOUNG PEOPLE IN THE LABOR MARKET: TYPOLOGY OF ECONOMIC ACTIVITY

У статті представлена спроба розкриття поняття «економічна поведінка» з позиції комплексного міждисциплінарного дискурсу із застосуванням системного підходу. Проаналізовано концептуальні основи вивчення соціально-економічної поведінки в сучасних умовах, а також соціолого-економічні підходи до дослідження цього феномена. Розглянуто класичну концепцію раціональності, проаналізовано обмеження її застосування для пояснення реальної економічної поведінки. Автор доходить висновку, що принцип максимізації, який у класичній економіці розглядається як центральний, під час аналізу економічної поведінки індивіда діє не завжди. Окреслено структуру та види економічної поведінки. Проаналізовано вплив демографічних, соціально-економічних, освітньо-професійних та особистісно-мотиваційних чинників на економічну поведінку індивідів. Розроблено типологізацію економічної діяльності.

Ключові слова: економічна поведінка, типологізація економічної поведінки, ринок праці, раціональність, прийняття рішення.

В статье представлена попытка раскрытия понятия «экономическое поведение» с позиции комплексного междисциплинарного дискурса с применением системного подхода. Проанализированы концептуальные основы изучения социально-экономического поведения в современных условиях, а также социолого-экономические подходы к исследованию этого феномена. Рассмотрена классическая концепция рациональности, проанализированы ограничения ее применения для объяснения реального экономического поведения. Автор приходит к выводу, что принцип максимизации, который в классической экономике рассматривается как центральный, при анализе экономического поведения индивида действует не всегда. Обозначены структура и виды экономического поведения. Проанализировано влияние демографических, социально-экономических, образовательно-профессиональных и личностно-мотивационных факторов на экономическое поведение индивидов. Разработана типологизация экономической деятельности.

Ключевые слова: экономическое поведение, типологизация экономического поведения, рынок труда, рациональность, принятие решения.

In modern economics, there are a large number of schools that study the economic behavior of the individual, which is the starting point in the decision-making system. The study of the latest trends in the study of economic behavior of the individual is relevant because it allows us to use new approaches to solve pressing problems in economics. In the conditions of existence of rationalism in the economic science, it is necessary to clearly distinguish which aspects and ideas a certain current explores and which questions it solves, to which scientific ideas the scientific world gravitates and why. Recent research shows that scientists tend to use the ideas of classical economics, because its methodology, ideas and conclusions can solve a number of questions and provide answers to the economic behavior of the individual. The article analyzes rationality as a feature of economic behavior of the individual. Classical economic theory traditionally considers economic behavior as rational, but there is no single interpretation of rationality in economics. Many domestic and foreign publications highlight the basic ideas of modern scientific approaches to economic behavior of the individual. However, these studies do not systematize information on the main types of economic behavior. The purpose of the study is to systematize information on the typology of economic behavior of young people in the labor market. The methodological basis of the article was general scientific and special research methods, including induction, deduction, analysis, synthesis and comparison. The structure and types of economic behavior are outlined. The influence of demographic, socio-economic, educational-professional and personal-motivational factors on the economic behavior of individuals is analyzed. The typology of economic

activity is developed. Based on the study, the reasons for the application of the ideas of sociology and economics were outlined, and it was also determined that the use of ideas of different approaches is caused by the interdisciplinary of the study. Thus, our typology allows us to state different approaches and criteria for distinguishing different types of economic behavior.

Keywords: economic behavior, typology of economic behavior, labor market, rationality, decision making.

Постановка проблеми. Для сучасного суспільства характерне формування нового соціально-економічного середовища, що характеризується зміною потреб, інтересів, життєвих стандартів. Для розвитку держави особливу увагу варто приділити формуванню інноваційної економічної поведінки однієї з важливих соціальних груп, що бере участь у її становленні та розвитку, а саме молоді, як конкурентоспроможної робочої сили. Побудова сучасної інноваційної економіки неможлива без вивчення та пошуку нових конструктивних моделей поведінки суб'єктів ринку праці. Такі моделі сприятимуть формуванню життєвих орієнтацій, адекватних новим умовам життєдіяльності, а це тією чи іншою мірою впливає на економічну поведінку. На основі теоретичного аналізу можна зробити висновок, що економічна поведінка на ринку праці є попередньою формою трудової поведінки, пов'язаної з діями суб'єктів на ринку праці під час вибору місця та спеціальності роботи. Пошук ефективних важелів управління соціальними резервами в сучасному житті диктує необхідність типологізації економічної поведінки молоді, яка є основним об'єктом управлінських дій з боку акторів процесу модернізації. Лише встановивши механізми економічної діяльності особистості, можемо зробити усвідомлений і контрольований перехід до економіки інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останнім часом у дослідженнях прийняття рішення особлива увага приділяється особистісним властивостям людини, від яких залежить економічний вибір. Основи поведінкової парадигми соціального та економічного аналізу закладені в працях М. Вебера, В. Парето, Л. Мізеса, Дж. Катона, Й. Шумпетера. Серед науковців, що займаються вивченням зайнятості та ринком праці, можемо назвати таких, як Д.Л. Богиня, О.А. Грішнова, Е.М. Лібанова, Л.С. Лісогор, Л.М. Ільч. На вітчизняному науковому просторі проблеми самореалізації особистості та її соціально-економічної поведінки досліджували такі вчені, як В.М. Ворона, Є.І. Суїменко, В.І. Тарасенко, В.Е. Пилипенко, Т.О. Петрушина.

У книзі «Теорія ігор і економічної поведінки» економіст Оскар Монгерштейн і математик Джон фон Нейман заклали основи вивчення економічної поведінки [1, с. 57–63]. Автори розглядають людські рішення як раціональні та послідовні, а їх головною метою є максимізація вигоди від цих дій. Вибір робиться в ситуації ймовірності результату, коли потрібно порівняти альтернативи та визначити раціональність кожного варіанта. Подальші дослідження вчених показали, що раціональний вибір – це лише один із можливих варіантів поведінки. На всі подальші дослідження західних науковців відчутний вплив мала програма дослідження Дж. Катона, який займався питаннями психологічних аспектів економічної поведінки [2, с. 308–312]. Погляди науковця побудовані на основі концепції лінгвістичного біхеві-

оризму. Його ідея виходить із того, що дія економічних умов на поведінку індивідуума опосередковується суб'єктивними поглядами на економіку.

Варто звернути увагу на ідею Й. Шумпетера про характер поведінки звичайного господарського суб'єкта, який, на думку цього вченого, не змінює ситуацію, що склалася, а переважно пристосовується до неї [3, с. 87]. Фактично йдеться про адаптивний тип соціально-економічної поведінки більшості людей, адже саме більшість має статус звичайного господарського суб'єкта.

Економічна поведінка обумовлена багатьма причинами. У дослідженнях економістів і психологів усе більше спростовується принцип максимізації вигоди від прийнятих рішень. Якщо раніше нераціональна поведінка розглядалась класичною економікою як виняток та аномалія, то тепер психологи та економісти інституціонального напрямку стверджують, що раціональне рішення – це лише один із варіантів ухвалення рішення.

Це підтверджується дослідженнями вітчизняних учених. В.М. Ворона та Т.О. Петрушина також вважають, що адекватно осмислити те, що відбувається в економічній сфері, а потім навчитися керувати її розвитком у заданому напрямі неможливо без вивчення економічної поведінки людей і тих факторів, які безпосередньо на нї впливають [4, с. 45–58].

Фахівцями Інституту соціології НАН України запропоновано типологію, побудовану за способом реагування суб'єктів економічної діяльності на ситуацію напруженості, або за способом виживання та досягнення успіху [5, с. 124–135].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Погоджуючись загалом із різними дослідженнями економістів та соціологів, маємо зазначити, що більшість досліджень, присвячених вивченню питання економічної поведінки молоді, не дає цілісного системного уявлення щодо структури економічної поведінки особистості. Неповністю висвітлено питання про сутність і чинники впливу на економічну поведінку молоді на новому етапі розвитку суспільства.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). У сучасній науковій літературі практично відсутня загальноприйнята універсальна типологія економічної поведінки молоді на ринку праці. Це пояснюється наявністю різноманітних теоретичних макро- та мікропідходів до аналізу економічного життя молоді, його багатовимірністю та складністю. Необхідність відслідковування та систематизації типів економічної поведінки молоді визначила потребу вивчення принципів і чинників формування економічної поведінки молоді на ринку праці. Це дасть змогу у подальших дослідженнях виділити поведінкові стратегії молоді на ринку праці з огляду на отримані результати.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існують різні теоретичні підходи до дослідження ринків

праці з урахуванням поведінки соціальних суб'єктів. Найбільша увага в тривалих дискусіях економістів і психологів про раціональність економічної діяльності та поведінки була сконцентрована на проблемі ухвалення економічного рішення, що стосується вибору професії або навчального закладу, вибору місця роботи, зміни міста або країни проживання, зміни виду діяльності. Під час вивчення ринку праці науковці проявляли властиву економістам тенденцію перебільшення та абсолютизації когнітивних компонентів, ігнорували існування нематеріальної мотивації, тому в розуміння раціональної поведінки були включені лише економічні мотиви індивіда, що створює ілюзію однорідності суспільства на рівні ментальності. Людина розглядається економістами як егоїстичний індивід, який прагне до власної вигоди, гранично раціональний з точки зору механізму прийняття рішення (постановка мети, розрахунок витрат, вибір засобів досягнення цілей). Індивід володіє повною інформацією про ту ситуацію, в якій він діє, існує в ідеальному середовищі ринкової рівноваги попиту та пропозиції, знає про його основні економічні переваги.

Під час глибшого аналізу ринку праці видно, що особливий вплив на нього мають соціальні фактори. Економічна поведінка людей не завжди є раціональною та скерованою на максимальний прибуток. Саме соціальні чинники, що притаманні як роботодавцям, так і робітникам, породжують нерівність і конкуренцію на ринку праці [6, с. 113]. У реальному житті немає жорстких кордонів між видами соціально-економічної поведінки, а існують їх поєднання. У певному сенсі протилежні погляди економістів та соціологів компенсують недоліки одні одних, отже, взаємодоповнюються.

У сучасному суспільстві ринок дійсно поширює свої правила поведінки на всі сфери соціуму, тому будемо розглядати його як безліч відносно самостійних світів, які сприяють організації діяльності індивідів за власними правилами й на основі своєї особливої раціональності. Велика кількість людей реалізує свої життєві та економічні інтереси в межах тих традицій і практик поведінки, що є характерними для цього суспільства. В основі реалізації людьми своїх індивідуально-групових інтересів і життєвих перспектив лежить світосприйняття, яке обумовлюється можливостями конкретної соціальної системи в певний історичний період.

Для економічної поведінки характерними є не лише усвідомлення економічних потреб, але й постановка цілей, які визначаються цими потребами, вибір засобів і способів їхнього досягнення. Методи та засоби досягнення цілей в економічній поведінці залежать від особистісних якостей людини та умов її життєдіяльності. Цілі є своєрідними мотиваторами, що спонукають до дії, водночас визначають тип поведінки. Оскільки індивідуальні життєві ресурси не є нескінченними, то людина змушена визначати для себе пріоритетність цілей. Таким чином, економічна поведінка не позбавлена такої характерної ознаки, як оптимальність, тобто вибір найкращого варіанта дії за конкретних умов.

Надмірне спрощення економістами зв'язків між економічними та іншими соціальними змінними

ускладнює вивчення характеру економічної поведінки як складного соціально-економічного феномена та не враховує під час аналізу чинники й причини, що обумовлюють економічну поведінку. Індивід здатний чинити всупереч очевидній раціональності або установленим нормам, переходячи від економічно орієнтованої логіки до логіки соціально орієнтованої дії, і назад.

Як бачимо, економічна поведінка набагато складніше, ніж її подавали в неокласичних економічних теоріях. Варто зазначити, що вона визначається багатьма чинниками, її не вдається чітко описати та однозначно передбачити. Саме це підштовхує до пошуку конструктивно іншої моделі економічної поведінки, що найбільш адекватно відображає багатогранність реальності.

Крім об'єктивних соціальних умов, на специфіку статусної поведінки суб'єкта істотно впливає соціально-психологічний тип особистості суб'єкта. Саме він визначає характер сприйняття соціального та культурного середовища з подальшою рефлексією у відповідних ціннісних установках і судженнях і, як наслідок, виборі конкретного типу поведінки. У своїй поведінці людина орієнтується на прийняті цінності та норми, поводить відповідно до ролєвих очікувань, а у виборі засобів досягнення цілей керується не стільки розумом, скільки емоціями та традиціями.

Доцільно детальніше зупинитися на складових частинах реальної економічної поведінки індивіда з урахуванням психологічних ланок, які ситуативно зумовлюють його дії на ринку праці (рис. 1). Задля визначення специфічних рис економічної поведінки розглянемо більш широке коло неекономічних змінних, що сприяють кращому розумінню людської поведінки.

1) Інерційність економічної діяльності, коли індивід не реагує на зміни в економічному житті, не пробує покращити свої дії та рішення доти, поки потреба в цьому не стає занадто очевидною.

2) Відмінність мотивацій у робітників та роботодавців.

3) Недостатність інформації для прийняти рішення, за таких умов вибирається один із задовільних варіантів, а найкраще рішення може випасти з поля зору.

4) Прагнення уникнути надмірного ризику, працівники не зацікавлені в максимальних прибутках фірми, оскільки це пов'язано з підвищеною персональною відповідальністю в разі невдачі, тому для збереження свого положення вони вибирають варіанти розвитку, орієнтовані на короткострокові та стабільні прибутки.

5) Прагнення зекономити сили, адже найефективніші рішення дорого коштують, потребують багато затрат, зокрема інтелектуальних, тому індивіди нерідко керуються емоціями, інтуїцією, звичками.

6) Прагнення поділити відповідальність, коли критерієм економічного рішення стає не раціональність, а оптимальність, що означає виваженість, яка обмежена собівартістю продукції.

7) Ситуація, в якій перебувають особи, ухвалюючи рішення; неврахування ситуації може привести до помилкових висновків.

Економічна поведінка на ринку праці – це попередня стадія, яка потім плавно перетікає в трудову поведінку. Поведінка випускника на ринку праці ба-

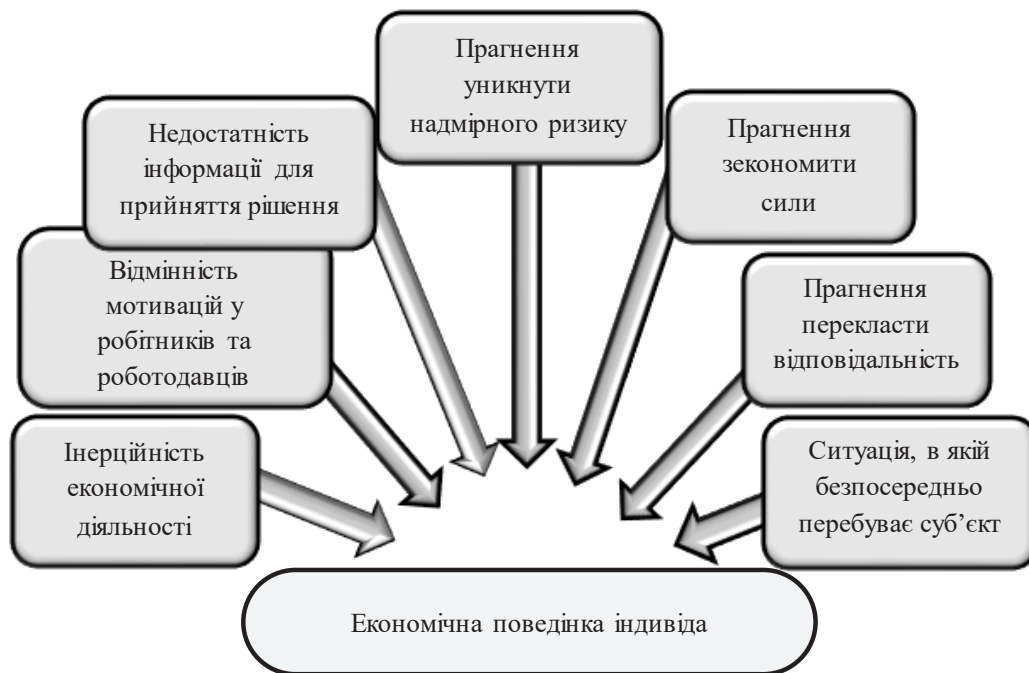

Рис. 1. Складові частини неекономічних змінних реальної економічної поведінки індивіда

зується на його особистих та соціальних установках, які можуть доповнюватися об'єктивним рівнем професійної підготовки. На такі установки можуть впливати різні чинники. Рівень впливу того чи іншого чинника буде завжди різнитися в кожного індивіда. Виявлення подібних закономірностей у поведінці дає змогу підвищити ефективність як системи підготовки фахівців, так і можливості реального працевлаштування молодих людей. Збіг можливостей і бажань здобувача є свого роду умовою не тільки його соціального задоволення від отриманої роботи, але й раціонального розуміння власного потенціалу. Для того щоби проаналізувати вплив суспільних відносин і розвиток сучасного молодіжного ринку праці, необхідно уявити цей вплив у вигляді класифікації чинників.

У ході дослідження автором було запропоновано розробити класифікацію чинників, які мають вплив на становлення та прояви поведінки молодого людини на ринку праці. Усе різноманіття чинників, які впливають на економічну поведінку людини на ринку праці, можна умовно розподілити на три групи: соціально-економічні, соціально-демографічні та індивідуальні. Ці групи класифікації обумовлені формами впливу тих чи інших чинників на поведінку індивіда. Для кожного конкретного індивіда більшою чи меншою мірою будуть мати значення конкретні чинники, які зазначені на рис. 2.

Розглянемо запропоновані чинники детально.

Економічні. Тенденції в економічному середовищі країни безпосередньо позначаються на зайнятості молоді [7, с. 45]. Для адекватного оцінювання економічної поведінки молоді на ринку праці необхідно враховувати дію таких чинників:

– структурні перебудови в економіці України, економічна криза, інфляційні процеси, падіння рівня життя;

– створення чи скорочення робочих місць для молоді, що відображається через показники скорочення зайнятості та зростання безробіття молоді відповідно;

– визначення заробітної плати кожною компанією з огляду на реальний попит і пропозицію на ринку праці;

– підвищення рівня тривалого безробіття молоді;

– наявність прихованих форм зайнятості.

Політичні. Вплив зовнішнього середовища є чи не найважливішим із чинників впливу на молодь на ринку праці. Політична ситуація в державі безпосередньо чи опосередковано впливає на діяльність будь-якого суб'єкта господарювання. У країні відбувається складний період трансформацій: зміни в чинному законодавстві, державній політиці, виборчі процеси в країні, посилення державного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, жорсткі штрафні санкції [8, с. 83].

Технологічні. Науково-технічний прогрес, поява новітніх інформаційних технологій та систем сприяють збільшенню кількості новітніх технологічних галузей, відповідно, збільшенню робочих місць [7, с. 47]. З іншого боку, впровадження нових технологій покращує продуктивність праці, що сприяє скороченню первинних робочих місць, а також веде до підвищення рівня безробіття.

Корпоративна соціальна відповідальність бізнесу. Фінансові показники компанії є об'єктивною інформацією про її діяльність та можуть показати ринкову вартість підприємства, ліквідність тощо. Корпоративна соціальна відповідальність – це добровільний внесок бізнесу в розвиток суспільства в соціальній, економічній та екологічній сферах, пов'язаних безпосередньо з основною діяльністю компанії, а також виходить за рамки визначеного законом мінімуму.

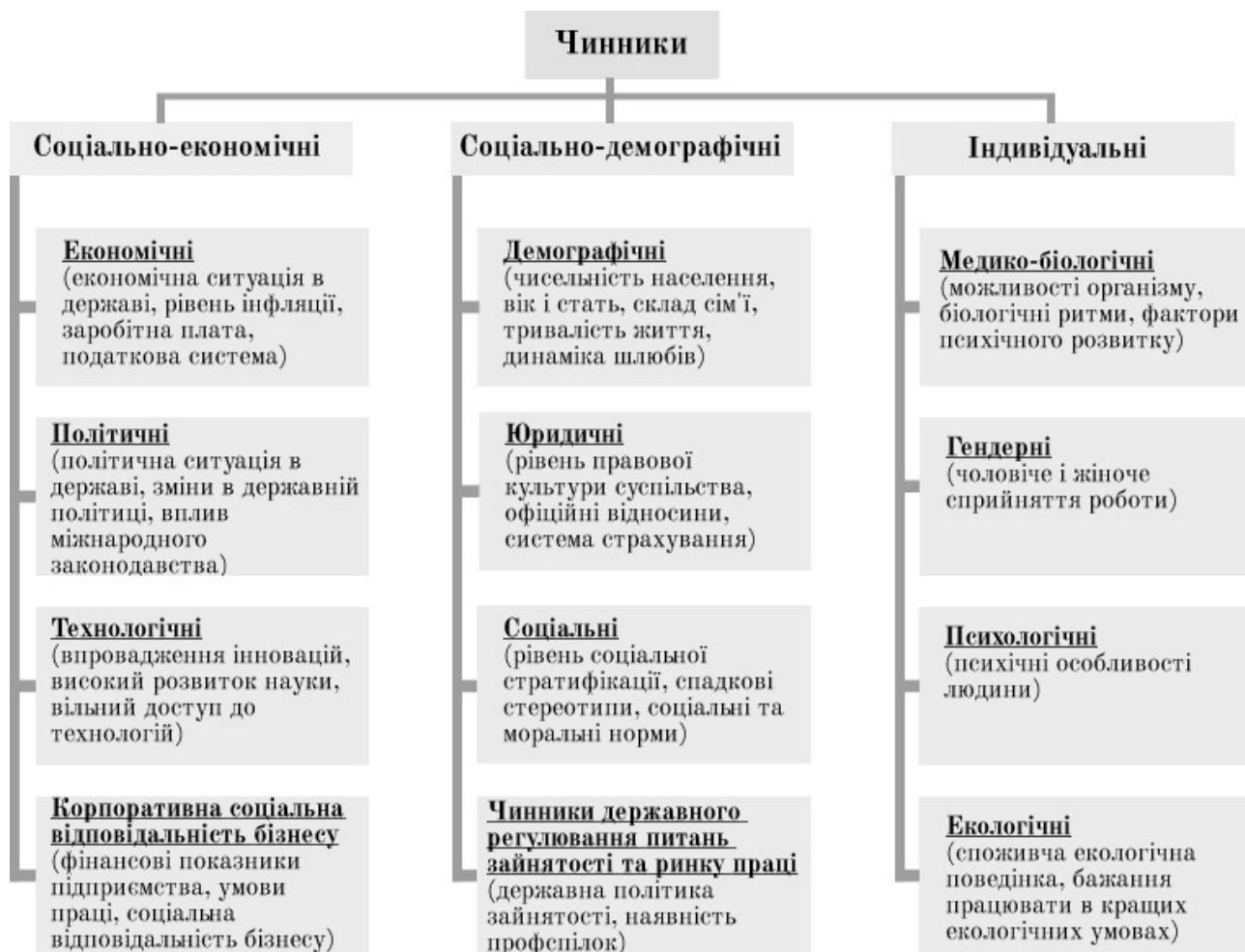

Рис. 2. Чинники, що впливають на економічну поведінку молоді на ринку праці

Джерело: складено автором

Екологічна відповідальність компанії перед суспільством. Швейцарський економіст Х.К. Бінсвангер, досліджуючи межі соціальної держави, говорив про посилення взаємозв'язку праці, робочих місць і можливого руйнування навколишнього середовища [9, с. 37], що нині знайшло відображення в концепції «зеленої» зайнятості. Однак багато компаній слабо позиціонуються як екологічно відповідальні, що обумовлено такими чинниками, як низька культура ведення бізнесу з урахуванням вимог охорони навколишнього середовища, недостатнє фінансування природоохоронної діяльності, виробництво недостатньо екологічної та енергетично-ефективної продукції.

Соціально-демографічні чинники. Чисельність населення, динаміка народжуваності («демографічні ями»), відтворення населення визначають попит і пропозицію на ринку праці. «Демографічні ями» (спад народжуваності у 1992 році) впливають на специфіку організації професійної підготовки (попит зменшується) і робочих місць (менший обсяг випускників порівняно із загальними показниками зайнятих). Падіння рівня життя безпосередньо відображається на народжуваності населення.

Гендерні відмінності чоловіків і жінок впливають на специфіку робочої діяльності. Моральні норми

сучасного суспільства визнає існування «чоловічих» і «жіночих» професій. Гендерна дискримінація унеможливує працевлаштування жінок на більш престижні високооплачувані посади. Дискримінація за віком є поширеним явищем на ринку праці України, адже невелика кількість роботодавців готова працевлаштувати молодь без досвіду роботи.

Сімейний стан є визначальним чинником під час прийняття на роботу, яка пов'язана з частими від'їздами та ненормованим робочим днем, роботодавці неохоче беруть на роботу вагітних, жінок із малолітніми дітьми та дітьми-інвалідами через можливу відсутність на робочому місці. Повнота сім'ї потужно впливає на психологічний комфорт особистості. Кількість дітей у сім'ї – це показник відтворення населення та економічної стабільності суспільства.

Тривалість життя визначає максимальний трудовий вік населення. За статистичними даними, для України середня тривалість життя жінок становить 77 роки, чоловіків – 67 років. Пенсійний вік, встановлений для жінок та чоловіків, становить 60 років [10].

Юридичні чинники. Правова культура відображає не тільки індивідуальне та особисте ставлення індивіда чи групи до правових норм, але й шанування правових традицій суспільства. Феномен правової

культури прив'язаний до конкретного соціально-історичного розвитку окремої країни. Сучасна правова культура має бути заснована на принципах свободи, рівності та справедливості. Для української дійсності характерні досить зневажливе ставлення до правових норм і цінностей, прихована зайнятість. Особливо це стосується молодого покоління, часто трудові відносини між молодими людьми й роботодавцями відбуваються без юридично оформленого договору.

Соціальні чинники. Фізичне оточення – це соціальне середовище, яке оточує людину та має вплив на неї. Ступінь включення індивіда в культурно-соціальне середовище суспільства визначається рівнем соціалізації. Емоційна прихильність до певного культурного середовища буде спрямовувати людину до свого близького оточення та визначати процес входження індивіда в інші соціальні групи. Так, наша сім'я й близькі родичі впливають на вибір майбутньої професії та місця роботи. Фізичне оточення включає певні спадкові стереотипи, які можуть відобразитися на професійній соціалізації. Так, наприклад, у сім'ї медиків отримання медичної освіти – це сімейна цінність і стереотип, який передається від батьків до дітей.

Соціальні та моральні норми суспільства позначають стереотипи, що склалися, які приймають та розділяють як великі, так і малі соціальні групи. Відхилення від таких прийнятих норм сприймається суспільством як девіантна поведінка. До таких норм можна віднести також релігійні звичаї, які впливають на наше повсякденне життя. Морально-етичні цінності, менталітет, етнічні чинники залежать від впливу низки історико-культурних умов та обставин держави.

Чинники державного регулювання питань зайнятості та ринку праці. Державне регулювання ринку праці спрямоване скоріше на стримання безробіття, ніж на створення умов для продуктивної зайнятості. Соціальне забезпечення з боку держави (державна політика підтримки зайнятості) має спрямовуватись на створення рівних можливостей для людей з обмеженими фізичними можливостями, забезпечення професійного навчання, працевлаштування та отримання гідної заробітної плати. Наявність громадянського суспільства, профспілок – це системна цілеспрямована взаємодія органів влади, органів місцевого самоврядування, медичних і навчальних закладів, фондів соціального страхування, громадських організацій, волонтерів тощо.

Медико-біологічні фактори. До цих факторів можна віднести дотримання здорового способу життя (режим дня, здорове та збалансоване харчування, активний спосіб життя, фізичні навантаження); обмежені фізичні можливості людини; стан психіки людини, що визначає її ставлення до процесів, що відбуваються в житті; комплекс медичних показників, які визначають працездатність людини.

Гендерні чинники. Основна особливість вивчення гендерних підходів до розуміння та стратегії пошуку роботи полягає в тому, що для жінки існують дві сфери праці, а саме оплачувана робота та домашня діяльність. Виходячи на ринок праці, жінка прагне знайти таке місце роботи, яке буде відповідати її вимогам до поєднання цих двох галузей. Так само чо-

ловіки мають проблеми з працевлаштуванням, адже спостерігається зростання безробіття чоловіків, причому в молодому та працездатному віці.

Психологічні чинники. Можна виділити такі психологічні фактори, як прагнення, спрямованість особистості та емоційний інтелект. Особливо сильно виділяється емоційний інтелект людини, який визначається як здатність розуміти свої почуття та емоції і керувати ними, а також розуміти почуття інших людей. У зв'язку з цим прийняття рішення про вибір майбутнього фаху та ВНЗ для його отримання – це емоційне, довгострокове рішення, можливо, такий вибір більшість робить лише раз у житті. Таке рішення приймається в умовах невизначеності, що ще більше ставить під сумнів раціональність прийнятого рішення. Ситуація невизначеності додає ірраціональне в стандартну економічну модель прийняття рішень, абітурієнт не здатний прорахувати всі систематичні помилки. Судити про якість отриманої освіти неможливо, поки сам не закінчиш ВНЗ, і розуміння корисності освіти в кожного своє.

Екологічні фактори. Споживча поведінка відзначається бажанням купувати екологічно чисті продукти, проживати в екологічно чистих районах. Бажання витратити більше коштів на екотовари та послуги ще раз доводить парадокси впливів соціальних установок на економічну поведінку людини. За результатами наукових досліджень, екологічна орієнтація споживчої поведінки сучасної молоді досить низька. Переважно це обумовлено низькими матеріальними доходами молодого покоління, адже багато молодих людей не мають постійного та стабільного місця роботи. Інша причина полягає в тому, що більшість випускників проживає разом зі своїми батьками та не піклується про покупку продуктів. Визначальним є бажання працювати в комфортних умовах. Перш за все це дотримання компанією норм охорони праці. Комфортні робочі умови передбачають можливість перекусити в робочий час, дотримання температурного режиму, зручне робоче місце, зручне розташування офісу компанії, чистоту та щоденне прибирання в офісі.

Важливим етапом дослідження економічної поведінки молоді є її типологізація, тобто виявлення ієрархічно розгорнутих типів і видів цієї поведінки на тих чи інших підставах, надання їм логічної впорядкованості. Це викликано перш за все неопрацьованістю відповідного методологічного інструментарію, відсутністю загальноприйнятих принципів такої типологізації.

Типологізація дає змогу розкрити різноманіття типів і видів цієї поведінки, виявити в них спільне та особливе, глибше зрозуміти сутність і можливі форми проявів окремих складових частин соціально-економічної поведінки, вловити тенденції та закономірності її еволюції і, як наслідок, досягти такого комплексного, системного розуміння цього явища, яке необхідне для управління ним.

Типологізація має здійснюватися з урахуванням теоретичного та емпіричного рівнів науки. На відміну від емпіричної типології, де головним інструментом її побудови є багаторазовий перебір емпірично виявлених реальних характеристик, теоретична

типологія заснована на логічному аналізі ідеальної теоретичної моделі за теоретично обґрунтованими критеріями [11, с. 7].

Багатовимірність соціально-економічного простору є підставою для типологізації соціально-економічної поведінки за предметними ознаками, а плинність, мінливість соціального середовища дають змогу говорити про різний ступінь сформованості тих чи інших типів і видів соціально-економічної поведінки за процесуально-тимчасовими ознаками.

До структурних елементів, що формують виникнення економічної поведінки належать такі найважливіші умови, як мотивація, вид зайнятості, ступінь реалізації отриманої освіти, ступінь реалізації людського капіталу, спрямованість пошуку робочого місця. Мотивація багато в чому визначає форму раціональності економічної поведінки суб'єкта та відповідає на питання, для чого індивіду робота. Отже, мотивація буває економічною (отримання матеріальної винагороди), соціально-психологічною (можливість власної самореалізації), соціально-економічною (поєднання економічного добробуту з можливістю самореалізації).

Характерна для сучасного українського ринку праці структура зайнятості формує особливості ринкових відносин, а саме визначає, якою формою правового регулювання будуть оформлені трудові взаємини: легальне оформлення трудових відносин із отриманням повної заробітної плати відповідно до трудового законодавства України, легальне оформлення трудових відносин із отриманням неповної заробітної плати («сіра зарплата») відповідно до трудового законодавства України або відсутність легального оформлення трудових відносин.

Ще однією характеристикою економічної поведінки є сприйняття суспільством та індивідом трудової діяльності, тобто як суспільство ставиться до процесу пошуку роботи та як сам індивід переймається цим процесом. Ставлення соціуму, яке оточує, може підсилювати або послаблювати цілеспрямованість та активність людини (соціально схвалювана поведінка, соціально несхвалювана поведінка й нейтральне ставлення) [12, с. 168–172]. Особисте ставлення передбачає ефективність задоволення потреб у благах і послугах та інтересів інших людей, колективів чи спільнот, що надає соціального змісту трудовій діяльності людини (соціально значуща, еґотистично раціональна чи нейтральна поведінка).

Норми та правила, що діють у суспільстві, здійснюють істотний вплив на поведінку економічних суб'єктів, створюють певні альтернативи дій, формують відповідний стиль поведінки. Підсумковую характеристику економічної поведінки є ступінь прийняття соціальних і моральних норм, як саме індивід дотримується схвалюваних суспільством соціальних та моральних норм (повне чи часткове дотримання норм та правил, повне заперечення чи нейтральне ставлення).

Класифікація типів економічної поведінки на ринку праці здійснюється за такими ознаками:

– характер мотивації (Навіщо індивід шукає роботу?): економічна – отримання матеріальної винагороди; соціально-психологічна – можливість власної

самореалізації; соціально-економічна – поєднання економічного добробуту з можливістю самореалізації;

– характер зайнятості (На яку зайнятість розраховує індивід?): постійна; ненормована; гнучка; позмінна;

– ступінь мобільності (Як індивід просувається кар'єрними сходами?): горизонтальна; вертикальна; первинна;

– ступінь раціональності (Наскільки раціонально індивід приймає рішення?): цілераціональна; ціннісно-раціональна; афективна; традиційна;

– ступінь реалізації отриманої освіти (Як індивід буде використовувати отриману освіту для робочої діяльності?): робота за спеціальністю; робота за суміжною спеціальністю; робота без використання освіти; робота з професійної перепідготовки;

– ступінь реалізації людського капіталу (Як індивід збирається використовувати особисті якості?): високий; середній; низький; відсутність;

– ступінь трудової мобільності (Чи готовий працівник до зміни підприємства, галузі роботи, регіону, населеного пункту?): високий; середній; низький; відсутність;

– характер пошуку робочого місця (За допомогою яких каналів здійснюється пошук робочого місця?): мережевий – за кошти професійних зв'язків; пасивний – індивід не перебуває в активному пошуку, роботодавці не показують активну зацікавленість у цьому співробітнику; традиційний – використання служб зайнятості, кадрових агентств, сайтів із працевлаштування; інноваційний – соціальні мережі, форуми, за допомогою «сарафанного радіо»;

– пріоритет соціальних факторів (Чи вважає індивід пріоритетом соціальні фактори?): соціально відповідальний; соціально орієнтований; антисоціальний;

– ступінь прийняття професійно-трудова норм (Як індивід ставиться до професійного та посадового етикету?): повне прийняття; часткове прийняття; повне заперечення; нейтральне;

– форма правового регулювання (Якою формою правового регулювання будуть оформлені трудові взаємини?): легальне оформлення трудових відносин із отриманням повної заробітної плати відповідно до трудового законодавства України; легальне оформлення трудових відносин із отриманням неповної заробітної плати («сіра зарплата») відповідно до трудового законодавства України; відсутність легального оформлення трудових відносин;

– характер сприйняття суспільством трудової діяльності (Як суспільство ставиться до процесу пошуку роботи?): соціально схвалювана поведінка; соціально несхвалювана поведінка; нейтральне ставлення;

– характер сприйняття соціально-економічної ситуації в державі (Як індивід ставиться до свого положення в соціально-економічному просторі – активна/пасивна форма?): адаптивний, скерований на збереження усталених норм, стереотипів і принципів поведінки; протестний, що виникає як наслідок неузгодженості інтересів суб'єктів ринку праці з алгоритмом їхньої діяльності; творчий, який охоплює систему дій та вчинків, пов'язаних зі створенням власної справи, ризиком, новаторством;

– характер дотримання норм та законів (Як індивід визнає встановлені норми та закони в державі?): легітимний; нелегітимний; легальний; нелегальний;

– характер сприйняття процесу пошуку роботи (Як індивід ставиться до процесу пошуку роботи?): соціально значущий; егоїстично-раціональний; нейтральний;

– ступінь ставлення до «креативності» та «сформованого порядку речей» (Як індивід ставиться до креативу та інновацій?): інноваційне; традиційне; нейтральне;

– ступінь прийняття соціальних і моральних норм (Як індивід дотримується прийнятих і схвалюваних суспільством соціальних та моральних норм?): повне прийняття; часткове прийняття; повне заперечення; нейтральне;

На підставі аналізу умов формування типів економічної поведінки індивідів на ринку праці можна стверджувати, що у реальних ситуаціях результати економічної поведінки можуть мати деякі відхилення від чіткого дотримання вимог економічного принципу, оскільки під час втілення в конкретних рішеннях і діях не завжди відповідають правилам раціонального вибору.

Висновки. Таким чином, здійснена нами типологізація дає змогу констатувати різні методи та критерії виокремлення різних типів економічної поведінки. З одного боку, в економічній науці немає усталеної та розгорнутої типології економічної поведінки, а з іншого боку, існує досить велика кількість типологій цієї поведінки, які не тільки не заперечують і не виключають одна одну, а навіть відображають взаємодоповнюючі аспекти процесу пізнання, бо свідчать про творчий пошук типологічних характеристик складного соціально-економічного феномена. Це ускладнює дослідницьку проблему конструювання універсальної типології економічної поведінки, водночас сприяє комплексному, системному розумінню цього феномена та дає змогу трактувати економічну поведінку як доцільну активність людини, що відповідає найбільш значущим для неї інтересам і потребам, отже, визначається скоординованою системою дій людини, які скеровані на задоволення широкого спектру потреб і детерміновані інституційними параметрами. Вивчення економічної поведінки молоді на ринку праці підтвердило, з одного боку, актуальність і досконале теоретичне пророблення цієї проблеми, а з іншого боку, відсутність практичного використання результатів теоретичних досліджень.

Бібліографічний список:

- фон Нейман Дж., Моргенштерн О. Теория игр и экономическое поведение. Москва, 1970. 708 с.
- Katona, G. Rational behavior and economic behavior. *Psychological Review*. 1953. № 60(5). P. 307–318.
- Шумпетер Й.А. Теория економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.
- Соціальний потенціал інноваційного розвитку економіки: українські реалії / под ред. В.М. Ворони, Т.О. Петрушиної. Київ: Інститут соціології НАН України, 2014. 328 с.
- Ворона В.М., Пилипенко В.Є., Тарасенко В.І. та ін. Економічна соціологія: навчальний посібник. Київ: Інститут соціології НАН України, 1997. 273 с.

- Суименко Е.И., Ворона В.М., Тарасенко В.И. Промышленное предприятие и его люди: проблемы социально-экономического поведения. Киев, 2001. 351 с.
- Лісогор Л.С. Якість трудового життя: чинники впливу та напрями покращення. *Демографія та соціальна економіка*. 2012. № 2(18). С. 43–52.
- Лісогор Л.С. Чинники впливу на якість трудового життя в умовах економічної кризи. *Демографія та соціальна економіка*. 2011. № 1(15). С. 79–85.
- Binswanger H.K. u.a. Arbeit ohne Umweltzerstoerung. Strategien einer Wirtschaftspolitik. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1983. 367 s.
- Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 49–51. Ст. 376.
- Пилипенко В.Е. Социальная регуляция трудового поведения. Киев, 1993. 178 с.
- Суименко Е.И. Економічна поведінка: експлікація поняття і типологічна характеристика. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2002. № 4. С. 168–188.

References:

- fon Neyman Dzh., Morgenshtern O. (1970) *Teoriya igr i ekonomicheskoe povedenie* [Game theory and economic behavior]. Moscow. (in Russian)
- Katona, G. (1953). Rational behavior and economic behavior. *Psychological Review*, vol. 60, no. 5, pp. 307–318.
- Shumpeter Y.A. (2011) *Teoriia ekonomichnoho rozvytku: Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsykladu* [Theory of Economic Development: A Study of Profit, Capital, Credit, Interest, and the Economic Cycle]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. (in Ukrainian)
- Vorona V.M., Petrushina T.O. (ed.) (2014) *Sotsial'nyy potentsial innovatsionnogo razvitiya ekonomiki: ukrainskie realii* [Social potential of innovative economic development: Ukrainian realities]. Kiev: Institute sociology NAS Ukraine. (in Russian)
- Vorona V.M., Pylypenko V.Ye., Tarasenko V.I. and other (1997) *Ekonomichna sotsiologhiia: Navchalnyi posibnyk* [Economic Sociology: A Textbook]. Kyiv: Institute sociology NAS Ukraine. (in Ukrainian)
- Suimenko Ye.I., Vorona V.M., Tarasenko V.I. (2001) *Prumushlennoe predpriyatye y eho liudy: problemu sotsyalno-ekonomicheskoho povedeniya* [Industrial enterprise and its people: problems of socio-economic behavior]. Kyiv. (in Russian)
- Lisohor L.S. (2012) *Yakist trudovoho zhyttia: chynnyky vplyvu ta napriamy pokrashchennia* [The quality of work life: officials injected that]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, vol. 18, no. 2, pp. 43–52.
- Lisohor L.S. (2011) *Chynnyky vplyvu na yakist trudovoho zhyttia v umovakh ekonomichnoi kryzy* [Factors influencing the quality of working life in the economic crisis]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, vol. 15, no. 1, pp. 79–85.
- Binswanger H.K. (1983) *Arbeit ohne Umweltzerstoerung Strategien einer Wirtschaftspolitik* [Work without environmental destruction Strategies of economic policy]. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag. (in German)
- Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (2003) *Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia: Zakon Ukrainy vid 9 lypnia 2003 r. № 1058-IV* [On Compulsory State Pension Insurance: Law of Ukraine of July 9, 2003 № 1058-IV]. Kyiv. (in Ukrainian)
- Pilipenko V.E. (1993) *Sotsial'naya regulyatsiya trudovogo povedeniya* [Social regulation of labor behavior]. Kyiv.
- Suimenko Ye.I. (2002) *Ekonomichna povedinka: eksplikatsiia poniattia i typolohichna kharakterystyka* [Economic behavior: explication of the concept and typological characteristics]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marktynh*, no. 4. pp. 168–188.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657.622

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-4-22>

Гарастовська А.В.

студентка
Національного університету харчових технологій

Слободян Н.Г.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту
Національного університету харчових технологій

Harastovska Alona

Student
National University of Food Technologies

Slobodian Nataliia

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing
National University of Food Technologies

ОЦІНКА ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА ВІТЧИЗНЯНОГО ПІДПРИЄМСТВА (НА ПРИКЛАДІ ТОВ «АНДРУШІВСЬКИЙ МАСЛОСІРЗАВОД»)

ESTIMATION OF THE PROBABILITY OF BANKRUPTCY OF DOMESTIC ENTERPRISES (ON THE EXAMPLE OF “ANDRUSHIVSKIY DAIRY PLANT” LLC)

Стаття присвячена дослідженню прогностичного балансу, що передбачає нормалізацію або покращення фінансового стану підприємства, а також моделей оцінки банкрутства. Проаналізовано баланс підприємства, на основі якого розроблено прогностичний баланс з урахуванням змін усіх статей. Запропоновано низку відповідних заходів для збільшення прибутковості підприємства. Розглянуто та досліджено основні моделі банкрутства вітчизняних та зарубіжних учених на прикладі підприємства. Визначено переваги та недоліки оцінки ймовірності банкрутства на основі Z-рахунку Альтмана, R-моделі та моделі Терещенка у практичному застосуванні. Визначено найбільш оптимальну та водночас адаптовану модель оцінки ймовірності банкрутства для застосування на українських підприємствах з урахуванням відповідних факторів впливу та їх особливостей.

Ключові слова: банкрутство, неплатоспроможність, моделі банкрутства, підприємство, модель, оцінка, ймовірність.

Статья посвящена исследованию прогностического баланса, который предусматривает нормализацию или улучшение финансового состояния предприятия, а также моделей оценки банкротства. Проанализирован баланс предприятия, на основе которого разработан прогностический баланс с учетом изменений всех статей. Предложен ряд соответствующих мер для увеличения прибыльности предприятия. Рассмотрены и исследованы основные модели банкротства отечественных и зарубежных ученых на примере предприятия. Определены преимущества и недостатки оценки вероятности банкротства на основе Z-счета Альтмана, R-модели и модели Терещенко в практическом применении. Определена наиболее оптимальная и одновременно адаптированная модель оценки вероятности банкротства для применения на украинских предприятиях с учетом соответствующих факторов влияния и их особенностей.

Ключевые слова: банкротство, неплатежеспособность, модели банкротства, предприятие, модель, оценка, вероятность.

The article is devoted to the forecast balance, which provides for the normalization or improvement of the financial condition of the enterprise and models for assessing bankruptcy. Ukraine's economy is characterized by global financial and economic crisis, which caused a powerful wave of bankruptcies. The growing level of bankruptcies of Ukrainian enterprises raises the requirements for the accuracy of methods for predicting the probability of bankruptcy. So stabilization of financial enterprises is a priority direction of financial stabilization of a separate enterprise and the economic system as a whole. The balance of the enterprise is analyzed, on the basis of which the forecast balance is developed taking into account changes of all articles. A number of appropriate measures to increase the profitability of the enterprise are proposed. The article explores the question of opportunities to adapt and use of foreign models in domestic practice. Investigated foreign and domestic methods of analysis of the probability of companies' bankruptcy. The main models of bankruptcy of domestic and foreign scientists on the example of the enterprise are considered and investigated. Foreign models do not contain explicit recommendations on which companies they can be used most effectively. They are positioned as universal. The economic-mathematical methods of calculation of probability of bankruptcy are examined in the article on the example of the probed enterprise. The advantages and disadvantages of estimating the probability of bankruptcy on the basis of Altman's Z-account, R-model and O.O. Tereshchenko in practical application. The possibility of the complex application of model of O.O. Tereshchenko in Ukrainian practice is explored. The most optimal and at the same time adapted model for estimating the probability of bankruptcy for application at Ukrainian enterprises is determined, taking into account the relevant factors of influence and their features. It is determined that it is impossible to single out only one correct approach to forecasting bankruptcy. This can prevent problems and with proper management, avoid them. However Tereshchenko model is the best for use by Ukrainian enterprises.

Keywords: bankruptcy, insolvency, models bankruptcy, enterprise, model, estimation, probability.

Постановка проблеми. В умовах загострення конкурентної боротьби між підприємствами на ринку економіки, який характеризується нестабільністю, виникає необхідність побудови прогнозів діяльності підприємства, які забезпечать її ефективність, тобто дадуть можливість виявляти та оцінювати ознаки ймовірності банкрутства, неплатоспроможності, а також запобігти їм. Відповідно, під банкрутством та неплатоспроможністю підприємства розуміють неможливість ним виконувати свої фінансові зобов'язання, для уникнення яких було розроблено низку різноманітних методик, які зумовлюють потребу у наявності досить актуальної та водночас якісної інформації про фінансовий стан підприємства. За посилення економічної кризи питання оцінки ймовірності банкрутства набуває ще більшої актуальності, оскільки кількість збанкрутілих підприємств зростає швидкими темпами й постає необхідність пошуку найбільш точної формалізованої моделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питань банкрутства, неплатоспроможності підприємств та розроблення методів, моделей їх оцінки знаходять своє відображення в багатьох працях науковців-економістів, таких як Е. Альтман, В.В. Яценко, О.В. Белінська, Т.Є. Воронкова, Є.М. Андрущак, О.О. Терещенко.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є складання прогнозного балансу, визначення ймовірності банкрутства ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» на основі різноманітних методик, а також співставлення їх, порівняння та виявлення наявних переваг і недоліків. Для досягнення мети необхідно вирішити низку таких завдань: складання прогнозного балансу на основі господарських операцій, дослідження моделей (Z-модель, R-модель, модель Терещенка, модель Спрінгейта), визначення їх переваг і недоліків, оцінювання ймовірності банкрутства підприємства на основі історичного та прогнозного варіантів балансу, визначення доцільності застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під прогнозом балансу підприємства розуміють документ,

у якому відображається зміна балансової вартості в результаті здійснення господарської діяльності, що дає змогу отримати інформацію про можливі негативні наслідки будь-яких фінансових рішень, виконати прогнозне оцінювання та визначити джерела фінансування на майбутнє, а також зобов'язання. Джерелом інформації для розроблення прогнозного балансу є баланс, при цьому враховуються зміни всіх його статей.

Для покращення фінансового стану підприємства «ТОВ Андрушівський маслосирзавод» складено прогноз діяльності (табл. 1), сформовано Звіт про фінансові результати СМП (табл. 2) [6].

Відповідно, за останній період на ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» вжито таких заходів:

– оновлено матеріально-технічне забезпечення та закуплено новітню техніку для виготовлення продукції, а саме нових видів твердих сирів;

– зменшено суму запасів, тобто вироблено більше продукції, а також продано покупцям;

– зменшено суму дебіторської заборгованості за товари, роботи й послуги;

– суму грошових коштів та їх еквівалентів збільшено за останній період завдяки збільшенню продажів готової продукції та зменшенню дебіторської заборгованості;

– за рахунок грошових коштів від продажу готової продукції збільшено суму нерозподіленого прибутку;

– поточні зобов'язання за останній період значно зменшено на кінець 2019 року за рахунок сплати заборгованості кредиторам, бюджету і працівникам по заробітній платі;

– баланс на кінець періоду становив 444 400 тис. грн., що на 13 598 тис. грн. більше, ніж у минулому періоді.

Отже, після року роботи після вжитих заходів підприємство має можливість у прогнозованому році збільшити свою прибутковість, чистий дохід та чистий прибуток, а також покращили роботу підприємства.

Заходами, яких підприємство має вжити, щоби збільшити свою прибутковість, є:

- зміна складу власного капіталу;
- зменшення суми запасів;

Прогнозований баланс «ТОВ Андрушівський маслосирзавод» на 2019 рік (проміжний)

Стаття	На 1 січня 2019 року	На 31 грудня 2019 року	Абсолютне відхилення
Актив			
I. Необоротні активи			
Нематеріальні активи	173	170	-3
первісна вартість	238	238	0
знос	65	68	3
Незавершені капітальні інвестиції	2 688	2 688	0
Основні засоби	85 197	90 209	5 012
первісна вартість	156 665	161 665	5 000
знос	71 468	71 456	-12
Інвестиційна нерухомість	–	–	–
Довгострокові біологічні активи	–	–	–
Довгострокові фінансові інвестиції	–	–	–
Інші необоротні активи	–	–	–
Усього за розділом I	88 058	93 067	5 009
II. Оборотні активи			
Запаси	56 711	47 711	-9 000
Виробничі запаси	16 300	12 300	-4 000
Незавершене виробництво	12 086	9 086	-3 000
Готова продукція	28 325	26 325	-2 000
Поточні біологічні активи			
Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги	20 750	18 109	-2 641
Дебіторська заборгованість з бюджетом зокрема, з податку на прибуток	1 128	1 028	-100
Інша поточна дебіторська заборгованість	261 557	246 654	-14 903
Поточні фінансові інвестиції			
Гроші та їх еквіваленти	371	843	472
Витрати майбутніх періодів			
Інші оборотні активи	2 277	1 577	-700
Усього за розділом II	342 744	351 333	8 589
III. Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття	–	–	–
Баланс	430 802	444 400	13 598
Пасив			
I. Власний капітал			
Зареєстрований капітал	24 392	24 392	0
Капітал у дооцінках			
Додатковий капітал			
Резервний капітал			
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	24 804	112 987	88 183
Неоплачений капітал			
Вилучений капітал			
Усього за розділом I	49 196	137 379	88 183
II. Довгострокові зобов'язання і забезпечення			
Інші довгострокові зобов'язання	7 523	6 523	-1 000
Усього за розділом II	7 523	6 523	-1 000
III. Поточні зобов'язання і забезпечення			
Короткострокові кредити банків	147 858	90 858	-56 727
Поточна заборгованість за:			
довгостроковими зобов'язаннями			
товарами, роботами, послугами	103 237	97 237	-6 000

(Закінчення таблиці 1)

Стаття	На 1 січня 2019 року	На 31 грудня 2019 року	Абсолютне відхилення
розрахунками з бюджетом	833	733	-100
зокрема, з податку на прибуток			
розрахунками зі страхування	384	284	-100
розрахунками з оплати праці	1 385	1 000	-385
Доходи майбутніх періодів			
Інші поточні зобов'язання	120 386	110 386	-10 000
Усього за розділом III	374 083	300 498	-73 585
IV. Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття	-	-	-
Баланс	430 802	444 400	13 598

Таблиця 2

Звіт про фінансові результати СМП

Стаття	Код рядка	За звітний період (2019 рік)	За аналогічний період попереднього року (2018 рік)
Чистий дохід від реалізації продукції	2 000	1 208 958	1 036 875
Інші операційні доходи	2 120	15 975	12 826
Інші доходи	2 240	79 435	71 113
Разом доходи (2 000 + 2 120 + 2 240)	2 280	1 145 875	1 120 814
Собівартість реалізованої продукції	2 050	(676 456)	(665 599)
Інші операційні витрати	2 180	(15 567)	(14 506)
Інші витрати	2 270	(90 767)	(88 494)
Разом витрати	2 285	(782 790)	(768 599)
Фінансовий результат до оподаткування	2 290	1 534	979
Податок на прибуток	2 300	(276,12)	(274)
Чистий прибуток (збиток)	2 350	1 258	705

– збільшення загальної суми грошових коштів та їх еквівалентів;

– зменшення суми поточних зобов'язань.

В зарубіжній практиці найпоширенішими моделями є формалізовані моделі, такі як оцінка ймовірності банкрутства на основі Z-рахунку Альтмана, модель Конана і Гольдера, модель Спрінгейта та модель Фулмера [4, с. 63]. Проте слід зазначити, що названі моделі адаптовані більше до зарубіжних підприємств, ніж до вітчизняних, оскільки складені на основі їх фінансового стану. Для вітчизняних підприємств адаптовані моделі О.О. Терещенка та російська R-модель (R-модель прогнозу).

П'ятифакторну модель, яка має назву Z-модель, у 1968 році запропонував Е. Альтман, який є засновником так званого прогнозування банкрутства [1, с. 590].

Під час створення цієї моделі Е. Альтман у своїх дослідженнях використовував дані стабільних компаній, які протягом п'яти років збанкрутували. Його метою було визначення можливостей використання моделі для диференціації фірм, у яких немає загрози банкрутства, та компаній із високою ймовірністю настання кризи та майбутнього банкрутства [4, с. 61].

Ця модель має такий вигляд:

$$Z\text{-модель} = 1,2X_1 + 1,4X_2 + 3,3X_3 + 0,6X_4 + 1,0X_5.$$

Стосовно значення цього показника, то коли $Z < 1,8$, то ймовірність банкрутства підприємства є

дуже високою, якщо Z перебуває в межах 1,8–2,7, то ймовірність банкрутства є досить високою, в межах 2,71–2,99, – можливою, а якщо вона становить 3,00 і більше, то ймовірність дуже низька.

Цю модель можна розглядати лише щодо великих компаній, які розмістили свої акції на фондовому ринку, ринкова вартість акцій яких відома. Це є значним недоліком, оскільки до малого бізнесу модель не адаптована.

Модель Альтмана дала поштовх до розроблення нових моделей, методик щодо оцінки ймовірності банкрутства підприємств.

Відповідно, проведено оцінювання банкрутства за Z-моделлю ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» за 2018 та 2019 роки, що представлено у табл. 3.

Таблиця 3

Оцінка банкрутства за Z-моделлю ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» за 2018–2019 роки

№	Показник	2018 рік	2019 рік
1.	X_1	-0,0727	0,1143
2.	X_2	0,0016	0,0028
3.	X_3	0,0023	0,0034
4.	X_4	0,1156	0,3091
5.	X_5	2,4068	2,7204
6.	Z-показник	2,59	3,06

Відповідно до цієї моделі, банкрутство підприємству загрожує, адже у 2018 році $Z \geq 2,99$. Порівнявши показники балансу з прогнозованим балансом 2019 року, можемо сказати, що в прогнозованому балансі, який був розроблений, банкрутство не загрожує, а завдяки покращенню роботи коефіцієнти зростають, тобто до межі банкрутства підприємство не наближається.

Модель Альтмана не враховує фактори неекономічного характеру, оскільки було встановлено, що граничне число Z-показника для вітчизняних підприємств через певні особливості національної економіки завищене, а коефіцієнт X_4 неприйнятний через відсутність інформації про ринкову вартість акцій [7].

Чотирьохфакторна модель прогнозу ризику банкрутства (R-модель) має такий вигляд:

$$R\text{-модель} = 0,38X_1 + X_2 + 0,054X_3 + 0,64X_4.$$

На основі R-моделі проведено оцінювання банкрутства ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» за 2018–2019 роки та сформовано табл. 4.

Таблиця 4

Оцінка банкрутства за R-моделлю ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» за 2018–2019 роки

№	Розрахунок показника	2018 рік	2019 рік
1.	X_1	0,7955	0,7905
2.	X_2	0,0153	0,0091
3.	X_3	2,0407	2,7204
4.	X_4	0,0009	0,0128
5.	R-показник	0,4535	0,4645

Відповідно до табл. 4, ймовірність банкрутства підприємства є низькою, а саме до 10%, як у 2018 році, так і у 2019 році, адже $R > 0,42$.

Модель Спрінгейта є чотирьохфакторною, хоча у процесі її створення від самого початку вона складалася з 19 коефіцієнтів. Точність моделі є досить високою і становить більше 90%, оскільки ця точність була розроблена на підставі даних 40 компаній. Модель не враховує неекономічні фактори і для використання на українських підприємствах не адаптована.

Модель Спрінгейта має такий вигляд:

$$Z = 1,03X_1 + 3,07X_2 + 0,66X_3 + 0,4X_4.$$

Отже, на основі моделі Спрінгейта проведено оцінювання банкрутства ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» у 2018–2019 роки та сформовано табл. 5.

Таблиця 5

Оцінка банкрутства за моделлю Спрінгейта ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» за 2018–2019 роки

№	Розрахунок показника	2018 рік	2019 рік
1.	X_1	-0,0727	0,1143
2.	X_2	0,0022	0,0034
3.	X_3	0,0023	0,0034
4.	X_4	2,4068	2,7204
5.	Z-показник	0,896	1,218

Відповідно до табл. 5 для підприємства критерій $Z < 2,451$, тому загроза банкрутства існує навіть після розроблення прогнозного балансу.

На практиці ця модель адаптована на підприємствах США та Канади, оскільки створена на основі їх даних, а коефіцієнти наводяться в доларах, також у цій моделі не враховано економічну ситуацію інших країн.

Найбільш адаптованою до вітчизняних підприємств серед формалізованих моделей є модель Терещенка, яка розроблена О.О. Терещенком [5, с. 39]. Модель має такий вигляд:

$$Z\text{-Модель Терещенка} = 1,2X_1 + 0,08X_2 + 10X_3 + 5X_4 + 0,3X_5 + 0,1X_6.$$

Модель Терещенка є досить зручною у використанні і, що досить важливо, була розроблена на основі даних вітчизняних підприємств з урахуванням міжнародної практики на сучасному етапі. Також ця модель враховує галузеві особливості підприємств. Незважаючи на відповідні переваги, модель Терещенка містить певний недолік, а саме фінансовий стан підприємства визначається або як задовільний, або як незадовільний, тобто відсутня інша його класифікація.

Отже, проведено оцінювання банкрутства ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» за моделлю Терещенка упродовж 2018–2019 років та сформовано табл. 6.

Таблиця 6

Оцінка банкрутства за моделлю О.О. Терещенка ТОВ «Андрушівський маслосирзавод» за 2018–2019 роки

№	Розрахунок показника	2018 рік	2019 рік
1.	X_1	0,9001	1,1484
2.	X_2	1,4032	1,4475
3.	X_3	0,0016	0,0028
4.	X_4	0,0007	0,0011
5.	X_5	0,0157	0,0102
6.	X_6	2,4068	2,7204
7.	Z-показник	1,4573	1,8025

Відповідно до проведеного оцінювання банкрутства за моделлю Терещенка, підприємству не загрожує банкрутство за умови переходу на антикризове управління, оскільки показник перебуває в межах $1 < Z < 2$, хоча у підприємства порушено фінансову рівновагу (фінансову стійкість).

Висновки. У практичному застосуванні існує безліч методик щодо оцінювання ймовірності банкрутства, які містять низку переваг та недоліків. Стосовно вітчизняних підприємств неможливо виділити єдиного підходу, який би забезпечував стовідсоткову оцінку ймовірності банкрутства та його прогнозування, тому в Україні без застосування модифікації, розроблення та водночас впровадження нових формалізованих моделей неможливо обійтися. Найбільш оптимальною для застосування на українських підприємствах є модель Терещенка, оскільки вона була розроблена на основі вітчизняних даних.

Зарубіжні моделі адаптовані насамперед лише до великих та середніх підприємств, тому точність оцінки ймовірності банкрутства для малого бізнесу можна поставити під сумнів. Деякі методики взагалі не застосовуються до цього виду підприємств, оскільки деякі показники взагалі не відображаються у фінансовій звітності, наприклад "cash-flow".

Формалізовані моделі потрібно застосовувати навіть тоді, коли підприємство досить ефективно функціонує та є рентабельним, оскільки можна попередити виникнення проблеми.

Бібліографічний список:

1. Altman E.J. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy. *Journal of Finance*. 1968. No. 4. P. 589–609.
2. Андрущак Є.М. Діагностика банкрутства українських підприємств. *Фінанси України*. 2004. № 9. С. 118–124.
3. Белінська О.В. Сутність фінансового потенціалу підприємства // *Вісник ХНУ. Економічні науки*. 2012. № 4. С. 267–274.
4. Воронкова Т.С., Чернюк Ю.В. Сравнительная характеристика методов оценки кризисного состояния предприятий с применением формул Э. Альтмана и А.А. Терещенко. *Украина – Болгария – Европейский Союз: современное состояние и перспективы* : сборник материалов международной научно-практической конференции. Т. 1. : Херсон – Варна. Херсон : ПП Вишемирский В.С., 2012. С. 60–64.
5. Терещенко О.О. Дискримінантна модель інтегральної оцінки фінансового стану підприємства. *Економіка України*. 2003. № 8. С. 38–44.
6. Товариство з обмеженою відповідальністю. «Андрушівський маслосирзавод». URL: <http://amsz.ua> (дата звернення: 11.08.2020).
7. Ященко В.В. Методи аналізу ймовірності настання банкрутства на підприємстві. URL: <http://naub.oa.edu.ua> (дата звернення: 11.08.2020).

References:

1. Altman E.J. (1968) Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy. *Journal of Finance*, no. 4, pp. 589–609.
2. Andrushchak Ie.M. (2004) Diagnosis of bankruptcy of Ukrainian enterprises, *Finansy Ukrainy*, no. 9, pp. 118–124.
3. Belins'ka O.V. (2012) The essence of the financial potential of the enterprise. *Visnyk KhNU. Ekonomichni nauky*, vol. 4, pp. 267–274.
4. Voronkova T.Ye., Cherniuk Yu.V. (2012) Porivnialna charakterystyka metodiv otsinky kryzovoho stanu pidpriemstv iz zastosuvanniam formul E. Altmana i O.O. Tereshchenko [Comparative characteristics of methods for assessing the crisis of enterprises using the formulas of E. Altman and O. O. Tereshchenko]. *Proceedings of the "Ukraina – Bolharia – Yevropeyskyi Soiuz: suchasnyi stan ta perspektyvy" Zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, (Ukraine, Kherson 2012)*. Kherson – Varna: PP Vishemirsky V.S., pp. 60–64.
5. Tereshchenko O.O. (2003) Dyskryminantna model intehrалnoі otsinky finansovoho stanu pidpriemstva [Discriminant model of integrated assessment of the financial condition of the enterprise]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 8, pp. 38–44.
6. Ofitsiyniy sait Tovarystva z obmezhenoiu vidpovidalnistiu "Andrushivskiy maslosyrzavod" [The official site of Andrushivskiy Dairy Plant Limited Liability Company]. Available at: <http://amsz.ua> (accessed 11 August 2020).
7. Iashchenko V.V. (2013) *Metody analizu jmovirnosti nastan-nja bankrutstva na pidpriyemstvi* [Methods of analysis of the probability of bankruptcy at the enterprise]. Available at: <http://naub.oa.edu.ua> (accessed 11 August 2020).

УДК 65.014.1

DOI: <https://doi.org/10.32840/1814-1161/2020-4-23>

Гуцалюк О.М.

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності
Центральноукраїнського національного технічного університету

Носатов І.К.

кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту
Класичного приватного університету

Козловцева В.А.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри публічного управління
та менеджменту природоохоронної діяльності
Одеського державного екологічного університету

Hutsaliuk Oleksiy

Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor,
Professor of the Department of Economics, Management and Commerce
Central Ukrainian National Technical University

Nosatov Ihor

Candidate of economic sciences (Ph. D.),
Associated Professor at the Management Department
Classic Private University

Kozlovtsseva Valentyna

Candidate of Economic Sciences (Ph. D.)
Department of Public Management and Management of Environmental Activity
Odessa State Environmental University

ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ В СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ СФЕРИ ІНЖИНІРИНГОВИХ ПОСЛУГ

IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL STANDARDS IN QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS AT ENTERPRISES IN THE FIELD OF ENGINEERING SERVICES

Досліджено рівень впровадження міжнародних стандартів в системи управління якістю на підприємствах сфери інжинірингових послуг, зокрема в контексті вимог стандарту ISO 9001:2015 та з використанням практики TQM. Розкрито сутність основоположних елементів управління якістю продукції в системі TQM. Проаналізовано класифікацію особливостей методів управління якістю на рівні процесів у системах управління якістю інжинірингових підприємств. Запропоновано підприємствам інтегрувати системи управління якістю із загальним менеджментом компаній, ефективно оцінювати ризики, постійно поліпшувати якість бізнес-процесів та досягати ключові цілі бізнесу. Рекомендовано проведення FMEA-аналізу процесу виконання робіт (надання послуг) та формування нових коригувальних заходів з використанням діаграми Ісікави, діаграми Парето, методу експертних оцінок.

Ключові слова: міжнародні стандарти якості, системи управління якістю, інжинірингові послуг, бізнес-процеси, методи управління.

Исследован уровень внедрения международных стандартов в системы управления качеством на предприятиях сферы инжиниринговых услуг, в частности в контексте требований стандарта ISO 9001: 2015 и с использованием практики TQM. Раскрыта сущность основных элементов управления качеством продукции в системе TQM. Проанализированы классификацию особенностей методов управления качеством на уровне процессов в системах управления качеством инжиниринговых предприятий. Предложено предприятиям интегрировать системы управления качеством с общим менеджментом компаний, эффективно оценивать риски, постоянно улучшать качество бизнес-процессов и достигать ключевые цели

бізнесу. Рекомендується проведення FMEA-аналіза процесу виконання робіт (оказання услуг) и формування нових коректуючих заходів з використанням діаграми Ісикави, діаграми Парето, метода експертних оцінок.

Ключевые слова: міжнародні стандарти якості, системи управління якістю, інжинірингові услуги, бізнес-процеси, методи управління.

The level of implementation of international standards in quality management systems at enterprises in the field of engineering services, in particular in the context of the requirements of ISO 9001: 2015 and using the practice of TQM. The essence of the basic elements of product quality management in the TQM system is revealed. The classification of features of quality management methods at the level of processes in quality management systems of engineering enterprises is analyzed. It is proposed that companies integrate quality management systems with the overall management of companies, effectively assess risks, continuously improve the quality of business processes and achieve key business goals. Stakeholders are recommended to conduct an FMEA analysis of the process of performance of works (provision of services) and the formation of new corrective measures using the Ishikawa diagram, Pareto diagram, the method of expert assessments. Achieving high competitiveness is of paramount importance and becomes a decisive factor in the commercial success of an engineering company. Ensuring the proper quality of services, effective quality management and its continuous improvement is impossible without appropriate government policies aimed at comprehensive support of domestic business, including through the development and implementation of various quality management tools. Creation and implementation of quality management systems in the enterprises of engineering services in the context of the requirements of international standards ISO 9000 series is an effective mechanism for improving their business processes, increasing competitiveness and ensuring high quality work (services). It is worth noting the introduction of a new version of the international standard ISO 9001: 2015 (DSTU ISO 9001: 2015) «Quality Management Systems. Requirements». Changes in the structure of the requirements of the ISO 9001: 2015 standard are significant and have an evolutionary character. It is clear that previous versions of this standard (ISO 9001: 2000 and ISO 9001: 2008) contained «limited» requirements that could only partially link quality management to the overall enterprise management system. The management of engineering companies and business entities have positioned a quality management system completely separate from the general management of the company, realizing the advantage only in obtaining the desired certificate, without which the activity becomes quite problematic, especially in international markets.

Keywords: international quality standards, quality management systems, engineering services, business processes, management methods.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Досягнення високої конкурентоспроможності має першочергове значення та стає вирішальним фактором комерційного успіху підприємства сфери інжинірингу. Забезпечення належної якості послуг, ефективне управління якістю та постійне її поліпшення неможливе без відповідної державної політики, спрямованої на всебічну підтримку вітчизняного бізнесу, у тому числі, шляхом розробки та впровадження різноманітних інструментів управління якістю. Створення та впровадження систем управління якістю на підприємствах сфери інжинірингових послуг у контексті вимог міжнародних стандартів ISO серії 9000 є дієвим механізмом удосконалення їхніх господарчих процесів, підвищення конкурентоспроможності та забезпечення високої якості виконання робіт (послуг). Заслужує на увагу впровадження на підприємствах сфери послуг нової версії міжнародного стандарту ISO 9001:2015 (ДСТУ ISO 9001:2015) «Системи менеджменту якості. Вимоги».

Зміни в структурі вимог стандарту ISO 9001:2015 є суттєвими та мають еволюційний характер. Цілком зрозуміло, що попередні версії зазначеного стандарту (ISO 9001:2000 та ISO 9001:2008) містили «обмежені» вимоги, які лише частково могли забезпечити зв'язок управління якістю із загальною системою управління підприємством. Керівництво інжинірингових підприємств та суб'єкти підприємницької діяльності позиціонували систему управління якістю зовсім відокремлено від загального менеджменту компанії, розуміючи перевагу лише в тому, щоб отри-

мати жаданий сертифікат, без наявності якого досить проблемною стає діяльність, особливо, на міжнародних ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показав, що Анастасіаді Г.П., Версан В.Г., Лебединець В.О., Лисенко О.М., Нейл Р. Ханна, Парфьонова Є.Є., Рахлін К.М., Траченко Л.А., Шмельова А.М., Шуляр Р.В. вже висвітлювали в своїх працях актуальні питання щодо створення та впровадження систем управління якістю в контексті міжнародних стандартів ISO серії 9000.

Водночас, у вітчизняних наукових джерелах мало-досліджуваними залишаються питання побудови систем управління якістю в організації відповідно до вимог та критеріїв міжнародних стандартів ISO 9000 та забезпечення їх ефективного функціонування.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття полягає у відсутності повнокомплектного забезпечення методичними матеріалами та теоретичного обґрунтування рекомендацій щодо впровадження міжнародних стандартів в системи управління якістю на підприємствах сфери інжинірингових послуг.

Відповідно до міжнародних стандартів ISO 9000, система управління якістю є загальноновизнаним у світі запобіжним механізмом, який забезпечує високу якість процесів, робіт, послуг. Запровадження таких систем має бути стратегічним рішенням кожної організації. Виходячи з цього, дослідження даної проблеми є домінуючим фактором у підвищенні конкурентоспроможності підприємства, а отже актуальним і своєчасним.

Формулювання цілей статті ставить за мету дослідження питань щодо застосування міжнародних стандартів у системах управління якістю підприємств сфери інжинірингових послуг у контексті вимог міжнародного стандарту ISO 9001:2015. Для її досягнення необхідно вирішити наступні завдання: розкрити сутність міжнародних стандартів та їх вимог щодо дій по обробці ризиків та можливостей; проаналізувати методик у впровадження міжнародних стандартів в системи управління якістю на підприємствах сфери інжинірингових послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сьогодні підприємство може забезпечити свою конкурентоспроможність, якщо якість його продукції співпадає з очікуваннями споживачів, або перевищує їх. Кожний виріб або послуга є носієм різних властивостей, відображають його корисність і відповідають певним потребам споживача. Власне, заради цього продукція і виробляється, а її головною характеристикою є рівень якості, який зумовлює міру придатності цієї продукції задовольняти потреби людини відповідно до свого призначення.

В сучасних умовах на підприємствах, що працюють на світовому ринку, все частіше впроваджується система «тотального управління якістю» (Total Quality Management – TQM), яка є результатом симбіозу західної і східної концепції управління якістю продукції. Ця система тотального (загального) управління, при якій політика якості продукції, управління якістю, підвищення якості та її забезпечення відіграють велике значення в системі управління підприємством, пронизує всі управлінські структури при виконанні керівництвом підприємства провідної ролі в її забезпеченні. Складовими елементами системи TQM є: планування, аналіз, оцінювання і контроль якості продукції.

Схематичне відображення системи TQM наводиться на рис. 1. Згідно з філософією TQM ефективність управління якістю залежить від трьох головних умов [1; 3; 5]: глибокого розуміння вищою посадовою особою на підприємстві потреби в постійному підвищенні якості; інвестування не в обладнання, а в людей; перетворення або спеціального створення організаційних структур для загального управління якістю.

Забезпечення якості в TQM розуміють як систему заходів, котрі постійно підтримують упевненість споживача в якості продукції. Відповідно суттєво

зростає і роль людини та навчання персоналу. У взаємовідносинах постачальників та споживачів велике значення має сертифікація систем якості на відповідність стандартам ISO 9000. Споживачі активно використовують методи оцінки постачальників, публікують їхні рейтинги, намагаються працювати тільки з одним постачальником продукції певного виду (зрозуміло тільки з найліпшим. Велика увага приділяється також якості процесів, які здебільшого отожднюються з якістю так званих «5 М» [2; 4]:

Men – люди (інформація, мотивація, кваліфікація, навчання, трудовий колектив);

Machine – машини (обладнання, пристосування, інструменти);

Material – матеріали (покупні сировина, деталі, напівфабрикати, комплектувальні вироби);

Method – метод (системи організації, стиль керівництва, технологія);

Mileu – середовище (умови для праці).

Ефективність управління якістю залежить від врахування особливих властивостей конкретної продукції і розробки відповідної системи оцінки показників якості. Тобто кожний з основоположних елементів системи TQM слід розглядати відносно конкретної продукції. TQM (загальне управління якістю продукції). Загальне управління якістю здійснюється за допомогою системи управління якістю.

Системи управління якістю – це сукупність структури і процедур, процесів і ресурсів, необхідних для реалізації управління якістю. Вона повинна бути складовою частиною системою управління організації і має створювати у керівництва організації та/або споживача впевненість у тому, що продукція або послуга буде відповідати встановленим вимогам до її якості.

Загалом, впровадження системи управління якістю потребує значних коштів, відповідної підготовки фахівців, напрацювання великої кількості наукових досліджень, усвідомлення першим керівником підприємства необхідності впровадження таких систем. Обсяг загальних витрат (від 35 до 600 тис. грн.) і тривалість сертифікації та впровадження систем управління якістю (від 1,5 до 3 років) залежать від розмірів підприємства, виду продукції, рівня підготовки персоналу тощо.

Побудова та впровадження системи управління якістю в організації є складною процедурою, яка потребує значних витрат часу та ресурсів і зорієнтована на постійні покращання та удосконалення діяльності.

Рис. 1. Основоположні елементи управління якістю продукції в системі TQM

Зміст побудови системи управління якістю полягає у визначенні тих процесів, від яких залежить якість продукції, що випускається або послуг, що надаються.

Існує дві основні мети розробки систем управління якістю.

Перша – оптимізація роботи організації та забезпечення, зокрема, конкурентоспроможності продукції та послуг, що виробляються, підвищення ефективності виробництва.

Друга мета полягає в демонстрації усім потенційним споживачам можливості стабільно виробляти продукцію заданого рівня якості, яка задовольняє всі їхні вимоги та потреби.

Згідно державного стандарту ДСТУ ISO 9001:2015 [6], запровадження системи управління якістю має бути стратегічним рішенням організації. На її розроблення та запровадження в організації впливають такі фактори:

- середовище організації, зміни в цьому середовищі, а також ризики, пов'язані з цим середовищем;
- зміна потреб організації;
- конкретні цілі діяльності організації та її місія;
- діючі процеси з виробництва продукції або надання послуг;
- розмір і структура організації.

Вимоги до побудови системи управління якістю в організації закладені в структурі міжнародного стандарту ISO 9001:2015 та ідентифікованого на його основі державного стандарту ДСТУ ISO 9001:2016 і стосуються всіх груп процесів системи управління якістю: від документообігу, діяльності вищого керівництва, управління ресурсами, створення продукції до процесів вимірювання, аналізування й поліпшення.

Стандартами, зокрема, встановлені такі вимоги до забезпечення ефективного функціонування системи управління якістю:

1. Загальні вимоги. Організація повинна розробити, задокументувати, запровадити й підтримувати

систему управління якістю та постійно поліпшувати її результативність відповідно до вимог стандарту. Для цього, мають бути:

- визначені процеси, необхідні для системи управління якістю, та їх застосування в межах організації;
- встановлена послідовність і взаємодія цих процесів;
- розроблені критерії та методи, необхідні для забезпечення результативності функціонування та контролю цих процесів;

- забезпечена наявність ресурсів та інформації, необхідних для підтримування функціонування й моніторингу цих процесів;

- проводитися моніторинг, вимірювання і аналіз цих процесів;

- уживатися заходи, необхідні для досягнення запланованих результатів і забезпечення постійного поліпшення цих процесів.

2. Вимоги до управлінських та організаційних процедур, передусім, в сфері обов'язків та відповідальності керівництва, повноважень представників керівництва, аналізу з боку керівництва, орієнтації на замовника і споживача, плануванні систем управління якістю, формуванні політики та цілей в сфері якості, забезпечення ресурсами тощо.

3. Вимоги до документування процесів розроблення та впровадження систем управління якістю.

4. Вимоги до процесів і методів управління продукцією. Такі вимоги конкретизуються щодо: планування створення продукції; проектування і розроблення відповідної нормативної документації; управління процесами виробництва; впровадження та підтримки в робочому стані методик ідентифікації продукції на всіх етапах її виготовлення; контролю за якістю [6; 7].

У практиці управління якістю використовуються, в основному, організаційно-розпорядчі (адміністративні), інженерно-технологічні, економічні та соціально-психологічні методи [8–10]. Всі вони можуть бути класифіковані за різними ознаками (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація особливостей методів управління якістю

Класифікаційні ознаки	Методи управління якістю			
	Організаційно-розпорядчі (адміністративні)	Інженерно-технологічні	Економічні	Соціально-психологічні
Основний канал дії	Організаційний (регламентування, стандартизація, контроль якості)	Інженерно-технологічний (автоматизація, механізація)	Економічний (затрати, ціни, витрати, собівартість, зарплата)	Соціальний (якості працівника, статус особи, спільність інтересів)
Характер впливу	Прямий	Прямий	Непрямий	Непрямий
Мотиви поведінки	Необхідність дотримання вимог до якості і наявності відповідальності за якість	Змішані (дотримання вимог до «вихідних» параметрів, матеріальний і моральний інтерес)	Матеріальний інтерес	Моральний (етичний)
Основа вибору методів	Організаційний аналіз	Інженерно-технічний аналіз	Техніко-економічний аналіз	Соціально-психологічне спрямування
Обмеження при виборі методів	Відповідність правовим нормам і вимогам в галузі якості	Можливості техніки, технології та відповідність вимогам екології та безпеки	Відповідає економічним законам і нормативам з якості	Відповідає морально-етичним нормам, правилам і вимогам

Джерело: узагальнено автором на основі [2; 3]

В основі організаційно-розпорядчих методів управління лежать інструменти, що є обов'язковими для виконання наказів та інших приписів, спрямованих на підвищення та забезпечення необхідного рівня якості.

До групи організаційно-розпорядчих методів управління якістю включаються такі засоби їх реалізації:

- регламентування (загальноорганізаційні, функціонального, посадової, структурного);
- стандартизація (на основі стандартів різного рівня і статусу);
- нормування (на базі норм часу, чисельності, співвідношенні, чисельних величин);
- інструктування (ознайомлення, пояснення, ради, роз'яснення);
- розпорядчі впливи (на основі наказів, розпоряджень, вказівок, постанов, контролю виконання з використанням превентивного і оперативного впливів).

Серед них необхідно відзначити: розробку і реалізацію політики у сфері якості, яка затверджується першими особами організації; розробку і реалізацію нормативно-технічної документації, процедур контролю за якістю; впровадження державних стандартів і технічних умов; розробку і впровадження положень про підрозділи та посадових інструкцій; підбір, розстановку, виховання і атестацію кадрів з управління якістю; впровадження передового досвіду з управління якістю; забезпечення виконання цільових програм з якості; накази та розпорядження з управління якістю, забезпечення виконання вимог міжнародних стандартів, ДСТУ та ТУ, контроль за виконанням вимог нормативно-технічної та нормативно-методичної документації і рішень з управління і забезпечення якості.

Застосування організаційно-розпорядчих методів управління якістю обумовлює створення сукупності документів різного статусу. При цьому до кожного документу пред'являються жорсткі вимоги до якості їх змісту. Такими вимогами є: логічна послідовність та чіткість документу; стислість, конкретність, простота і точність формулювань, виключення можливості неоднозначного тлумачення; переконливість і аргументація; інформаційна виразність; достатність та обґрунтованість; невеликий обсяг; стабільність; якісна змістовність.

Соціально-психологічні методи засновані на використанні системи інструментів впливу на соціально-трудова відносини і управління соціально-психологічними процесами для досягнення цілей у сфері якості. Серед соціально-психологічних методів слід виділити наступні:

- інструменти підвищення самодисципліни, відповідальності, ініціативи і творчої активності кожного працівника в питаннях поліпшення якості;
- методи стимулювання високої якості результатів праці;
- прийоми покращання психологічного клімату в організації, включаючи ліквідацію конфліктів, впровадження раціонального стилю управління якістю, забезпечення психологічної сумісності працівників;
- способи мотивації трудової діяльності членів колективів, спрямованих на досягнення необхідної якості;
- способи збереження та розвитку традицій організації щодо забезпечення необхідної якості;

– прийоми залучення персоналу в управління якістю.

В основу використання інженерно-технологічних методів закладаються способи управління якістю технологічних процесів і контролю за якістю продукції. Сукупність прийомів, які обираються, залежить від властивостей об'єкту управління, технології виробництва, засобів внутрівиробничого контролю, вимірювальних приладів тощо.

Всі інженерно-технологічні методи управління якістю умовно об'єднуються в наступні групи: автоматичні, автоматизовані, механізовані та ручні. Основним завданням цих методів є мінімізація відхилень діючих процесів від заданих параметрів, а в разі їх виникнення – прийняття управлінських рішень щодо усунення невідповідностей. Всі зазначені методи можуть використовуватися як при управлінні якістю на всіх стадіях життєвого циклу продукції чи послуг, так і при поліпшенні будь-яких видів діяльності.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Обґрунтовано, що сучасне формування та впровадження систем управління якістю на підприємствах у контексті вимог міжнародного стандарту ISO 9001:2015 «Системи управління якістю. Вимоги» передбачає цілеспрямовану і свідому зміну керівництвом компанії філософії організаційного розвитку в сторону якості, дозволяє організаціям більш якісно й системно управляти ризиками у своїй діяльності, що безумовно є переконливою конкурентною перевагою в складних економічних умовах. Доведено, що зміна структури стандарту ISO 9001:2015 (порівняно з ISO 9001:2008) викликана переходом на «структуру високого рівня» та визначена ISO як необхідність узагальнення вимог до систем різних аспектів управління: екологічного, енергетичного та фінансового менеджменту, інформаційної безпеки, управління якістю тощо. Нова версія стандарту ISO 9001:2015 має більш логічну та раціональну модель управлінського циклу «Plan-Do-Check-Act» (PDCA) та відповідно викликає перегляд структури чинних систем управління якістю підприємств. Проте уніфікація структури стандарту дозволить підприємствам у подальшому запровадити у свою діяльність інтегровані системи управління. Крім того, явний перехід структури стандарту до PDCA підкреслює посилення на акцентах, відомих раніше як принципи менеджменту.

Бібліографічний список:

1. Глудкин О.П. Всеобщее управление качеством. Total Quality Management (TQM) : монография. Москва : Телеком, 2001. 599 с.
2. Лисенко О.М. Системи управління якістю: особливості впровадження згідно з новою версією стандарту ISO 9001. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія : Економіка і менеджмент.* 2016. № 1. С. 27–34.
3. Скрипка Л.Е. Построение процессных моделей менеджмента качества на основе требований ИСО 9001:2000. URL: <http://www.vestnikmanagement.spbu.ru/archive/pdf/237.pdf>
4. Траченко Л.А. Системи управління якістю підприємств сфери інжинірингу : монографія. Одеса : ОНЕУ, 2019. 378 с.
5. Шуляр Р.В. Інструменти оцінювання ефективності, гнучкості та адаптивності управління якістю підприємств.

Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика. 2016. № 846. С. 185–190.

6. DSTU ISO 9000:2016 Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів (ISO 9000:2005, IDT). URL: <http://www.uaq.org.ua/>
7. ISO 9000:2015. «Quality management system – Fundamentals and vocabulary». URL: <http://www.iso.org>
8. Koval, V., Duginets, G., Plekhanova, O., Antonov, A., & Petrova, M. On the supranational and national level of global value chain management. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2019. № 6(4). Pp. 1922–1937.
9. Koval V. Institutional determinants of state policy to regulate services markets. Social and legal aspects of the development of civil society institutions : collective monograph. Part II. BMT Erida Sp. z o.o., Poland. 2019. 228 p. (109–125).
10. Yankovyi, O., Goncharov, Yu., Koval, V., & Lositska, T. Optimization of the capital-labor ratio on the basis of production functions in the economic model of production. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2019. № 4. Pp. 134–140.
3. Skrypko L.E. Postroyeniye protsessnykh modelei menedzhmenta kachestva na osnove trebovaniy ISO 9001:2000. URL: <http://www.vestnikmanagement.spbu.ru/archive/pdf/237.pdf> (in Russian)
4. Trachenko L.A. (2019) Systemy upravlinnia yakistiu pidpriemstv sfery inzhynirynhu: monohrafiia. Odesa: ONEU, 2019. 378 s. (in Ukrainian)
5. Shuliar R.V. (2016) Instrumenty otsiniuvannya efektyvnosti, hnuchkosti ta adaptyvnosti upravlinnia yakistiu pidpriemstv [Tools for assessing the effectiveness, flexibility and adaptability of enterprise quality management]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. *Lohistyka*, vol. 846, pp. 185–190. (in Ukrainian)
6. DSTU ISO 9000:2016 Systemy upravlinnia yakistiu. Osnovni polozhennia ta slovnyk terminiv (ISO 9000:2005, IDT). URL: <http://www.uaq.org.ua/> (in Ukrainian)
7. ISO 9000:2015. «Quality management system – Fundamentals and vocabulary». URL: <http://www.iso.org>
8. Koval, V., Duginets, G., Plekhanova, O., Antonov, A., & Petrova, M. (2019) On the supranational and national level of global value chain management. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 6(4), 1922–1937.
9. Koval V. (2019) Institutional determinants of state policy to regulate services markets. Social and legal aspects of the development of civil society institutions: collective monograph. Part II. BMT Erida Sp. z o.o., Poland. P. 109–125.
10. Yankovyi, O., Goncharov, Yu., Koval, V., & Lositska, T. (2019) Optimization of the capital-labor ratio on the basis of production functions in the economic model of production. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 4, 134–140.

References:

1. Hludkyn O.P. (2001) Vseobshchee upravlenye kachestvom. Total Quality Management (TQM): monohrafiya. Moskva: Telekom. 599 s. (in Russian)
2. Lysenko O.M. (2016) Systemy upravlinnia yakistiu: osoblyvosti vprovadzhennia zghidno z novoiu versieiu standartu ISO 9001 [Quality management systems: features of implementation according to. new version of ISO 9001]. *Visnyk Skhidnoievropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu. Seriya : Ekonomika i menedzhment*, vol. 1, pp. 27–34. (in Ukrainian)

Маркіна І.А.

доктор економічних наук, професор,
завідувачка кафедри менеджменту
Полтавської державної аграрної академії

Вороніна В.Л.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Полтавської державної аграрної академії

Рудич А.І.

здобувач
Полтавської державної аграрної академії

Iryna Markina

Doctor of Sciences (Economics), Professor,
Head of Management Department
Poltava State Agrarian Academy

Voronina Victoria

Ph.D. (Economics), Associate Professor,
Associate Professor of Management Department
Poltava State Agrarian Academy

Rudych Anatoliy

Undergraduates
Poltava State Agrarian Academy

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВА

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF ENTERPRISE COST MANAGEMENT

Стаття висвітлює загальні теоретичні основи щодо уточнення сутності поняття «витрати», враховуючи сучасні тенденції розвитку даної категорії. Детально розглянуто основні класифікації витрат за різними ознаками. Здійснено групування витрат за економічними елементами та статтями калькуляції. Проаналізовано елементи системи управління витратами. Обґрунтовано системний підхід до теоретичних основ управління витратами як фактора підвищення ефективності діяльності підприємства. Авторами здійснено огляд характерних ознак, принципів і факторів впливу на систему управління витратами. Встановлено, що управління витратами можна визначити як систему принципів та методів розробки і реалізації управлінських рішень, заснованих на використанні об'єктивних економічних законів.

Ключові слова: витрати, економічні елементи, класифікація витрат, підприємство, система управління.

Статья освещает общие теоретические основы по уточнению сути понятия «расходы», учитывая современные тенденции развития данной категории. Подробно рассмотрены основные классификации расходов по различным признакам. Осуществлена группировка расходов по экономическим элементам и статьям калькуляции. Проанализированы элементы системы управления расходами. Обоснован системный подход к теоретическим основам управления расходами как фактора повышения эффективности деятельности предприятия. Авторами осуществлен обзор характерных признаков, принципов и факторов влияния на систему управления затратами. Установлено, что управление расходами можно определить как систему принципов и методов разработки и реализации управленческих решений, основанных на использовании объективных экономических законов.

Ключевые слова: расходы, экономические элементы, классификация расходов, предприятие, система управления.

With the beginning of changes in the Ukrainian economy and the development of market relations, there are more types of expenses. The range of approaches to the definition of this concept is expanding. Costs are a complex economic phenomenon. They are closely related to all elements of the management process. Expenses affect

the performance of the enterprise. Today, for most enterprises, the problem of control and justification of cost increases is becoming urgent. To resolve this issue, let's clarify the concept of "costs". Consider the classification of expenses. We will develop a cost management program. To make an informed management decision, the question of the essence of the concept of "costs" is important. It is necessary to take into account the current trends in the development of this category. The purpose of the study is to substantiate a systematic approach to the theoretical foundations of cost management. Scientists interpret this concept from different approaches: the totality of costs incurred for the manufacture of products; funds to pay for assets. On the basis of the analysis of the concept of "expenses", the article indicates that expenses as an economic category are monetary and material resources. They are used during a certain period in the business process of the enterprise and also an indicator of the efficiency of the enterprise. The main classifications of expenses according to various criteria are considered in detail. This contributes to a deeper study of the composition of costs and their nature. It has been established that the classification of expenses depends on certain purposes. In domestic practice, the main one is the classification of costs by economic elements and calculation items. It is based on the economic nature of costs, does not depend on specific conditions. Therefore, the composition of the elements can be specific. For management purposes, expenses are divided according to the principle: different expenses for different purposes. To control the activities of individual departments and assess the work of managers, controllable and uncontrolled costs are distinguished. The cost management system is a collection of interrelated elements, methods and mechanisms. They act within the limits of functional responsibilities and form a certain integrity. With their help, the processes of supply and use of resources are generalized. Cost management is a system of principles and methods for the development and implementation of management decisions. These decisions are based on the use of objective economic laws.

Keywords: costs, economic elements, classification of costs, enterprise, management system.

Постановка проблеми. З початком глобалізаційних процесів в економіці України та розвитком ринкових відносин урізноманітнюються види витрат та, відповідно, розширюється спектр підходів до тлумачення цього поняття. Витрати – складне економічне явище, що тісно пов'язане з усіма елементами процесу управління та впливають на показники діяльності підприємства. На сьогодні для більшості підприємств стає актуальною проблема контролю та обґрунтування зростання витрат. Для вирішення цього питання необхідним є уточнення сутності поняття «витрати», його класифікації та розробка чіткої програми щодо управління витратами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню витрат присвячені роботи вітчизняних науковців: Бутинця Ф., Валуєва Б., Герасимовича А., Голова С., Кіндрацької Л., Савченка В., Сопка В., Чумаченка М., а також зарубіжних вчених: Бріттона Е., Ван Хорна Дж. К., Говіндараджана В., Друрі К., Нілза Б., Райна Б., Скоуна Т., Холта Р., Фостера Дж. та ін.

Праці зазначених науковців підтверджують, що будь-яка діяльність неможлива без витрат ресурсів. Закономірності розвитку ринкових відносин, логіка пізнання свідчать, що спочатку мають місце витрати ресурсів, а потім – результати, пов'язані з цими витратами.

Формулювання цілей статті. Для прийняття обґрунтованого управлінського рішення постає питання уточнення сутності поняття «витрати», враховуючи сучасні тенденції розвитку даної категорії.

Метою дослідження є обґрунтування системного підходу до теоретичних основ управління витратами як фактора підвищення ефективності діяльності підприємства.

Вклад основного матеріалу. Витрати досліджували ще класики політичної економії. Уявлення про витрати розвивалося у працях видатних вчених-економістів: А. Сміта, Д. Рікардо – теорія витрат, У. Петті – вчення про справедливу ціну, Ж.-Б. Сея – теорія трьох факторів, К. Маркса – теорія трудової вартості, Ф. Візера – суб'єктивна теорія витрат альтернативних можливостей та інших.

Можна погодитися з тим, що «вивчення історії має велике значення. І не тільки тому, що можемо навчитися чогось з минулого, а й тому, що сучасне і майбутнє пов'язані з минулим неперервністю суспільних інституцій. Сьогоднішній і завтрашній вибір формується минулим» [1, с. 83], тому розгляд історичного розвитку поняття «витрати» як економічної категорії є важливим кроком у дослідженні даної тематики.

Науковці трактують поняття витрат з різних підходів. Деякі з них наведені у табл. 1.

Проаналізувавши дані таблиці 1, встановлено, що витрати трактують як сукупність понесених витрат для виготовлення продукції, також як кошти, які потрібно сплатити за придбані оборотні та необоротні активи.

На основі проведеного ретроспективного аналізу поняття «витрати» можна зазначити, що витрати як економічна категорія – це грошові та матеріальні ресурси, які використані протягом певного періоду в господарському процесі підприємства, а також показник ефективності діяльності господарюючого суб'єкта.

Вважаємо, що класифікація витрат діяльності підприємства за різними ознаками сприяє більш глибокому вивченню складу витрат та їх характеру, дозволяє використовувати економічно обґрунтовані способи групування витрат у практиці економічної роботи.

Проте, варто підкреслити, що класифікації витрат за одними ознаками мають більше значення, а за іншими – менше. Крім того, суттєво різняться класифікаційні групування витрат у вітчизняній і зарубіжній економічній науці.

Доцільним є дослідження науковців підходів до класифікації витрат, оскільки науково обґрунтоване групування витрат за визначеними однорідними ознаками важливе для цілей обліку, аналізу, контролю, планування та прийняття управлінських рішень стосовно процесу виробництва продукції.

Розглянемо групування витрат за економічними елементами та статтями калькуляції (табл. 2).

Дефініції поняття «витрати»

Джерело	Визначення поняття «витрати»
Семантична ознака – вартість або споживання ресурсів (ресурсний підхід)	
Кривенко К. Т., Савчук В. С., Беляев О. О.	Витрати – грошове вираження використання виробничих ресурсів, у результаті якого здійснюється виробництво і реалізація продукції
Осовська Г. В., Юшкевич О. О., Завадський Й. С.	Витрати підприємства формуються у процесі використання ресурсів при здійсненні певної його діяльності. Вони мають цільову спрямованість. Витрати підприємства визначаються як сума зменшення вартості активів або зменшення власного капіталу (збиток)
Турило А. М., Кравчук Ю. Б., Турило А. А.	Витрати – це вартісне вираження абсолютної величини застосовано-спожитих ресурсів, необхідних для здійснення ним поставленої мети
Грещак М. Г., Коцюба О. С.	Витрати – це обсяг використаних ресурсів підприємства у грошовому вимірі для досягнення певної мети
Семантична ознака – зменшення активів чи збільшення зобов'язань (обліковий підхід)	
Кулішов В. В.	Витрати – це зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу
Шим Джей К.	Витрати – показник у грошовому вираженні кількості ресурсів, використаних для досягнення певної мети
Цал-Цалко Ю. С.	Витратами визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені
Мельник Л. Г., Карінцева О. І.	Витрати – це прями і непрямі витрати, фактичні і можливі виплати або упущена вигода, необхідні для того, щоб залучити й утримати ресурси в межах даного напрямку діяльності
Нуреев Р. М.	Витрати – усе, що виробник (фірма) закуповує для використання з метою досягнення необхідного результату
Хэл Р. Вэриан	Витрати – це всі фактори виробництва, що використовуються фірмою, оцінені за їх ринковою ціною
Семантична ознака – грошова форма (фінансовий підхід)	
Бланк І. А.	Витрати – виражені у грошовій формі поточні витрати трудових, матеріальних, фінансових і інших видів ресурсів на виробництво продукції
Глен А. Велш, Деніел Г. Шор	Витрати – це визначена в доларах сума ресурсів, які були використані чи витрачені підприємством протягом певного часу з метою отримання доходу
Костенко Т. Д.	Витрати – це сукупність виражених у грошовій формі витрат підприємства, пов'язаних з виробництвом продукції, наданням послуг, виконанням робіт й їхньою реалізацією
Крушельницька О. В.	Витрати – грошова оцінка матеріальних і трудових ресурсів, що пов'язані з виробництвом та реалізацією продукції, наданням послуг
Х. Зайдель	Витрати – це виражене у грошах споживання товарів і послуг для виготовлення виробничої продукції за певний період

Джерело: систематизовано авторами на основі [2]

Дані таблиці 2 свідчать, що класифікація витрат здійснюється виходячи з певних цілей. У вітчизняній практиці вважається однією з основних – класифікація витрат за економічними елементами та статтями калькуляції. Особливістю класифікації витрат за економічними елементами є те, що вона заснована на економічній природі витрат, не залежить від конкретних умов, і тому склад елементів може бути встановленим.

При формуванні облікової інформації для прийняття управлінських рішень існує дещо інша класифікація витрат, адже кожен керівник або власник підприємства повинен знати, скільки буде коштувати виробництво тієї чи іншої продукції, який прибуток від її реалізації в загальному обсязі прибутку, чи є можливість збільшити або зменшити ціну на цю продукцію і яка ефективність від прийняття управлінського рішення, для цього використовують економічно обґрунтовану класифікацію витрат. В цілях управління

вона поділяється за принципом: різні витрати для різних цілей.

З цієї метою виділяють три напрямки класифікації витрат (рис. 1).

Для контролю діяльності окремих підрозділів та оцінки роботи їх керівників вирізняють контрольовані та неконтрольовані витрати:

– контрольовані витрати – це витрати, які менеджер може безпосередньо контролювати або справляти на них значний вплив;

– неконтрольовані витрати – це витрати, які менеджер не може контролювати або не може на них впливати.

Разом з тим, класифікація витрат за елементами не може задовольнити інформаційні потреби підприємства про витрати за їх цільовим призначенням, по окремих видах продукції, при здійсненні контролю за раціональним використанням матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Групування витрат за класифікаційними ознаками

Ознака класифікації	Групування витрат
За способом перенесення вартості на продукцію	Прямі витрати (витрати, які можуть бути віднесені до конкретного об'єкту витрат)
	Непрямі витрати (витрати, які не можуть бути віднесені безпосередньо до конкретного об'єкту витрат)
За видами продукції (робіт, послуг)	Витрати на вироби (витрати, пов'язані з виробництвом або придбанням товарів для реалізації)
	Витрати на групи виробів
	Витрати на замовлення
За статтями калькуляції	Сировина і матеріали (за мінусом зворотніх відходів)
	Куповані напівфабрикати і комплектуючі вироби
	Паливо і енергія на технологічні цілі
	Зарплата виробничих працівників (основна і додаткова)
	Відрахування на соціальні заходи
	Загальновиробничі витрати (витрати на управління виробництвом, амортизація основних засобів та нематеріальних активів загальновиробничого призначення)
За економічним змістом (елементами витрат)	Матеріальні витрати (сировина, матеріали, комплектуючі, напівфабрикати, паливо, енергія, тара; віднімається вартість повернутих відходів)
	Витрати на оплату праці (всі форми основної заробітної плати штатного і позаштатного виробничого персоналу підприємства)
	Відрахування на соціальні заходи
	Амортизація (амортизаційні відрахування на повне відтворення основних фондів за нормами від балансової вартості, інших необоротних матеріальних активів та нематеріальних активів)
	Інші витрати (вартість робіт, послуг сторонніх підприємств, сума податків, зборів, крім податків на прибуток, втрати від курсових різниць, знецінення запасів, псування цінностей)
За місцем виникнення витрат	Витрати виробництва
	Витрати цеху
	Витрати дільниці
За календарними періодами	Поточні витрати (витрати, періодичність яких менше одного місяця)
	Одноразові витрати витрати, які здійснюються один раз (періодичністю більше місяця) і спрямовуються на забезпечення процесу виробництва протягом тривалого часу
За функціями управління	Виробничі витрати
	Невиробничі витрати
В залежності від доцільності їх здійснення	Продуктивні витрати (витрати, які передбачені технологією і організацією виробництва)
	Непродуктивні витрати (необов'язкові витрати, які виникають в результаті конкретних недоліків організації виробництва, порушення технології)

Джерело: узагальнено авторами

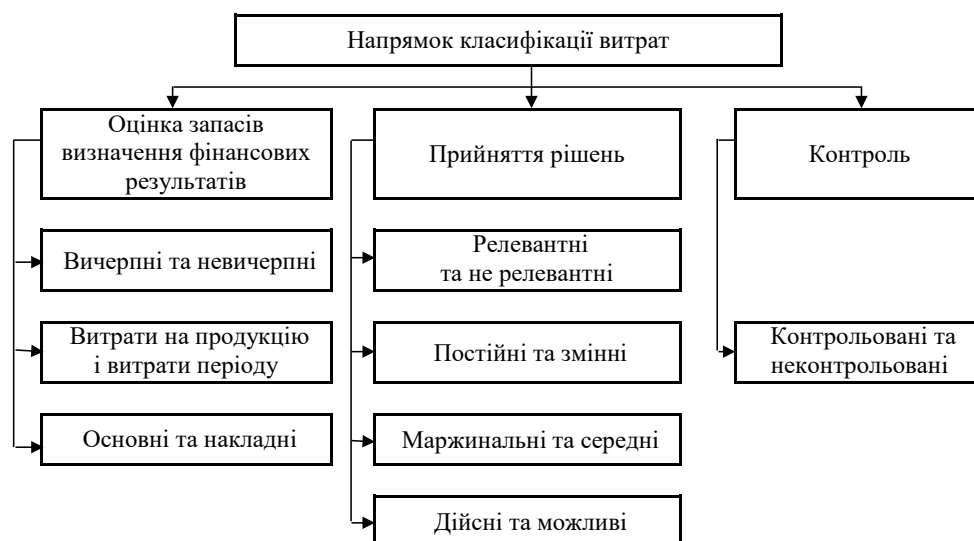

Рис. 1. Класифікація витрат для потреб управління

Джерело: складено авторами на основі [3, с. 3]

Наявність інших підходів до класифікації витрат зумовлено тим, що підприємство має безліч техніко-економічних, маркетингових, фінансових особливостей, які впливають на формування собівартості.

Функціонування підприємств за цих умов вимагає удосконалення системи управління витратами, побудови адаптивних структур управління, їх гнучкості задля забезпечення достовірною інформацією керівників для прийняття рішень і розробки стратегічних планів.

Більшість авторів у своїх працях орієнтуються на розробки закордонних дослідників, не враховуючи національних особливостей та надбань економічної думки минулого періоду.

Однак, витрати є, як свідчить результат вивчення літературних джерел [4; 5], головним оціночним показником діяльності підприємства. Тому об'єктивно необхідним є досконалий аналіз системи управління витратами з виокремленням й усуненням проблемних моментів. Крушельницька О. В., стверджує, що управління витратами – це складний багатоаспектний процес, що включає управлінські дії, метою яких є досягнення високого економічного результату діяльності підприємства [6, с. 98].

У сучасних умовах управління витратами означає створення єдиної, раціональної, чітко та безперерійно функціонуючої системи з певними цільовими установками та взаємопов'язаними елементами (рис. 2).

На думку Крушельницької О. В., у системі управління витратами виділяють функціональний та організаційний аспекти [6, с. 114].

Система управління витратами включає такі організаційні підсистеми, як:

- пошук і виявлення факторів економії ресурсів;
- планування витрат за видами;
- облік й аналіз витрат;
- стимулювання економії ресурсів і зниження витрат.

Такими підсистемами керують відповідні структурні одиниці підприємства.

Кожен елемент системи виконує чітко поставлені завдання і спрямований на досягнення загальних цілей підприємства.

Так, організаційні підсистеми: нормування витрат, ресурсів, планування і прогнозування витрат за іншими видами, облік й аналіз, пошук і виявлення факторів економії ресурсів – вирішують проблеми в межах своїх обов'язків, а всі разом забезпечують конкурентоспроможність і ефективність діяльності як окремих підрозділів, так і підприємства в цілому.

Система управління витратами – це сукупність взаємопов'язаних елементів, методів і механізмів, що діють у межах функціональних обов'язків і утворюють певну цілісність, за допомогою яких узагальнюються процеси постачання, використання ресурсів, вирішуються чітко поставлені цілі, реалізуються тактичні і стратегічні плани.

Система управління витратами має характерні ознаки і знаходиться під впливом багатьох факторів (рис. 3).

Система управління витратами спрямована на вирішення таких завдань:

Рис. 2. Аналітичні елементи системи управління витратами

Джерело: складено авторами

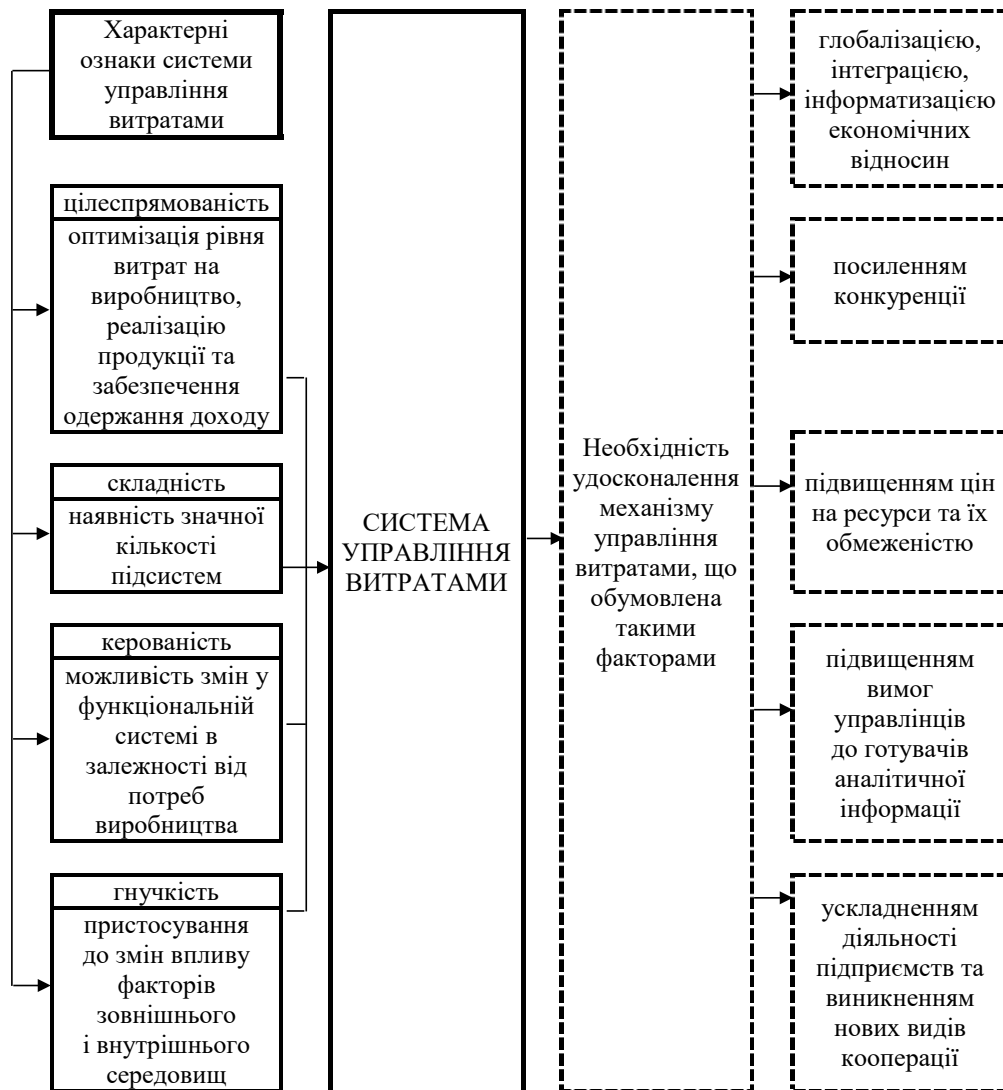

Рис. 3. Характерні ознаки системи управління витратами

Джерело: складено авторами на основі [7]

– здійснення контролю за ходом господарської діяльності підприємства;

– виявлення тенденцій змін рівня, обсягу та структури витрат на обсяг виробництва та одиницю продукції;

– збір, аналіз інформації про витрати; нормування, планування витрат у розрізі елементів, виробничих підрозділів і видів продукції;

– пошук резервів економії ресурсів і оптимізації витрат тощо.

Ефективна система управління витратами повинна ґрунтуватися на дотриманні певних принципів (рис. 4).

Ці принципи вказують загальні напрями управління витратами, а на конкретному підприємстві застосовуються з урахуванням його організаційно-економічних особливостей.

Обов'язковість дотримання всіх без винятку принципів не слід розглядати як абсолютну і тим більше як вимогу уніфікації системи управління витратами на підприємствах.

Система управління витратами та форми її ведення визначаються самостійно кожним підприємством. Як зазначає Голіков О. І., «управління витратами – це комплекс заходів, що спрямовані на формування найбільш необхідних і разом з тим доцільних з економічної і технічної точок зору витрат, яке забезпечується за допомогою раціонального їх нормування, оптимального планування, обґрунтування бухгалтерського обліку, оперативного економічного аналізу та своєчасного і всебічного контролю» [9, с. 27]. З цього визначення випливає, що управління витратами дає змогу отримувати користувачам необхідну інформацію щодо обліку, планування, аналізу та контролю витрат на конкретному підприємстві.

Висновки. Управління витратами можливо реалізувати лише у разі залучення до системи управління витратами відповідних важелів та інструментів вироблення управлінського впливу. Лише інформація про реальні процеси в розрізі важелів та носіїв витрат здатні сформувати цикл управління.

Рис. 4. Основні принципи управління витратами підприємства

Джерело: складено авторами на основі [8]

Таким чином, уточнення змісту поняття «витрати», їх класифікацію та принципи управління ними дозволяє об'єктивніше оцінити таку важливу для підприємства економічну категорію, а впровадження в господарський процес етапів постановки системи управління витратами – економити матеріальні ресурси і максимізувати їх віддачу.

Управління витратами можна визначити як систему принципів та методів розробки і реалізації управлінських рішень, заснованих на використанні об'єктивних економічних законів.

Бібліографічний список:

1. Маркіна І.А., Лень В.В., Шапка В.О. Управління витратами як фактор підвищення економічної безпеки підприємства. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. Харків : ХНТУСГ, 2019. № 3. С. 83–88.
2. Скрипник М.І. Затрати і витрати: проблема трактування понять. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2009_1/stat26.pdf
3. Андрущенко Н.С. Суть і значення витрат: історичний аспект. *Економічна теорія та історія економічної думки*. 2007. № 5. С. 3–7.
4. Голов С.Ф. Управлінський облік: підручник. Київ: «Центр учбової літератури», 2018. 534 с. URL: <https://bookzone.com.ua/books/73598-upravlinskiy-oblik-pidruchnik/>

5. Друри К. Управленческий и производственный учет: Учебный комплекс для студентов вузов; пер. с англ. В.Н. Егорова. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. 1423 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/977333/>
6. Крушельницька О.В. Управління матеріальними ресурсами : навч. посібник. Київ : Кондор, 2008. 162 с.
7. Маліновська І. Оптимізація структури витрат як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємства. Ефективність бізнесу в умовах трансформації економіки. URL: <http://conf-cv.ua/forum/50-415-1>
8. Попович Г.В. Оптимізація витрат підприємства, як важливий фактор підвищення конкурентоспроможності. *Актуальні проблеми сучасних наук*. 2011. URL: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2011/Economics/14_87797.doc.htm
9. Голиков О.І., Миколаєва Н.А. Основи класифікації і методи управління витратами в системі стратегічного управлінського обліку. *Азимут наукових досліджень: економіка і управління*. 2014. № 1. С. 26–30.

References:

1. Markina I.A., Len' V.V., Shapka V.O. (2019) Upravlinnyya vytratamy yak faktor pidvyshchennya ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva [Cost management as a factor in improving the economic security of the enterprise]. *Aktual'ni problemy innovatsiyanoi ekonomiky*, № 3, pp. 83–88. (in Ukrainian)

2. Skrypnyk M.I. Zatraty i vytraty: problema traktuvannya ponyat' [Costs and expenses: the problem of interpretation of concepts]. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ptmbo/2009_1/stat26.pdf
3. Andryushchenko N.S. (2007) Sut' i znachennya vytrat: istorychnyy aspekt [The essence and significance of costs: the historical aspect]. *Ekonomichna teoriya ta istoriya ekonomichnoyi dumky*, № 5, pp. 3–7. (in Ukrainian)
4. Holov S.F. (2018) *Upravlinskyi oblik* [Managerial Accounting]. Kyiv: «Tsentr uchbovoi literatury». (in Ukrainian)
5. Drury K. (2012) *Upravlencheskyi y proizvodstvennyi uchet* [Management and production accounting]. Moskva: YuNYTY-DANA. URL: <https://www.twirpx.com/file/977333/>
6. Krushel'nyts'ka O.V. (2008) *Upravlinnya material'nymy resursamy* [Management of material resources]. Kyiv: Condor. (in Ukrainian)
7. Malinova I. Optyimizatsiya struktury vytrat yak faktor pidvyshchennya konkurentospromozhnosti pidpryyemstva [Optimization of cost structure as a factor in increasing the competitiveness of the enterprise]. *Efektivnist' biznesu v umovakh transformatsiyi ekonomiky*. URL: <http://conf-cv.at.ua/forum/50-415-1>
8. Popovych H.V. (2011) Optyimizatsiya vytrat pidpryyemstva, yak vazhlyvyi faktor pidvyshchennya konkurentospromozhnosti [Optimization of enterprise costs as an important factor in increasing competitiveness]. *Aktual'nye problemy sovremennykh nauk*. URL: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2011/Economics/14_87797.doc.htm
9. Holikov O.I., Mykolaieva N.A. (2014) *Osnovy klasyfikatsiyi i metody upravlinnya vytratamy v systemi stratehichnoho upravlins'koho obliku* [Fundamentals of classification and methods of cost management in the system of strategic management accounting]. *Azymut naukovykh doslidzhen: ekonomika i upravlinnia*, № 1, pp. 26–30. (in Ukrainian)

НОТАТКИ